

1999/4

HONISMERET

375/Dr

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXVII. évfolyam • 4. szám
1999. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a József Attila Kulturális és
Szociális Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 158 Ft.
Terjeszti a Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Balassa Iván néprajzkutató, Budapest
Barcsay László dr. erdőmérnök, Budapest
Bariska István dr. főlevéltáros, Kőszeg
Bogdán Lajos ny. népművelő-tanár, Szeged
Csontos Csilla egyetemi hallgató, Szekszárd
Dániel Erzsébet CSEMADOK területi titkár,
Érsekújvár
Demeter Zsófia dr. történész, Székesfehérvár
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Erdélyi Mónika egyetemi hallgató, Szeged
Erdélyi Péter középiskola tanár,
Csongrád
Józsa László ny. tanár, Kunszentmárton
Karacs Zsigmond művelődéstörténész, Budapest
Király Lajos dr. ny. főiskolai tanár, Kaposvár
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Mezey László Miklós szakszerkesztő, Budapest
Olajos Csaba területi főépítész, Miskolc
Pásztor Emil dr. ny. főiskolai tanár, Eger
Péntek János dr. tanszékvezető egyetemi tanár,
Kolozsvár
Puskás Péter ny. gkv. Kemence
Róbert Péter dr. tanár, Budapest
Sebestyén Kálmán történész, Budapest
Szepesi János dr. asztrológus, Budapest
Szilárdfy Zoltán katolikus áldozópap, Szeged
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Balatonalmádi

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

*A címlapon az újjáépült miskolci Deszkatemplom
látható.*

TARTALOM

Címerek és zászlók – az öngazgatás jelképei (<i>Karacs Zsigmond</i>).....	3
---	---

ÉVFORDULÓK

„Örvendezz királyi város...” III. Béla és felesége sírjának megtalálása a székesfehérvári királyi bazilika területén (<i>Demeter Zsófia</i>)	11
Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékezete Kunszentmártonban (<i>Józsa László</i>)	24
Petrich Ferenc honvédszázados (<i>Csontos Csilla</i>)	29
Népi ellenállás kísérlete Csongrádon 1849 júliusában (<i>Erdélyi Péter</i>)	38
Görgey Artúr és a világosi fegyverletétel (<i>Pásztor Emil</i>)	42
Családunk 1848–49-es hagyományai (<i>Dr. Szilárdfy Zoltán</i>)	48
Az első évforduló: 1849. március 15. – a korabeli sajtó tükrében (<i>Erdélyi Mónika</i>)	53

HAGYOMÁNY

Herrmann Antal és Kalotaszeg (<i>Péntek János</i>)	61
Móricz Zsigmond Kalotaszegen (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	64
Sisa Pista nógrádi betyár börtönevei (<i>Puskás Péter</i>)	66

TERMÉS

Napfogyatkozások (<i>Dr. Szepesi János</i>)	71
A miskolci Deszkatemplom (<i>Olajos Csaba</i>)	78
Bioinváziók a Kárpát medencében (<i>Dr. Barcsay László</i>)	83

KRÓNIKA

„Több a jó ember, mint a rossz!” A 85 éves dr. Kuntár Lajossal beszélget <i>Bariska István</i> főlevéltáros	89
„Tavaszi hadjárat” a Felvidéken (<i>Dániel Erzsébet</i>)	92
Oltvai Ferenc halálára (<i>Bogdán Lajos</i>)	94

PÁLYÁZAT

A XLVI. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat	95
„A Jászságért” Alapítvány pályázatának eredményhirdetése	98

KÖNYVESPOLC

Öttömös földje és népe (<i>Kováts Dániel</i>).....	99
Czirják Árpád: Erdélyi magyar breviárium (<i>Dr. Udvarhelyi Nándor</i>)	99
Szarka Lajos: A tábornok bére (<i>Róbert Péter</i>)	101
A Partiumi Füzetek újabb négy száma (<i>Dankó Imre</i>)	102
Szarka Sándor: A horvát tengerpart (<i>Udvarhelyi Olivér</i>)	103
Albert Ernő: Sok szép cigánylány (<i>Balassa Iván</i>)	105
Buzsáki Istvánné: Ötszáz év öröksége. Buzsáki népszokások (<i>Király Lajos</i>)	106
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	107
A HONISMERET ÉVFORDULÓNAPTÁRA, 2000	110

Kedves Előfizetőnk! Kedves Olvasónk!

A Honismeret folyóirat immár huszonhét éve, „Szürke füzeteknek” becézett, sokszorosított formában megjelent elődjével együtt pedig harmincnégy esztendeje, egy emberöltő óta szolgálja a sokszínű, szép eredményeket felmutató *honismereti mozgalmat*. Igyekszik tájékoztatni olvasóit a Kárpát-medencében, sőt a világban élő magyarság körében folyó önismeretet, honismeretet, magyarságismeretet, szülőföldszeretetet szolgáló munkáról.

Lapunkat elsősorban nem az előfizetési és a lapvásárlási díjakból tartjuk fenn, ezek csak mintegy negyedét fedezik az előállítás költségeinek. A hiányzó összeget pályázatokon igyekszünk megszerezni – egyre nehezebben. Ennek ellenére 1996 óta nem emeltük a folyóirat árát. Most azonban – kedvünk ellenére – arra kényszerülünk, hogy az 1999. év 4. számától kezdve a **lap árát számonként 158 Ft-ra növeljük**.

Előfizetőink természetesen ezután is jelentős kedvezményt kapnak: az előfizetési díj 1 évre 840 Ft, fél évre 420 Ft. lesz.

Olvasóink megértését kéri és további bizalmukra számít

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaiújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 10.

Címerek és zászlók – az öngazgatás jelképei

Dicséretes és országos támogatottságot érdemlő felhívással örvendeztetett meg bennünket Somogy Megye Közgyűlésének elnöke dr. Gyenesei István. Széles e hazában Somogy vármegye elsőként élhetett királyi adománnyal megerősített címerhasználattal, mely immár fél évezredre tekint vissza. E kétségtelen lokális büszkeségben és történeti tudatformálásban óhajt osztozni a haza minden önkormányzatával, hogy államalapításunk ezredik évfordulóján ne találjunk olyan településre, mely a helyi hagyományokat minden polgárának szívébe zárva, nem rendelkezik önálló címerrel és zászlóval. E törekvés az önkormányzatok befogadó és kezdeményező felelősségteljes készségével, minimális költséggel, a rövid idő ellenére megvalósítható.

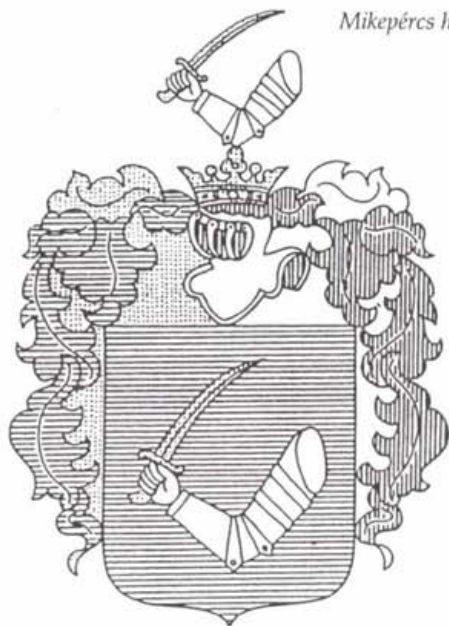
Az év végére napvilágot lát a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárának kiadásában *A történelmi Magyarország városainak és községeinek pecsétgyűjteménye az Országos Községi Törzskönyvbizottság határozatai alapján* (1898–1913). A kiadvány alapjául szolgáló irategyűttes a kutatók által eddig is hozzáférhető volt. A kiinduláshoz segítséget kaphatunk a Statisztikai Hivatal 1998-ban megjelent *A történelmi Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján* (1898–1913) című kiadványa révén, mivel tartalmazza az akkori hivatalos helységneveket, amiket négy vármegye (Árva, Liptó, Hunyad és Fogaras) kivételével, alapos felülvizsgálat után jóváhagytak. Az Országos Törzskönyvbizottság párhuzamosan megkezdte a települések beküldött, részben címeres pecsétjeinek felülvizsgálatát, illetve a heraldikai (címertani) szempontokat kielégítő jóváhagyását, melyek a történeti múlt gyakorta több száz éves hagyományait tükrözték. A címerhasználatot jogfolytonosság ellenére sem lehetett önkényesen, a bizottság jóváhagyása nélkül gyakorolni, mint ahogy ezt a Hajdú megyei Földes 1901-ben megkísérelte, melyet végül a Belügyminisztérium, mivel a címer minden szempontból megfelelt, 1908-ban elismert és a 112.545/1908. B.M. sz. rendeletével megállapított. A szokásos eljárás: az Országos Levéltárban lévő, illetve a községektől be kért pecsétlenyomatok, rajzok tanulmányozása után döntött a bizottság az új- vagy régi címerek, pajzsba foglalt ábrák címeres pecsétként való használatáról. Sajnos a települések egy része nem élt a címeres pecsét jóváhagyásának lehetőségével, illetve az I. világháború kitörése megszakította az eljárást. A jóváhagyott címeres pecsétek Felsenfeld Ignác kezén nyomán nyertek a címerváltozatok megőrzésével egységes formát, amint ezt a Szilágy megyei Kraszna 1736. évi címere és 1910. évi pecsétje összevetése után érzékeljük. A címerek ezek után, de már előbb is, a nemesi kúriák, vármegyeházák példája nyomán a községházak homlokzatán is megjelentek. Azoknak a településeknek, melyeknek a századforduló táján alapos történeti és címertani szakvélemény alapján jóváhagyták a címeres pecsétjükét, logikusnak tűnik, hogy az akkori címerük használatának engedélyezéséért folyamodjanak. Ha netalán időközben más címerképet hagytak jóvá, ne restelljék a történeti jogfolytonosságot helyreállítandó, a korábbi címerükhöz visszatérni. Ma ugyan a hazai gyermekbetegségek orvoslására pillanatnyilag nincs a címertani ügyekben illetékes szakhatóság, ahová kötelezően lehetne fordulni. Mégis – településeink történeti és önbecsülése érdekében – számíthatunk többoldalú, heraldikában jártas szakemberekkel rendelkező testületek segítségére, így elkerülhetjük a heraldikailag szabálytalan „címerkép” önkormányzatunk által való jóváhagyásának kockázatát. Vegyük figyelembe, hogy a címerek ápolása során éppúgy szakemberekre van szükségünk, mint az élet bármely más területén. Hosszú Csipkerózsika-álmából 1982-ben újjászülethetett az akkor centenáriumi ünneplő Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Ország-világ előtti megbecsülésünket jelzi, hogy a Társaság díszelnöke dr. Vajay Szabolcs hosszú ideig volt a Nemzetközi Heraldikai Akadémia elnöke. A márciusi tisztújításon a hazai társaság elnökévé választott dr. Bertényi Iván szintén tagja az Akadémiának. A rendszerváltást követően a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szakértői, köztük Bertényi Iván vizsgálják felül az önkormányzatok által benyújtott címereket. Legújabbban a Kulturális Örökség Minisztérium felügyelete alatt működik a Heraldikai Bizottság, melynek dr. Kóczy T. László az elnöke. Településünk címerének megújításához, ha helyi adatok nem állnak rendelkezésre, a megyei és az országos levéltárak munkatársainak segítségére számíthatunk. Nagyon sok segítséget kaphatunk a már több megyében felkutatott, összegyűjtött és kiadott, a települések történeti pecsétjeit bemutató kötevekből.

Természetesen vannak olyan települések, nemcsak az újonnan alakult községek, hanem a régiek között is, melyek címerének megállapításához különböző okok miatt nem rendelkezünk adatokkal, akár mert a mostoha körülmények nem segítették elő a fennmaradást, vagy sohasem éltek az általunk hiába keresett pecsétekkel. Engedjék meg az ilyen esetek megoldásához ajánlott eljárás módok felvetése előtt egy rövid történeti visszapillantást tenni a hazai címeres emlékekre. Immár nyolc évszázadra tekintenek vissza első címeres emlékeink, melyek ma is legszentebb nemzeti jelképünk egyikének, az országcímernek elemeit alkotják. III. Béla király 1190 körüli pénzein láthatunk először a kettős keresztet, melynek háromágú lába alakult idővel hármashalommá. Imre király 1202-ből való pecsétjén pedig megjelent a hétszer vágott pajzs – az ezüst sávokban ekkor még oroszlánokkal, melyek hamarosan elmaradtak. Még napjainkban is találkozhatunk két egymás mellett elhelyezett külön pajzsban e címeralakokkal, például Nagyszombat egyik régi belvárosi épületén. A ma ismert országcímer a századok folyamán szinte mindenféle formájú pajzsalakon volt használatos, melyekhez a heraldikából ismert különféle kiegészítő elemek járultak. 1949-től 1990-ig a nemzettől idegen jelképet volt kénytelen használni az ország, kivéve 1956–1957 néhány hónapját. Magam ekkor szembesültem, s keltem védelmére a Kossuth-címernek iskolai falújságunkon. Ma az úgynevezett koronás kiscímer Magyarország állami címere, s ebben a – heraldikai szakszóval – hasított címerben egyesült a királyi hatalmat jelképező kettős kereszt, az Árpád-ház vörössel és ezüsttel vágott címerével, az így egyesített országcímerrel az 1440-es években I. Ulászló király uralma alatt találkozunk először.

Magyarországon sohasem alakult ki a címereknek olyan tisztelete, kultusza, mint a tőlünk nyugatra levő államokban. Werbőczy István szerint a címernek semmi jogi jelentősége nincs, nem okvetlen kelléke a nemességnek, (s amint a neve írásmódja is egyik bizonyítéka, az y végű családnév sem, gondoljunk csak gróf Teleki Pálra) számos nemes famíliának napjainkig nincs címere.

Mint minden Nyugatról bejövő divathullám, a címerek is részei lettek a mindennapi életnek. A lovagkor, a lovagi játékok elengedhetetlen védelmi eszközén, a pajzsok hazánkban is megjelentek a kinek-kinek fantáziája szerinti jelképek, amelyekből az ősi nemzetségi, családi címerek kialakulhattak. A pajzs igények szerinti formájának alakulását figyelemmel kísérve, tetten érhetjük a címerpajzs változatos alakjainak születését, ezeket aztán a kor, az alkalom és ízlés változásainak megfelelően cserélve használták. Ez az oka, hogy országcímerünket is olyan sokféle alakú pajzsra láthatjuk a különféle ábrázolásokon. A pajzsok levő ábrák az írásbeliség terjedésével aztán sokszor módosítva, egyszerűsítve megjelentek a pecséteken is. A közszereplést vállaló nemesek számára idővel elengedhetetlen kellékké vált az iratok hitelesítéséhez, a pecsét használata. A hazai címerek, jelképek – elsőként a királyságot és az uralkodóházat illetők – szinte megjelenésük pillanatában felkerültek a hadi zászlókra, a bandériumok lobogóira. E korai időben a lovagi tornák miatt a sisakdíszértették a címer alatt. A jelképek pajzsra kerülése után azonban csak a címerpajzs egyik, és nem is mindig használt díszítőelemévé vált a sisakdísz. A címerhasználat teljesen önkényes volta miatt a különféle eredetű famíliák akár egyforma jelképet is felvehettek. A megoldás majd a királyi adomány sérthetetleniségében rejtezett, amihez mások nem formálhattak jogcímet. Már ugyan I. Károlytól 1326-ból ismerünk sisakdíszre királyi adományt, de az első, mai fogalmaink szerinti címeres nemeslevél adományozására csak 1398-ban, Zsigmond királytól került sor a Csentevölgyi család számára. A német királyi, majd német-római császári trón megszerzése után Zsigmond alattvalói számára természetessé vált a címeres levelek széles körű elterjedése, mely a XVI–XVII. században tömeges lett Magyarországon – nem kivéve Erdélyt sem, ahol a királyi adományok mindig érvényesek voltak, míg a fejedelmieket a Diploma Leopoldinum 1691-ben ismerte el maradéktalanul. Érdemes megismerni, egy egyébként ritka magyar nyelvű címeres nemeslevélből, – melyet Bocskai István fejedelem adott 1606-ban a Karácsony családnak, – milyen lehetőségeik adódtak a jogosultaknak címerük használatára.

„Rea hagyvan és megh engedven, hogy eok a megh iratatot feyvert a vagy igaz Nemessegnek czímeret az teob igaz es czímeres vitezleő Nemeseknek zokasok zerint mindenni az harcokban, Kopia ütkezetben, Külemb Külemb feyverrel valo harczolasokban, hadakban, Ket emberek viadalliaban, es egieb akar minemio Nemesi es vitezleo giakorlasokban, jel kiadásban, zazlok emelesenben, vitezleő giakorlasokban, vízi hadakban, gieőre öklelesenben, zep oltezetió pompakban, vegh hazok oltalmazasaban, gialogh sereghben, partos hadakban, tabori

satorokban, temetsegekben, kozonseges keppen penigh akar minemui dolgoknak es hadi kezuleteknek nemeiben az tiszta es teokelletes Nemessegnek Czimere es nevezeti alat, megh hordozhassak es viselhessek."

Látjuk, hogy a címet, azaz címeres pajzsot még a fegyverzet részének tekintették, és a zászlón is hadi célt szolgált. Az „akar minemui dolgok” viszont már éreztették a közeledő funkcióváltást, a polgári életbe való illeszkedés lehetőségét. Ezt a néhány évtizeddel későbbi oklevelekben már tetten érhetjük: „szintügy pecsétekben, borítékokon, edényeken, kárpitokon, gyűrűkön, zászlókon, pajzsokon, sátrakon, házaikon és sírboltjaikon, általában pedig az események és vállalkozások „bármely fájában” látjuk a katonai szerepeket bemutató felsorolás után. Feltehetően a nemesi kúriákkal párhuzamosan, a városi jogú települések igazgatási központjait jelentő városházákon már megjelentek a címerek. 1848-ban a nemesség önként lemondott előjogairól. Az 1918-ig kiadott újabb címeres nemeslevelek és az 1944-ig lefolytatott és nemegyszer maga után kívánivalót hagyó újabb kori nemességigazolások, cím- és rangkór-ságukkal a dzsentriszellemet erősítették, kevésbé segítették elő a történettudományban való hasznosíthatóságot. 1982-ben a Magyar Nemzetben erről szóló vitában magam is részt vettem. 1945 után aztán a címeket és rangokat eltörölték, a nemesség kutatását minden téren akadályozták a történettudomány kárára. Ez ma már nem eredendő bűn.

Városaink ismert legrégebbi pecsétjei, címeres emlékei az Árpád-házi királyaink idejéhez, sőt magához az uralkodóház címeréhez, címerhasználatához kötődnek. 1265-ben Esztergom, 1292-ben pedig Buda pecsétjén tűnik fel az Árpádok sávós címeres pajzsa, utalással a királyi család birtokjogára. Az esztergomi pecsét hátoldalán a város korabeli képét jelenítették meg, a kettő kombinációja napjainkig jelképezi e várost. A budai pecsét hátoldalán látható háromtornyos bástyát pedig ott látjuk Budapest mai címerében. A korai városi kiváltságlevelek, mint Kőszegé I. Károlytól 1328-ból, még nem jártak együtt címeradományozással, ugyanúgy önkényesen felvett jelképeket használtak, mint a nemesség. Az első magyar városcímer adományozást 1369-ből ismerjük, amit Kassa kapott Nagy Lajostól, melyben az ország akkori címerének motívumait ismerjük fel, a sávós pajzs felső részén pedig az akkori Anjou uralkodóházat jelképező három arany liliomot tartalmazta. 1423-ban e címert erősíti meg kibővítve Zsigmond király. Ezután egyre több város nyer királyi adományt addig használt címeres pecsétjére; másodikként Pozsony 1436-ban, melyen nyitott kapujú háromtornyos bástyát láthatunk. Közkeveltséget élveztek a vallási szimbólumok, az egyházak védőszentjei. Nagyon sok város a magyarországi török uralom megszűnte után jutott csak az uralkodótól megerősített címeres

adománylevélhez. A mezővárosoknál a foglalkozásra utaló, akár a címpecsétteken is feltűnő szimbólumok szintén megjelentek a címereken. A városhálózatunk csúcán álló szabad királyi városokkal ellentétben a mezővárosi rangraemelés nem jelentette a földesúri joghatóság megszűnését. A népesség száma, a mai szokásoktól eltérően, szinte egyáltalán nem volt meghatározó a települések jogállását illetően. (Pl.: Békéscsaba 22 223 lakosával csak 1840-ben emelkedett fel a falvak sorából a mezővárosok közé, ugyanakkor Ruszt már 1681-ben szabad királyi város, pedig még 1839-ben is csak 1004 lélekkel bír.) A királyi a mezővárosi rangra emeléssel egyúttal általában a címer és pecséthasználatot is megállapította. Az 1870-től meginduló közigazgatási reform fenekestől forgatta fel az addigi városhálózatot, az egykori szabad királyi városok kicsit több mint egyharmada, (26) léphetett át a törvényhatósági jogú (ma megyei jogú) városi kategóriába, közéjük csatlakozhattak a nagyobb, egykori mezővárosok. A többi szabad királyi város a mezővárosokat felváltó rendezett tanácsú városok közé került, a mezővárosok pedig százával alakultak át községekké, sőt néhány szabad királyi várost is, mint a Hont megyei Bakabányát, a századfordulón már a községek közt látunk. Még e folyamat lezáródása előtt 1880-ban Tagányi Károly két szerzőtársával kiadta Magyarország címertára című munkáját, melyben már az erősen megrostált, régi városhálózathoz tartozó települések címeit igyekezett bemutatni, de ugyanitt sok faluét is megtalálhatjuk. Reprezentatív az Osztrák–Magyar Monarchia városainak címeit tartalmazó, 1885-ben Karl Lind által kiadott munka, mely Magyarország 99, Erdély 19 és Horvátország 18 színes városi címerét közli. 1941-ben jelent meg a „Városi és vármegyei szociográfiák XIV. kötete, Magyar városok címmel. A többszerzős munka az akkori országterület városait ismerteti, rövid és számos ábrával tűzdelt címertani ismertetéssel (lásd a hátsó borítón). Innen idézzük: „A községek és városok címeit jelenleg a m. kir. belügyminiszter hitelesíti meghatározott gyakorlat szerint. Sok községnek és városnak van ilyen hitelesített címe. A hivatalos pecsétteken a községek és városok ezt a hitelesített címet használják. Rendszerint az évszámát is feltüntetik a pecséten, amikor a címer először használtatik. A hitelesített címerek rajzát az Országos Levéltár őrzi. Az egyes városok helyes és hitelesített címerrajzait a szövegrészben adjuk.” A fekete-fehér a színezést, grafikai jelekkel bemutató címerrajzok alatt rövid címerleírást találunk.

1949-ben bevezették a tanácsrendszert, mely a magyar országcímer eltörlésével egyidejűleg a települések önkormányzati jellegét kifejező címeit is halálraítélte, s megtiltotta az addig minden területen alkalmazott jelképek használatát. Ezek után községi, városi, járási megyei és országos szinten egyedülként a szovjet típusú szimbólum élvezett kizárólagosságot. Míg az országcímer szisztematikusan igyekeztek eltávolítani, a települések jelképei sok helyen túlélték e korszakot a tanácsházának kinevezett épületeken. A „hazánkban is – a fejlődést akadályozó uralkodó osztályok továbbra is hatalmuk jelképévé tett” címeit felváltó „az ország egész közigazgatásában egységes, a munkás-paraszt hatalmat szemléletesen kifejező jelkép” a szovjet példa után nem maradhatott egyedül. Legalább a városoknak némi engedélyt kellett tenni, Budapest, 1964. július 13-én „a forradalmi változásokat szimbolizáló vörös csillag díszített” új címet kért és kapott. A lavina elindult, 1969-ben már senki sem tudta, hány városnak van új címe. „Rendelet kötelezi ugyan a városokat arra, hogy esetleges címerigényeiket a Képzőművészeti Alap lektorátusánál bejelentsék, annak címertanban jártas grafikusművészenek ajánlatát elfogadják és az elkészült művet a lektorátus szakmai zsűrije elé bocsássák. De mindezt csak kevesen, elvéve tartják be. Azért látni annyi hasonló, az iparosodást jellegtellenül, sematikusán, füstölgő gyárkémményvel ábrázolt címer” – panaszkolta a Népszavában Hargitai Pál. „Az egységes gyakorlat megteremtése érdekében a Minisztertanács 1974-ben szabályozta a helyi címer és zászló alkotásának rendjét. A helyi címer a település történelmi múltjára és mai jellegzetességeire utaló díszítő jelkép, amely azonban nem helyettesítheti a Magyar Népköztársaság címerét.” 1975-ben a kitűzött célnak mindenben megfelelő kötet látott napvilágot, Castiglione Endre összeállításában: A magyar városok címei. Alig van olyan város, amely megtarthatta a régi címerét maradéktalanul, talán csak Kecskemét, mindenhol elengedhetetlen kellékké vált a vörös csillag, vagy a fogaskerék. A címerek és a lobogók csodálatos színekben pompáznak. Az akkori államtitkár ugyan a kötet előzményénélküliségéről ír, de a fentebb leírtak ezt cáfolják. „Helyi címer használható a tanácsülés meghívóin; a tanács, a végrehajtó bizottság és tanácsi bizottságok felhívásain, programjain, tervein, a nem tanácsi szervekkel kötött megállapodásokon és szerződéseken; a település történetével, életével, fejlődésével foglalkozó kiadványokon, emléktárgyakon; a tanács által alapított (kiadott) díszkole-

A szocializmus címertana: vörös csillag és fogaskerék (1964–1988)

<p>Mosonmagyaróvár</p> <p>Esztétik-kék színe a bányarajzozással együtt a város hagyományaihoz kapcsolódik. Az átírt esztét sáv a városon keresztül folyó Moson-Dunánt és a Lajta folyó három ágát jelképezi. Az arany nap a tudományt, az ifjúságot, a diákvárost szimbolizálja, mellette helyezkedik el a város ipari jellegére utaló fogaskerék, a mezőgazdaságot jelképező szalmaboglya. Felülük iránymutatóan a vörös csillag.</p>	<p>Nagyatád</p> <p>A pajzs alsó részén látható fogaskerék a dinamikus iparfejletet jelképezi. A felül részben levő vörös csillag a város szocialista jelenét és jövőjét fejezi ki. A kék hullámvonalak a város szép természeti környezetében feltörő, gyógyászati célra is hasznosított hévíz jelképezik.</p>	<p>Nagykanizsa</p> <p>A bástykapu arra emlékeztet, hogy a település évszázadokig a délnyugati országrész legjelentősebb erődítménye, végvára volt. A város gazdag munkázogalmát, szocialista jelenét és jövőjét szimbolizálja a vörös csillag. A címer megjeleníti a város történelmi hagyományait, a kék és a fehér színt.</p>	<p>Nagykőrös</p> <p>A bíborvörös és mélyzöld színek a kőrösi rászalóval együtt a terület regimültjét jelképezik, amikor még az a vidéket erdősek borították. Az arany nap főkölájára utal, a fogaskerékbe foglalt megy híres konzerviparának szimbóluma, a város jelenét fejezve ki.</p>
			
<p>Nyírbátor</p> <p>A város címere létejapozson arany-vörös sárkányfogakkal a helység jelentős történelmi és gazdag központi művészeti és művelődéstörténelmi hagyományait szimbolizálja. A pajzsfejt közepén az ottagú vörös csillag a szocialista jelenét és jövőjét fejezi ki. A pajzs zöld mezze, a harmas dohánylevelet az ipari növénytermesztést, a mezőgazdaságot, az arany fogaskerék a város szocialista iparát jelképezi.</p>	<p>Nyíregyháza</p> <p>A nyírfa a város nevének eredetére utal. A két arany buzakaiász a város életében még ma is jelentős szerepet játszó fejlett mezőgazdaságot szimbolizálja, az arany fogaskerék pedig a városban levő ipari üzemek jelképe. A címer felső, háromszög alakú kék mezében a vörös csillag Nyíregyháza szocialista jellegét és a munkásszocialista vezető szerepet fejezi ki.</p>	<p>Oroszháza</p> <p>A hagyományos vörös-eszt színek mellett jellegzetes a mezőgazdaságra utaló zöld is. A négy részre osztott címerpajzs rajza a város iparát, az üveggyártást, a gáz- és kőolajtermelést kívánják kifejezni. Helyet kap azek mellett a három buzakaiász, a szőlőártó kar-motívum is, mely az egykori pecsét emléket őrző.</p>	<p>Oroszlány</p> <p>A város címerét az ipart jelképező kémény osztja két mezőre. Színe, szimbólumai a bányászjelleg és a fejlődő ipart fejezi ki.</p>
			

veleken, emléklapokon, kitüntető vagy emlékérmeken; ünnepeken, rendezvényeken; nemzetközi kapcsolatokban és az idegenforgalmi propagandában”. Látjuk mennyire megváltozott napjainkra a címerekkel kapcsolatos gondolatok, nyoma sincs az egykori hadiülethez való sokoldalú kapcsolódásnak, bár napjainkban a helyőrségek katonáinak zubbonyain feltűnnek a város címerek. Az egykori hadak uraik vagy városaik címere, zászlója alatt vonultak. Városaink már a rendszerváltást megelőzően igyekeztek szabadulni a rájuk erőszakolt – „önként kért” – szörnyszülőttektől. Nyíregyháza 1987. december 4-től, az Elnöki Tanács engedélyével ismét régi címerét használja, s azóta a többi város is visszafogadta száműzött kedvesét.

Kállay István 1989-ben felteszi a kérdést: milyen a jó címer? Melyre a választ is megadja: „Elsősorban réginek kell lennie, történetileg kialakultnak, tehát nem jó, hogy úgy tervezik. A nép érezze magáénak és tisztelje. Ne tartalmazzon idegen szimbólumokat, feleljen meg a címertan szabályainak, heraldikai tartalma legyen.”

Az időrendet követve a városok és mezővárosok után, a vármegyék kezdtek önálló pecsétel élni. Ezt megelőzően az alispán és a szolgabírák pecsétjeivel hitelesítették a vármegye által kiadott iratokat. A címerhasználatot most újrakezdeményező Somogy megye 1483-ban használta először pecsétet, majd a vármegyék közül elsőként 1498-ban nyert címeres levelet II. Ulászlótól. A megyék lassan követték e példát, 1526-tól Hunyad vármegye pecséthasználatairól tudunk. A kialakuló igény szabályozását az 1550. évi 62. törvénycikk végezte el, mely Somogy vármegyét hozva példaként, „a vármegye nevében kiadandó leveleket a királyi felség kegyes engedélyéből egy pecsét alatt adják ki”. Ezután fokozatosan megindult a vármegyei törvényhatóságok számára az uralkodói címeres levelek kiadása. A török uralom miatt, csak annak megszűnése után a XVIII. században fejeződött be ez a folyamat, amikor az újból megalakult vármegyék címeradományozásban részesültek. A sort 1779-ben a Temesi bánság területén visszaállított vármegyék zárták, korjelzőként a címerpajzsukat középen átszelő pólyán II. József és Mária Terézia neveinek kezdőbetűivel. Esetenként a főispánok családi címerét vették át, mint Pozsony vármegye a Pálffyékát, vagy olvasztották be, mint Szatmár vármegye többosztatú pajzsán a Károlyiakét, címerükbe. Érdekes jelenséggel találkozunk Szabolcs vármegye címerével kapcsolatban. A III. Károly által 1714-ben adományozott címert a vármegye már előbb használta. A négy járás szimbólumait alkotó címerrészek a szolgabírák kezében voltak és a megyegyűlésen együtt használták ezeket. Bél Mátyás szerint „A kisvárdai járás hegyével felfelé álló búzakaralászt festett, a dadai pontyot, a nádudvari vízszintesen repülő nyilat, a batori pedig ágaitól lecsonkolt fatörzset.” Az 1870-es évek közigazgatási rendezése a nádudvari járást Hajdú megyébe kebelezte, ám Szabolcs vármegye történetileg kialakult címere máig őrzi a nádudvari járás emlékét. A századok végéig megyerendezés, sok helyen fenekesből felforgatta az egykori közigazgatási határokat, megszűntek a kiváltságos kerületek, székek, vidékek, újonnan alakított, vagy átalakított vármegyékbe kerültek. A megújult törvényhatóságok a változást átalakított címereikben is igyekeztek tükrözni. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye címerében a szimmetria kedvéért, az egykori Hevest és Külső-Szolnokot képviselő gólyát szembefordították a nagykunok oroslánjával. Az új megyei címerek színes nyomtatás az akkor megjelenő Magyar Lexikon azonnal hozzáférhetővé tette. Könyvkiadásunk a közel-múltban újból megörvendeztetett bennünket történelmi megyecímereink színes albumával.

Időben hozzánk legközelebbi a falvak pecsételésének a gyakorlata. Míg a legalább mezővárosi rangot kapott települések között aligha akad olyan, amelyik a nemesi címerek sokszínű motívumvilágát nem igyekezne követni, vagy ne adj isten nem ismernénk a címerét, addig a falvak sokasága egyszerű szimbolikájával tűnik ki. Ezekből a jelképekből, amik a pecsételen megjelentek, jobbára az Országos Községi Törzskönyvbizottság egységesítő törekvése által lettek címerek. Szépszámmal maradtak, melyeknek motívumai valamely okból nem jutottak el a bizottság szakértő szeme elé, nekik a motívummal egyáltalán nem rendelkezőkkel együtt, ezek után csak szöveges pecsételésre volt lehetőségük, az országcímer használatától eltiltották őket. Fél évszázad múltán a mindent maga alá gyűrni kész diktatórikus államhatalom, a tanács törvény bevezetésével betiltotta a városi, községi címerek használatát és az új állami szimbólum kizárólagos alkalmazására utasította a településeket. A falvak között először a nemesi joggal rendelkező helységek jártak élen a pecsét és címerhasználatban. Aztán a földesúri hatalmat nem ismerő szabad jász-kun, hajdú és egyéb kiváltságos területek településeinél vált szükségletté az igazgatási írásbeliség növekedése miatt. A jobbágyfalvak alávetettségüknel fogva eleinte elsődlegesen a földesuraikkal, illetve a földesuraikon keresztül léphettek hivatalos írásbeli kapcsolatba, így irataikon a földesúr számára elég volt a jegyző aláírása és a bíró keresztje, a magasabb hatóságok számára azonban a birtokos pecsétje jelentette a hitelesítést. A jobbágyfalvak pecsételésének tömegessé válását feltehetően Mária Terézia úrbérrendezése váltotta ki. Az ekkor pecsételen megjelenő motívumok nagy számban a gazdasági és természeti környezetből vett formákat szemléltetik, melyek már több vármegye címerében is megjelentek, mint a már ismertetett Szabolcs vármegye címerén kívül, Kolozs, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szilágy vagy más vármegyék címereiben a búza, tölgy, hal, szőlő. Ezeket kívül eke, csoroszllya együtt, vagy külön más motívumokkal, számtalan válto-

zatban. Egyházi jelképeket és a különféle nemesi címereket utánzó, vagy átvevő motívumok sem ritkák. Ez utóbbinak szép példája Mikepércs címere: 1615-ben hajdúkkal betelepített falu 1700-ban már az egykori földesúr – a Pércsi család – 1421-ben Zsigmond királytól nyert címere használatát, csak az eredetileg heraldikailag balra néző címerképet jobbra fordították. A korai okleveleink az udvariasság követelményeinek megfelelően még az uralkodó neve felé fordulva ábrázolták a címerképet. A későbbiekben alkalmanként a szorosabb kapcsolatot kifejező kettős címerpajzs esetén fordíthatták egymással szembenézőre a két címerábrát.

A települések címerhasználati vágya napjainkban megújulását éli, s reméljük e szerény útmutatás a szakszerűség kívánalmát erősíti önkormányzatainknál. A címerek szabálytalan cserélgetése is többszázados gyökereinktől foszthat meg bennünket. Minden téren érvényes a rendszerváltást megelőző tanácskozás megállapítása: a régi címet vissza kell állítani, mert a folytonosságot jelképezi és ez a magyar címer mellett a települések címereit illetően is fontos. Címerben a régi a jó. Bertényi Iván szerint nagy szükség van a magyarországi kommunális heraldika teljes megújítására, az eddig érvényesült negatív tendenciák felszámolására. A már elfeledett címereket nem minden esetben sikerül felkutatni, ilyenkor – és az azelőtt címerrel nem rendelkező települések helyzetében – új címet készíttetnek, mely a községüket, igyekezetüket szerint minél reprezentatívabban képviselheti. Megesik, a történetiséget sugárzó szimbólum az utódok szemében túl egyszerűnek tűnik, s változtatásra készíti őket – az elmúlt századokban találunk példákat erre is –, ami nem szerencsés ugyan, de ha már elkerülhetetlen, ne hagyjuk ki belőle a régi motívumot. A Szilágy megyei Kémernek 1998-ban született meg az új címere A tervező azonban nem talált rá a régi szimbólumra, ezért „Kémer jelképeinek tervezésénél a település történelmi múltjára utaló adatok, a közelemlátásra, jelenre vonatkozó helytörténeti leírások, az ezekre utaló szimbólumok, címertani elemek, az európai és magyarországi címeralkotás több évszázados hagyományai, valamint a jelenleg érvényes előírások és az elfogadott tervezési gyakorlat voltak a legfontosabb szempontok.” A fentiek következtében született egy többosztátú, zsúfolt, egy megye számára talán kedvezőbb alkotás, mint egy falunak. Egy címerben nem szerencsés a történeti és gazdasági jellemzőket mind felölelni, akkor sem, ha mint a jelen esetben ez heraldikailag is gyesen megoldható volt. A befogadás (a közérthetőség) érdekében törekedjünk egyszerűbb címeralakokra, lehetőleg a klasszikus heraldika követelményeit alkalmazva, amint ezt Újszalonta 1940-ben készített címerén láthatjuk. Az eddig elmondottak a figyelemfelkeltést szolgálják és felhívást a közigazgatást felügyelő főhatóságunknak egy szakemberek által kidolgozott, a települések címerhasználatát sokoldalúan szabályozó rendelet kiadására, ami a helyi zászlók alkotásáról és használatáról sem feledkezik meg. Addig is a címeralkotók számára elérhető és útmutatóként használandó Bertényi Iván 1998-ban már második kiadást megért „Új magyar címertan”-a. Sajnos a jó szándékú hozzá nem értés döbbenetes eredménnyel kecsget bennünket és ország-világ előtt lejáratja a heraldika hazai művelőit, kiknek csak a megjelenés után kerülhetett a szeme elé a Megyei atlasz sorozatban a települések térképei mellett megjelenített címerek sokaságának elképesztő színösszetétele. A hozzánk látogatók által a nagyvilágba széjjelhordott atlaszok szerkesztői vajon tudatában vannak-e milyen kárt okoztak, s hogy ilyen körülmények között a helyes színekben pompázó címerek sem lehetnek gyanúfelettiek? Nagyon kérem ne mellőzzék a heraldikus szakvéleményét!

A zászló ugyanolyan heraldikai jelvény, mint a címerpajzs, a címer egy megjelenési formája, ezért elvileg pontosan a címer képét kellene mutatnia, mint ahogy Kálti Márk Képes Krónikájában látjuk Nagy Lajos király zászlaján. E korban már szerepelnek a zászlósorak címeres zászlaja alatt a bandériumokban, azaz zászlóaljokban szolgáló katonák, majd feltűnnek a megyei és városi bandériumok. Innen eredeztethetjük a nemesi felkelések, az 1848–49-es, vagy akár a mai honvéddzászlóaljakat is. Valamikor Attila hunjai, de még az erdélyi fejedelmek is az égtájak színeire festették lovaikat csatarendbe állításkor: nyugatra fehér, keletre kék, északra fekete és délre vörös. E jelölések a kopjafára tűzött zászlókon, az úgynevezett kornétákon is megjelentek, egyik oldalukon az ország, a másikon a kapitány címerével. Básta György 1601-ben a goroszlói véres csatában 110 erdélyi hadzászlót zsákmányolt Báthory Zsigmond fejedelem csapataitól, s ezeket felküldte Prágába Rudolf császár-királyhoz. Köztük „fetaláljuk a mai magyar nemzeti piros-fehér-zöld zászlót”, ami azért érdemel figyelmet, mert az úgynevezett trikolór típusú zászlók eredetét még szakmai berkekben is a francia forradalomban keresik, mivel nálunk is egyenlőség–szabadság–barátság felírással tűnt fel a reformkorban, majd szen-

tesítették az 1848-i április törvények. Az országot, mint Kálti Márknál is látjuk, még nagyon sokáig a hét vörös-fehér sávú lobogó jelképezte, ez használta II. Rákóczi Ferenc 1707-ben Magyarország vezérlő fejedelemmé választásakor. De térjünk vissza egy pillanatra a Goroszlónál elfogott zászlókhoz. Ezek között székely székek és számos erdélyi város heraldikai követelményeket kielégítő zászlóival, Kolozsvár, Brassó és Marosvásárhely nem maradhat említés nélkül. A vásárhelyi és az egyik brassói zászló fehér – melyre hímezték a város címerét –, a legelőkelőbb magyar szín. A heraldikai zászló a címer pontos mását ábrázolja 2:3 arányú szövetdarabon, ilyenet használt Nagyszalonta az 1940-es évek első felében, a Bocskai által adományozott címeralakokkal. Nálunk a városok katonai zászlót használtak, amint láttuk, ez egykori funkciójukra vezethető vissza. Gyakori és szívünkben az 1848–49. évi szabadságharchoz kötődve, a piros és zöld farkasfogakkal szegélyezett fehér zászló, egyik oldalán Szűz Mária Magyarország védasszonya, a másikon a megfelelő város címer. Legtöbb hazai városunk címerében a pajzs színe kék, ezért sokan használták az egyszer vágott kék-fehér zászlót. „Minden különösebb nehézség nélkül lehet két színt a vágások, hasítások, szelések és egyéb mesteralakok segítségével akár ötven különböző alakzatban ábrázolni.” Célunk, mely alapvető szabály: egyszerű, könnyen felismerhető és másoktól megkülönböztethető legyen. Az 1975. évi címerkönyv bemutatta az akkori városi zászlókat. Bár egymás mellett a színek forgatagát mutatta, de önmagában egyszínűségével tüntetett. Az 1941-ben megjelent magyar városokat bemutató kötet színes mellékletben láthatunk a szemnek is tetszetős, heraldikailag szabályos városi zászlókat, követendő példaként napjaink önkormányzatainak.

Karacs Zsigmond

Mátyás király függőpecsétje, 1483.

„Örvendezz királyi város...”

III. Béla és felesége sírjának megtalálása a székesfehérvári királyi bazilika területén

150 évvel ezelőtt, pontosan 1848. december 5-én találták meg az első, s eleddig az utolsó, személyében is biztonsággal azonosítható királyi pár sírját Székesfehérvárott. A leletek érdekességét nem csupán az a tény adta – és adja ma is –, hogy azok bolygatatlanok voltak, sem hódítók, sem kincskeresőök nem rabolták ki a sírokat. Különös fontosságot kapott az esemény tudománytörténeti, és kultúrtörténeti szempontból is, hiszen Érdy János régészeti feltáró módszerét, és a belőle fakadó eredményeket máig is mintaszerűnek tudják kései tudós utódai. Az ásatás és a körülötte kialakult érdeklődés vezette rá a tudósokat III. Béla személyének, korának, történelmi szerepének, nagyságának vizsgálatára. A megtalált és hatszáz év múltán napvilágra került királyi csontlelet – igaz, sok hányattatás után és közben – magyar antropológus-nemzedékek vizsgálatának lett tárgya.

Nekünk, kései szemlélőknek, s főként a fehérváriaknak mindezeket túl számos érdekességet tartogat még ez a történet. A feltárás szemtanúi voltak olyan akkor ifjú értelmiségiek, tudósok, akik azt, és annak tapasztalatait egész későbbi munkájukban hasznosították, sőt Pauer János már 1849-ben, a Számmer nyomdában megjelentetett füzetecskéjében¹ először közölte tudományosan is megalapozott, s azóta sem cáfolt véleményét a megtalált személyek azonosításáról. Előljáróban is érdemes kiemelni azt a tényt, hogy a megtalálás napján a csontleleteket a helybeli orvosok testülete is megvizsgálta, s véleményük meglepően sok tapasztalatot tükröz: kitűnően határozották meg a királyné, Antiochiai Anna életkorát, nemét és eltemetésének valószínű idejét is, mai antropológusok becslését is kivíva.

Ez a tehát több szempontból is jelentős évforduló teremtett alkalmat arra, hogy a feltáró régészre, Érdy Jánosra (1796–1871), a királyi bazilika jelentőségére, III. Béla királyra (1172–1196), a királynéira (1172–1184), és a leletek megtalálásának körülményeire emlékezzünk, s egy kissé előretekintve, a Nemzeti Emlékhelyre is gondoljunk. Ezen többes célkitűzés vezette Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatát és a székesfehérvári Szent István Király Múzeumot abban, hogy 1998. december 4-én emléktáblát avasson, tudományos konferenciát és kamara-kiállítást szervezzen az évforduló tiszteletére.

Magam a konferencián a királysír-leletek megtalálásának visszhangjával foglalkoztam. Most – felidézve a konferencián tartott beszámolóm egy részét – a történelmi körülményekre, s a feltárás eseménytörténetére szeretnék kitérni.

A felkészülés során mottót is választottam magamnak a királysírok sorsáról szóló egyik későbbi munkából:

„Az egyedüli útbaigazító a véletlen és a tudomány”²

Az egész királysír-ügyben nem hagy nyugodni azonban egy gondolat, mely látszólag, hangsúlyozom: csak látszólag, nem tartozik szorosan a mondanivalómhoz.

¹ Pauer János: A Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltból. Nyomtatott özvegy Számmer Pálné betűivel. Székesfehérvár. 1849.

² Lukács Béla: Székes-Fehérvár. Magyarország képekben. Honismertető folyóirat. Szerk.: Nagy Miklós II. kötet. Pest, 1868. 292. old.

A székesfehérvári „Mennybe Felvett Szűz Mária” Társaskáptalan temploma, azaz a királyi bazilika területén temettek el az írott források szerint 15 királyt és 7 királynét. A koronázások és királyi temetkezések a középkor végéig Fehérvárhoz kötődtek, sőt e téren igazi jelentőséget éppen az Árpád-ház utolsó századában nyert a város: már a XII. századi Árpád-házbeli uralkodók és utódaik különösen lényegesnek tartották, hogy Szent István sírja közelében nyugodjanak.

Ezt a gondolatkört szépen írja le a címben már részben idézett XIII. századi fehérvári egyházi ének részlete:

„Örvendezz királyi város
Székesfehérvár nagyon,
E nagy király valóságos
Székhelye benned vagyton.
Mert te őrzöd dicsőséges
Boldogságos tetemét:
Ő nevével vagy te ékes,
Boldog város, büszke légy!”

Erdy János (1796–1871)

Egykorú forrásokból tudjuk, hogy a királyi bazilika falai az 1770-es években még álltak, 1800-ban a püspöki palota építéskor bontották le azokat. Az első székesfehérvári püspök, Sélyei Nagy Ignác azonban még használta, püspöki ünnepségekre alakította ki még álló és fedett részeit, pl. itt iktatta be a káptalant 1777-ben.³ 1848-ban tehát még éltek emberek, akik látták a királyi bazilika falait és tudták, sőt büszkeségük forrása volt, hogy ott királyi temetkezőhely van. Ezek az információk azonban az emberek többségének újdonságot jelentettek, pedig csupán 50–70 év múlt el!

Megkérdezem ezek után, hogy Székesfehérváron – illetve bárhol e hazában – néhány évtized múlva ki fog emlékezni a nemrég lebontott Palotavárosra, a katonai kórházra, a huszár pótkeret laktanyára, a Felmayer gyárra, vagy a vágóhidra? Talán érdemes ezen is elgondolkodni, s minden lokálpatrióta behelyettesítheti ezeket a helyneveket a szívéhez közelállókkal.

Székesfehérvár helyzete 1848 őszén

A nagy megkönnyebbülés, a pákozdi csata (1848. szeptember 29.) és Jellasics székesfehérvári helyőrségének lefegyverzése (1848. október 3.) után, – olyan események után tehát, amelyek kapcsán joggal gondolhattak saját hősiességükre – súlyos vádakkal, hazaárulással vádolták Székesfehérvár és Fejér megye vezetőit és népét. Tóth Lőrinc és Madarász László azt kifogásolta, hogy „tárt karokkal” várták, és élmeztek Jellasics csapatait.⁴

A vádak okozta sértettségről így írt Boross Mihály: „A horvátoktól magzabadulván saját kormányunk által zaklattatunk. Fejérmegye elvádoltatván a kormány előtt, hogy jó indulatot tanusított a

³ Hazai Tudósítások, 1806. 226–228., 234. old.; Fejér György: Régi Székes Fehérvárról jegyzete. Tudományos Gyűjtemény. VI., 1818. 42. old.; Pauer i.m., 1849. 26.; Szvorényi József: Székes-Fejérvár. Új Magyar Múzeum. VIII. füz. május 1., 1851. 417. old.; Henszlmann Imre: A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest. 1864. 26., 36. old. Lukács i.m., 1868. 294. old.; Török Aurél: Jelentés III-dik Béla magyar király és neje testereklyéiről. Értekezések a természettudományok köréből. Budapest. 1894. 207., 311. old.; Károlly János: Fejér Vármegye története I–V. II. kötet, Székesfehérvár. 1898. 87. old.; Forster Gyula: Székesfehérvár koronázó templom in. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gyula. 1–17. Budapest, 1900. 8. old.; Polgár Iván: A székesfehérvári bazilika múltja. Székesfehérvár. 1936. 31., 35., 42. old.; Kállay István: A fehérvári koronázó bazilika közjogi szerepe. A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk.: Farkas Gábor. 143–153. old. Székesfehérvár, 1996. 151. old.

⁴ Erdős Ferenc: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849) Székesfehérvár, 1998. 195–196. old.

horvátok iránt: Kállay Ödön kormánybiztosul küldetett nyakunkra, miszerint vizsgálódják az iránt, kik és miért élelmezték Jellasic seregét...Mindenesetre tapintatlan eljárás volt a megye és a város ellen, mikor az csak saját maga iránti kötelességét teljesítette. A magyar sereg elvonul s martaléku hagyja az ellenségnek a védtelen várost, s a kormány vizsgálatot indít a megye és a város ellen, hogy miért nem állt ellent s miért élelmezte a betóduló sereget?”⁵

A rossz hír, jelen esetben Fehérvár rossz híre természetesen gyorsabb szárnyakon szállt, mint a védelmére felhozott érvek. Egy F.J. szignóval jelzett egykorú ponyvairatként közölt, *Szeptemberi dal* című vers érdekesen tanúskodik erről (itt most csupán idevágó részletét idézem):

„Jelasicnak űs Fehérvár
Amit nem tett török, tatár
S a korcs fiak ott hódolnak,
Hajh! egy hitvány kalandornak.

Még megérjük, hogy e betyár
Vívatlanul kapukat tár,
Dámájának ott csap levelet,
István király sírja felett.”⁶

A város és vezetősége azonban nem csupán megbántódott, hanem véd- és dacsövetséget is kötött a vizsgálóbiztosok ellen. Még a kormánybiztosok megérkezése előtt a testületek meg tárgyalták és mindenben jóváhagyták a vezetőség korábbi intézkedéseit. A kormánybiztosok itteni tevékenysége valóságosan megbénította a tisztikart, pedig most, az újabb támadás előestéjén ismét az erők koncentrálására lett volna szükség.⁷

I. Ferenc József trónralépése és a hadi helyzet 1848 telén

1848 őszén a Windisch-Grtz herceg vezette katonapárt és a császári család egyaránt a trónváltás előkészítésén fáradozott. 1848. november 21-én alakult meg a Schwarzenberg-kormány. A december 2-án trónra lépő új császár, I. Ferenc József és a kormány is az egységes Ausztria programjával lépett fel.⁸ A változásban nem pusztán formális szerepe volt annak a ténynek, hogy Ferenc József nem tett esküt a magyar alkotmány tiszteletben tartására: ezért felelt meg az összmonarchia érdekeinek és ezért nem volt elfogadható a magyar szabadságharc szempontjából trónralépése.

Windisch-Grtz herceg felhatalmazást kapott a magyarországi rend helyreállítására, azaz a támadásra, ami december 14-én be is következett. Ekkor olyan erővel kellett szembenéznie a magyar hadseregnek, amelyet nem volt képes a Dunántúlon megállítani: Görgei Artúr december 26-án föladta Győrt, Perczel Mór serege pedig december 30-án Mórnál szenvedett vereséget, éppen a Jellasic vezette I. hadtest ellen. A visszavonulás és a vereség után sem Székesfehérvár, sem a főváros nem volt többé védhető: Pest-Budát 1849. január 5-én, Székesfehérvárt január 7-én szállta meg a császári haderő.⁹

Mély politikai és hadászati válság jellemezte tehát a magyarországi helyzetet 1848. december elején.

A zaklatott idők, az ismétlődő fenyegetettség, az önértékelési válság és a igaztalan vádak közepette úgy kellett Fehérvárnak valami dicső, valami nemzeti és hősi, mint egy falat kenyér. Ebbe a helyzetbe robbant bele a királyleletek híre. Ezzel magyarázható az az elemi erejű érdeklődés, ami a városban fogadta az igazán dicső, nemzeti és hősi múltat idéző leleteket.

A kút

Székesfehérvár jó ivóvízben szegény belvárosában kút ásása vagy fúrása mindig központi kérdés volt. A XIX. század elejétől a város már állandó kútmestert alkalmazott, s a sikeres fúrások híre messze elterjedt: Kaposvár és Debrecen is Birghoffer itteni kútmestert kérte köl-

⁵ Boross Mihály: Élményeim 1848–1861. Székesfehérvár, 1881. 110. old.

⁶ Pogány Péter (szerk.) Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái. Magyar Hirmondó. Budapest. 1983. 266–267. old.

⁷ Erdős i.m. 1998. uo.

⁸ Hermann Róbert (szerk.) 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Budapest, 1996. 221. old.

⁹ Boross: i.m. 1881. 111–127.; Hermann (szerk.) i.m. 1996. 229–231. old.; Erdős i.m. 1998. 215–222.; Magony Inre: Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár. 1998. 43. old.

A székesfehérvári ásátásokról készített egyik első fénykép 1862-ből.

csön.¹⁰ Forrásaink úgy tudják, hogy az országban az első artézi kutat itt fúrták.¹¹ 1851-ben Fényes Elek országleírásában nem a királysírokat, hanem az 1834-ben fúrt artézi kutat tartotta Fehérváron megjegyzésre méltónak.¹² Ekkor a városban már három artézi kút volt¹³ 1838-ban Barkóczi püspök kérte kölcsön a város artézi kútfúró eszközeit, s ezekkel a püspöki palota

¹⁰ Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Fejér megyei Történelmi Évkönyv 18. Székesfehérvár. 1988. 403–406. old.

¹¹ Érdy János: III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremlékei. Magyarország és Erdély Képekben. (Szerk.: Kubinyi Ferenc–Vahot Imre) 42–48. old.; Pest. I., 1853. 43. old.; Török i.m., 1894. 177. old.

¹² Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. II. kötet. Pest. 1851. II. 8–9. old.

¹³ Kállay: i.m., 1988. 406. old.

udvárán 1839-ben fúrtak kutat.¹⁴ A kút rajzát a tanácsnak bemutatták.¹⁵ A kút vizét a püspök-kert falán kívüli, Fazekas utcai medencébe is kivezették, s a levezető csatorna ásásakor találták meg és rombolták össze az első sárokat.¹⁶ 1846-ban a püspöki kert kútjának vízhozama romlott, ezért a kivezető csatornát lejjebb kellett volna szállítani. A kútmester és Máder Ferenc kőműves számításai nem győzték meg a tanácsot, és úgy határoztak, hogy a püspökség falán kívül egy új kutat fúrtnak, mert félt, hogy a régi vízhozama már nem láthatja el a belvárost.¹⁷ Ennek az új kútnak a fúrása a csőnek való fa hiánya miatt csak 1847. február 14-én „vételett eszközlésbe”.¹⁸

Szeptember elején a kút körüli földmunkák folyamán egy régi épület falára bukkantak. A tanács megnézte, és úgy határozott, hogy azt Kállinger Izidor mérnök rajzolja le, és „a régiség iránti kegyeletből, ahhoz értők által... szedtettsék ki.”¹⁹

A megtalált falak „fejtegetésére” a város rendszeresen külön személyt alkalmazott, aki a kitermelt kő és föld mennyisége után kapta fizetését. A kőfejtő 1840-ben már azt is kikötötte, hogy a kőfejtést csak akkor vállalja, ha a talált kincsek az övé lehetnek.²⁰ Erre a kikötésre valószínűleg azért került sor, mert az 1839-es sírbrablásnak híre ment, az ékszerek egy része Bécsbe, másik része utóbb a nemzeti múzeumba került, de a munkások kezén is eltűntek darabok.²¹

Székesfehérvári tanácsülési jegyzőkönyvek III. Béla és felesége sírjának megtalálásáról

1848-ban folytatódtak a kút körüli földmunkák: május 5-én jelentette Kállinger mérnök, hogy a köveket kiszedték, de „a kiásott négyszögletes gödör egyik sarkában még egy koporsó mutatkozik, mely majd csak a kút elkészülte után ásathatathatik ki.”²² A tanács a munkák folytatását rendelte el.

A tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. december 5-ei, 4509. számú bejegyzése szól az „artézi kúttól 2 és 3 ölnyi távolságban délkelet felé” márvány sírkövek megtalálásáról, és az első márvány koporsó felnyitásáról. A jegyzőkönyv élményszerűen írja le a koporsóban talált „emberi test töredékeny csontjait”, mely „tetemek az orvos urak vizsgálatánál fogva mintegy 40 éves némbéri hulladékoknak találtak.” A legnagyobb megilletődés hangján a „15 próbás ezüstből álló... egyszerű korona”-ról és az „aranyszövetű selyem fátlyol darabjai”-ról szólnak. Az ügyhöz tartozó határozatban²³ „minthogy a körülmények királyi és valószínűleg Árpád-nemzetségi tetemeknek látszanak” a mellékleteket Eischl Ede jegyzővel a múzeumnak küldték fel.²⁴ Eischl levelet vitt Luczenbacher János akadémiai titoknoknak és a Honvédelmi Bizottmánynak „ezen érdekes találmányról”, és arról, hogy a kibontott sír mellett még egy másik is látszik. A másik sír kibontásához meghívták a „régiségek országos hírű szaktudományos bűváráit”.

Érdekes, hogy megérkezéséig végig Luczenbacherként emlegetik a tudóst, holott nevének Érdi-re (i-vel!) történt változásáról a *Közlöny* július 2-án, a *Kossuth Hírlapja* pedig augusztus 7-én hírt adott.²⁵ A névváltozásra nyilván maga figyelmeztette megérkezésekor a városatyá-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Székesfehérvár Város Levéltára (a továbbiakban SzVL.), Tanácsülési jegyzőkönyv, 1839. 840., 1454. sz.

¹⁶ *Érdy*: i.m. 1853. 43. old.; *Lukács*: i.m., 1868. 294. old.; *Fodor István* (szerk.) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1992. 50. old.

¹⁷ SzVL. Tanácsülési jkv. 1846. 4082; 4214.; 4321.

¹⁸ Uo. 1847. 3872.

¹⁹ Uo. 1847. 3558.; *Kállay*: i.m. 1996. 151. old.

²⁰ SzVL. Tanácsülési jkv. 1816. 508. old.; 1839. 244. old.; 1840. 106. old.

²¹ *Henszlmann*: i.m., 1864. 224. old.; *Nemeskéri János*: A székesfehérvári királysírokról. Magyar Tudomány. 2. sz. 104–121. old.; 1983. 110–111. old.; *Kéglí Ferenc*: Királyaink fehérvári temetője. Fejér Megyei Szemle 1. sz. 1987. 13–17. old., 14.; *Fodor*: szerk. i.m., 1992. 50. old.

²² SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 1596.; *Pauer*: i.m., 1849. 2. old.

²³ SzVL. Tanácsülési jkv. 4509.

²⁴ Az átadást igazoló nyugta uo. a 4573. számon. Az átvevő Kubinyi Ágoston, aki a leleteket, mint ajándékot vette át.

²⁵ *Közlöny*, 23. sz. 1848. július 2. 92. old.; *Kossuth Hírlapja*, 33. 1848. augusztus 7.

Török Aurél, a királycsont-ereklyék egyik első antropológus vizsgálója.

kat. Még ugyanazon a napon, december 5-én délután 2 órakor Hadhalmi polgármester kérésére megvizsgálták a csontvázat a városban lévő orvosok. Marbik Mihály, Hellensteiner Károly, Say Ferenc, Hanekker Ferenc, Schaller János és Aschner József az elkészített láttelemben „megélemedett korú” „nő személyt” írtak le, akit „hatszáz évek előtt” temettek el.²⁶ A december 7-én tartott közgyűlésen az elnöklő polgármester mondta el a körülményeket s a testület az ásatás folytatása,²⁷ illetve „hatósági elősegítése”²⁸ mellett döntött.

²⁶ SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4510.

²⁷ Uo. 4542.

²⁸ Uo. 4579.

A Pestre felvitt ékszereket Érdy december 6-án 61. szám alatt jegyezte be a szerzeményi naplóba.²⁹ Megjegyezte róluk tanulmányában, hogy az illetékes helyeken bemutatta és mint írja „azonnal megbízattam, hogy Fehérvárra utazzam, az ott lelt ékszereket és márványlapokat a magyar nemzeti múzeum részére lefoglaljam, ide felhozassam, és a még netalán szükséges ásatást, a hatóság közbejöttével folytassam”.³⁰

Érdy János és a kíséretében december 8-án érkező Varsányi János mérnök munkáját december 12-étől követték a jegyzőkönyvek. Ezek szerint délelőtt 9 órakor „számos közönség” előtt nyitották ki a második koporsót, amelyben a király csontjai és ékszerei feküdtek. A sír leírása igen pontos, talán maga Érdy diktálta, hiszen az ő később közölt megfigyeléseit tükrözi. Pl. Pauerral ellentétben a király nyakán láncot ír le, de nem figyel fel arra, hogy a gyűrű nyitható szelencés.³¹

A jegyzőkönyvek is megjegyzik, hogy már a királysír kibontásának és lerajzolásának napján nagy érdeklődés fogadta a leleteket. A helyszínen, majd a városházán is bemutatták a közönségnek az ékszereket, azaz a „közönség nézetének kitétték”³² azokat. A nagy érdeklődésre minden szemtanú felfigyelt. Érdy így ír: a „gyönyörű látványra zibongó sokaság tódult a máskor csendes térre. Csoportosan ugráltak le a gödörbe s a felügyelő nem volt képes valakit visszatiltani... a csontváz látására reggel nyolc órától majd délig, még lerajzolósa tartott, mindig mások és mások siettenek a város minden vidékéről. Itt lehet tapasztalni, mily meleg részvétellel viseltettek a fehérváriak városuk múltja iránt, látta e tudományos kincset teljes épségében néhány ezer ember, még is ki kellett az ékszereket a városház termében közszemlére tétetnem.”³³

Pauer János (1814-1889), ekkor 34 éves, papnevelő intézeti tanár, későbbi püspök, maga is az akadémia tagja, így ír: „azoknak látására temérdek sokaság sereglett össze.”³⁴ A másik szemtanú, a Közlönynt is tudósító Szvorényi József (1816-1892, nyelvész, irodalmár) ciszterci tanár szerint „feszült vágygal függünk a homályban rejlő valóság felderítéséig”.³⁵ A december 14-ei bejegyzés szól az újabb melléklet nélküli sírok megtalálásáról és arról, hogy a leleteket a múzeumba ti. a Nemzeti Múzeumba fogják vinni, és hogy az ásatás költségeit a „közállomány”, azaz az állam állja.³⁶

Ha hinni lehet a pár évvel utóbbi megjegyzésnek, Érdy munkájának igen kedvező megítélést kölcsönzött a szerkesztő megjegyzése szerint, hogy „Érdy úr ezen fehérvári ásatást mindössze 200 pforinttal eszközölte...”³⁷

Már az Érdy Jánosék Fehérvárra érkezését jelentő elnöki tájékoztatóban elhangzott az az igény, hogy „a talált régiségekből a város számára tartassanak meg”.³⁸ Tudjuk, hogy Érdy az Országos Honvédelmi Bizottmány azon meghagyásával érkezett, hogy a leleteket a múzeum részére foglalja le, és azokat Pestre szállítsa. Szvorényi december 12-ei tudósításában egyenesen kormánybiztosnak nevezte Érdyt,³⁹ tegyük hozzá: ekkor minden kormány-felhatalmazással érkezőnek kijárt ez a cím.

A december 14-ei – tehát III. Béla sírjának megtalálása utáni – közgyűlésen, amikor azonban még Érdy itt dolgozott, Farkas Ferenc nagyprepost javasolta, hogy kérvényezzék a kormánytól: a leletek egy része maradjon itt „a városnak a királyok temetőjéből származott dicsősége némi jeléül”. A közgyűlés fegyelmezetten leszögezte: a „kérs az országos múzeum céljával ellenkezőnek”, ezért nem támogatták a javaslatot, csak azt határozták, hogy „a sírok helye díszes oszloppal fog megjelölni, s azon a sírok feltalálási ideje a késő maradék számára is fel fog jegyezteni”.⁴⁰ Ha a dí-

²⁹ Forster: i.m., 1900. 9. old.

³⁰ Érdy: i.m., 1853. 43. old.

³¹ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4613.

³² Uo. 4579.

³³ Érdy: i.m., 1853. 44. old.

³⁴ Pauer: i.m., 1849. 4. old.

³⁵ Szvorényi József Közlöny 1848. 191. old.; december 18. 901. old.

³⁶ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4619.

³⁷ Érdy: i.m., 1853. 48. old., a szerkesztő megjegyzése

³⁸ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4579.

³⁹ Szvorényi József Közlöny, 1848. december 18. 901. old.

⁴⁰ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4619.

szes oszlopot nem is, a késő maradéknak való feljegyzést az évfordulón a romkert bejáratánál elhelyezett emléktábla felavatásával 150 év múltán teljesítettük.

Érdy székesfehérvári tartózkodásának utolsó jegyzőkönyvbéli említése december 17-én keltezett nyugtája, amelyben elismeri a december 11-étől 16-áig tartó ásatás leleteinek átvételét „a Nemzeti Múzeum számára Pestre szállítás végett”.⁴¹ Ez a nyugta közvetlenül az indulás előtt íródhatott, hiszen már 16-án kiállították Hathalmi Pál polgármester és Orsonits Vilmos aljegyző aláírásával ifj. Balogh Ferenc számára a leletek fuvarozására vonatkozó útlevelet,⁴² melyen december 19-ei dátummal szerepel Érdy pesti átvételt igazoló aláírása. A megtalálás történetéhez hozzátartozik még az a kérdés is, hogy miért kellett a munkát abbahagyni. Érdy és Pauer is „a zordon télnék fergetegei”-re hivatkozott.⁴³ A megtalálásról később érkezők joggal jegyzik meg, hogy a hadi helyzet sem tette lehetővé a munkálatok folytatását. Mindkét körülmény méltánylandó ugyan, véleményem szerint azonban sokkal egyszerűbb a helyzet. Érdy teljesítette, amire a megbízatása szólt, a megnyitott gödörből látható leleteket feltárta és elszállíttatta Pestre. Ez nem azt jelenti, hogy az az időszak, ami december 17-e után következett, akár időjárási, akár hadi szempontból folytathatóvá tette volna az ásatást, tény azonban, hogy Érdy maga nem sajnálkozott a munka befejezése miatt és nem okolt érte külső körülményeket.

A tudományok és a Nemzeti Múzeum ügye 1848-ban

A XIX. század a felvilágosodás nyomán a nemzeti romantika eszmerendszerében a régiségek, s ezzel együtt a nemzeti történelem dicső emlékeinek tudatos megőrzése gondolatát is felvetette. Ilyen módon a régészet, a művészettörténet és a műemlékvédelem is ebben az gondolatkörben gyökerezik.

A nemzeti törekvések talaján teremtődött meg – Európában is az elsők között – az első magyar közgyűjtemény 1802-ben Széchenyi Ferenc gróf adományaként, melyet az 1807. évi 27. tc. örökített meg. A gyűjtemény, a Nemzeti Múzeum felügyelője József nádor, majd 1847-től István nádor volt. A nemzeti kormány 1848. december 19-én vonta az intézményt a közoktatási tárca joga alá.⁴⁴

A Nemzeti Múzeum eszméjéhez híven az állami adminisztráció törekvése volt, hogy a gyűjteménybe kerüljenek a legfontosabb és legérdekesebb leletek. 1804-ben rendelkeztek a nyomdák köteles példányai leadásáról, 1836-ban vásárolták meg a Jankovits-gyűjteményt. Jellemző és érdekes, hogy a Székesfehérvárott 1803-ban megtalált István király szarkofág 1814-ben a Nemzeti Múzeumba került,⁴⁵ s csak 1936-ban hozták vissza. Az épületet az 1832-36-os országgyűlésen megajánlott, a nemesség által fizetendő 500 ezer forintból kezdték építeni 1837-ben. 1846-ban már rendeztek kiállítást a félig kész épületben, ám az igazi hírnévre az 1848-as forradalom és szabadságharc napjaiban tett szert.

A közgyűjtemény a tudományosság újfajta értelmezésének, a Magyar Tudós Társaság, azaz az Akadémia megújulásának folyamatával párhuzamosan alakult ki. Az Akadémiától való különválás, autonómia, és a polgári tudományosság alapjainak lerakása még olyan gyorsan sem mehetett, mint a gyűjtemény kialakítása. 1848-ban még gyakran találkozunk a két intézmény közötti valós, vagy már csak szóhasználatbeli átfedésekkel: ezek is jelzik többek között, hogy a magyar tudományosságnak évszázados lemaradást kellett volna a szabadságharc keretei között leküzdenie.⁴⁶ Mindenesetre a tudomány berkeibe tartozó szakemberek a név szerint emlegetettek nagy része is akadémiai tagként is szerepelt. Pl. Érdy az Akadémia Éremtárának vezetője is volt.

A tudományosság és a nemzeti múlt megbecsülése csendül ki a szabadságharc zaklatott idejében hozott rendeletekből is. A Közlöny, a kormány hivatalos lapja 1848. december 2-án

⁴¹ Uo. 4664.

⁴² Uo. 4684.

⁴³ Érdy: i.m., 1853. 43. old.; Pauer: i.m. 1849. 5. old.

⁴⁴ Hermann (szerk.) i.m., 1996. 10. old.; Fodor (szerk.) i.m., 1992. 8. old.

⁴⁵ Fitz Jenő: Székesfehérvár. Panoráma, 1980. 77. old.; Buzinkay Géza: Kő se mutatja helyét. A királysírok pusztulása. Budapest, 1986. 39. old.

⁴⁶ R. Várkonyi Ágnes: Tudomány és függetlenség. In. Magyar Tudomány, 1998/5. 590–601. old.; 595–600. old.

így kezdte Kossuth Lajos november 30-ai rendeletének közleményét: „A tudományt a harcok között sem szabad felednünk, sőt azt ápolni mindenkor kötelességünk.”⁴⁷ Ennek szellemében fogalmazta meg Kossuth Teleki József gróf, az Akadémia elnöke javaslatára rendeletét az erődítési, sáncépítési munkáknál talált régiségek beszolgáltatásáról.⁴⁸ A múzeum gyűjteménye számára Mészáros Lázár hadügyminiszter megnyitotta a fegyverraktárakat,⁴⁹ ez a történeti fegyvergyűjtemény egyik forrása. Az Országos Honvédelmi Bizottmány mellett működő művelődésügyekkel foglalkozó államtitkárság élére Szász Károly személyében a régiségek megőrzése iránt különösen elkötelezett ember került.⁵⁰ Már ekkor is megfogalmazódott azonban az a gondolat, hogy nem csupán a régiség, hanem a jelenbeli fontosság is méltóvá tehet tárgyakat arra, hogy a nemzeti múzeumba kerüljenek. Az ozorai fegyverletétel (1848. október 7.) során a Roth és Philippovics vezette 9 ezer főnyi tartaléksereg 5 zsákmányolt zászlaját is itt helyezték el az országgyűlésen való bemutatás után.⁵¹

A leletek a Nemzeti Múzeumban

A székesfehérvári helytörténeti irodalomban Lauschmann Gyula⁵² nyomán bukkan fel olykor az a megjegyzés, hogy a feltárást Székesfehérváron Kossuth Lajos is megtekintette volna. Az imént bemutatott tanácsülési jegyzőkönyvek több bejegyzését: a kútmester, a városi mérnök, az orvos és a kanonok egyaránt megnyilatkozik bennük. Lehetetlennek tartom, hogy ha Kossuth 1848. december 17-én reggelig itt megjelent volna, azt a jegyzőkönyvek ne említették volna.

Egy adat ezzel szemben arra mutat, hogy a leleteket Kossuth már Pesten a Nemzeti Múzeumban tekintette meg december 22-én.⁵³ Ha a dátumot elfogadjuk, akkor tudhatjuk, hogy hosszabb látogatásra nem is telt volna ebből a nappól: ekkor adta ki ugyanis Kossuth felhívását az általános népfelkelésre a haza védelmében.⁵⁴ Az előtte való napon bízta meg Batthyány Istvánt Székesfehérvár és Fejér megye kormánybiztosságával és szabad mozgó csapatok szervezésével. E tevékenysége fedezetül a pénzügyminisztérium 12 ezer forintot utalt át Batthyány számára.⁵⁵

A Pestre visszatért Erdy igazolhatóan a királýsírok leleteivel foglalatokodott. Pesten a múzeum egyik termében a leleteket „úgy állítottam össze, amint találtatott” írja, s december 27-ére szakmai bemutatót szervezett. Ekkor vizsgáltatta meg neves orvosokkal a csontokat,⁵⁶ és utólagos visszaemlékezések szerint ekkori előadásában fejtette ki nézeteit a leletek datálása kérdésében.⁵⁷

A királýsírok fellelésének egykorú irodalmi visszhangja

A királýsírok híre ihlette Garay János: *Siri hang az élökhöz című versét*,⁵⁸ amelyben az ösökök ereklýeit is a kortársak lelkesítésére kívánja felhasználni a szabadság kivívása érdekében:

„... apáid sírja azért nyílt meg neked,
Hogy a holtak láttára feldobbanjon szíved,
Nem, mert talán királý volt, de oly kornak fia,
Melyben dicső, szabad s független volt e haza.”

⁴⁷ Közlöny, 1848. december 2. 175. sz. 825. old.

⁴⁸ Kossuth Lajos Összes Munkái, XIII., 1952. 594–595. old.; *Szabad György* (szerk.) Kossuth Lajos üzenetei. Budapest. 1994. 129. old.

⁴⁹ Hermann (szerk.) i.m., 1996. 10. old.

⁵⁰ Buzinkay: i.m. 1986. 42. old.

⁵¹ Hermann (szerk.) i.m., 1996. 10. old.

⁵² Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története III. Székesfehérvár. 1995. 253. old.

⁵³ Hermann (szerk.), i.m., 1996. 10. old.

⁵⁴ Kossuth Lajos Összes Munkái, XIII. 1952. 839. old.

⁵⁵ Uo. 837. old.

⁵⁶ Erdy: i.m., 1853. 45. old. Az orvosi vizsgálatokról közelebbit nem tudunk.

⁵⁷ Henszlmann: i.m., 1864. 215. old.; Török: i.m., 1894. 176. old.

⁵⁸ Garay János válogatott művei. S. a. r. Kovács Antal. Szekszárd. 1956. Siri hang az élökhöz. 135–136. old.; idézi Török i.m., 1894. 156–157. old.

Érdekes és jellemző, hogy az új király, Ferenc József – akinek trónralépését a magyar országgyűlés nem ismerte el – többszörösen is érintett a versben. A negyedik versszak az eredeti versben „*a hitszegő király hitetlenségét*” ostromozza, a hatodik versszakban pedig azt aényt:

„*Hogy hűtlen királya megszegve szent hitét,
elárulá, eladta, pusztítja őt népét,*”

A verset munkájában a csontleletek első antropológus vizsgálója, Török Aurél is függelékben közölte értekezésében,⁵⁹ de az akkori királyra is kompromittáló részeket szemérmesen ki-pontozta. Nem véletlenül, hiszen a király akkor is I. Ferenc József volt, és a csontok vizsgálata után 1898. október 21-én tehát már száz évvel ezelőtt történt meg a király által elrendelt és 25 ezer forinttal finanszírozott sokadik temetés, most már a budai Mátyás templom Szentháromság kápolnájában.⁶⁰ Ezek a sírok ma is itt látogathatók, az eredeti szarkofágok viszont az 1938-as ünnepségek tiszteletére Székesfehérvárra kerültek vissza a Bazilika altéplomába.⁶¹

A lelkesült hangulatról, amelyben a verset írta Garay egy Petőfinek írott levelében számol be 1848. december 25-én.⁶² Itt immár prózában tér ki a sírokkal kapcsolatos véleményére: „*holnapután tudóstársírig vagyunk meghívva a Múzeumba a sz.-fehérvári ősemlék megnézésére. Engem, ki őseink nagy kora iránt annyi kegyelettel viseltetem, előre öröm tölt el, hogy egy Árpád-királyt - ha csak csontvázában is látandok, - nem tán azért, mert király, hanem mert oly korból való magyar, melyben e nemzet szabad, független és nagy volt. Bár csontjaiból oly miasma terjedne elkorcsosult levegőnkre, mely mindnyájunkat szabadság lázba ejtene!*”

Petőfi ekkor Debrecenben a Színház utca 2555. szám alatt lakott, s december 15. óta Zoltán fia születésével volt elsősorban elfoglalva. Sajnos Garayhoz írott levelei nem maradtak ránk,⁶³ mégis ismerjük a királlyal kapcsolatos vélekedését. A történelemre vonatkozó jegyzetei között talált 1849. január 12-i feljegyzésében természetesen egészen másként, igazi republikánushoz méltóan vélekedik: „*Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székesfehérvárról. 1848. vége felé megleltek a sírboltot s benne két Árpád-király csontjait. Ez csak egy évvel is előbb, nemzeti ünnep lett volna; most egy pár régiség-kedvelő tudóst kivéve, senkit sem érdekelt... a nemzet épen a királyok elleni harcát vívta. Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sírból, hogy élő utódainkat lehíják magokhoz a trónról a porba.*”⁶⁴

A költői kép más, mondhatnánk ellenkező irányú mozgást tükröz, mégis hasonló megítélést sugall Boross Mihály Kossuth Hírlapjának írott beszámolója is 1848. december 20-án. „*Midőn egyfelől a habsburgok koronája porba hull, másfelől az elhúnyt királyok koronái a porból kelnek ki.*”⁶⁵

A példák száma szaporítható lenne, de ennyiből is látható, hogy különbözőképpen fogadták eleink a holt királyok megtalálását. A tudósok lelkesedése érthető, az ismert személyek megítélése nézeteik ismeretében várható, a helyiek elemi erejű lelkesedése pedig természetes.

Az 1848-as fehérvári leletek visszhangjáról kritikusan

A székesfehérvári leletek azonnali népszerűsítését többen vállalták a szemtanúk közül. Természetesen maga Érdy János, a Nemzeti Múzeum őre, a feltárás vezetője a helyszínen és a pesti kiállítás december 27-ei előadásán szólt róluk. Szvorényi József, akkor fehérvári gimnáziumi tanár december 12-i írásával a *Közlönyben*, Boross Mihály (1815–1899) ügyvéd, akkor

⁵⁹ Török: i. m., 1894. 154–157. old.

⁶⁰ Forster Gyula: A budavári koronázó templom. In. III. Béla magyar király emlékezete. 244–278. old. Budapest. 1900. 269–270. old.; és *Békefi Remig dr.*: III. Béla temetése. Uo. 1900. 279–292. old.

⁶¹ *Kégl:* i. m., 1987. 14. old.; *Buzinkay:* i. m., 1986. 91. old., A leletek 1938-as visszahozásáról, illetve a szarkofágok visszazállításáról ad hírt pl. a székesfehérvári Friss Újság 1938. július 7-ei (1. o.), 10-ei, (1. o.), 12-ei (2. o.) és 24-ei (2. o.) száma.

⁶² *Petőfi Sándor* összes prózai művei és levelezése. Gondozta: *Matinkó András*. Budapest. 1974. 529–530. old. idézi Török: i. m., 1894. 155–156. old.; *Buzinkay:* i. m., 1986. 47. old.

⁶³ *Petőfi Sándor* összes művei. VII. *Petőfi Sándor* levelezése. S. a. r. *Kiss József, V. Nyilassy Vilma*. Budapest. 1964. 457. old.

⁶⁴ *Petőfi:* VII. i. m., 1964. 142. old.

⁶⁵ *Boross Mihály:* Kossuth Hírlapja, 1848. december 20.

több bizottmány tagja, később Fejér megye másodalispánja a *Közlöny* és a *Kossuth Hírlapja* tudósítójaként írta le az eseményeket. Egykorúnak tekinthető Pauer János, akkor székesfehérvári papneveldei tanár 1849-ben megjelentetett tudományos dolgozata is,⁶⁶ melyről joggal jegyzi meg Török Aurél: „*én abban a nézetben vagyok, hogy édes hazánkban még nem látott napvilágot oly könyvecske, mely hat pengő krajczáron oly felette nevezetes és érdekes fölfedezést nyújthatott volna a hazai tudományosságnak, mint Pauer könyvecskéje.*”⁶⁷ Erdy tudományos összefoglalóját, melynek gondolatmenetét állítólag már 1848. december 27-ei előadásában elmondta, csak 1853-ban jelentette meg. A munkát a szerkesztő a következőképpen minősítette: „*Magyar régiségeink, nemzeti emlékeink sorában ennél nevezetesebb, nagyobb fontosságú felfedezés nem létezik. Méltán lehet azt az eddigi magyar emlék találmányok koronájának tekinteni.*”⁶⁸

Az 1850-es években sem Szvorényi József, sem Palugyai Imre, sem Fényes Elek nem említette az akkor nem salonképes 48-as ügyet.⁶⁹ Erdy volt az egyetlen, aki ezt mint tudós, a kérdés legszakavatottabb ismerője megtehetette, s maga is szemtanúként említette Pauert és Szvorényit.⁷⁰

Az 1860-as évektől viszont már Székesfehérvár minden apró említésénél felbukkant a III. Béla-motívum. A századfordulón már szinte sajnálatosan túltengett a régi dicsőség emlegetése, elvonta ugyanis az írókat a mindenkori apró jellegzetességek, érdekességek rögzítésétől, pedig milyen nagy hasznát vennénk – történészek és néprajzosok – ma ezeknek a megfigyeléseknek.

Demeter Zsófia

Garay János és Petőfi Sándor írásai az 1848 decemberében megtalált székesfehérvári királysírokról

Garay János: SÍRI HANG AZ ÉLŐKHÖZ

*Székesfehérvárott a nép ásókkal sürg, forog,
Ástára felbukkanak ős százados sírok –
A sírokból királyok kelnek ki, ős apák
Kik ottan a halálnak álmát rég aluvák.*

*Még csak helyét se tudtuk sok századéven át
A sírnak, mely fedezte királyaink porát;
S most, oh csodás jelenség! önkényt megnyílt a föld,
S mohos sírjából egy-egy Árpád-király kikölt!*

*Lehangzott-e hozzájuk az ébredő haza,
S ez oly soká nyomott nép szabadság himnusa?
S most dobogó kebellet sietnek fölfelé?
Jöhetnek-e dicsőbb, szebb föltámadás elé?*

*Vagy véres ellenségünk hallatlan bűnei,
A hitszegő királyok hitetlenségei
Hatának sírjaikba, – s még ők sem tűrheték,
Hogy a magyar a földről kiirtni végezzék?*

⁶⁶ Pauer: i.m., 1849.

⁶⁷ Török: i.m., 1894. 197. old.

⁶⁸ Erdy: i.m., 1853. 42. old. A szerkesztő megjegyzése.

⁶⁹ Szvorényi: i.m.; Fényes: i.m. 1851.; Palugyai Imre: Szabad királyi városok leírása. Székesfehérvár. Pest., 1853.

⁷⁰ Erdy: i.m. 1853. 45. old.

Igen, igen! sírjában nem nyughatott a holt,
Ki egykor a független s szabad hon őre volt?
Hogy szép Magyarországot, mit ő vérrel nyere,
Ármány és hitszegéssel árulja a here.

Hogy hűtelen királya megszegve szent hitét,
Elárulá, eladta, pusztítja ős népét,
S mint Krisztus köntösével bakói tettenek,
Hóhéri e hazára kockát vetettenek.

Ébredj magyar, ha volna, ki még nincs éberen,
Ím, mintha szólna hozzád e száraz csonttetem:
"Csatára fel, csatára én bajnok unokám,
Neked szereztem e hont, légy méltó rá s reám!

Fegyverre, áldozatra, patakként ontsd a vért,
Szabadságod, hazádért, jogod és javadért!
A földből ős apáid kelnek föl inteni,
Kétkedsz-e; hogy az ég is meg fog segíteni?

Vagy ős királyid sírja azért nyílt volna meg,
Hogy abba vissza, téged átkozva térjenek?
Avagy, hogy ellenséged, a gyilkos szolga had,
Széthányja gúnykacajjal megszentelt csontukat?

Nem, nem! Apáid sírja azért nyílt meg neked,
Hogy a holtak láttára fellobbanjon szíved!
Nem mert talán király volt, de oly kornak fia,
Melyben dicső, szabad volt s független e haza!

Be se legyen temetve azért az ősi sír;
Míg e szent háromságért a magyar halni bír;
S ne jusson e zsarnoknak e honból annyi tér,
Hová végső lándzsája végső szúrása fér!

(1848 dec.)

Garay János válogatott művei. Sajtó alá rendezte Kovács Antal. Szekszárd, 1956. 135–136.

GARAY JÁNOS LEVELE PETŐFI SÁNDORHOZ Pest, dec. 25-én 1848.

Kedves barátom!

Érdekes leveledet s a hírt fiad születéséről karácsony napján vettük, s bár részvétellel olvastuk aggodalmaitokat, miket a kis bakafántos akaratosságával okozott, úgy hisszük, hogy mire e sorok hozzád érnek, jó tanácsunkra aligha lesz szükségtel, mert addigra bizonyosan javában élvezendit azt, mi, a közmondás szerint, édesebb a méznél. Hogy oly nehezen akarta elfogadni az anyai emlőt, abból azt következtetném, hogy ebből a fiúból valami vasgyúró lesz, valami kigyófojtó Herkules, nem pedig azt amit te... Egyébiránt, ha késő nem jó tapasztalása s tanácsa, nőm azt javasolja, hogy a gyermeket oly asszony által kell megszoptatni, kinek már nagyobb gyermeke van, mert az új asszonynál igen kemény az emlő, s a bimbó fejletlen, ezért vonakodik tőle annyira a gyermek; nőd pedig, hogy a tejtől szinte szabadulhasson, szoptassa meg ama nagyobb gyermeket egypárszor, mire, egypár ismétlés után, be fog állani mindkettőjöknel a kellő rendes állapot. Azon pedig, hogy a gyermek sárgaság volt, nem kellett volna megijedni, ez többnyire minden újszülöttnél megtörténik, s magától múlik el. Mind a két eset a mi Ákosunkkal is megtörtént. Délután Kovács Endréhez is elnéztek, majd levelem végére oda szúrom az ő véleményét is.

Gyermekeim nagyot örültek neki, hogy Petőfiné néninek kisfiút hozott a karácsonyi Jézuska – már mi csak így pápistásan mondjuk – de azt nagyon restellik, hogy nem írtad meg, hogyan híjják a kis óriást, Bendegúz–e vagy Árpád? mert azt hiszük, hogy Fricinek v. Ferdinándnak csak nem kereszteltetted? Dezső pedig nagy diadalmasan kifakadt: "no majd meglátom, mi-csoda républika lesz a Petőfi bácsi fiából, ha már engem mindig szekíroz Ferdinándjával!" De azért ma ebédre megisszuk áldomását, jó szegszárdi aszúból, melyet az ünnepekre kaptam hazulról, s melyet már csak azért is el akarunk fogyasztani, hogy belőle Windischgrätznek egy csepp se jusson... Szó ami szó, nekem nem igen tetszik, hogy Görgei Györgi visszavonult, s ez a kutya hideg is oly pogány, hogy Dunánk maholnap befagy, mennyi előny újra az ellenség áttörhetésére! De ha fővárosunk menten maradna is a télen át az ostromtól, annyit mégis elért már ellenünk mind Erdélyben, mind Kassa felől, mind Austria felől, hogy *hazánk földén telet ki!* s a csata főszínhelye mindenütt a *haza szent földé!*

A napokban két verset kanyarítottam, mit már csak ritkaságánál fogva is megemlítek. Az egyik egy *csatadal*, – a másikra a Sz. Fehérvárt felásott királyi koporsók ihlettek, *síri hang az élőkhez*; amaz az Életképekben jelenedik meg; ezt a Kossuth hírlapjába adom. Különben éjjelnappal studiumomat nyuzom, s valóságos mesteremeri foglalatosságot üzök. Holnaputánra tudóstársilag vagyunk meghíva a Múzeumba a sz.fehérvári ősemlék megnézésére. Engem, ki őseink nagy kora iránt annyi kegyelettel viseltetem, előre örömmel tölt el, hogy egy Árpád–király ha csak csontvázban is, látandok; nem tán azért, mert király, hanem mert oly korból való magyar, melyben e nemzet szabad, független és nagy volt. Bár csontaiból oly miazma terjedne elkorcsosult levegőnkbe, mely mindnyájunkat szabadsági lázba ejtene!

Vörösmartyt sem szállásán, sem este a körben nem találtam; de bizonyos lehetsz benne, hogy sürgetni fogom nála ügyedet, most azonban, hogy fiad ügye miatt ne késsék levelem, nem várok tovább s postára adom. Kovács Endrével beszéltem, ő a távolból, úgymond, nem ítélni meg a gyermek állapotját, s tanácsolja, hogy orvoshoz folyamodjatok. Nőm azonban öregeidnél is volt, s édesanyád is azon véleményben van, melyben nőm a fentebbiek szerint. Az öregek egészségesek. Hazajövet Dezső mondja, hogy az Öreg Petőfiné azt mondta neki, hogy majd eljön a kis Zoltán; ebből azt gyanítjuk, hogy hát Zoltán kisfiad neve. Igen szép név, ez volt szánva Dezsőnek is, de elkéztünk vele. Isten tartson meg benneteket jó és friss egészségben, a kis öregnek pedig jobb erkölcsöt kívánunk. Nőm sokszor, igen sokszor csókolja kedves nődet, még egyszer isten veletek! Ölel

barátod
Garay

Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Szerk.: Martinkó András Budapest., 1974. 529-530.

Petőfi Sándor: Historia jegyzetek

1849. januárius 12. A képviselők conferentiája. Nyári azt nyilatkoztatta, hogy Magyarország el van veszve.

Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székes–Fejérvárott. 1848 vége felé meglelék a sírboltot s benne két Árpád király csontjait. Ez csak egy évvel is előbb, nemzeti ünnep létf volna; most egy pár régiség–kedvelő tudóst kivéve, senkit sem érdekelt... a nemzet épen a királyok elleni harcát vívta. Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sírból; hogy élő utódaikat lehíjják magokhoz a trónról a porba."

Petőfi Sándor összes művei V. Vegyes Művek Budapest. 1956. 141-142.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékezete Kunszentmártonban

Az 1998. év tavaszán másfél évszázada volt annak, hogy a magyar nép vértelen forradalom keretében vívta ki szabadságát, rázta le az osztrák önkény igáját. A „népek tavaszá”-nak áramlata hazánkat sem kerülte el, s 1848. március 15-én olyan lánglelkű magyar hazafiak veték kezükbe az események irányítását Pesten, mint Petőfi, Vasvári és a „márciusi ifjak”. Kossuth Lajos a pozsonyi országgyűlés határozatait felterjesztő küldöttség tagjaként Bécsbe utazott, hogy a magyar forradalom vívmányai királyi megerősítéssel formát ölthessenek.

Hónapok kérdése volt csupán, hogy a császári udvar fegyveres támadást intézzen a „rebelis” magyar nép ellen. Kossuth kitűnő szervezőképességének köszönhetően megalakult a nemzeti hadsereg, amely azért fogott fegyvert, hogy megvédje a kivívott szabadság törvényekben deklarált eredményeit és az ország függetlenségét. A túlerő 1849 nyarán győzött ugyan, de a forradalom és szabadságharc eszméi kitéphetetlenül gyökeret vertek a magyar nép lelkében.

A forradalom visszhangja Kunszentmártonban

A pesti forradalom után már tíz nappal Nagykun Nemzeti Gyűlést hívtak össze a Kerületek Kisújszálláson. Kunszentmárton a főbíró, a főjegyző, valamint Tóth Lajos és Busay Károly ügyvéd képviselte. A kiküldöttek április 1-én számoltak be a kisújszállási közpolgári gyűlés határozatairól, melyen többek között a következőket határozták: nagy lelkesedéssel elfogadták a Pesten ismertetett 12 pontot, az addigi két országgyűlési követet visszahívták. Teljes egyetértésre jutottak az őrsereg felállítása ügyében. Kossuth Lajos részére megtiszteltetésül aranytoll készítését határozták el. Eldöntetett, hogy a népgyűlési végzésekről a kerületi községek rendszeresen és folyamatosan tájékoztatják. Kunszentmárton tanácsa a 11 pontban felsorolt határozatokat elfogadta, a kiküldötteknek köszönetet mondott, s őket bírta meg a jászberényi kerületi közgyűlésen való részvétellel is.

Az 1848. április 4-én tartott jászberényi közgyűlés kiküldöttei április 9-én számoltak be a kunszentmártoni városháza udvarán összegyűlt több mint ezer lakosból álló népgyűlésen. A beszámolóból kitűnik, hogy a kiskunok is híven pártolták a Kisújszálláson hozott határozatokat. Mindhárom kerület követelte Szluha Imre főkapitány elmozdítását. Helyettes nagykun kapitánynak Várady Istvánt választották. Határozat született arról, hogy az őrsereg alakítására minden községben választmányi tagok nevezendők, akik az új rendszer támogatói. Ezek tartoznak a törvényeket és új reformokat megmagyarázni, a rendre és békére felügyelni, erről a nádori alkapitányt tudósítani, aki viszont a miniszterelnököt tájékoztatja. A nádor Pozsonyból észrevételeket tett a községek számadására. *Kunszentmárton és Jászsálszentgyörgy* dicséretet kapott, mert tartozásait tisztázták. Néhány község betejesztette az őrsereg alakítására választott bizottsmányi tagok névsorát. Határozat született Kunszentmártonban: majd a *nép választ*. A közfegyvertárból a redemptio arányában kiosztott fegyverekből Kunszentmártonnak 17 kard, 10 kardkötő és 35 pisztoly jutott.

A gyűlés a küldötteknek köszönetet mondott a tudósításért. Az őrsereg összeírására és a törvények magyarázatára tíz polgárt választottak meg. „Az őrseregről szóló törvénycikkely felolvasatván, a megválasztottak még mai nap isteni szolgálat után a városháza előtt fel is esküdtek.”

Az 1848. év május hónapja a helyi választások jegyében telt el. Május 20-án szabad ég alatt, a városháza udvarán sereglött össze a választópolgárok gyűlése. A választmány megalakulása után a bírói és tanácsnoki helyekre 3–3 egyént jelöltek. „A választók a múlt tanácsi tagok közül senkit nem kívántak jelölni, a jelölést tehát a *polgárok tisztelete és bizalma szerint állapították meg.*”

Május 24-én ugyancsak a városháza udvarán került sor a tisztújító gyűlés megtartására, „mely unokáink előtt is emlékezetes lészen, miután a választó polgárok és az őrsereg tagjai nemzeti zászló és zenekíséret mellett egybeseregltek.”

„Tóth István tisztválasztási elnök megmagyarázván a teendőket, a kijelölő és szavazatszedő választmányi tagokat a város négy tizedei szerint elosztván, minden tizedhez a kijelöltek számához képest 3 ládácskát és szavazati számokkal jegyzett *golótskák*at – kellő örködés mellett kiadván, felolvasta a kijelöltek névsorát” A főbírói állásra három jelölt közül *Tóth Lajost* választották meg. Főjegyző Busai Károly, első aljegyző Molnár Lajos, második aljegyző Palásty László lett. Tanácsnoknak tizennégy személyt választottak. „Az új tanácsi karünnepélyesen felesküdtetett és hivatalába beiktattatott”

„Vészes felhők tornyosulnak”

Szentkirályi Móric jászkun főkapitány május 22-én kelt körlevelében lelkesedésre szólítja és buzdítja mindazokat, kik erőt és bátorságot éreznek ereikben a fegyverfogásra. Egyúttal utasítja a város főbírját, hogy a kereskedők raktárán lévő puskaport és önt foglalja le, és a főkapitány tudta nélkül senkinek eladni ne merjenek, „golyóra és puskaorra van – úgymond – szükségünk”.

1848. június 19-én rendkívüli gyűlést hívtak össze. Az elnöklő Kálmán Sándor kerületi alkapitány felolvasta Szemere Bertalan belügyminiszter levelét, mely szerint „édes hazánkat a szerb rabló csoport ellenséges indulattal és veszéllyel fenyegetvén, a vész elhárítására és hazánk megmentésére minden megyében aránylagos őrsereg kiállítása és a szegedi táborba leendő szállítása határozatván, a Jászkun Kerületekre 2500 főnyi őrsereg esvén, *ebből Kunszentmártonra 105 tagból álló őrsereg*. Kerületileg elhatározatván, egyszersmind az is kimondatik, hogy ezen összegnek egy negyed, vagy ötödrésze lovas őrsereg legyen. Határozat: Miután hazánknak veszélyben forgása több rendbeli hivatalos tudósításokból, de tapasztalatból is köztudomásunkra volna, legszentebb kötelességüknek ismerik e város előljárói minden szükséges intézkedéseket oda irányozni, hogy a felhívott ministeri parancsnak és a Kerület végzésének – az őrsereg legcélsebb és legnagyobb alakítása által, mely már eddig *mintegy 825 tagra szaporodott* és lehetőleg gyakoroltatott – elégtéesség.”

Miközben lázasan folyt az őrsereg szervezése, a szükséges felszerelések előteremtése érdekében Busai Károly főjegyző, Makrányi Károly római katolikus segédlelkész, Medgyesy József és még néhány tanácsnok gyűjtést indított a *haza oltárára*. Jelentésükből vált ismertté, hogy a kunszentmártoni honleányok 185 ezüst forintot, továbbá 9 lat ezüst ékszert, 1 aranygyűrűt és jelentős értékű kölcsönt gyűjtöttek az ország védelmének céljaira.

Július 6-án vegyes polgári gyűlést hívtak össze. Ismertették Mészáros Lázár hadügyminiszternek a Kerületekhez intézett levelét, valamint a nádori alkapitány ehhez kapcsolódó leiratát a nemzetőrség mielőbbi kiállításáról. A tárggyal kapcsolatban a következő határozatot fogadták el: „*a birtokosabb lakosok* a kívántató 105 egyénből álló őrsereget állítsák ki, figyelembe vévén azt is, hogy ha valaki alapos okot adhat ön személybeni meg nem jelenetésre, maga helyett az őrseregből jó és alkalmas egyént helyettesíthet. Mely ekkénti intézkedés szerint Július hónap 15-ére a kívánt mennyiségben városunkbéli *Nemzetőrségnek* Kis-Kun-Halas alatti megjelenése is nyilvánossá tétetvén, a szükséges szállító szekerek, fegyver, ruházat, 5 napi díj-fizetés, sátorok, bográtsok, szóval a táborozáshoz kívántató és tőlünk kitelhető minden nemű eszközök megszerzése a városi Előljáróságra bizatván, a két hónapi táborozásra városunk nemzetőrei előkészítettek, akképpen, hogy *80 gynlogosok részint puskával, részint kaszával, 25 lovasok pedig kard, pisztoly és szükséges löszerekkel, lovaik pedig szükséges készletekkel* ellátva folyó 13-ikán reggel Halas felé útnak indíttassanak.”

Ugyancsak a július 6-i gyűlésen hoztak határozatot a nemzetőrök családjának védelmére. „*A táborba ment 105 nemzetőrök* vagyonára és családjára való felvigyázás az Előljáróság kötelessége. A belbátorságra az itthon maradt nemzetőrök Tized szám szerint naponként 8-an, éjfélig 4, éjfél után is szinte 4-en fognak patrólózni, a tanyák közt pedig lovas örök 3 napra felváltólag lévén kirendelve, a pusztázó hadnagykokkal a külbátorság fenntartására kötelezettek.”

Általános felkelés

1848. szeptember 28-án rendkívüli népgyűlést hívtak össze *Kunszentmártonban*. Felolvassák Szentkirályi Móric főkapitány és kormánybiztos lelkesítő szövegét, melynek lényege: Hazánk veszélyben, Jellasics ellenséges serege vésszel fenyegetve fővárosunkhoz közeledik, ezért álta-

lános felkelésre buzdít. Egyúttal ismertetik a *legbuzgóbb magyar polgár: Kossuth Lajos* proklamációját. A következő határozati javaslatot fogadják el: „*A nép általános felkelésre hívatik fel. Közlebbi intézkedések a nádori alkapitány eljövetelekor történnek. Addig is, mivel ezelőtt 20 nappal 21 önkéntes városi költségen kiállított, a most reánk eső 42 újonc már szinte kiállítva lévén, ha netalán ezen számot meghaladná is, folyó hó 30-án Jászberénybe szállíttassanak. A Kerületek végzése szerint kiállítandó 21 db ló az egyes lakosoktól becsű áron szedendő be, azok ára birtok arányában a lakosok által térítendő meg. E 21 ló Jászberénybe lesz küldendő*”.

Az október 6-án tartott közpolgári és nemzetőri gyűlésen Varga Imre kerületi főjegyző, meghatalmazott felkelési biztos előterjesztette, hogy a jászkunokra ismét számít az ország, de kötelesség is fegyvert fogni, mert „lenni, vagy nem lenni”, ez a kérdés. Minél gyorsabban fegyvert fogjon minden magyar! A nemzetőrök közül a lovasok Lacházára siessenek főkapitányuk vezérlete alatt, a Jellasics táborából szétvert horvátok üldözésére. Határozat: „E lelkes felhívásra *lovas nemzetőreink* – megértve a nemzet és a szegény elárult magyar haza szózatát – minden vonakodás nélkül, a legnagyobb gyorsasággal és kitelhető legnagyobb számmal ajánlkoztak az e hó 9-ikén leendő indulásra.”

Varga Imre, nagykun kerületi kormánybiztos 1848. december 16-án tájékoztatta a város előjáróságát, hogy az ellenség észak felől, Galiciából közeledik. A Hick vezérlete alatt álló osztrák sereg Kassát elhagyta, és már Miskolc, vagy éppen Eger felé tart. A kormánybiztos ezért hivatalosan felszólította Kunszentmárton előjáróságát, hogy a lovas nemzetőrök haladéktalanul siessenek veszélyeztetett polgártársaik segítségére. Ismét példaértékű határozat született: „A legszentebb polgári kötelességet teljesíteni városunk nemzetőrei mindenkor készek voltak, mint már *Verbász alatt is 7 hetek folytában* tanúsították – jelenleg ismét új erővel *40 lovas és 30 gyalog nemzetőrök*, sőt ha a gyalogok inkább kívánnak lovas szolgálatot tenni –, ezek is szükséges fegyverekkel és 5 napi eleséggel felkészülve folyó hó 20-án reggel Eger felé útnak indulnak.”

Az események felgyorsulását, a váratlan fordulatokat jelzi az 1849. április 9-ére meghirdetett közpolgári gyűlés tárgysorozata. Tóth Lajos főbíró közölte, hogy Szentkirályi Mór volt főkapitányt az ellenséggel való cimboráskodás és egyetértés miatt a kormány elmozdította hivatalából, a neki tartozó engedelmesség alól a jászkun népet feloldozta; vele szövetkezni, vagy parancsait elfogadni *hazaárulás bűnterhe alatt* tilos. A magyar kormány szoros meghagyása és parancsa értelmében Illésy János kunkerületi kormánybiztos helyettes főkapitányt nevezi ki, s megbízza a főkapitányhoz tartozó ügyek foganatosításával.

A dicsőséges tavaszi hadjárat győzelmei nyomán ült össze az országgyűlés Debrecenben, ahol 1849 áprilisában kimondták a Habsburg-ház trónfosztását és Kossuth Lajost az ország kormányzójává választották. Április 28-án Jászberényben ülésezett a jászkun kerületek közgyűlése, ahol Illésy János teljhatalmú kormánybiztos elnöklete alatt felolvasták a *magyar függetlenség Chartáját*, s minden község utasítást kapott „ezen *nemzeti ünnepély* mielőbbi és minél kitüntetőbb fényvel leendő kihirdetésére.”

Június 9-én Busai főjegyző előterjesztésére az előjáróság elrendeli Kunszentmárton város köziratú pecsétjének megmagyarosítását.

Kossuth Lajos kunszentmártoni utazása

Amikor 1849 nyarán a Habsburg-ház a Szentszövetség megállapodásaira hivatkozva az orosz cári csapatok beavatkozását kérte a magyar „rebellió” leverésére, nyilvánvalóvá lett, hogy a szabadságharc kimenetele megpecsételődött. Kossuth Lajos kormányzó országos körútra indult, hogy újabb tartalék erők mozgósításával megerősítse a nemzeti hadsereget. Kiváló szónoki képességeit latba vetve, mindenütt meg tudta nyerni hallgatóságát a haza ügyének. Toborzó körútja során 1849 júliusában jutott el Kunszentmártonba, ahol a jelenlegi Mátyás király utcai általános iskola épületében egykor működő városi nagyvendéglő udvarán összegyűlt hatalmas tömeg fogadta a jeles vendéget. A szájhagyomány szerint így kezdte beszédét: „*Köszöntöm a csaták hevében megbarnult haragvó kunokat!*” Kossuth Lajos kíséretével egy éjszakát töltött a nagyvendéglőben, s másnap utazott tovább Kunszentmártonból.

A kerületi kapitányok Kiskunhalason tartott közgyűlésének végzéseit 1849. július 22-én ismertették Kunszentmártonban. A határozat szerint: „*Szabad lovas csapatba* 18–30 éves korig

összeiratkozván, Kunszentmárton 43 főnyi illetménye *sorshúzás* által állítandó ki, a 37 ló pedig redemptio arányában adókievetés útján szerzendő be 10 nap alatt. Kossuth kormányzó felhívása 2 zászlóalj gyalogsereg felállításáról szól, melyet szintén a 18–30 éves ifjakból szeretnék, s Kunszentmárton 41 főnyi illetménye 10 nap alatt lenne kiállítandó – a muszkának az országból leendő kivonulásáig.

A kunszentmártoni elöljáróság úgy vélekedett: „Jönne ki a főkapitány vagy helyettese e tárgy elintézésére, mert a közösség bár mint eddig, úgy ezután is híven kívánja kötelességét teljesíteni, az előtte teljesen ismeretlen és eddig nem próbált sorshúzást elfogadni nem hajlandó, – más valami módon kívánná a kiállítást illetőleg követni, akár birtokra, akár családra tekintve, és a költséget is kivetés útján viselni.”

A zászlóalj felállítására nem kerülhetett sor, mert 1849. augusztus 1-én a császári sereg jelent meg Kunszentmártonban. „Túl a Körösön táboroztak le, és beüzentek: úgy fogadják-e mint vendéget, vagy mint ellenséget? Úgy fogadták mint vendéget, nem lévén ellenálló erő. Akkor visszaüzentek, hogy nagymennyiségű kenyeret, vágómarhát, bográcsot és tüzelőt vigyenek”

Az 1849. augusztus 11-én tartott tanácsülésen Tóth Lajos főbíró jelentette: „A császári sereg táborba szállott – és mintegy 10–12 ezerre menő sereg élelmezésére kenyér-készlet 40 000, zab 1550, bor akó 200 kívántatván, akként intézkedett, hogy ezen szükségletek egy részében már kiszolgáltatta lévén itt helyben, – más részben pedig ezen illetőségből Makóra szállítottatott 300 kenyér, 200 véka árpa, 30 akó bor, minthogy előlegessen egyes lakosok az árpát és bort nagyobb mennyiségben szolgáltaták ki, vagyis ekképpen városunkat a katonai zsarolástól és prédálástól megmentették, – az előlegzett élelmiszerek minden lakos által adó irányában lennének megtérítendőek, a kenyérszettek szinte minden lakosra kivettétvén, – a netalán még ezután kívántató részletek, szükség idejében, ezen kivetett irányban könnyebben beszedethetnének.”

„Ugyancsak főbíró úr jelenti, hogy a Császári Sereg parancsnoka: Gróf Schlick meghagyása folytán a magyar bankjegyek, továbbá minden nemű fegyverek beszedendőek, a fekete-sárga (osztrák) zászló kitűzendő!”

A magyar hadsereg augusztus 13-án Világosnál letette a fegyvert!

Élő emlékezet

A szabadságharc bukását követően Kunszentmártonban is elkezdődtek a megtorlások és a közigazgatási visszarendeződések. A forradalom és szabadságharc eseményeinek felidézése csak az 1867-ben végbement kiegyezés után jelenik meg újra a tanácsi jegyzőkönyvekben, illetve később a helyi sajtó hasábjain. Az 1867. október 26-i tanácsülésen Szabó Kálmán jegyző azt javasolta, hogy a temetőben honvédemlék, vagy kereszt állíttassék fel, hiszen a szolnoki csatában megsebesültek közül sokan a városi kórházban ápolottak, és az elhaltak az itteni temetőben pihennek *jeltelen sírban*. Határozat: „Könyörödományok gyűjtendőek, a műkedvelők pedig jótékony előadásra kéretnek fel.”

A kunszentmártoni nagyiskola épületében berendezett hadikórház falai között 49 szabadságharcos honvéd halt meg. Valamennyien a felső temető jeltelen sírjaiban nyugszanak.

A közvélemény 1867 és 1902 között többször is követelte, hogy Kunszentmártonban állítsanak Kossuth-szobrot, vagy szabadságharcos emlékművet. Ez azonban nem valósult meg soha, talán mert Kunszentmártont elkerülték a szabadságharc hadműveletei. Nem így a környező községekben, városokban: 1914-ben Tiszaföldváron, 1930-ban Szentesen avatták fel Kossuth egészalakos bronzszobrát. Szentes város 1930-ban emelt szobrot nagy szülőttének, Horváth Mihály történetíró püspöknek, aki a Szemere-kormány kultuszminisztere volt.

A forradalom és szabadságharc eszmeiségét – vagy legalábbis a hősi korszak emlékét – a kiegyezés után létrejött kunszentmártoni *Függetlenségi és 48-as Népkör* képviselte, őrizte és adta tovább a város közvéleményének. 1867. december 29-én a tanácsi jegyzőkönyvek már megnevezik az egykori 48-as honvédeket, annak kapcsán, hogy többen közülük *állásért folyomadtak*. A forradalom után éppen húsz évvel: 1868. március 14-én vetődött fel annak gondolata, hogy az elesett 48-as honvédekért az év meghatározott napján szentmisét mondjanak a kunszentmártoni templomban.

Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója

A kunszentmártoni Függetlenségi és 48-as Népkör tevékenysége erősen fellendült, amikor az 1902. január 1-én tartott tisztújító közgyűlésen a költői lelkületű, fiatal és agilis *Fejérgyarmati Tóth Mátyást* választották a kör elnökévé. A Népkör kezdeményezésére Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján, 1902. szeptember 21-én színvonalas ünnepséget rendeztek Kunszentmártonban. Korán reggel *ágyúszó* jelezte a nagy eseményt, *lovás bandérium* trombitaszóval járta be az utcákat. A közönség 10 órakor ünnepi szentmisén vett részt. Ezt követte a templom oldalánál tartott díszközgyűlés. A közgyűlés határozatot fogadott el arról, hogy 1. Kossuth Lajos érdemei jegyzőkönyvben kerülnek megörökítésre. 2. A községi *vendégfogadó falán emléktáblát* helyeznek el a következő felirattal: „Itt volt Kossuth Lajos 1849. júl. 10-én.” 3. Kossuth Lajos arcképét a község háza tanácstermében helyezik el.

Este 6 órakor folytatódott az ünnepség a templom melletti téren, melyet ünnepi beszéd, szavalat, a dalárda előadása színesített. Aztán fáklyás menet indult végig az utcákon, általános kivilágítás volt (petróleumlámpákkal), „görög tüzek” gyúltak, végül bankettet rendeztek a Siposné-féle vendéglőben, ahol folytatódott az ünnepi pohárköszöntők.

A *Közérdek* című helyi újság 1902. szeptember 2-i száma nemzetiszíni keretben jelent meg. A vezércikk név szerint felemlíti az akkor még élő helybeli 48-as honvédeket. Ezután felsorolja a lap azt a 194 kunszentmártoni választót, akik mint Kossuth követői, a 48-as pártra adták szavazatukat.

A Kossuth-emléktábla avatása

A tervezett 48-as szobrok és emlékművek közül csupán a Kossuth-emléktábla valósult meg. Elhelyezése 1903 szeptemberében történt. Az ünnepség szeptember 20-án délután 2 órakor kezdődött. Zenekarok járták be az utcákat, melyek nyomán az érdeklődő közönség a község háza elé vonult. Itt sorakoztak fel az egyesületek is zászlóik alatt, s a menet 4 órakor indult az avatás színhelyére. A községi elöljáróság után haladt a Kun-kaszinó, az Iparoskör, a 48-as kör, a Munkás-kör és a Katholikus Kör. Mire a menet a községi nagyvendéglő (a jelenlegi Mátyás király utcai általános iskola) elé ért, a közönség már sűrű sorokban állta körül a lepellel borított, megkoszorúzott emléktáblát.

Az avatás a Himnusz eléneklésével kezdődött. Elhangzása után *Fejérgyarmati Tóth Mátyás* községi főbíró, a 48-as eszmék leglelkesebb helyi harcosa ünnepi beszédet mondott. Azután Bozóky János szavalt a nagy hatással Szabolcska Mihály: *Kossuth* című ódáját, majd a közönség elénekelte a Szózatot.

A községi vendégfogadó utcai falába illesztett vörös márványtáblán a következő belevéselt szöveg olvasható:

Az 1848/49-iki szabadságharcz idejében
szeretett hazánk érdekében tett utazása
alkalmával 1849 év július havában ezen
házban szállott meg hazánk nagy fia

KOSSUTH LAJOS

Születésének 100-ik évfordulója emlékére
állította
Kunszentmárton község hazafias közönsége
1902 szeptember 19.

1936-ban a templom előtt országzászlót állítottak. A talapzaton hazafias idézeteket tartalmazó táblát helyeztek el. A létesítményt az 1950-es évek elején lerombolták, 1991-ben a park fái között újjáépítették. Azóta ismét olvashatók Kossuth Lajos örök érvényű szavai a márványtáblák egyikén:

„OLY HATALMASNAK HISZEM ÉN
E NÉPET, - HOGY HA FELKEL
ÉS ÖSSZETART, A ROPOGVA
ÖSSZEROGYÓ ÉG BOLTOZATAIT
IS KÉPES FENNTARTANI”
(KOSSUTH)

Józsa László

Petrich Ferenc honvédszázados

*„ki hajdan karddal kezében,
majd szóval s tollal küzdött hazánk
függetlenségéért”
(Boda Vilmos)¹*

Petrich Ferencről az általános paksi polgár nem is hallott, nem ismeri tevékenységét, annak ellenére, hogy a helytörténeti tankönyv utal szabadságharc alatti tevékenységére, de részleteket nem közöl.

Az evangélikus temetőben sétálva néhány ember szeme megakadhat azon a fekete márványsírkőn, amely alatt nyugszik, családjával együtt. Sírja gondozatlan, pedig megérdemelné, hogy ápolják emlékét, mivel életében sokat tett a város lakóinak jobb életéért, a városért.

Munkámat nagyban nehezítette, hogy az anyakönyvi és a halálozási kivonat is megsemmisült a háborús pusztítások során. Gondot okozott korom is – mivel nem vagyok nagykorú –, így kutatásomat csak a sajtótermékekben véghezvittem. Az alispáni iratok hozzáférhetlensége miatt Petrich Ferenc bírói tevékenységéről nagyon keveset tudhattam meg. A helyi könyvtárnak köszönhetően kerültek birtokomba azok az adatok, amelyek az Országos Széchényi Könyvtárból származnak. De ez a módszer már elég idő- és pénzigényes, ezért csak nehezen tudtam begyűjteni az információkat.

Petrich Ferenc Pakson, 1826. április 26-án született, középbirtokosi nemesi család sarjaként. Apja Petrich János földbirtokos. Anyja két gyermeknek adott életet. János három évvel volt idősebb nála, a gyönki gimnázium tanulója volt, és Ferencel egy évben iratkozott be az iskolába, majd „köz- és váltóüggyvédként” tevékenykedett. Ő azonban korán, életének 28-ik évében, 1851. július 11-én halt meg elmebajban.²

Ferenc a gyermekevek eltelte után tanulmányait a Tolna megyei Gyönkön kezdte az 1834–1835-ös tanévben. Itt végezte el a gimnáziumot is. Az iskolai beiratkozását a gyönki gimnázium évkönyve megőrizte. A főiskolai éveit a pozsonyi jogakadémián töltötte, majd iskoláinak befejezése után átvette szülei birtokának egy részét, és ott gazdálkodott. Az 1848-as év elejének eseményei hatására a gazdálkodást abbahagyta, és a szabadság, a haladás és függetlenség szolgálatába állott.³

A forradalom és a szabadságharc kora

Petrich és a szabadságharc kapcsolatáról kevés forrás áll rendelkezésünkre, csupán egy-két feljegyzés honvédeletről, valamint saját visszaemlékezése. A függetlenségi harcról készített beszámolója alapján három területet határozta meg e korszakát: a délvidéki harcok, a felvidéki események és Budavár ostroma.

Az 1848-as év közepétől a szomszédos megyékből sorra érkeztek a riasztó hírek a szerbek és horvátok betöréséről. Szükség volt egy mozgó nemzetőrség felállítására. „Perczel Miklós lelkészbuzdítása eredményeképp 130 erős testalkatú, fegyver viselésére alkalmas önkéntest sike-

¹ Tolna megyei Közlöny 1908. március 26.

² Paksi Evangélikus Lelkészi Hivatal – Halotti anyakönyvi kivonat

³ Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai Bp. 1988. 468. old.; Szimnyei József: Magyar írók élete és munkássága X. k. Bp. 1980–1981. 50. old.

rült a VIII. honvédszászlóaljhoz rövid pár nap alatt egyedül Szekszárd városából kiállítania”.⁴ Az első között beálló Petrich Ferenc így emlékezik vissza az eseményre: „Május 16-án bocsátotta ki gróf Batthyány Lajos és Baldacci Manó a felhívást a »rendes nemzetőrség« felállítására. Én egyike voltam a legelsőeknek kik Szekszárdon a VIII-ik zászlóaljhoz beállottak, úgy hogy a zászlóalj kiegészítését, mint toborzó főnök már én eszközöltem a megye népesebb mezővárosaiban. A zászlóalj szervezésével Tolna megye területén Perczel Miklós későbbi ezredes és főispán volt megbízva. A VIII. zászlóalj Tolna, Baranya és Somogy lelkes fiaiból alakult meg nagyhirtelen s a három megye önkéntesei Pécsen gyülekeztek, ahol Vitolis őrnagy volt a parancsnokunk.”⁵

A Dráva-menti őrvonalra rendelt sereg 1848. július 5-én indult el gőzhajón Bajára, majd onnan a kijelölt okéri táborba.⁶ Útközben történt, hogy pár napi gyaloglás és felkészítés után Perczel Miklós hadtestét Eszék bevetelére vezényelte. Petrich feljegyzésében feleleveníti az eseményeket és beszámol arról is, mi történt Ó-Kérnél: „Eszéket be akartuk venni! Nem sikerült! Ágyunk nem volt. Csakis lőtávon kívül érintkeztünk a várbelieliekkel, mert ágyú nélkül ostromról szó sem lehetett. Hát biz mi, egy napi táborozás után, újra visszatérünk szállásunkra, Dárdára. Néhány napig újból a fegyverforgatásban gyakoroltuk magunkat, azután táborba szálltunk a rácok ellen, Ó-Kér alá! Itt én apró csatározásokban vettem részt. Egész életünk előőrsi szolgálatokból állott, és éjjel támadások visszaverésében tettem el, mert amikor a rácok elleni döntő ütközetre került sor 1848 nyarának a végén, akkor engem a Vas megyében alakult új, 45. zászlóaljhoz neveztek ki tisztnak.”⁷

Az első hírek a Tolna megyei nemzetőrök helyreállításáról nem voltak valami hízelgőek. Július 14-én került sor a szenttamási ostromra, ahol a nemzetőr csapataink néhány ágyúlövés után megfutamodtak és szétszéledtek, pedig semmi veszteségünk nem volt.⁸

Petrich Ferencet a délvidéki harcokban tett jó szolgálataért őrmesterré, majd 1848. november 1-jén vagy 11-én hadnaggyá léptették elő.⁹

A téli hadjárat idején Petrich Ferenc a VII. hadtestnél szolgált, majd Kmety György seregében folytatta a szabadságharcot. A hadjárat idején az ekkor már főhadnaggyá kinevezett Petrich Ferenc számára a „legnevezetesebb és szerencsés” esemény Volkmár és Kluknó környékén történt. A Vilmos-huszárok Volkmár szomszéd községében lovakat loptak az osztrákoktól, ezért ők meg akarták Kmetyt támadni. Petrichet küldte el a parancsnok, hogy megtudja, mi történik a szomszéd táborban. Kluknón a főhadnagy a helyi plébánostól kért tájékoztatást az osztrákokról. A pap rögtön arra kérte Petrichet, a századával együtt vonuljon vissza társaihoz, hiszen az osztrákok már közel vannak. Petrich Ferenc az idős emberre hallgatva visszavonta századát a volkmári táborba.

A következő feljegyzések már 1849 májusából valók, mikor Kmety és Petrich Vác környékéről a Dunán átkelve csapatait Budavár ostromához vezényelte. Az ostromra május 4-én került sor első ízben, amikor a dandároknak a várba vezető vízvezetékeket kellett elfoglalniuk, mert így elvágták volna a várba vezető víz útját. Hentzi, osztrák főparancsnok és serege keményen ellenállt: Petrich leírása szerint „170 és néhány bajtársuk hullott el.” Ezután 16 napos szüntelen csatározás és bombázás után május 21-én a vár minden oldalán beszűntették a támadást. Majd egy utolsó támadás során elért győzelemmel végre fellelegezhetek, bár ez az ostrom mindkét fél részéről igen sok áldozatot követelt. „Görgey a várban, a Szent György-téren sokakat az érdemrendek sajátkezű feltűzésével tüntetett ki. Hogy kik és milyen érdemrendet kaptak? Nem tudom. Saját zászlóaljamban azonban tudom, hogy Niczky Pál mint zászlóaljparancsnok, Nagy Kálmán főhadnagy társam és saját csekélységem lettünk a harmadosztályú érdemrenddel a kivezéralt hadtest előtt Görgey által feldíszítve.” – emlékszik vissza Petrich Ferenc, azokra a győzelmes napokra.¹⁰

⁴ Tanulmányok Tolna megye történetéből I. k. Szekszárd, 1968. 89. old.

⁵ Kernné Magda Irén: Városunk: Paks. Szekszárd, 1968. 49. old.

⁶ Tanulmányok Tolna megye történetéből I. k. Szekszárd, 1968. 98–99. old.

⁷ Kernné Magda Irén: i.m. 49. old.

⁸ Tanulmányok Tolna megye történetéből I. k. Szekszárd, 1968. 101. old.

⁹ Bona Gábor: i.m. 468. old.

¹⁰ Kernné Magda Irén: i.m. 51. old.

Budáról Kmety György tábornok, hadtestével Csorna felé vette útját, ahol a Wyss dandárt megsemmisítette és tábornokát megsebesítette. 1849. június 13-án a szuronyharc alatt megsebesült Petrich Ferenc főhadnagy is. Két sebet kapott: egy lövést a mellébe és egy szuronyszúrást a lábszárába. Felépülése után a „csornai győzővel” együtt útját az Alvidék felé vette. Fehérváron át Paksra, Kalocsára, majd Péterváradon át Szege dig nyomultak, ahol Dembinszky csatlakozott a hadtesthez. Ekkor a seregek összpontosítását Temesváron Bem apó vette át, de a várva-várt siker már elmaradt. Megkezdődött a nemzeti sereg feloszlása, egy-két csapatfoslány még próbálkozott az ellenség feltartóztatásával, de kisebb sikerek után ezek a törekvések is kudarcba fulladtak. Megtörtént a sereg teljes feloszlása, Petrich Ferenc tisztársaival együtt bujdosva tért haza Tolna megyébe. A szabadságharc bukása előtt, a végső harcok sorozata idején nevezték ki (1849 júliusában) honvédszázadosá.¹¹

Az önkényuralom évei és a kiegyezés

A szabadságharc leverése után Haynau diktatúrája legelső feladatának a megtorlást tekintette. Százakat börtönöztek be, katonák ezreit sorozták be a császári hadseregbe. A függetlenség hívei emigrációba vagy bujdosásra kényszerültek. A volt honvédszázadosnak, Petrich Ferencnek is menekülnie kellett a börtönbe zárás elől. Éppen a bujdosás, ami magyarázatul szolgál arra, hogy miért nem találunk az 1850-es évekből feljegyzést életéről. Visszavonult családi birtokára, ahol magánéletét rendezte. Mindezt a paksi evangélikus temetőben található sírkövérl olvashatjuk le, ami bizonyítja, hogy 1854-ben született első, Katalin nevű leánya. Felesége, *végi Berreghy Róza* (1834–1906) öt gyermeknek adott életet, akik anyjukkal, apjukkal, nagybátyjukkal és nagyapjukkal együtt a paksi evangélikus temetőben nyugszanak: Katalin (1854–1896), Árpád (1855–1922), Jolán, özv. Késmárky Ivánné (1860–1934), Flóra (1872–1897), Gizella, Zsigárdy Istvánné (1886–1951).

A Bach-rendszer bukása után, 1860-ban az uralkodó Ferenc József Sztankovánszky Imrét, a megye főispánját azzal bízta meg, hogy egy megyei állandó bizottmányt és egy tisztikart hozzon létre. Az utasítások szerint a főispánnak az állandó bizottmányt olyképpen kellett összeállítania, hogy abban „rang- születés- birtok- értelmiség és iparra való tekintet nélkül a megyei lakosok összessége illőleg képviselve legyen.”¹² Az 1861. január 7-én tartott közgyűlésen a megyék a 48-as alapot tekintették irányadónak, és megválasztott második állandó bizottmánya 893 taggal jött létre, köztük a volt honvédszázados Petrich Ferencsel a földvári járásból.¹³

Az 1867-ben megtörtént kiegyezés hatására a megyegyűlés tárgyalhatta a külföldre menekült politikai emigránsok hazatérésének és vagyonuk visszaadásának ügyét. A szabadulás mámorában lévő honvédek, tisztek, hazafiak megalakították a megyei honvédegyületet, melynek tagjául választották a volt honvédszázados.¹⁴

Az 1868-ik évi képviselőválasztás

A kiegyezést követő évek legfontosabb teendői között szerepelt az országgyűlési képviselők választása. A választás lezajlása nem volt olyan zökkenőmentes, mint 1848-ban és 1861-ben. Mindezekről a főispán számolt be az 1869. március 1-jén megtartott közgyűlésen. A megye több településén: Pincehelyen, Madocsán, Szekszárdon is történtek összezőrdülések. Pakson sem történt ez másként, amit a paksi előjáróság járási főszolgabírájának küldött jelentéséből tudhatunk meg. Ezen a zavargáson Petrich Ferenc is jelen volt, aki mint a balpárt egyik vezetője tűnt fel. Ekkor ez a párt „szegény napszámosokból és házatlan zsellérekből”¹⁵ tevődött össze. Petrich Ferenc nemesi származású földbirtokos letére a szegény nép mellé állva harcolt jogaikért, igazukért, elfogadtatásukért. Kiállt mellettük, hiszen azt szerette volna elérni, hogy ők is egyenlő joggal indulhassanak a választáson.

¹¹ *Kerné Magda Irén*: Városunk: Paks i.m. 50–52. old.; *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai i.m. 468. old.

¹² Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. k. Szekszárd, 1978. 189–191. old.

¹³ Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. k. Szekszárd, 1978. 222. old.

¹⁴ *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai i.m. 468. old.

¹⁵ Évszázadokon át II. kötet Szekszárd, 1985. 233. old.

1869. február 9-én a városháza elé vonultak a balpártiak és követelték, hogy ők is kitűzhesék zászlajukat a jobbpártiaké mellé, úgy, hogy az takarásban legyen. Másnap a közgyűlésen azt a határozatot hozták, hogy mind a két zászlót kitűzik, de közéjük a semleges nemzeti zászlót teszik. „Éppen ezen határozatot hozó parlamentirozás alatt a balpárt vezeterei a tanácskozó terembe nyomulván, Petrich Ferencz úr, kihívó és a pártok közötti súrlódásra vezető ingerkedéssel nem átkodott ezt nyilvánítani, hogy 3 ezer emberrel fog megjelenni, és összetöreti a jobbpártot.”¹⁶ Petrich szavaira a jobbpárt képviselője, Szeniczey Odön is összehívta az embe-
reket, de rövid idő múlva békésen eloszlottak. Az újabb megmozdulásokra a préházaknak került sor: „A balpárti tömeg a préházakhoz vonult, vezéreik Petrich Ferenc, Petrich Mátyás, Molnár Antal, Bun Gusztáv és Tegzes Kálmán urak – különösen mégis Molnár Antal – szítogató buzdítására az alig 16–18 személy bal és jobb pártiak részletes találkozója alkalmával véres verekedés fejlődött – ahol Molnár Antal feleit egyre buzdította és biztatta a verekedésre – mely tény csakugyan a párt által tervezett személybiztonság elleni támadásra volt intézve.”¹⁷ A verekedés hírére a rendőrség a helyszínre sietett, ahol megpróbálták a tömeget szétosztalni. Az elhúzódozó események hatására ez végül is sikerült, de a rend őrei tíz embert elfogadtak, és a biztonság érdekében 18 embert az őrnagy egész éjjel szolgálatban tartott.

A választások lezajlása után a belügyminiszter arra kérte a megyei közgyűlést, hogy állítsa össze a legtöbb adót fizető bizottsági tagok névjegyzékét. A források szerint ez csak 1872-re készült el. Petrich Ferenc, földbirtokos lévén, szerepelt az összeírt 220 tag közül 193.-ként. A jegyzéken feltüntetett adójának összege „139 f. és 94 Kr.”¹⁸ volt.

Pusztító járvány Pakson

Egy-egy járvány kitörése az 1870-es évek elején még súlyos és gyakran visszatérő problémát jelentett. 1873-ban Pakson is kolera szedte áldozatait. A betegség megfékezésére különbizottságot hoztak létre, melynek feladata volt kivizsgálni a járvány kitörésének okát is. Az elnök, Petrich Ferenc nagy gondot fordított az ügyre. Elrendelte a „házról-házra járást”, azaz a bizottság tagjai a házaknál a lakóktól érdeklődtek egészségi állapotukról, lakás és udvar viszonyáról, illetve az „ürszék” tisztaságáról. A vizsgálat befejeztével kiderítették a járvány kitörésének okát: „a lakások túltöltöttsége azok közvetlen szomszédságában elhelyezett rongy-, bőr és egyéb hulladékok összehalmozása, s a házi tisztátalanság.”¹⁹ Mindezek után az elnök elrendelte, hogy a túlszűfolt szobákból a lakókat osszák szét, a raktárként használt szobákat ürítsék ki, valamint a „tisztátalannak” talált házakat fertőtlenítsék ki. Petrich elrendelte „a szombati ételfőzésnek, a tisztaböjtnék, a halottakért szokásos zárt ajtóknál történő vezeklésnek felfüggesztését. Elrendelte, hogy 50 egyénnél több, a mély fekvésű s a népességhez szűk terű zsinagógában nem gyűlhet össze egyszerre s ez is csak 2 órai időközben. A vasárnapi kocsmái özszejöveleteket, halotti tortartást betiltatta. A halottszobákban eltakarítás után fertőtlenítését s a koporsónak kátránnyal beöntését elrendelte.”²⁰ Az intézkedések következtében a járványt sikerült hamar visszaszorítani, s ebben nagy szerepet játszott Petrich Ferenc intézkedése is.

A gazdálkodás sokszínűsége – a haltenyésztőtől a szőlőtermelésig

Petrich Ferenc a szabadságharc bukása után a családi birtokon talált igazi énjére. Visszavonult és ott folytatta a gazdálkodást, amivel egy ízben már próbálkozott az 1840-es évek elején. A családi birtok a Vöröshalmi-völgy határában húzódott és az 1893-as összeírásnál a száz holdnál nagyobb területtel bíró földbirtokosok között említik meg. A terület felosztása a következőképpen volt (kh-ban): szántó: 102, kert: 2, rét: 15, legelő: 8, erdő: –, szőlő: 7, nád: –, használatlan: 2, összesen: 136.²¹

¹⁶ Ugyanott 233. old.

¹⁷ Ugyanott 233–234. old.

¹⁸ Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. k. Szekszárd, 1978. 229. old.

¹⁹ Tolna megyei Közlöny 1873. július 30.

²⁰ Ugyanott

²¹ Németh Imre: Paks nagyközség monográfiája Bp. 1975. 295. old.

A gazdasági életben mindig arra törekedett, hogyan lehetne birtokát a kor igényeinek megfelelően a legkorszerűbben átalakítani, irányítani. 1873. június 4-én a Tolna megyei Közlönyben megjelent cikkében rámutat a megye gazdasági elmaradottságaira. Megemlíti a korábban megalakult Tolna megye Gazdasági Egyesületét, amely sajnos csak névlegesen működött, s megalakulása után néhány politikai beszéd elhangzásán kívül semmit sem tett. Pedig összetartó kapocsként kellene működnie – vallja Petrich cikkében: „A gazdasági élet terén lehetne igazán összehozni és a haladás útján elindulni, mert csak egy kis akarat s egyetértés kellene hozzá, s megint érvényes lehetne az a közbeszéd, hogy az a tapasztalt ember, aki Tolnát Baranyát megjárta, mert önhízelgés nélkül elmondhatjuk, geographiai fekvése, minden gazdasági célra alkalmas talaja páratlan, s hogy még eddig Tolna megyét Magyarország kertjének nem nevezték, az a mi hibánk.”²²

A paksi ember számára a gazdálkodás mellett örök megélhetési forrást jelentett a halászat. Szabályozása előtt a Duna kedvezett a halak szaporodásának, bőven zsákmányolhattak belőle a halászok, ezért nagy harc folyt a halászhelyekért.

Az 1873 júniusában Pakson tartózkodó küldöttség a laki Duna feltöltésének hatását vizsgálta. Amikor a délelőtti órákban a Dunán tett kirándulás alkalmával felmerült egy haltenyészítő társulat gondolata. Erre Petrich Ferenc hívta fel a figyelmet – hiszen ő már korábban is délelgetett egy ilyen tervet –, amikor a reggeli alkalmával egy ponty felfalta a vízbe hullt sódar darabját. Ekkor vált nyilvánvalóvá a bizottság számára a laki ág alkalmassága a haltenyészítésre.

Petrich Ferenc – mint a Tolna megyei Közlöny munkatársa – 1873. június 18-án megjelent cikkében a halastó részletes tervét, illetve annak anyagi hátterét közölte. A laki-ág felső torkolatát el kellene zárni míg az alsónál zsilipet alkalmazni és máris funkcionálhatna a halastó. Petrich elképzelése szerint „a tenyész-tó torkolatát elzáró töltés, mely 30 ?-öl hosszú,²³ alól 15 öl, fölül 10-öles szélessége mintegy 750 köböl földet foglalna magába.” A megalakulását 20 ezer forint erejéig 200 darab 100 forintos részvényekkel kezdeményezné, melyből az indulásig csak a fele lenne megvásárolható, a többi a váratlanul fellépő eseményekre lenne fenntartva. Petrich felhívja a figyelmet 100 db részvény eladására, azaz 100 tag jelentkezésére, hiszen addig alakuló ülést sem tudnának tartani. A paksi közbirtokosok – mint a halászvizek tulajdonosai – érdekeik védelmére szorgalmazták a társaság létrejöttét, amely az 1873-ban megjelent megyei szabályrendelet után meg is alakulhatott. 1873. november 11-én tehát létrejött az „Első közép-dunai haltenyészítő részvény-társulat”, miután aláírták a 200 db 100 forintos részvényt. „Megválasztották elnöknek: Döry Frigyes, ügyvivőnek: Petrich Ferencz, választmányi tagoknak: Br. Rudnyánszky Iván, Kovács István, Novák Sándor, Horváth Ignác, Rozmayer Ferenc, Albanich György, pénztárnoknak: Bun Gusztáv, jegyzőnek: Hagymássy Károly. A vállalkozás székhelye: Paks.”²⁴

Petrich mint az ügyvivő elnök, az őszi közgyűlésre készítette el a társulat működésének tervezetét, amit a Közlöny 1874. szeptember 30-i számában jelentetett meg. A fő gondot igazából a betelepítés kérdése okozta, mert nem volt szállítási forrás. Megoldható lett volna a halastó közelében egy nevelő terület létrehozása, de erre nem volt megfelelő terület. A paksi haltenyészítő társulat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Működtetése nagy költségeket emésztett fel és a száz holdra tervezett, helyel-közzel mélyvízű, két meredek parttal övezett laki Duna szakasz, a ponty szaporítására nem alkalmas. Ugyanis a tó a Duna szabad vizével is érintkezett, ezért az apró pontyivadékokat a besurranó rablóhalak erősen pusztították. Petrich Ferenc azt tartotta a legcélravezetőbbnek, ha minden évben tavasszal „félíg kinőtt pontyokkal” népesítenék be a tavat, így a halak felnevelésére nem kellene költeniük, mert az iszapban található rovarokból, vízben lévő ázalékból táplálkozik, valamint a levegőből és a fákól lehulló bogarokból és vízinövények rothadékból nyeri táplálékát. A tervezett félíg kinőtt pontyokkal történő benépesítésnél egyedüli gondot a Petrich előtt is ismeretes, beszerzés okozta. Akkoriban nemigen akadt beszerzőhely sem és a pontyok ára is igen magas volt. Sokkal kifizetőbb volt ebben az időben a patakok mentén létesített halastavak üzemeltetése. A

²² Tolna megyei Közlöny 1873. június 4.

²³ Tolna megyei Közlöny június 18.

²⁴ Tolna megyei Közlöny 1873. november 26.

Paksi Lapokban a következő olvasható: „A paksi határban húzódik egy patak a Vörösmalom-pusztán, ami haltenyésztésre kitűnően alkalmas, miért ezt budapesti vállalkozók haszonbérbe venni szándékoznak. A Petrich Ferenc tulajdonát képező részben a haltenyésztés már egy ízben megkísérletett, s igazán szépen virágzott is.”²⁵ „E patak mentének tisztogatását a vízszint, sőt ellentétes esésű szakasz tulajdonosa Petrich Ferenc vetette fel először. 1899-ben írásban kérte a dunaföldvári járás főszolgabíróját, hogy rendelje el a dunakömlödi határba eső szakasz kitisztítását. Ettől kezdve a hatósági intézkedések egész sora született, fellebbezés fellebbezést követett, míg végre a földművelésügyi miniszter 1906-ban utasította Tolna vármegye alispánját, hogy a tisztogatás iránti eljárást most már tegye folyamatba.”²⁶

Pakson a szőlőt a rómaiak honosították meg s azóta megszakítás nélkül termelik. A Paksról szóló régi leírások szinte kivétel nélkül felfigyeltek a viritó és gondosan ápolt szőlőhegyeinkre. A XIX. századi szőlőtermelés általában négyszeri kapálásból, metszésből, kötözésből és trágyázásból állt. A tőke kivetését a szomszéd tőke bujtatásával pótolták. Nem ismerték a szőlőfajták gondos kiválasztását, nemesítését, szaporítását és oltását. E hagyományos módszerek mellett Pakson – a megyében elsőként – kísérleteztek nagyüzemi rendszerű szőlőtelepítéssel. Petrich Ferenc szőlészete, – amely megelőzve korát ma is korszerű lenne – meggyeztette nagy hírnévnek örvendett. A Tolna Megyei Gazdasági Egyesület 1884. szeptember 16-án tanulmányi kirándulás keretében tekintette meg a Vörösmalom-pusztai mintabirtokot. A szemlén résztvevő újságírók nem is fukarkodtak a dicséretekkel: „A szőlőtelep előtt kalapot kell emelni, minden gaz és gyomtól tisztán, bő és egészséges fűrtökkel van megrakva. Teleki János megyei főkertész jelentése szerint, a szőlő 10 kh (5,5 ha), hosszában és szélességében a szőlő 7–8 méter széles gazmentes utakkal okszerűen van szegélyezve. A szőlőtőkék bámulatos pontossággal 80 cm-re, a sorok pedig 1,5 m-re állnak egymástól. Minden szőlősor mentén, illetve hosszában, szintén pontosan 70 cm magas, 8–14 cm vastag, kellően kátrányozott oszlopok vannak beállítva, melyek tetejéhez szegekkel igen ügyesen oda van erősítve egy 5–6 mm vastag, kátránnyal bevont, feszesre kihúzott sodronyszál, amely a szőlő vesszők támasztásául, illetve azok kikötésére szolgál. A szőlő számos válfaja van képviselve: oportó, rizling, furmint, mézesfehér, kovácsi fehér, kadarka, petrezselyem, perzsa magnétküli, chasselasok, kéknyelű, vörös dinka, szlankamenka (helyesebben mondvá magyarka), izabella stb. A tőkétet itt az ún. csapos fejmetzés szerint metszik, vagyis csapot hagynak meg két-három szemmel. Gyomláláskor egy-egy tőkén 2–4–6 termővesszőt hagynak, s a tulajdonos szerint egy-egy tőkéről 1 liter bort lehet leszűrni. A szőlőtőkék porhanyósítása kapáló ekével történik, ehhez két ember és egy igás ló szükséges. Az egyik ember az ekét tartja és a megkapálandó sorközön halad végig, a másik a ló kötőfékjéhez erősített 80 cm hosszú botnál fogva a szomszéd sorközön menve vezeti a lovat, s azt a bot segítségével kormányozza. A fordulás mindig az utakon történik. Egy nap alatt váltott lóval egy sort jobbról-balról megkapálva, öt holdat (3 ha) lehet megmunkálni. A tőkék közötti közöket közönséges kapákkal kell megporhanyítani, ami aránylag csekély munkából áll. A be- és kikapálás közönséges ekékkel történik. A tíz holdnyi (5,8 ha) terület évi jövedelme 2000 Ft. A pincében bármilyen hordót felbontva az tiszta és nagyon jó bort tartalmazott.”²⁷

A közéletben betöltött különböző tisztségek

Az 1861. január 7-én megalakult megyei állandó bizottmány 1874. november 12-én tartotta meg az utolsó negyedévi gyűlését. A közgyűlésen főleg az értelmiség képviseltette magát. A gyűlés az alispáni jelentéssel kezdődött, ahol megbeszélésre került a személy- és vagyonbiztonság, a köz- és állategészségi viszony helyzete a megyében. Megemlégték még „2659 folyó ölnyi új kövezett út”²⁸ átadását is.

A közgyűlés legfontosabb részét mégis a kinevezések és a választások adták. A kereskedelmi minisztérium felhívására Törvényhatósági Statisztikai Bizottság alakult, mely tagjául Petrich Ferencet is megválasztotta. A kinevezések után még szükség volt az 1875. évi közmunka

²⁵ Paksi Lapok 1886. június 12.

²⁶ Ádám László–Marosi Sándor–Szilárd Jenő: A Mezőföld természeti földrajza 1980. 338. old.

²⁷ Németh Imre: Paks nagyközség monográfiája Bp. 1976. 310–312. old.

²⁸ Tolna megyei Közlöny 1874. november 18.

járásonkénti összeírására. A műutak sorába tartozó „Paks-Keér-fehérvári és Duna-földvár Keér nagy-doroghi utakra 150 igás 450 kézi nap”²⁹ volt kiszabva.

Az állandó- és a megyei törvényhatóság statisztikai bizottságában eltöltött idő után Pakson az 1874–1875-ös évadban, mint főbíró tevékenykedett Petrich Ferenc. Az alispáni iratok – számomra – hozzáférhetetlensége miatt sajnos Petrich bírói tevékenységéről nem sokat tudok. Csupán a korabeli újságokból ismeretes egy felekezet nélküli iskola körül kirobbant vita megoldása.

A bírói tisztség elfoglalása után Petrich életében egyre nagyobb szerepet játszottak a közgyűlések. Az 1870-es évektől kezdve a jelentősebb gyűléseken mindig képviseltette magát, ahol legtöbbször valamilyen újabb bizottság tagjául választották meg. Az 1876. május 3-án tartott Tolna megye Bizottságának évi második közgyűlésén Petrich, mint községi bíró vett részt. A gyűlést Perczel István főispán nyitotta meg, majd negyedéves jelentésében „elismerőleg sorolja fel mindazon tényezőket, melyek az említett irányban gyakorolt önzetlen működésük által a megye háláját kiérdemelték az árvíz körül teljesített önfeláldozó munkásságáért.”³⁰ A lajstromban Petrich nevét is felsorolták.

A következő közgyűlés, amely meghatározó volt életében, 1878. év elején nyitották meg. A tisztújító közgyűlésen a választások miatt a hangulat igen feszült volt, de az idő múltával a lefolyása csendes és szabályos lett. A gyűlésen először is a szokásos jelentés felolvasása után „a főispán a törvényhatósági bizottságot megalakultnak tekintette és felhívta a bizottságot, hogy a kijelölő-bizottság, igazoló-bizottság, bíráló-választmány és az állandó választmány megalakulását eszközölje.” Az állandó választmány tagjai közé Petrichet is megválasztották. A gyűlésen még ellenjelöltek nélkül hivatalban maradt az alispán Perczel Dezső, és Pápe Gyula főszolgabíró. A választás következő pontja a szolgabírók kinevezése volt. „A simontornyai járásban hasonlóan Fonyó László – ellenjelöltje Petrich Ferenc előző nap visszalépvén –, lelkes éljenzés közt újra megválasztott.”³¹

Ebben az évben a megyei választások mellett a képviselők kijelölésére is sor került. A Közlöny beszámolója szerint július végén a választási hullám lassan tisztult és a szavazás idejére már csak csekély kitérést mutathat. A lap szerint a paksi választókerületben nagy küzdelem folyik. „Szeniczey Ödön szabadelvű pártjelölt ellen Surgóth Jenő duna-földvári ügyvéd egyesült ellenzéki, s Petrich Ferenc közjogi ellenzéki programmal lépett fel.”³² A választásra 1878. augusztus 7-én került sor, amikor „Pakson Petrich Ferencz nyert 103 szavazatot, Surgóth Jenő 367-et, Szeniczey Ödön 999-et. Szeniczey 529 szótöbbséggel nyerte a küzdelmet.”³³

Petrich a sikertelenség következtében nem hallatta hangját, míg el nem következett az 1884-es év. Ekkor országgyűlési képviselőnek jelöltette magát, mint a kölesdi kerület képviselője. Választási beszédével nagy hatást gyakorolt a polgárokra. A választás idején a paksi kerület is nagymértékben támogatta községe szülöttjét, választási dalokkal³⁴ lelkesítette mind a jelöltet, mind Paks lakosságát.

*Kossuthtól jött az üzenet,
Légy független magyar nemzet,
Függetlenséget akarunk
Petrich Ferenczre szavazunk
ÉLJEN A HAZA!*

*Szabadságnak a kormány árt,
Nem kell nekünk habarék párt,
Függetlenség tiszta jelszó
Éljen soká Petrich Ferkó
ÉLJEN A HAZA!*

*A nép csak azt éltetheti
Ki jogát kész megvédeni,
Ilyen ember kell mi nekünk
Petrich Ferencz lesz követtünk
ÉLJEN A HAZA!*

²⁹ Ugyanott

³⁰ Tolna megyei Közlöny 1876. május 8.

³¹ Tolna megyei Közlöny 1878. január 6.

³² Tolna megyei Közlöny 1878. július 28.

³³ Tolna megyei Közlöny 1878. augusztus 11.

³⁴ Kernné Magda Irén magángyűjtemény: Választási beszéd, Választási dalok

1884-ben a kölesdi kerület országgyűlési képviselőjévé választották, ahol a szabadelvű párt táboraát népesítette. A diétákon főként gazdasági kérdésekben szólalt fel, hiszen a gazdálkodása terén már igen sok tapasztalatot szerzett. 1886-ban a Paksi Lapok arról számolt be, hogy a képviselő a megye több pontját érintette, ahol beszámolt tevékenységéről. Petrich 1886. július 4-én reggel 8 órakor érkezett Nagy-Dorogra, ahol beszéde előtt meglátogatta az olvasóköröket, majd a községházánál tartotta meg beszédét. „Szendrey Irma úrnő egy gyönyörű virág koszorút készített hosszú nemzeti szalaggal, melyet két kis leányka nyújtott át neki. Képviselőnket nagyon meglepte a gyöngéd figyelem, a kis leánykákat megcsókolta s köszönve inté őket, hogy hazájának jó és hű leányai legyenek.”³⁵ Ezután lóra ülve a sárszentlőrinci község-házáig vonultak, ahol ismét beszámolót tartott.

Másnap adtak számot a helyi lapok, hogy Petrich Ferenc országgyűlési képviselő Paksra érkezett a diéta szünet idejére. 1886. augusztus 1-jére összehívott paksi népgyűlésen Petrich javaslatára elnöké Molnár Antalt és jegyzővé Petrich Attilát választották meg. Ezután az elnök felkérte az országgyűlési képviselőt, hogy adja elő a gyűlés célját. „Petrich szépen nőtt beszédében kifejté, hogy bár a hazát sokszor zaklatták pártszenvédek és hogy most is küzdenek egymással pártok; de ha a nemzet egységét, becsületét és önértetét támadják meg, a pártoskodás megszűnik és a nemzet tömörülve mint egy ember kel síkra annak védelmére.”³⁶

A következő évben lezajló képviselőválasztásokon induló Petrich Ferencet ismét megválasztották képviselőnek.

A millennium évében

1896, a millennium éve, amikor Petrich ismét feltűnik a közönség előtt. Különös év volt ez az országban. Minden pompában csillogott, zenekarok hadától zengtek az utcák, könyveket jelentettek meg e rangos események emlékére, szónoklatok pátoszai követték egymást az ország különböző pontjain. Paks sem maradhatott ki az ünneplő települések sorából. 1896. május 10-re a képviselőtestület ünnepélyt szervezett. Az ünnepség már az előző nap elkezdődött; az iskolákban különféle rendezvényeket tartottak. A honfoglalás ezredik évfordulója alkalmával a nemrégiben épült „polgári fiúiskolát, mint millenniumi alkotást” emléktáblával jelölték meg. A fő ünnepély napján döntöttek arról is, hogy Paks főbb utcáit a jeles hazafiakról nevezzék el.

Az ünnepi ülés szónoklatok sorozatából állt, ahol Petrich is jelen volt, és izzó hangulatú, nacionalista színezetű beszédet tartott. A beszédében megemlíttette azokat a nemes embereket, akik korszakalkotó tevékenységet folytattak. Isten gondviselésének ítélte mindazt, amit eddig a magyar nemzet elért. Szerinte azonban nagy szerepe volt ebben annak is, hogy az elszigetelt nép tudta, hogy „egyedül csak maga erejére támaszkodhatik; önbizalmát, öntudatát s önértetét soha fel nem adta”,³⁷ még akkor sem, amikor a török diadal jelvénye, a félhold, mintegy 150 évig diadalmaskodott az országban. A nemzet egysége már feloszlott volna, ha 1848-ban a „kiváltságos osztály nem állt volna jobbágyai mellé, hogy minden terhében osztozzék vele.”³⁸

„Melyik az a nemzet, melynek kiváltságos osztálya ily magasra áldozatra kész lett volna, akkor, midőn a haza érdeke azt így kívánta!” – tette fel Petrich a kérdést beszédében, a 48-as állapotokra utalva. A kérdést nem hagyta nyitottan, rögtön meg is válaszolta: „Ily páratlan önkéntes áldozatkészségre csak a magyar nemzet Géniausa által vezérelt magyar kiváltságos osztály volt képes, mert belátta, hosszú évszázadokon keresztül tartott küzdelme következtében megfogyott erejével, a haza ügye elszigetelve, tovább a nemzet érdekeinek kockáztatása nélkül nem vezetheti s a nemzet erejét fel kell frissítenie s megerősítenie, hogy a további törvényes és sikeres küzdelmek önerejére támaszkodva képes legyen.” A jelen állapotban arra buzdítja a közönséget, hogy az ellentétes érdekek dacára küzdjenek jogaik és érdekeik érvényesítéséért. Ne hagyják, hogy amit az őseinktől örököltünk vesszen, hiszen a házat a király, bölcsessége által támogatni fogja, hogy a magyar nemzet a „második ezredév végén elmondhassa: a megye él és helyzetének ura lett!”³⁹

³⁶ Paksi Lapok 1886. augusztus 6.

³⁷ Kernné Magda Irén magángyűjtemény: Millenniumi beszéd

³⁸ Ugyanott

³⁹ Ugyanott

A utolsó évek „nehézkés” munkája

A millenniumi ünnepségsorozat keretében tartott szónoklata után ismét visszavonult birtokára, a Petrich-pusztára, ahol gazdálkodását folytatta. A politikával már csak elvétve foglalkozott és a közszereplést is megpróbálta mellőzni. Birtokán egy röpiraton dolgozott, ami az ágostai hitvallású evangélikus egyházmegye híveihez intézett. Röpiratának a célja egy nagy lélekszámú magyar protestáns felekezet létrehozása bármilyen áron is. Azt szerette volna elérni, hogy Luther Mártonhoz hasonlóan reformálják meg a vallást, de azt érik el, hogy a vallásnak nemzeti jellege legyen, a nemzeti törekvést, haladást képviselje. Szerette volna, ha a nemzetiségiek, akik valaha magyarnak vallották magukat, de az anyanyelvük nem magyar, vegyék fel a mi nyelvünket. Fogadják el a csak magyar nyelvű istentiszteleteket, fogjanak össze és ne gyűlölködjének, hiszen csak így jöhet létre az egységes magyar felekezet. Petrich ezt valójában a „kényszermagyarosítással” tudta elképzelni, de akkor a nemzetiségieknél az élet bármely területén, akár az istentiszteleteken, akár az iskolákban, a polgári élet bármely részén, mert „ki ezen munkához hivatott képzettségével hozzá nem járul még pedig minden erejével, az a legkomolyabb hazafiúi kötelessége teljesítését mulasztotta el.” A lelkészek azonban nem tartották megfelelőnek ezt az erőszakos asszimilációt, hiszen „német ajkú testvéreink még most is szívesen ragaszkodnak a német voltukhoz”,⁴⁰ habár már a magyar miséket sokkal jobban értik, mind a saját nemzeti nyelvezetűiket – állítják a lelkészek. Az egyházi személyek nem avatkoztak be a tevékenység előmozdításába, mert szerintük ez magától fog bekövetkezni, nem szabad erőltetni.

A szabadságharc 60. évfordulójának megünneplése

Egy település kulturális tevékenységét valójában az határozza meg, hogy az adott népesség a műveltség mily szintjét éri el. A dualizmus időszakában a politikai élettől való elfordulás hatására sorra alakultak az ország különböző pontjain a kulturális egyletek. Ezek a kulturális központok a közműveltség emelésére, a magyar nyelv ápolására, a köznapi ismeretek terjesztésére jöttek létre. A társaságok egyetlen alapvető hibája az volt, hogy nem tudtak széles népréteget átölelni, ugyanis a mezőgazdasági dolgozókat nehéz volt aktivizálni. A megyében is számos különböző célzattal működő egyesület jött létre, hogy ki-kik megtalálja az igényeinek megfelelőit. Petrich életében azonban kezdetben nem játszottak nagy szerepet az egyesületek, olvasókörök. A korabeli újságok nem említik, hogy valamelyik egyesület tagja lett volna. Szívesen foglalkozott a politikai élet különböző területeivel. A XX. század változást hozott számára. Már 1908-ban március 2-án egy táncmulatságon vett részt, amit a tolnai iparosok olvasó egyesülete szervezett. A bálon Petrich Ferenc 12 fillért adományozott az egyesületnek – több társával együtt – támogatás céljából.⁴¹ Az ezt követően megjelenő Közlönyben olvasható, hogy a szabadságharc évfordulójára ünnepséget rendezett a Tolnai Katholikus Legényegylet, melyen a nem régeből taggá lett Petrich Ferenc is jelen volt, s Március 15. című versét Csontos György szavalta el. A cikk szerint a mű előadása olyan jól sikerült, hogy a szerző se gondolta volna, ily remek költeményt írt. A szerzőnek „meleg kézzel gratuláltak. A szavalat után maga a költő mondta el tartalmas emlékbeszédét. Gyönyörű hasonlatai mindenkinek figyelmét megragadták és végül lelkesen megtapsolták.”⁴² A cikk írója szerint Petrich az egyesület egyik legtehetősebb tagja, kit a „heti tanításokon, az énekkarban és az egyesület vezetésének minden üdvös törekvésében a munkálkodók között találunk.”⁴³

De nemcsak Tolnán, hanem a megye több pontján, többek között Pakson is tartottak rendezvényeket 1848 emlékére. A község több nemes épületében zajlottak le az események. Az ünnepség a Paksi Iparos Körből indult, majd az Erzsébet-szálló nagytermében folytatódott. A Kaszinóban is társas vacsorát tartottak, de a legtöbben mégis az Iparos közben voltak. Az elnök, beszéde után üdvözölte a meghívott vendégeket, elsősorban Petrich Ferencet, a volt országgyűlési képviselőt. Ezt vacsora követte, ami után Petrich, az „ősz bajnok”, a függetlenség

⁴⁰ Kernné Magda Irén magángyűjtemény: Röpirat

⁴¹ Tolna megyei Közlöny 1908. április 2.

⁴² Tolna megyei Közlöny 1908. március 26.

⁴³ Ugyanott

eszmék híve rámutatott azokra a különbségekre, amik a képviselőválasztási urna előtt megnyilatkozó Tolna vármegye politikai érzelmei között fennállnak s arra mutat rá, hogy ezt a nézeteltérést a jövőben meg kell szüntetni. E szavak után az elnök, Eizer J. indítványozta Petrich Ferenc mielőbbi dísztaggá való kinevezését.⁴⁴

Ennek a kinevezésnek azonban már nem sokáig örülhetett. Hosszú szenvedése után 1908. október végén vagy november elején elhunyt. Halálának dátuma elég sokáig kétes volt előttem, mivel az egyik forrás 1899-et, a másik 1908-at közölt. Ekkor döntöttem úgy, hogy felkeresem az evangélikus lelkészt, aki rendelkezésemre bocsátotta a halotti anyakönyvi kivonatot. Ám a háborús pusztítások következtében az 1908-as év elejétől a könyv a tűz martalékává vált. Ezután a levéltárba vezetett az utam, ahol sajnos megint nem találták meg az elhalálozás dátumát, pedig a forrásanyag hiánytalan volt. Majd az az információ jutott birtokomba, hogy a paksi evangélikus temetőben megtalálható a sírboltja. Elmentem és megnéztem, mi is van a fekete márványoszlopra vésvé. Ekkor derült fény a rejtélyre: 1908. Ismét felkerestem a levéltárat, ahol átnéztem az 1908-as újságokat, és rábukkantam a Tolna megyei Közlöny 1908. október 8-i számára, amiben a következőket olvastam: „Volt országgyűlési képviselő halála. Mint mély részvétellel értesülünk, hanusfalvi Petrich Ferenc 48-as honvédszázados, volt országgyűlési képviselő és megyebizottsági tag, hosszas szenvedés után, életének 83-ik évében csendesen elhunyt. A megboldogult, mint vitéz honvédszázados végigharcolta dicső szabadságharcunkat és rendíthetetlen híve volt a függetlenségi eszméknek. Több cikluson át 48-as programmal a kölesdi kerületet képviselte és agilis tagja volt a függetlenségi pártnak. A parlamentben gyakran felszólalt, különösen gazdasági kérdésekben adta elő gyakorlati tudását. Puritán tiszta jelleméért becsülték és szerették. Halálát Petrich Árpád, Petrich Jolán, Petrich Gizella férj. Zsigárdy Istvánné, Petrich Elemér gyermekei továbbá menyei, vejei unokái és dédunokái gyászolják.”⁴⁵

Csontos Csilla

Népi ellenállás kísérlete Csongrádon 1849 júliusában

A lendületesen előrenyomuló osztrák és orosz csapatoknak – a szabadságharc utolsó napjaiban – csak két városban kellett kegyetlen eszközökkel letörni a „békés” lakosság ellenállását: a Tisza-parti Csongrádon 1849. július utolsó napjaiban és a felvidéki Losoncon augusztus elején. Mindkét várost az ellenállás megtorlásaképpen – Csongrádot az osztrákok, Losoncot az oroszok – kirabolták és felgyújtották.¹

Ezek az események meggyőző erővel igazolták, hogy az ellenség megszálló, sarcoló erőivel szemben igen szűk körű volt az úgynevezett népi ellenállás, amelyre még június végén Kosuth és Szemere kiáltványa hívott fel, buzdított. Egyébként is a kíméletlen megtorlás, amit mindkét város elszenvedett, riasztó és elretentő példaként hatott közelben és távolban egyaránt. E tények ismeretében jogosnak fogadhatjuk el tehát Hermann Róbert hadtörténész megállapítását, miszerint „a népi ellenállás nem volt alkalmas az ellenség előnyomulásának megakadályozására, s hasznuk nem állott arányban az elszenvedett megtorlással és áldozatokkal.”²

Mégis, a szűkebben vett történelmi ítéleten túl az ezen eseményekhez kapcsolódó különböző emlékek, legendák alkalmasak arra, hogy kisebb-nagyobb közösségek történelmi tudatának, önbecsülésének, hagyományörzésének erősítését szolgálják. Az eseményeknek ezt a funkcióját töltötték be a csongrádi történelemszövegekről szóló emlékezők, többek között a csongrádi

⁴⁴ Ugyanott

⁴⁵ Tolna megyei Közlöny 1908. október 8.

¹ Gracza György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. Bp., V. köt. 1094., IV. köt. 624. old.

² Hermann Róbert: Egy ismert-ismeretlen Kossuth-levél 1849-ből. Forrás. 1980. 3. 70–71. old.

születésű Váry Gellért piarista tanár 1904-ben napvilágot látott írása³ és Sággy Mihály polgári iskolai tanár 1910-ben megjelent könyvecskéje.⁴ Mindkét mű alaposan részletezi az 1849. július végén történteket; helyenként bőven élve a túlzásokkal és a történet romantikus színezetű megjelenítésével. Mivel ezek az események – noha a szabadságharc történetének egy, még Kossuth Lajossal is kapcsolatba hozható fejleményeiről van szó – csak igen szűk körben ismeretek, érdemes közreadni a krónikáját.

1949. július 27.

A hadi helyzet kritikus. Haynau főerői már csak harminc kilométerre Csongrádtól, Kiskunfélegyházán táboroztak. A városban tartózkodó honvédelmi alakulatok még az előző napokban áthúzódtak a Tiszántúlra, Szentesre. Tehát a városban katonai erők nem tartózkodtak.

Haynau a reggeli órákban a helyzet felderítésére és élelmiszer rekvirálási céllal a városba küldte Bruselle őrnagyot két század ulánussal. Ekkor még a lakosság és az osztrákok kapcsolata „békésnek” mondható, hiszen a reggel kilenc óra tájban bevonuló ellenséges katonaságot a csongrádiak kiszolgálták. Ezt a következőképpen mutatja be egy majdnem korabeli, 1852-ben papírra vetett jelentés: „A városháza udvarán letelepedvén (mármint az osztrákok – a szerző), részökre a lakosok által élelem hordatott össze. Kevés mulatozás után éji szállásra kimentek a városból s a városon kívül fekvő dézsmaházi épület mentén letelepedtek, s a lovak részére kívántatott széna és szalma részleteket a legillendőbb renddel és békével hordogatta ki a városi lakosság. Másnap reggel korán a város alól *csendesen és szép renddel*, minden legkisebb kellemetlenség és sértegetés nélkül elhúzódtak, és a város csendes lett.”⁵

1849. július 28.

Ezen a napon a Szentesen tartózkodó Kossuth Lajos tudomást szerzett arról, ahogyan a csongrádiak fejet hajtottak az ellenség előtt. Vélekedése szerint ez a magatartás semmiképpen nem illett bele abba az elképzelésbe, hogy az ellenség hátában a lakosoknak ellenállást kell tanúsítania, a kisebb csapatokat meg kell semmisítenie. Mivel ez Csongrádon nem történt meg, ezért egy keményhangú felszólító levélben figyelmeztette a város lakosságát a kötelességére. Ezt a levelet kapta meg a nap folyamán a város elöljárósága.

A levél tartalma kettős: egyrészt parancsokat osztogat a meghunyászkodó város lakóinak, másrészt tájékoztatja őket a hadi helyzetről. A parancsoló levélrészlet így hangzik: „Csongrád városa közönségének a haza nevében parancsolom: 1-ször hogy az ellenség mozdulatairól Szentesre tudósításokat küldjön, miután lovas emberek által az ellenség mozdulatairól magának mindig biztos tudósításokat szerzett. 2-szor A csongrádi magyar nép becsületéről azon szennyet háritsa el, mellyel tegnap meg lőn fertőzve, ti. hogy 200 ember merte Csongrádot megszállni. – Kisebb ellenséges csapatokat agyon kell verni. – Ez a legjobb mentés. Ha a nép elhagyja magát, el fogja veszteni a szabadságát, s meg is érdemli, hogy elveszítse.”⁶ Arról, hogy a levélben megfogalmazott parancs eljutott-e a címzettekhez, s azok ezt hogyan fogadták, nincs semmiféle ismeretünk. Az viszont bizonyos, hogy a „Kossuthi levélparancs híre valamilyen úton-módon eljutott Bruselle őrnagyhoz, akit ez a hír „visszavezényelt” Csongrádra. Hogy volt-e egyéb indítéka is az osztrákok másnapi atrocitásainak, pontosan nem ismerjük.

1849. július 29.

Délben egy század vasas és egy század ulánus élén tért vissza a városba Bruselle őrnagy. Bevonulásuk, ellentétben a két nappal ezelőttivel, kihívó és agresszív volt. Ezt a visszaemlékezők ekképpen jelentették meg: „az utcán álló lakosok fejéből a kalapokat kiverték, s azokat néhány kardlappal is fenytették; a nők fején akkor divatozott háromszínszélű kendőket letépték, és más illetően a lakosokra kellemetlenül hatott sértegetésekkel izgatták a különben elég csendes kedélyeket.”⁷

³ Váry Gellért: Emléklapok Csongrád múltjából. (Facsimile kiadás) Szeged, 1974.

⁴ Sággy Mihály: Csongrád 1848-49. Csongrád, 1910.

⁵ Közli Sággy Mihály i.m. 89-90. old.

⁶ Idézte Hermann Róbert i.m. 70-71. old.

⁷ Sággy Mihály: i.m. 89. old.

Az osztrákok a városháza udvarán elköltött ebéd után összeterelték a városi tisztviselőket és nemzetőr tiszteket, akiktől Bruselle a Kossuth-levelet követelte. A források a levél sorsáról, tehát arról, hogy átadták-e vagy nem az ellenségnek, nem szólnak, de az bizonyos, hogy valahogyan mégiscsak a kezükbe jutott, hiszen Haynau vezérkari főnöke közzétette egy 1850-ben kiadott munkájában.⁸

Az események innen kezdve gyorsan peregtek. Sallay János és Blázsik Mihály nemzetőr tiszteket, valamint a város bíróját, Szabados Antalt letartóztatták, majd elkezdték vallasni őket. Ekkorra már a városháza és templom közötti téren több ezer csongrádi gyűlt össze; a többségük éppen a nagymiséről jövet szerzett tudomást az események alakulásáról. Az, hogy a császári tisztek egyike Kossuth-betyárnak titulálta az egybegyűlteket, sőt akasztófát ígért nekik, még nem lázította fel a tömeget. Viszont a templomtoronyból figyelő őr jelentése, hogy a Tiszán túl a magyar honvédség ágyúkkal vonul fel, már felgyorsította az eseményeket. Az osztrákok felsorakoztak a kivonuláshoz magukkal hurcolva a letartóztatottakat. Eközben a honvédség tüzelése felbátorította a tömeget. Megtámadták a császáriakat, és kiszabadították a foglyokat. Az összetűzésről szóló íráskor több tekintetben is ellentmondanak egymásnak, ezért a valóságos történet felderítése szinte lehetetlen. Ami mindenképpen bizonyos, voltak halálos áldozatok is; és az, hogy az erőfölényben lévő fegyveres ellenség meghátrált, visszavonult.

De szóljanak ezek után a történetekről a visszaemlékezők. Először idézzük fel Váry Gellért szavait, aki gyermekként élte meg a tragikus napokat: „négy óra tájon már azt láttuk, mint vágatnak a házunk előtt rendetlenül a tarajos sisakú vasas németek kifelé a városból göröngyökkel hajigálva száz meg száz paraszt legény és inas gyermektől. Arra kijebb tán ötöt le is ütöttek a lóról és agyonverték. Még szegény édesapám is egy nagy botot kapott a kezibe, és ki akart szaladni az utcára németet ütni, de édesanyám már előre bezárta a kaput, s így az ő szándéka szerencsésen meghiúsult.”⁹

Az 1852-es hivatalos jelentés – érthető módon – kisebbíteni próbálja a „csata” méreteit, és a következőképpen szűkíti le a bűnösök körét: „a városi lakosok közül néhányan a császári katonaságot kimenése alkalmával kalapokkal, göröngyökkel és botokkal hajigálták, közülük néhányat leverték, de ez sem volt a lakosságunk vagyonosabb vagy csendesebb vérmérséklettel bíró nagy része, hanem csak egynehány semminélkül álló se bor által fölhevülve volt lakos.”¹⁰ S végül lapozzuk fel Sággy Mihály könyvecskéjének idevágó részleteit: „Kalappal, bottal, meszelőnyéllel ütötték-verték a katonaságot (kinek mi esett a kezeügyébe leghamarább). Az osztrák gyalogosok sebes futásban, a lovasok gyors galoppban igyekeztek a félegyházi úton kifelé a városból. Eközben a Kókai Márton-féle ház padlásáról egy lövés hangzott el, mire az ulánus főhadnagy holtan bukott le a lóról. Azután a nekibátorodott nép ásóval, baltával még több közembert (valószínűleg katonai személyt – a szerző) marasztalt itten örökre. A határ ibolyási részén három osztrák katona haladt egy muníciós kocsin, akiket G. P. és B. P. több társaikkal együtt szintén agyonverték, a hullákat pedig a szőlőben ásták el.”¹¹

De a harci lendület nem teljedhetett ki, mert a „győztesek” – látva, hogy az osztrákokat ágyúzók honvédek visszavonulnak Szentes irányába – megijedtek saját bátorságuktól, s menekülni kezdtek a Tiszán túli rétekre, nádasokba, mert tudatára ébredtek annak: tettük után csak a megtorlás következhet. A helyi szóhasználat ezt a menekülést nevezte el „szaladásnak”.

1849. július 30.

A várt megtorlás nem maradt el, ugyanis Haynau büntető csapatot küldött a rebellis csongrádiak ellen. A gróf Thun tábornok által vezetett két zászlóalj gránátos, egy vasas ezred, egy ulánus divízió és egy tüzér úteg parancsa: a város elpusztítása, a lakosság megbüntetése, megfélemlítése volt.

⁸ Wilhelm Rammung: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer 1849. Pest, 1850. 295–297. old.

⁹ Váry Gellért: i.m. 40. old.

¹⁰ Sággy Mihály: i.m. 91–92. old.

¹¹ Sággy Mihály: i.m. 91–92. old.

A csongrádiakat mentő akciók már Félegyházán elkezdődtek. Váry Gellért tudomása szerint, mivel Haynau „egész Csongrádot porrá akarta ágyúztatni Müller Mihály akkori félegyházi prépost nagyon keményen könyörgött előtte, első kegyetlen határozatát három napi szabad rablás és gyűjtogatásra szállította alá.”¹² A városba bevonuló gróf Thun elé pedig Bánó Mihály helyi plébános járult az oltári szentséggel, hogy kegyelemért könyörögjön. A könyörgés hatására a parancsnok fontolóra vette, hogy enyhíteni fog a szigorú parancson, s „a büntetést szelidebb fokúra változtatván, nevezetesen 24 óráig tartó szabad rablás és a város felgyújtására.”¹³

A büntető akció házkutatásokkal kezdődött, amelyek során Piroska István kovácsmesternél több egyenesre szegezett kaszát találtak, ezért letartóztatták. Cernus Sándort is kereste a katonaság, de őt a felesége egy ruhásszekrénybe bújtatta, ezért nem tudták elfogni. Ezek után következett a kíméletlen szabadrablás, ami egészen késő estig tartott. A katonaság házról házra járva szinte mindent elvitt: élelmiszert, bort, pénzt, állatot. Az otthon maradt öregek csak fájdalommal elviselték a kegyetlenkedéseket, ellenállásról szó sem lehetett.¹⁴

A késő esti órákban kezdődött a város felgyújtása, ahogy a helyiek emlékezetében élt: „kivilágítása”. Dokumentumaink ebben is ellentmondásosak, elsősorban a pusztítás mértékét ítélik meg másképpen. Az 1852-es jelentés a következőképpen részletezi: „ mintegy 9 óra tájban este több apró csapatokban megoszlott katonaság a várost egyszerre 8 helyen meggyújtotta s akkori száraz idők következtében kevés idő múlva a tűz 21 helyen rombolt s hogy a tűzoltáshoz semmi eszköze se legyen a lakosságnak, a városban volt vízi puskákat is a tábornok ültöt helyekre a katonák a városból kivitték, minek következtében a tűz minden legkisebb ellenállás nélkül igen elharapódzott. Az imitt, amott a tüzet oltani megkísérelt lakosok is a katonaság által szuronnal és karddal üldöztek, többen megsértettek, egynehányan bele is halván. A tűz, hogy a várost végképpen el nem hamvasztotta, csak az isteni gondviselésnek lehet köszönni, hogy a legkisebb szél nem léteben a tűz további táplálékot nem nyerve, ez magától megszűnt, s mintegy 93 ház a lángok martalékává, azok tulajdonosai pedig csaknem földönfutókká lettek.”¹⁵

Sághy Mihály feldolgozásában találhatunk még további adatokat is, például a következőket: „leégett a két szárazmalom is és a kapott sérülésekbe többen bele is haltak.”¹⁶ Hogy nagyobb pusztítást a tűz nem végzett, az annak volt köszönhető, hogy aznap szélcsend volt. A szabadrablás még másnap is folytatódott, s csak ezután vonult el a büntető expedíció Haynau főserege után Szeged irányába.

A helybeliek még hosszú évtizedekig emlegették, s az idősebbek napjainkban is őrzik emlékét ennek az egyedülálló „haditettnek” és a kegyetlen megtorlásnak. A történelmi tanulságokon túl – amelyeket a bevezetőben már összegeztem – arra is felhívják a figyelmünket a másfél évszázaddal ezelőtti történet csongrádi események, hogy ezek alapos és részletes helytörténeti tisztázására milyen nagy szükség van még jeles évfordulóktól függetlenül is, talán annak a reményében, hogy megfelelő emléktáblák és jelek őrizzék a város különböző pontjain a történetek nyomait, buzdítva az utódokat mindenféle zsarnoksággal szembeni helytállásra.¹⁷

Erdélyi Péter

¹² Sághy Mihály: i.m. 82–83. old.

¹³ Váry Gellért: i.m. 44. old.

¹⁴ Sághy Mihály: i.m. 84. old.

¹⁵ Sághy Mihály: i.m. 85. old.

¹⁶ Sághy Mihály: i.m. 93. old.

¹⁷ A témát feldolgozó írások még: Dudás Lajos: Csongrád nehéz napjai. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1987. 11–29. old., Gát László: 1848–49-es emlékséta Csongrádon. In: Oppidum Csongrád. 1995. Csongrád, 1995. 45–50. old.

Görgey Artúr és a világsi fegyverletétel

Százötven évvel ezelőtt, 1849 tavaszán Heves megyéből indult el a dicsőséges tavaszi hadjárat. Előzőleg a téli hónapokban az osztrákoknak sikerült elfoglalniuk a kettős fővárost (Budát és Pestet), s az országot megszállniuk egészen a Tiszáig. A kormány (az Országos Honvédelmi Bizottmány) és az országgyűlés Debrecenbe tette át székhelyét. Erdélyben a lengyel Bem tábornok vívott felszabadító harcokat, a fő hadszíntéren pedig az ideiglenes főparancsnok, Görgey Artúr vezérletével bontakozott ki a sikeres ellentámadás.

1849 áprilisában Hatvannál, Isaszegnél, Vácnál s a Dunától északra Nagysallónál érték el honvédeink jelentős győzelmeket. Sikerült felmenteniük a komáromi várat, és a Duna jobb partjára átkelve eredményesen csaptak össze a visszavonuló császári fősergessel, bár ennek a bekerítéséhez már kevés volt a magyar erő.

Merre tovább? Bécs felé, Bécs ellen törni, vagy Buda várának felszabadítása legyen a következő cél? Volt olyan fantáziadús vélemény, hogy a honvédsereg, ha merészen folytatja útját nyugat felé, Bécs-et is elfoglalva megdöntheti a Habsburg Birodalmat, mert Ausztria ellen talán az európai népek forradalmi is újra fellángolnak. Csakhogy ennek az ábrándnak ellentmondottak az európai erőviszonyok és maga az is, hogy a magyar honvédsereg a tavaszi hadjárat során teljesítőképességének a végső határáig jutott, Ausztria pedig még nem merítette ki erőforrásait. Bécs alatt a magyarok már nagy túlerővel találták volna szembe magukat, s a lőszerellátásuk is annyira hiányos volt, hogy azonnal nem lehetett folytatni az előrenyomulást.

Tulajdonképp erőegyensúly alakult ki a két fél között: sem Magyarország Ausztriát, sem Ausztria Magyarországot nem győzhette le egy harmadik ország, illetve más országok hadseregének segítő közbeavatkozása nélkül.

Itt nem szabad említetlenül hagynunk, hogy az 1526. évi mohácsi vész óta önálló Magyarország tulajdonképpen nem volt. Ezért 1848–49-ben Európa önálló Magyarországot nem ismert, legföljebb annyit tudott rólunk, hogy a Habsburg Birodalomnak magyar nyelvű lakosai is vannak. I. Ferenc József császár 1849. március 4-én Olmützben új birodalmi alkotmányt adott ki, amely szerint Magyarország különállása még az osztrák birodalom belül is megszűnik: hazánk csak az „egy és oszthatatlan ausztriai császárság” egyik alkotórésze.

Kossuth Lajos mintegy az olmützi nyilatkozatra való válaszul 1849. április 14-én Debrecenben a magyar országgyűléssel kimondatja a Habsburgoktól való elszakadásunkat és Magyarország függetlenségét. (Ekkor választják Kossuthot „a magyar álladalom kormányzó elnökévé”.) Meg volt győződve arról, hogy a magyar Függetlenségi Nyilatkozat hatására Európa népei és kormányai mind mellénk állnak, s Ausztriát rákényszerítik az önálló, független Magyarország elismerésére. Főként a nyugati nagyhatalmakban (Angliában és Franciaországban) bízott, meg abban, hogy Oroszország nem fogja kockáztatni nagyhatalmi presztízsét azzal, hogy beavatkozzék a mi ügyünkbe.

Ebben a dologban nem Kossuthnak, hanem Széchenyinek lett igaza, aki már 1848 márciusában azzal a rémlátással tekintett a jövőbe, hogy Ausztriával háborúba keveredünk, Ausztria a nagy Oroszország segítségével – hiszen szövetségesek! – el fog tiporni bennünket. Kossuth reményei nem váltak valóra: Európa nem ismerte el hazánkat független államnak, és egyetlen ország sem sietett segítségünkre. A nagyhatalmak úgy tekintettek ránk, hogy a magyar forradalom komolyan veszélyezteti az európai erőegyensúlyt és a népek békéjét.

I. Miklós orosz cár 1849. május 9-én bejelentette, hogy a nemzetközi forradalom veszélye miatt a magyarok leverésére katonai segítséget nyújt Ausztriának. Persze még eltelt néhány hét addig, amikor Paszkevícs herceg vezérletével a cári intervenció sereg betört hazánkba.

Görgey érzelmileg el tudta fogadni a kossuthi Függetlenségi Nyilatkozatot, de politikailag időszerűtlennek és károsnak tartotta, azt híven, hogy Kossuth ezzel ránk szabadítja az oroszokat. (Görgeynek az volt a véleménye, hogy ne ingerljük magunk ellen Ausztriát egy ilyen nyilatkozattal, amíg egész országunkat föl nem szabadítottunk.) Ma már tudjuk, hogy az orosz beavatkozást elsősorban nem a Függetlenségi Nyilatkozat, hanem Görgey tavaszi győzelmei miatt sürgette az osztrák kormány; a magyar Függetlenségi Nyilatkozat külpolitikai hatása inkább abban nyilvánult meg, hogy „lázadásunk” miatt ellenünk hangolta a nagyhatalmakat, s a cárt arra készítette, hogy minél nagyobb sereget küldjön a magyar forradalom ellen.

Nagysalló után Görgey szívesen ment volna seregével tovább a nyugati határ felé, de „főképp a nemzet közkívánatának” engedett azzal, hogy mindenekelőtt szabadítsa fel az ország kettős fővárosát, azaz Pestet és Budát is. Ezt Kossuth is sürgette, mivel nyilvánvaló volt, hogy amíg Buda várában az osztrákok az urak, addig Európa aligha ismeri el hazánkat önálló, tárgyalóképes országnak. Görgeynek 1849. május 21-én sikerült Buda visszafoglalása. Ez a szabadságharc egyik nagy győzelme volt.

Ahogy Kossuth politikusi és szervezői nagysága nélkül, úgy Görgey hadvezéri zsenialitása nélkül is elképzelhetetlen a magyar szabadságharc végigvitele. A Kossuthnál tizenhat évvel fiatalabb, 1849-ben még csak harmincegy esztendőes Görgey a tavaszi hadjárat során országos tekintélyre tett szert, akit a népszerűségben Kossuth egyre inkább a vetélytársának kezdett érezni. Kettejük egymáshoz való viszonya, az egymás iránti bizalmuk akkor kezdett rohamosan romlani, amikor az orosz beavatkozás miatt előre vetette árnyékát a magyar szabadságharc katasztrófába torkollása.

Számunkra 1849 nyarán nagyon hátrányosan alakult a nemzetközi helyzet. Ausztria báró Haynau tábornok főparancsnoksága alatt 164 ezer fős hadsereget tudott felsorakoztatni ellenünk. Nálunk mindenkit meglepett, hogy Oroszországból nem kis létszámú segédcsapatok érkeztek az osztrákok segítségére, hanem 193 ezer fős hadsereg, amely honvédségünkkel szemben egymaga is nagy túlerőt képviselt. Amerről vártuk a támadásukat, északon mindössze 8 ezer főnyi, rosszul felszerelt honvéd állt készenlétben. Így nem csoda, hogy az oroszok június 28-án már Miskolcon voltak.

A két nagyhatalom ellen mozgósítható honvédségünk létszáma nem haladta meg a 150 ezret, s a honvédcapatok meglehetősen szétszórva helyezkedtek el Magyarország különböző részein, hiszen a Délvidéket és Erdélyt is védeniük kellett. A két ellenséges nagyhatalom hadainak túlereje semmi jóval nem biztatta hazánk politikai és katonai vezetőit.

Görgey, aki abban az időben hadügyminiszter is volt, június 26-án este a pesti minisztertanácson (akkor már ismét Pesten volt a kormány!) ebben a válságos helyzetben azt a stratégiát javasolta, hogy a két nagy ellenfél közül, mielőtt egyesíthetnék magyarországi seregeiket, minden erőnkkel azt kell megtámadnunk, amelyik közelebb van, amelyik kisebb erejű, de bosszúra éhesebb, vagyis az osztrákokat. A másikat, az erősebbiket pedig, az oroszokat közben a mozgásukban le kell lassítani, hogy időt nyerjünk. S ehhez a tervhez a magyar főerőket Komárom kitűnő erődrendszerére támaszkodva kell összpontosítani.

Kossuth és a minisztertanács elfogadta ezt a haditervet, de három nappal később, amikor Görgey nem volt jelen az újabb pesti haditanácskozáson (mert vissza kellett mennie a hadsereghez), több tábornok javaslatára megváltoztatták a tervet. Az osztrákok győri előrenyomulásának hírére Görgey stratégiáját egy egészen más, nem támadó, hanem védekező tervvel helyettesítették. Az új tervre – amely Görgey katonai ellenlábaitól: Perczel Mórtól és Dembinszkytől származott – áldását adta az erősen befolyásolható Kossuth kormányzó.

Az új haditervnek az volt a lényege, hogy ne Komáromnál, hanem lent délen, Szeged táján legyen a magyar erők összpontosítása, Görgey is oda vonuljon le a fel-dunai sereg három hadtestével, két más hadtestét Komárom védelmére hagyva. Kosáry Domokos történésszünk ma így értékeli ezt a stratégiát: „A valóságban Komárom korszerű, kitűnő és terjedelmes erődrendszere volt az egyetlen olyan biztos bázis Magyarországon, amely az Ausztria elleni végső támadáshoz megfelelő kiindulásul szolgálhatott, és ahol a magyar politikai és katonai vezetés a roppant túlerővel szemben is még hónapokon át tarthatta magát, amíg a tél közeledtével az oroszok esetleg – ha átmenetileg is – kivonulnak, és amelynek birtokában végszükség esetén feltételeket lehetett szabni. Az új terv ezt a lehetőséget teljességgel nélkülözte”.¹

Görgey azonnal átlátta, hogy ez a terv a fél ország feladását jelenti, miközben Szegedig szinte magunk után vonzzuk az osztrák és az orosz sereget; de megírta Kossuthnak, hogy jobb meggyőződését feláldozva végrehajta a kormány parancsát. (A Szeged környékére való levonulási tervnek egyetlen előnye az volt, hogy biztosította a délen akkor hazánkkal határos semleges Törökországba való kihúzódság – menekülés – lehetőségét.) Ekkor történt az a sajnálatos eset, hogy Görgeynek Kossuthhoz írott előző jelentése – amelyben a fővezér még a Komáromnál maradásról szólt – valamivel később jutott a kormányzóelnök kezébe, mint az idő-

¹ Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. Bp., 1994. I. k. 77. old.

ben utóbbi, vagyis a levonulást ígérő levél. A nagyon izgatott lelkiállapotban levő Kossuth nem figyelte a két levél keltének időrendjére, s innen származtatta azt a gyanút, hogy Görgey a kormánynak megtagadva az engedelmességet, az árulás útjára lépett. Történetkutatásunk szinte csak napjainkban tudta tisztázni ezt a dolgot.

A „Komárom helyett Szeged” határozatnak megfelelően Kossuth a kormánnyal és az országgyűléssel Pestre költözött. Jól jellemzi az ország vezetőinek akkori kétségbeesett kapkodását Petőfi Sándor utolsó levele, amelyet Arany Jánosnak írt. Kossuth 1849 júniusának utolsó napjaiban Pesten felszólította Petőfit, Egressy Gábort és néhány társukat, hogy hirdessenek népgyűlést a cári seregek betörése tárgyában, s a népet fanatizálják kereszties hadra. Július 1-jén délután sokan össze is gyűltek Petőfiék hívására a Nemzeti Múzeum udvarán, és Petőfi ezzel kapcsolatban tíz nappal később – amikor családjával már Mezőberényben volt – írta Arany Jánosnak Nagyszalontára a következőket:

„Kedves barátom,

az napon, melyen hirdettük a népgyűlést, amelyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vívaandó véres, elhatározó, utolsó lehetetünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjait alatt stb., mint ő maga mondá: ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek – hegedűszóban persze –, hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé ott hagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábalni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet. Én ezen komiszásra teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magamat, fölszedtem sátorfámat, s más nap családommal együtt ide e békési magányba bujdo-koltam azon ohajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sor-som; s most itt vagyunk, s amely percekben végkép felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok”

Hogy azonban mégis mennyire izgatta Petőfit hazájának sorsa, az kitűnik a levél folytatásából (Aranytól híreket kér az utóbbi időben „Magyarországban történtek”-ről). Kiteszik ez Petőfi utolsó fennmaradt verséből is, amelyben így ír hazánk vészhelyzetéről:

Szőrnyű idő, szörnyű idő!

S a szörnyűség mindegyre nő.

Talán az ég

Megesküvék,

Hogy a magyart kiirtja.

Minden tagunkból véreziünk,

Hogy is né? villog ellenünk

A fél világnak kardja.

Kossuth július 1-jén abban a téves hitben, hogy Görgey nem akar engedelmeskedni a kormánynak, elmozdította őt a fővezérségről, és Mészáros Lázárt, utóbb pedig Mészáros hadi tehetetlenségét látva a lengyel Dembinszkyt tette helyébe magyarországi főparancsnoknak. Július 2-án Komáromtól délre Haynau általános támadást indított a szegedi összpontosításhoz indulni készülő magyar sereg ellen. Görgey visszaverte a kétszeres túlerővel támadókat, ám a vezénylés közben a fején egy ellenséges gránátszilánktól súlyosan megsebesült, mert szinte kereste ebben a csatában a hősi halált. Megtehette volna, hogy nagy betegen Komárom várában marad Klapka tábornok ottani védőseregénél, de ő indulni akart az orosz előnyomulással szemben is: mindenképpen le akarta vezetni 30 ezer katonáját a déli összpontosításhoz, ha már a kormány ezt parancsolta. Az oroszok előretörése miatt nagy kerülőt kell tennie Losonc, Miskolc, Tokaj és Debrecen felé. Négy hétig tartó hadjárata során mindvégig meg tudta akadályozni, hogy az oroszok egyesüljenek Haynau hadseregével. Minthogy közben Dembinszkynek közép-tiszai serege Szegedet is feladva vonult vissza Haynau előtt, a magyar kormány az országgyűlésnek még kitartó képviselőivel Aradra tette át székhelyét. Szeged helyett immár Aradot jelölték ki a különböző helyeken működő magyar seregek összpontosítási helyül.

A háromfelől várható magyar seregek vezérei (Görgey, Bem és Dembinszky) közül egyedül Görgey jelenik meg a seregével Aradon, és jelentkezik itt Kossuth kormányzóelnöknel. Görgeynek itt már nincs kivel egyesülnie, mert Bem tábornok erdélyi serege az oroszokkal szem-

ben Segesvárnál és Nagyszebennél elszenvedett veresége miatt lényegében széthullott, Dembinszky pedig a közép-tiszai sereget a kormány parancsa ellenére nem Arad, hanem a török határhoz közelebb eső Temesvár felé vezette.

Haynau megfékezésére az utolsó lehetőség Dembinszky kezében volt. Ha ő Görgeyénél nagyobb seregével Temesvárnál legyőzi vagy legalább megállítja Haynau osztrák hadát, vagy ha Temesvár és Arad között egyesülni igyekszik Görgey seregével, akkor még nincs minden elveszve.

Kossuth Aradon megkérdezi az odaérkezett Görgeyt, mit tenne fővezérré való kinevezése esetén, ha Temesvárról – ahol csata kezdődött – győzelmi hírt kapnak. „Akkor én is sietek a sereggel Temesvár felé, hogy megverjük Haynaut” – válaszolja Görgey. És ha rossz hír érkezik onnan? „Akkor leteszem a fegyvert” – jelenti ki a tábornok, mert akkor mindennek vége van. Kossuth hozzáteszi: „Én pedig főbe lövöm magamat!” Görgey erre azzal felel, hogy Kossuth nem dobhatja el magától az életét, mert életével is felelős a magyar nemzetnek, amelynek ügyét külföldön is szolgálhatja.

Még jóval a beszélgetés előtt Kossuth a Temesvárra csapatok nélkül érkező Bem tábornagyot nevezte ki az összes magyar hadak főparancsnokává. Bem Temesvárnál augusztus 9-én reggel átvette a másik lengyel tábornoktól, Dembinszkytól a parancsnokságot, s ahelyett, hogy sietett volna Görgey hadával egyesülni, mindent kockáztatva megtámadta az osztrák sereget. A Bem vezette magyar főszereg súlyos vereséget szenvedett a szabadságharcnak ebben a mindent eldöntő csatájában. A benne részt vevő Perczel Mór tábornok is csak a zavart növelte. Hozzájárult a vereséghez többek között az is, hogy Temesvárnál elfogyott a magyar sereg lőszere, mert a Szegedtől az országhatár felé hátráló Dembinszky a lőszerutánpótlást már a temesvári csata előtt továbbküldte Lugosra.

A szabadságharcnak tulajdonképp a végét jelentő, hirtelen előállt katasztrófahelyzetet Kosáry Domokos igen találóan így jellemzi: „A temesvári vereség nemcsak a déli terv szomorú záróakkordja volt, vagy éppen kudarca minden olyan elképzelésnek – ha volt ilyen –, amely Görgey kikapcsolásával, mellőzésével szeretett volna sikert elérni, hanem, a főhadisereg veresége és felbomlása folytán, egyúttal az a végső csapás és katasztrófa is, amely a szabadságharc sorsát úgy döntötte el, hogy Haynaué lett a győzelem. A küzdelem ugyanis Haynau veresége esetén sem volt a siker reményében folytatható, de korántsem volt mindegy, hogy a befejezésnél az osztrák–orosz erőviszonyok miként alakulnak. Az osztrák minisztertanács, amely az orosz tárgyalások hírére és a háború elhúzódásától féltve – Klapka augusztus 3-i sikeres komáromi kitérésének hatására is – valamiféle amnesztia kilátásba helyezését tervezte, a temesvári győzelem hírére e szándékával azonnal felhagyott, és szabad utat engedett a megtorlásnak.”²

A kormánynak az oroszoknál való béketapogatózásai nem hoztak semmi eredményt. Miután Temesvárnál az osztrákok javára billent a mérleg, az oroszok békeközvetítésében sem lehetett bízni többé.

Amikor a temesvári katasztrófáról s az ottani magyar főszereg felbomlásáról Guyon tábornok meghozta Aradra az írásos jelentést, Kossuth azt minden megjegyzés nélkül küldte át Görgeynek, akiről pedig tudta, hogy ilyen körülmények között nem folytathatja az immár értelmetlennek tűnő harcot. Az ország különböző részein szétszórát honvédsapatok egyesítésére nem volt mód, s az egyetlen, Aradnál harcra vethető magyar sereget, a Görgeyét, két oldalról már harapófogóba zárással fenyegette az óriási túlerőben levő orosz és osztrák sereg. Sajnos, már a fegyverletételt sem lehetett feltételekhez kötni. Ennek a nagyon népszerűtlen, gyászos aktusnak a felelősségét Kossuth, akivel az ellenség nem tárgyalt volna, Görgeyre ruházta át.

Kossuth 1849. augusztus 11-én a kormánynak ott jelen lévő tagjaival együtt lemondott, s a polgári és katonai legfőbb hatalmat Görgeynek adta át. A nemzethez szóló kiáltványában ezt így indokolta: „A szerencsétlen harcok után, amelyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk.” Remélte, hogy ha ő már nem, Görgey még tehet valamit „szegény hazánk nemzeti státuséletének” megmentéséért.

² Kosáry Domokos: i.m. I. k. 103. old.

Kossuth a török földre menekülés útját választotta, Görgey viszont nem akart menekülni az országból, még ha életével kell is fizetnie az itthon maradásért. A fegyverletétel előtt két nappal levélben azt írja Rüdiger orosz tábornoknak, hogy csak az oroszoknak hajlandó magát megadni, mert bízuk a cár nagylelkűségében: az ő számos derék bajtársát az orosz cár nem fogja egy bizonytalan sorsnak, és a magyar nemzetet az osztrákok szilaj bosszúvágyának védtelenül kiszolgáltatni. „talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozatja” – jegyzi meg levélében.

Ezen a napon – a kényszerű hatalomátvételt jelezve – Görgey Artúr is kiáltvánnyal fordul a néphez, figyelmeztetvén a polgári lakosságot, hogy az előállt súlyos helyzetben legjobb, ha békésen várják otthonukban és munkájuk mellett a kibontakozást. Görgey kiáltványa ezekkel a mondatokkal zárul: „Polgárok! Mit Istennek megfejthetlen végzése reánk fog mérni, túrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudat azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet. Polgárok! Isten velünk!”

Az orosz túlerő előtt meghajolni kevésbé tűnt megalázónak, mert ha Görgey az osztrákok előtt teszi le a fegyver, akik a magyar alkotmány fő megtámadói voltak. Egyébként a fegyverletételről nem maga Görgey, hanem egy tábornokokból és törzstisztekből álló nyolcvantagú haditanács döntött Aradon. Görgey ismertette az egybehívottak előtt a súlyos helyzetet, felolvasta Rüdigerhez írott levelét, azután kimenve rájuk bízta az állásfoglalást. Hamarosan megvitték neki a választ: mindnyájan a fegyverletételre szavaztak, mégpedig kettő kivételével arra, hogy ez az oroszok előtt történjék. Csak ekkor indult a levéllel egy küldöttség Rüdiger táborába.

1849. augusztus 13-án délután ment végbe a fegyverletétel az Aradtól húsz kilométerre lévő Világos mellett. Görgey érdeme, hogy a magyar szabadságharc nem fejeződött bomlással, hanem harmincezer magyar katona fegyelmezett, szomorú, de ünnepélyes együtt-létével. A katonák a búcsúzás közben sírtak, és megcsókolták csapatszázlójukat. Görgey utoljára még ellovagolt hűséges katonái előtt, az ugyancsak lovon érkező orosz Rüdiger gróf tábornokot és törzskarát fogadva. Egy ott jelen volt orosz főhadnagy – Drozdov – utólag így írja le, mit történt azután: „Amint a gróf eltávolodott, Görgey a lovával serege elé lépett. Tisztjei és katonái azonnal körülvették. Beszélni kezdett volna, hogy utoljára köszöntse seregét, de egy hangot sem tudott kipréselni magából. Végül tompa zokogás tört fel melléből, mire az egész hadsereg levegőjét betöltő »Éljen Görgey!« kiáltással, könnyezve válaszolt vezérének, kihez őszintén ragaszkodott. Az egyik tiszt előrejött, hogy a többiek nevében szóljon volt tábornokához, de nem volt ereje ahhoz, hogy zokogását visszatartsa, s csak annyit tudott kiejteni: »Isten veled, Görgey!« – »Isten veled, Görgey!« – ismételte az egész hadsereg”.³

Az utóbbi százötven évben rengetegen nyilatkoztak gyalázkodva a világosi fegyverletételről. Pedig ott egy öntudatos, emelt szívű nemzetnek a végsőkig való helytállása hirdette a jövő számára, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet. (Megjegyzendő, hogy az onnan nagyon távoli Komáromban Klapka tábornok sem tudott az egész nemzetnek amnesztiát kivívni, pedig ő az osztrákoknak adta át Komárom „bevehetetlen” várát.)

Világos után Görgey annyira leszámolt saját életével, hogy – mily különleges hiúság! – ő szeretett volna a magyar szabadságharc fő vértanúja lenni, akinek majd mindenki tisztelettel említi a hősi nevét. Vagyis úgy gondolta: ha a győztesek a szabadságharcunk vezetői közül valakit kivégeztek, egyedül ő legyen az, hiszen Aradon és Világosnál a nemzet nevében ő vállalt magára minden felelősséget. Tudjuk, nem adatott meg neki a mártírhálal lehetősége, mert az oroszok nagyhatalmi presztízskérdést csináltak abból, hogy nagyhatalmi vetélytársuk, Ausztria legalább Görgeynek megkímélje az életét, akitől az oroszok előtti fegyverletétel választása származott. Őt mindjárt a Világos utáni napokban elszakították a bajtársaitól, akiknek a felelősségre vonása a Temesvárnál győztes Haynau hatáskörébe tartozott. Görgeynek az ausztriai Klagenfurtba való internálás lett a büntetése, ahonnan csak az 1867. évi kiegyezés után térhetett haza Magyarországra. Szívesen osztozott volna az Aradon kivégzett bajtársainak sorsában, de hiába tiltakozott az elkülönítése ellen. Romantikus egyéniség, Jókai-regényekbe illő hős volt, akinek számára az életben maradás is tragédia.

³ *Katona Tamás* idézi ezt a Görgey Artúr emlékiratához írt bevezetőjében: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* Bp., 1988. I. k. 109. old.

Egyéni tragédiáját még megsokszorozta az, hogy a Törökországba menekült Kossuth – az idegen földön egyre fokozódó keserűséget érezve a szabadságharc bukása miatt – Görgeyvel szemben megfogalmazta az „árulás” vádját. (Árulónak nyilvánította őt azért, mivel a neki átadott hatalom birtokában nem tudta megmenteni „hazánk nemzeti státusétét.”) Az 1849. szeptember 12-i dátummal közrebocsátott „vidini levélben” Kossuth azt a meggyőződését fejtette ki, hogy Magyarország két nagyhatalommal szemben is meg tudta volna védeni magát, ha Görgey nem hátráltatja a kormány tevékenységét.

A volt kormányzó az idegen földön sűrűn visszavette kormányzói címét, mondván, hogy a lemondása Görgey „árulása” miatt érvénytelen. Így mindjárt nagy hatása lehetett szavának, véleményének az emigráció (a külföldre menekült magyarok) körében és közvetve Magyarországon és más országokban is. Kossuthnak Görgeyt megbélyegző vádjait sokan elhitték, különösen az aradi vértanú tábornokok október 6-i kivégzése után, látva, hogy Görgey nem volt közöttük. Persze tudnunk kell, hogy Kossuth vádjaival szemben Görgey mellett elsősorban az októberi vértanúk többsége tanúskodhatott volna, de ők már nem éltek.

Kossuth a külföldön – Törökországból hamarosan a nyugati országokba jutva – egy új szabadságharc politikai és katonai előkészítésén fáradozott, s ehhez először saját magával kellett elhítenie, hogy nemzete erős, legyőzhetetlen. Ám ennek a romantikus magyar nemzetképnek csak úgy volt elhithető ereje, ha Kossuth az 1849. évi bukásnak magyarázatát adja a szabadságharc legjelentősebb katonai vezetőjének, Görgeynek az elmarasztalásával.

Számos politikusnál tapasztaljuk a történelem során, hogy szívesen hivatkoznak a belső ellenségekre, „árulókra”. Ennek nyomaitól a kultúra világát is nehéz mentesíteni. Gondoljunk csak arra, hogy a szabadságharc után több mint száz évvel, az 1960-ban kiadott Új magyar lexikon is így ír Görgeyről: „Noha az uralkodó osztályok Görgey Artúrt realpolitikusként igyekeztek feltüntetni Kossuthtal szemben, a haladó magyar közvélemény mindig árulónak tartotta.” A lexikon tehát semmibe veszi Széchenyi István, Arany János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond és Németh László véleményét.

Ma, másfél századdal az 1848–1849. évi magyar szabadságharc után, azt a tanulságot vonhatjuk le Kossuth és Görgey ellentétéből, hogy ők – bár sokban különböző egyéniségek voltak – megegyeztek abban, amit korábban Kölcsey Ferenc így foglalt egy rövid mondatba: „A haza minden előtt.” Kossuth emigrációban is el tudta képzelni magyar hazájának szolgálatát, Görgey viszont Vörösmarty Szózata szerint úgy gondolkodott, hogy itthon, Magyarországon kell élnünk és halnunk: „Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt élned, halnod kell.”

Kétségtelen, hogy sem Kossuth Lajos, sem Görgey Artúr zsenialitása nélkül nem valósulhatott volna meg másfél száz évvel ezelőtt a szabadságharcunk. Különbféle politikai célok érdekében ne akarjuk szembeállítani őket egymással, inkább tanuljunk rendületlen hazaszeretetet történelmünknek ettől a két nagy, romantikus hőstől!

Irodalom

Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Bp., 1983. – *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. kötet. Bp., 1988. – *Herczegh Géza:* Görgei. Történelmi Szemle, 1981. 3. sz. – *Hunfalvy Pál:* Napló 1848–1849. Bp., 1986. – *Jókai Mór:* Emléksorok. Napló 1848–49-ből. Bp., 1980. – *Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története I–II. kötet. Bp., 1994. – *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848–1849-ből. Bp., 1987. – *Pusztaszeri László:* Görgey Artúr a szabadságharcban. Bp., 1984. – *Scserbatov:* Paszkevicz Magyarországon. Bp., 1984. – *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. Bp., 1982.

Pásztor Emil

Családunk 1848–1849-es hagyományai

Édesapám, Szilárdfy Ernő (1898–1983) kunszentmártoni családban született. Apja, Szilárdfy Vince (1845–1904) (1. kép) szüleihez, valamint apai rokonságához kapcsolódnak azok a hagyományok, amelyek részben szájról-szájra öröklődtek, másrészt történetileg dokumentálhatóak, s így nemcsak a családtörténet szempontjából érdekesek, hanem a helytörténetírás összefüggésében a forradalom és szabadságharc történelméhez eddig ismeretlen, mégis jelentősnek tartható adalékokkal járul hozzá.

Legfőbb forrás ehhez Vince nagyapám öccsének, Szilárdfy Károly (szül.: 1849) (2. kép) szalkszentmártoni patikus 1914. február 28-án keltezett levele, amelyet öccséhez, Szilárdfy Lajoshoz intézett. E kézirat különösen Károly születési évének eseményeit taglalja, amint azokat szüleitől, Szilárdfy Jakab (1802–1873) földbirtokostól és feleségétől Kartaly Mária (1813–1879) asszonytól (3. kép) és apja Kurucz Juliannával kötött első házasságából származó leányától, fehérgyarmati Tóth Lajosné Szilárdfy Klárától (1825–1905) (4. kép) hallotta. A levél így rögzíti az eseményeket: *Kedves öcsém! Napról napra készültem már az ígért sorok elküldésére, de hogy sógorom, özv. Szilárdfy Kálmáné körünkbe időzik, nem vehettem kellő alkalmat az írásra. Ma veti leveledben hivatkozol az új szőnyi plébános levelére Lojzira vonatkozólag. Kérdésem levél nem lett csatolva soraikhoz, egyébként is nem Újszőnyön, hanem tudomásom szerint Ó-Szőnyön emeltette Guszti bácsi a honvéd emléket, de lehetséges, hogy a Csallóközben máshol. Hogy ily emléket Guszti bácsi létesített, azt biztosan állíthatom, de hogy hol, arra már nem emlékezem jól. Egy hírlapi hirdetés eredménnyel járna. Áttérve édesapánk szóban lévő történetére, irataim között több rendbeli feljegyzésre akadtam. Nevezetesen, mikor az Ottinger tábornok által kívánt hadisarc elengedése vagy mérséklése céljából Kunszentmárton város küldöttséget volt menesztendő Kargerhez, apánk látva, hogy senki sem mer a küldöttségben részt venni, e szavakkal pattant fel: „ha senki sem mer vállalkozni, megyek én”, tehát önként vállalkozott, Józsa Mihály pedig elragadtatásában hozzá tette „én meg kigyelmeidet kész vagyok a pokolba is követni.” Bozoky Alajos városi aljegyző, nőlten fiatalember szintén önként csatlakozott a küldöttség harmadik tagjává. A küldöttség tagjai 1849. évi febr. 2-án lettek börtönbe vetve és pedig az ellenséggel való cimboráskodás vádja miatt, mely vádat ismert felbujtók (apánk ellenségei) szítására emelte a már Debreczenben székelő kormánynál. A tömeg halált követelt a „hazaárulókra” és ily ítélethozatalra a törvényszéket is, de ez Klári néni intervenciója folytán felülvizsgáló kormánybiztos kiküldetése végett futárt menesztett Kossuth Lajos kormányzóhoz Debreczenbe. Ítélet tehát még nem hozott, nem is került arra sor, mert a Kossuth által gróf Vécsey cibakházi táborából kirendelt Pompéry (?) Nánás (?) kormánybiztos a már ismertetett módon apánkat és társait, miután az ellenük támasztott vádban ártatlannak találta azonnal szabadlábra helyezte. Később a kiegyezés után hamarosan újból előcíhélődtek a váddal és pedig nyomtatványban, mire apánk nyílt levelet intézett polgártársaihoz, többek között ezeket mondván: „az keresztre, az érdemeket nem én szereztem, hanem azok, kik a magyar kormány előtt engem 1849 évben az ellenséggel való cimboráskodás vádjával hamisan megvádoltak. Mert e vád és ennek folytán elszenvedett kilencz napi vizsgálati fogság indíthatta csak az ötvenes évekbeli kormányt engem, kérdés és érdem nélkül megkeresztésíteni, tudva, hogy az akkori időben ép oly békétűrően kellett ezt fogadni és viselni, mind a kényszerített államkölcösönt. Azt is tudják polgártársaim, hogy a Debreczenben székelő honvédelmi bizottmány, tehát az 1849-ik évbeli magyar kormány, előleges és szigorú vizsgálat után, a felhozott vádban teljesíten ártatlannak talált és mint ilyent fel is mentett. Nem nekem tehát, hanem a vadaszkodóknak van okuk pirulni az én „keresztem” miatt, mert az ötvenes évekbeli kormány szemében ők tüntettek fel engem martyrnak”. Apánk és társai 1849. febr. 10-én szabadultak ki fogságukból, Pompéry (?) magyar kormány biztos által magyar hadierő assistálása mellett, ünnepélyesen rehabilitálva. (Forradalom után) Jászberényben, ha jól emlékszem 1856-ban Jankovich György jászkuvn főkapitány felett zarba jutott apánk helyett ő felségének apánkhoz intézett ama kérdésére, hogy „mely érdeméért nyerte a kitüntetését?” mondván Jankovich „válságos időben a trón iránt mutatott tántoríthatatlan hűségéért.”*

Nem emlékezem, hogy egyékkor feltűzte volna a lovagkeresztet. Hogy szülői házunk milyen menhelye volt a bujdosóknak, ha nem emlékszel is, de hallhattad, igazi villámhárító volt a keresztes. Apánk elkedvetlenedve a méltatlan meghurcoltatásért nem foglalkozott politikával, de gyermekei és unokái ily nemű szereplési örömmel töltötték el, de még inkább kiengesztelődött volna, ha meg értette volna, hogy a kunszentmártoni választókerület több cycluson át két unokáját is választotta meg országgyűlési képviselőjeül, mindkettőt mint függetlenségi pártit. Árpád már évekkal ezelőtt felkért, hogy az általam szerkesztett „Közérdek” Ksztmártoni lap számára írjam meg mindezt. Szándékomban volt ezt „Egy küldöttség

1. kép Szilárdfy Vince, 1865. k.

3. kép Szilárdfy Jakabné Kartaly Mária és leánya Erzsike, 1863. k.

kálváriája” címén, mint epizódot az 1848-49-ki magyar szabadságharcból megírni, de ahhoz még több részletet akartam előbb beszerezni és így ez mindezidáig elmaradt. Különösen Klári és Fáni nénitől kívántam adatokat beszerezni. Klári néninek csudálatára méltó szerepe volt ebben, akadályt nem ismerő férfias energiával küzdve, valóságos mentőangyala volt apánknak. Ha Spira valamikor ennek megírására vállalkoznék, közlés előtt a kézirat egy-egy példányát nekem és Pistának megküldje mert akaratlanul is indiscretiot követhetne el és vajjon nem lenne kifogása Pistának a közlés ellen. Különösen Pista érzékenységgel kell számolni a ki talán kegyeletsértésnek minősíthetné apánk kálváriájának nyilvánosságra hozatalát.

emlékezel, hogy édes anyánk akár csak a magyar nyelvet, oly folyékonyan beszélte a latint is, és ha egy vándor kezét csókolt neki, az annak jele volt, hogy üldözött menekülő honvédtiszt, a kit Klári néni utasított biztonságba jutása végett. Mikor anyánk „Deus tullit”-mal fogadott egy szegény utast, annak helye ebéd és vacsoránál is közöttünk volt. Ilyenkor anyánk, ha az utas bírta a latint (pedig többnyire bírta), hogy meg ne értsük latinul folyt a társalgás. A bujdosóknak Tóth Lajosékhöz a directóájuk, de miután Tóth maga is erősen compromittált Klári néni mindannyit nálunk -el nyugodt volt abban, hogy nálunk megvédi a kereszt az üldözötteket nálunk volt egy honvéd gyalogezred zászlója is a kék szoba ablakának charpitjában (?), melyet ugyancsak bujdosó hagyott ott.

A dombovich (?) féle birtokra vonatkozólag ez alkalommal csak annyit írhatok, hogy abból mintegy 1000 holdat? tanyával a 400 frt. (per 1200 ? öles hold) össze lehetne szedni. Villamos vasutunk (Bpest-Szalkszent-Márton) a megvalósulás stádiumába jutott. Csókol benneteket Károly. Írj mielőbb!

A nehezen olvasható, s a kipontozott helyeken olvashatatlan, mégis dokumentatív levél magyarázatra szorul. A levél elején említett Lojzi nem más, mind dédapám testvérbátyjának a csehországi Pacovban született és Kunszentmártonban megtelepedett Standhaft Agoston (1790–1860) – a jászkun kerület közgyűlési képviselője – és neje Kalocsai Katalin (1800–1844)

2. kép Szilárdfy Károly, 1877.

4. kép Fehérgyarmati Tóth Lajosné szül. Szilárdfy Klára, 1865 k.

fia, az 1840-es években Szilárdfyra magyarosított Alajos (1829–1849), aki a családi hagyomány szerint 1849. június 20-án a pered-zsigárdi ütközetben hősi halált halt. Az ifjú honvéd eleste a kilencgyermekes familiát olyannyira megrázta, hogy Alajos nővérei, különösen Franciska (Fáni néni, Fazekas Józsefné (1822–1912), aki még e század elején a második nemzedéknek, a kis unokáknak sokat mesélt a régmúlt időkről, legendásította a honvéd Alajos alakját. Eszerint az ellenség kardja lecsapta fejét, de felkantározott harci paripája fej nélkül hazavitte gazdáját kunszentmártoni udvarházukba. Nehezen képzelhető el, hogy a peredi csata színhelyéről nyári hőségben egy vérző holttesttel akadálymentesen érjen céljába egy ló, de annyi bizonyos, hogy a csatában vesztette életét, amiért is testvére, Ágoston (Gusztai bácsi) (szül.: 1824) a ki egyezés után Pereden (Szlovákia) a ma is álló, 1869-ben készült emlékbelszék alapításához anyagilag bőségesen hozzájárult.

Kozics Eduárd többszörösen kitüntetett, nevezetes pozsonyi fotográfus művész 1864 körül az akkor modernnek számító ónémet reneszánsz bútorokkal berendezett műtermében pezsgős közben örökítette meg az atyafiságos jó barátokat (5. kép). A profilban látható Szilárdfy Jakab, redemptus városi tanácsnokot, aki a Kunszentmártonban 1850. március 2-án kelt útlevel adatait szerint jóvágású ember lehetett („termete: közép szerű, haja: szőke, szeme: kék, orra: rendes, Jász Berinben a köz Cassába pénzt visz innét Pestre utazik”), középen áll szájában pipával Szarka Mátyás kommisszárius, akinek felesége Szilárdfy Alajos legfiatalabb húga Szilárdfy Katalin (szül.: 1841) volt. Asztalra könyökölve szivarozik fehérgyarmati Tóth Lajos (1817–1865) főbíró, a őrsereg gyalogkapitánya, aki apósával, Szilárdfy Jakabbal 1849 nyarának végén Schlick tábornoknak váltságdíjat fizettek, hogy Kunszentmártont megmentse a császáriak fosztogatásától. A levélben méltatott Klári néni a legújabbban fölfedezett okmányban, melyet a templom szentélye fölött álló kereszt gömbjében találtak, 1848. Szent Iván havának 22. napjára datált emlékiratban így szerepel: „Kereszt Anya A Gomb feltételénél Nemzetes Tóth Lajos Fő Bíróné Asszonyág, született Szilárdfy Klára.” Ő emeltette Mária nevű testvérelvel nagyszüleinek, Kurucz János (1777–1834) városatyának és feleségének Fiskó Ilonának (1783–1835), valamint leányuknak Szilárdfy Jakabné Kurucz Juliannának (1809–1841) a régi alvégi temetőben azt a vörös márvány síremléket, melynek föliratát Józsa László helytörténész jegyezte le. Kurucz szenátor kőkeresztjét 1826-ban állíttatta „ajtatós buzgósággal”, mely a város legjelesebb útszéli keresztje volt. Szilárdfy Jakab, már első házassága révén Kunszent-

5. kép Szilárdfy Jakab, Szarka Mátyás és fehérgyarmati Tóth Lajos, 1864 k.

6. kép Id. Osztroluczky Pál és felesége Kollár Mária, 1860 k.

márton színmagyar cívisai közé asszimilálódott, s mint újbirtokos marhakereskedő gulyáit a császári udvar részére értékesítette. Eredeti nevét, amely keresztelési bejegyzésében német és cseh nyelven: Standhaft–Stalej szerepel, már 1848 óta Szilárdfy névre lefordítva, magyarítva kezdi használni, de a keresztelési anyakönyvek tanúsága szerint gyermekei közül a fenti levelet író Károly vezetékneveként található először 1849. február 11-én. Kezdetben i-vel írta, majd 1850 után már y-nal, aláírásában nyilván a Ferenc Józseftől kapott lovagkeresztre utalva. Ez a kitüntetés határozta meg a családi név egyértelmű írását az egy „fy” használatával, amit nemcsak az ő leszármazottai, hanem testvérbátyjának, Ágostonnak nagyszámú ivadéka is átvettek. Szilárdfy Jakab a kunszentmártoni alsó-temetőben az ő adományából is épült Fájdalmas Szűzanya kápolnája melletti kriptában feleségével, s a sok gyermeke közül István és Erzsike közelében nyugszik. Sírfelirata: „Szilárdfy Jakab élt 72 évet 1873. aug. 27. Béke hamvaira! A felejthetetlen jó férjjet édes és nagytyát siratják özvegye Kartaly Mária – gyermekei és unokái – emlékül állítatá özvegy Szilárdfy Jakabné 1876. November hó 1-én.” Augusztus 28-án történt temetésén a kántori búcsúztató két utolsó strófája így méltatja:

*Nézd e holtat hiszen jól ismered
Tisztelte őtet e város népe
Ki évének dacára is, –
Mint barátját meg is becsülte.*

*Küzdelsei és sok fáradalmi
Mellyet tett ő szép családjáért
Bevégezve; mert a zordon halált
Nem győzhetően le Ő véget ért.*

Édesanyám, Szalai Margit (1902–1989) anyai ágazatán nagyszülei révén maradt ránk a szabadsághoz kapcsolódó emlékek. Nagypaja, Osztroluczky Pál (1851–1926) (6. kép) nógrád-megyei köznemes családból származott, apjának, szintén testvére volt János (szül.: 1822), aki Petőfi Sándorral járt együtt az aszódi evangélikus gimnáziumba, ahol az osztálytársi kapcsolaton kívül barátság és szövődött köztük, s a vakáció idején János édesanyjának, Zsdánszky Borbálának testvérénél, Jozefánál (Pepka néni) penci otthonukban jól érezve múltatták szabadságukat. Jánosból tanító lett a Nógrád-megyei Bokor községben. Pedagógiai működéséről feljegyezték, hogy előszeretettel alkalmazta, s a többi evangélikus elemi iskola is tőle vette át a szemléltetés módszerét. Nyilván a Petőfivel való barátság s a protestáns kisnemesi önrzet a későbbi nemzedékekben is érezte hatását, így a már említett dédapám, Osztroluczky Pál tizenkilenc éves korában, 1870-ben összeállított *Népdalok* című kéziratos füzetében hazafias

7. kép Középen a 15 éves Palkovics Karolin és társnői, 1861 k.

A reprodukciókat Makói Juhász István készítette.

8. kép OsztroLuczky Pál és Palkovics Karolin esküvői képe, 1878.

dalokat is jegyez, melyet a Bach-korszak vészterhes éveire utalva a Magyar Miatyánkkal s egy búcsúdallal zár le, aminek refrénje „Hazám Hazám Hazám Szegény Magyar Hazám”. A selmecbányai líceum elvégzése után Győrön gróf széki Teleki Sándorhoz (1829–1875) került gazdatiszti gyakornoknak, majd 1876-ban pomázi birtokukra, mint gazdatiszt kapott kinevezést, ahol fél évszázadon át az alkalmazottak és grófi gazdái részéről egyaránt megbecsülést élvezett. Ismeretes a Teleki család jeles tagjainak 48-as tevékenysége, mely szellemileg és érzelmileg kihatott familiáris környezetükre is. Ebből a körből választott feleséget Palkovics Karolin (1846–1921) személyében, aki már zsenge korában, amikor szüleit – a nyitrai származású köznemes Palkovics Nep. Jánost (1805–1862) és nejét a Liechtenstein hercegek feldsbergi udvarából hazánkba került Frech Rozáliát (1814–1859) – elvesztette, Teleki Sándorné Teleki Jozefin (1835–1915) grófnő otthonában talált menedéket. A győmrői kastélyban csakúgy, mint a pesti Szervita-téren állott palotában megnyerő intelligenciája, kifinomult lelkülete és szerénysége miatt a komornák közül rövidesen Jozefin kedvenc társalkodónőjévé emelkedett. A grófi családban uralkodó tolerancia soha nem gátolta Karolint mélyen megélt katolikus hitének gyakorlataiban. A grófnőt hosszabb útjaira is elkísérte, Bécsbe rendszeresen, de Párizsban is jártak épp’ azokban az években, amikor Liszt Ferenc hangversenye, Munkácsy Mihály festőszalonja ezen európai kulturális központ fénysugarában hírnevet szereztek a nemzetnek.

Jozefin a többi komornának Karolinnal példázódott: „tudjuk, hogy nemesi családból származik, mégsem kérkedik soha”. (7. kép) A honleányok önérzetére vall, hogy a kiegyezésig előszeretettel viseltek sötét kalapjukon Kossuthra emlékezve struccotlat, amely Karolin legyezőjén is megmutatkozik: az 1862-ből való fekete selyem pelerinnel együtt a szabadságharcot gyászolván. A grófnő annyira bizalmába fogadta, hogy önmagáról és gyermekeiről számos fényképpel örvendeztette meg, melyek dédanyám fényképalbumában maradtak rám. A főrangú staffírozás látszik meg dédanyám ezüsttel átszőtt fehér selyem menyasszonyi ruháján, s a tömött májusi gyöngvirágcsokor közepén a fehér rózsák mind-mind megbecsüléséről ta-

núskodnak (ld. 60. old.). A Teleki család részéről ez mindvégig fennállt, ugyanis a koronaőr Tibor gróf (1871–1945) Osztrólczyk Pálné Palkovics Karolint 1921. december 20-án hintójából kiszállva, levett kalappal kísérte utolsó útján a pomázi temetőbe.

Karolin testvérei közül Jusztinak (1844–1886) és Jánosnak (1842–1876) Buda-Viziváros főlelemtanítójának is megmaradt verses *Nemzeti dalok* kézzel írt füzet, melyekben még a 67-es fordulatot megelőzve figyelemre méltó szövegeket találtam 48-as honvédekre vonatkozólag. Az egyik a nyolc versszakos *Hon siralma*, a másik pedig *Honvéd tűzér* címmel két utolsó strófájában a szabadságharcos katonák temetését a romantika színeivel festi le:

*Algyú helyett koporsót visz a szekér
Benne fekszik egy magyar honfi, tűzér,
Rajta fénylik csákója és fegyvere
Katona köpönyeg szemfödele.*

*Bajtársai kivont karddal kísérik.
Jó baráti, sok ezren, könnyezik.
Nincs harangszó, egy pár algyú dörrenés,
Ebből áll a vitéz honfi temetés.*

Gyűjteményem szabadságharc relikviái közül Kiss Ernő aradi vértanú nyakkendőtüjét már a rendszerváltás előtt elajándékoztam egy tervbe vett, tiszteletükre állítandó fővárosi emlékmű érdekében. Megmaradt viszont egy egykorú miniatűr rajz, 1848–49 sokatmondó, mindeddig ismeretlen allegóriája (ld. 88. old.). Szigonként P. R. jelzés minden bizonnyal a magyar hadsereg egyik résztvevőjének nevét takarja, aki a győztes és vesztes csatákat obeliszkre írta, a Nemzet családfején pedig a hősök nevét tüntette fel, a túlélő önérzetét és bánatát egy kis papíron hagyván az utókorra.

Dr. Szilárdfy Zoltán

Az első évforduló: 1849. március 15. – a korabeli sajtó tükrében

Napjaink embere számára március 15-e nemcsak egy napot jelent és nemcsak egy olyan napot, amely különleges helyet foglal el történelmünkben, hanem egy egész eseménysor, forradalmi folyamat jelképe. Ennek tartották már 150 évvel ezelőtt is. Az új, radikális sajtó legfőbb orgánuma, a *Márczius Tizenötödike* szimbólumként címében is a pesti forradalom dátumát viselte. Ez a fogalom azonban sokkal többet jelentett a pesti forradalomnál: már akkor magában foglalta szinte az egész forradalom és szabadságharc eszméjét.

Azt, hogy március 15-e mi mindent jelentett 150 évvel ezelőtt, azt az akkor élők nagyon pontosan megfogalmazták. A cikkek nagy része, a szónoklatoknak pedig mindegyike e fogalmat értelmezi – némelyik igen hosszasan –, és az ünnepegekről szóló tudósítások is legtöbbször a fogalom meghatározásával kezdik beszámolójukat. Ezeket a meghatározásokat végeredményben a szabadság-eszme korabeli értelmezése köré lehet csoportosítani, amely a magyarok számára akkoriban két dolgot jelentett: a nemzet szabadságát az osztrák uralkodóházzal szemben és a nép szabadságát a nemességgel szemben. Így március 15-e egyrészt „nemzeti feltámadásunknak nagy napja”,¹ másrészt a „szabadság, egyenlőség és testvériség nagyszerű ünnepe.”² A kétféle szabadságfelfogást rendszerint együtt is említik: „Ma évnapja a magyar birodalom új korszakának három század utáni feltámadásának; önállósága megtestesülésének – Ma éve honosult meg hazánkban a sajtószabadság, a jogegyenlőség; és töröltetett el az úrbéli viszony.”³

A francia forradalmi eszmék és a francia forradalmaknak követendő példaként való felmutatása a forrásokban igen jól kimutatható: „A Franciaország büszkén jegyzi fel febr. 22-ét, melyen a sáppadt munkások erős torlaszaik mögött a szabad köztársaságot az ágyúk rettentő ércnyelvéen harsogák Európa zsarnokai fülébe. A magyarnak Márczius tizenötödikén pusztja szava

¹ Tiszavidéki Újság (a továbbiakban TU), 1849. 23. sz.

² TU, 1849. 20. sz.

³ Alföldi Hírlap (a továbbiakban AH), 1849. 22. sz.

megrázkódtatá Austria zsarnokát.⁴ A magyar forradalom és szabadságharc az európai forradalmi és függetlenségi mozgalmak szerves része volt. Így nem csoda, ha a *Közlönyben* azt olvassuk, hogy március 15-e az emberiség ünnepe és ezért e napot meg kell ünnepelnie minden népnek.⁵

Mi mindent jelentett március 15-e az akkori ember számára? Egyrészt azokat az V. Ferdinánd által 1848. április 11-én szentesített törvényeket, amelyek értelmében megszületett a független, felelős magyar minisztérium, a sajtószabadság és amely törvények kimondták – többek között – az alsótábla népképviselői alapra helyezését, a nemesi kiváltságok és a parasztok feudális kötöttségeinek megszüntetését.

Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy 1848. április 11-e óta eltelt 11 hónap alatt sok minden megváltozott: a Habsburg-magyar ellentét most ismét fegyveres összecsapásba torkollott. Így március 15-e nemcsak a magyaroknak a Habsburgok ellen folytatott több évszázados küzdelmét foglalja magába, de egyben akkori harcát is szentesíti, hiszen: „a király meg egyezését s adott szavát, mellyel a mártíusi törvényeket megerősítette, visszavonta, s a magyar nemzetet, mert jogosan nyert alkotmányából nem engedett, fegyverrel támadta meg.”⁶ A fegyveres önvédelem viszont súlyos áldozatokkal járt. Ahogy a tordaiak panaszozik: ki vagyónát, ki szeretteit veszítette el.⁷ Ezért nem csoda, ha március 15-e a veszteségeket, fájdalmakat is feleleveníti: „a harcmezőn elhunyt bajnok testvéreink emlékének szenteljük e napot” – írja az *Alföldi Hírlap*.⁸

Március 15-e évfordulója a nemzet összetartozását, egységét is kifejezhette, hiszen közös célokat, érdekeket szimbolizált. A szabadságharc hívei közt húzódozó ellentétek fölé emelkedve meg tudott maradni „minden becsületes érzelmű magyarnak legnagyobb ünnepének”⁹ pártállástól, vallási- és etnikai hovatartozástól függetlenül. Az általam gyűjtött dokumentumokban az ünnepelő helységek többsége mégis református. Egyik fő oka ennek, hogy a keleti országrészek dominánsan protestánsok voltak, s máig is azok. A beregszászi ünnepségről szóló cikkben arról olvashatunk, hogy a reformátusok és a katolikusok „a hon veszélyébeni egyetértés 's összetartás fogadásával” tértek haza templomaikból.¹⁰ A nemzet érdeke mindennél fontosabb. Olyannyira, hogy a zerindiek és a mihályfalviak az idegen ajkú, de magyar érzelmű honfitársaikat (románokat, izraelitákat) is meghívták az ünnepségekre, akik arra el is mentek.¹¹

A szabadságharc szakralizálása

Az ünnepelő helységek közgyűlései rendeletekkel utasították papjaikat, hogy az ünnep alkalmából hálaadó istentiszteletet mondjanak.¹² Így e polgári ünnep kezdetét sok helyen a harang zúgása jelezhette, s fő színterévé Isten háza, a templom vált. Ritkább esetben – mint pl. Tordán – „isten szabad ege alatt” imádkoztak az ünnepelők.¹³ Március 15-ét Bíró Sándor, református lelkész a magyar nemzet második nagy pünkösdjének nevezte.¹⁴ Március 15-e is és az ünnepek is a szabadságharcot szimbolizálják. Szent szférába emelésükkel a szabadságharcot szakralizálták.

⁴ TU, 1849. 20. sz.

⁵ *Közlöny* (a továbbiakban K), 1849. 54. sz.

⁶ *Szabados József*: Egyházi beszéd, melyet 1849. évi martius 15-én, midőn új alkotmányunk évünnepe tartanék, Szegeden a Mars téren mondott. Szeged, 1849. 6. old.

⁷ *Esti Lapok* (a továbbiakban EL), 1849. 24. sz.

⁸ AH, 1849. 22. sz.

⁹ K, 1849. 62. sz.

¹⁰ K, 1849. 66. sz.

¹¹ K, 1849. 61. sz. és 62. sz.

¹² K, 1849. 56. sz. – *Reizner János*: Szeged története. II. kötet. A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. Szeged. 1899. 149. old. – TU, 1849. 24. sz. – EL, 1849. 18. sz.

¹³ *Honvéd* (a továbbiakban Ho), 1849. 72. sz.

¹⁴ *Bíró Sándor*: Tábori szónoklat martius 15-én 1849-be. Mondatott – Rétyi és Tábori Szonok által. Sepsi Szent Györgyön a Reformátusok Templomában. Brassó, 1849. 7. old.

Érmihályfalván, egy nemzeti zászlót és egy Kossuth-arc képet vittek az imaházba, amelyek nemzeti szalagokkal és koszorúval voltak ékítve. Az arc képet egy szék oldalára támasztották, a zászlót a templom közepén két fegyveres nemzetőr között tartotta egy nemzetőr. Az egyházi beszéd elején, közepén, és végén Kossuthot és a sereget éltették.¹⁵ A szabadságharc hívei mélyen hittek abban, hogy Isten a magyarokkal van. „A magyar nemzetnek szabadságharcában Isten segítő keze működik” – mondja Szabados József egyházi beszédében.¹⁶ Több forrásban olvashatjuk, hogy Isten a szabadság Istene.¹⁷ Ő ültette el a szabadság fáját és ápolta azt sötét századokon át.¹⁸ Ő adta a szabadság, az egyenlőség, a testvériség törvényeit a magyaroknak 1848 március 15-én, bár nem köztáblára írva – fejtegeti Szoboszlai Pap István, evangélikus református püspök –, hanem lelke sugallatával, s a magyarok ekkor e törvényeket „szívtábláik”-ról törvénykönyvük tábláira írták át.¹⁹ Ez a zsidó-magyar választott nép azonosítás a romantika költészetében és történelem-szemléletében gyakori volt. Olyan írással is találkoztam, ahol Isten egyenesen a szabadság, testvériség és egyenlőség Istene.²⁰

De nemcsak arról van szó, hogy a szabadságharc eszméi és az ezek mögött meghúzódó társadalmi-nemzeti érdekek szentté váltak. Az *Esti Lapok*ban egyenesen az áll: „Harcz kezdődék Isten és ördögök között.”²¹ Ez által a szabadságharc kozmikus méretűvé nőtt. Itt már nem arról van szó, hogy Isten szimpatizál a magyarokkal és segíti őket, hanem arról, hogy ő maga harcol az osztrákok ellen. Azok ellen, akik oly ellenségesek az ő választott népével szemben. „Egy nemzet van Európának közepén melyet Isten mint választott népet hozott ki hajdan Ásiának kebeléből, hogy a szabadságnak az elnyomók ellen egykor oszlopa, fentartója legyen” – ahogy Szabados Józsefnél olvashatjuk.²² A keresztény világnézet dualizmusa tárul elénk akkor is, amikor Bíró Sándor a királyt ördögnek,²³ Szoboszlai Pap István pedig a kormány tagjait, a vezéreket Isten által előállított védangyaloknak, szabadtóknak nevezi.²⁴ Ezen kívül van még egy-két cikk, amelyekben a szabadságharcot oly magaslatokra emelik, ahonnan úgy gondolnánk, hogy már magasabbra nem is lehetne emelni. A *Tiszavidéki Újság*ban az áll, hogy a magyar szentháromság: a szabadság, egyenlőség és testvériség.²⁵ A *Közlöny*ben pedig azt olvashatjuk, hogy ha a szabadságot kivívják a magyarok, akkor március 15-től fogják számolni éveiket, mert „E’ napon lett testté az ige, e’ nap a’ nép megváltásának napja, ezért e’ napot megülje minden nép: mert ez az emberiség ünnepe.”²⁶ S így a szabad népek is e naptól fogják számolni éveiket. Bíró Sándor pedig még ennél is tovább megy, amikor kijelenti, hogy ha Isten az osztrákokat támogatja, akkor ő pogányként fog meghalni.²⁷

Az 1849. március 15-ei ünnepek jelentősége

Az 1849. évi ünnepek abban különböznek az összes többi évfordulótól (és ez az eltérés meghatározó), hogy a szabadságharc ekkor még javában folyt (tehát az ünnepelt még élt!). Az ünnepség a harc szerves részét jelentette: annak egyik megnyilvánulási formája volt ideológiai síkon. A források közt van kettő, mely jól mutatja az ünnepek és funkcióját. Az egyik Vöröstorony március 15-ei megszállásáról, a másik pedig a losonci akcióról tájékoztat. Bem csapatai éppen március 15-én űzték ki az oroszokat a vöröstoronyi útszorosból. „Martius Tizenötödi-

¹⁵ K, 1849. 62. sz.

¹⁶ Szabados József: i.m. 6. old.

¹⁷ K, 1849. 66. sz. – Szabados József: i.m. 7. old.

¹⁸ K, 1849. 54. sz.

¹⁹ (Szoboszlai) Pap István: Márczius tizenötödiki év fordulati országos ünnepély alkalmával a debreczeni helv. hitv. egyház nagytemplomában előmondott könyörgés. (Debrecen, 1849.), I. old.

²⁰ Ho, 1849. 69. sz.

²¹ EL., 1849. 19. sz.

²² Szabados József: i.m. 3. old.

²³ Bíró Sándor: i.m. 10. old.

²⁴ (Szoboszlai) Pap István: i.m. 3. old.

²⁵ TU, 1849. 19. sz.

²⁶ K, 1849. 54. sz.

²⁷ Bíró Sándor: i.m. 14. old.

két a népszabadság születése napját nem lehetne méltóbban megünnepelnünk” – írja Bem.²⁸ Losoncon pedig – mely ekkor császári fennhatósága alatt volt – március 15-e előestéjén kb. 300 ember fáklavilág és zenekíséret mellett a templomok és a városháza tornyaitól leszedték az osztrák zászlókat.²⁹ A forrás beszámol e tett következményeiről is. Forgács Sándor „elment Pestre besúgni a hallatlan forradalmi jelenetet, – és lőn zavar.” A hazafiaknak el kellett menekülniük Losoncról. Ha lélektani szempontból vizsgáljuk az ünnepeket, akkor azt mondhatjuk, hogy a harcban betöltött szerepük jelentős.

Mivel március 15-e csütörtökre esett, ez azt jelenti, hogy az ünneplő helységeiben szünetelt a munka. Az egyik forrás arról ad hírt, hogy Debrecenben a boltok többsége zárva volt,³⁰ s ez máshol is így lehetett. Persze voltak olyan helységek is, ahol az ünnepet március 18-án tartották meg.³¹ A honvédelmi kormány éreztetni kívánta a csatákban küzdő legénységgel is a nagy nap emlékezetes voltát. Március 14-én az 1357. számú rendeletében a magyar hadsereg valamennyi parancsnokának meghagyta, hogy: „az összes magyar, honi és erdélyi hadseregbeli az őrmestertől lefelé számítandó minden egyénnek egy napi ingyen pótdíj”-at osszanak ki.³²

A debreceni ünnep. Mivel ekkor Debrecen volt a fővárosunk, ezért nem csoda, hogy a debreceni ünnepről találtam a legtöbb (5 db) és legrészletesebb forrást. E dokumentumok egyrészt megerősítik, másrészt kiegészítik egymást. Tanulmányomban csak a debreceni ünnepet írom le teljes részletességgel, a többi ünnepről csak összegző elemzést készítek.

Debrecenben az ott székelő Országos Honvédelmi Bizottmány március 13-án kiadott rendeletének megfelelően tartották meg az ünnepséget, azaz egy központi előírás szerint.³³ Nézzük, mi történt!

Már a kora reggeli órákban ágyúlövések hirdették az ünnepély kezdetét. A város főterén a Bocskai-huszárok és az 5. huszárezred tartalék osztálya állt díszőrségben. Mögöttük sorakozott egy század gyalogság fegyverben, s az 1. honvéd vadászrezd egy osztálya fegyver nélkül, díszben. Ezekhez csatlakozott még egy debreceni nemzetőrség lovas- és gyalog zászlóaljja.³⁴ Reggel 9 órakor a város összes templomában megkondultak a harangok. A kivonult katonaság díszlövészeket adott le, s a városon kívül felállított honvéd-tüzérség ágyúlövéseinek dübörgése mellett a római katolikusok templomában kezdetét vette a hálaadó istentisztelet sora.³⁵ Itt báró Bémer László nagyváradi püspök az összes katonai és polgári méltóságok jelenlétében szentmisét celebrált,³⁶ melyet Lázár Miklós, a helybeli káplán beszéde követett.³⁷

A katolikus templomból ünnepélyes díszmenetben vonult át a sokaság a reformátusok templomába (11 órakor), miközben a Zanini zenekar a Rákóczi-indulót játszotta. A Szabadság téren a templomig a helybeli nemzetőrök és a Bocskai-lovasok díszfala állt. A Nagytemplomban előbb Könyves Tóth Mihály tartott egyházi beszédet, utána Szoboszlai Pap István mondott könyörgést. „Szónoklata megragadó volt” – írja az *Alföldi Hírlap*.³⁸

Az istentisztelet végétével általános katonai szemle következett a református templom előtti téren, ahová szintén díszmenetben vonult a tömeg.³⁹ Mészáros Lázár hadügyminiszter lelkesedésre buzdította a csapatokat és megelégedését fejezte ki eddigi hősiességükért.⁴⁰ A katonaság a zenekar és a nép éljenzésének kíséretében léptetett el a hadügyminiszter és tábori

²⁸ Március Tizenötödike (a továbbiakban MT), 1849. 31. sz.

²⁹ MT, 1849. 37. sz.

³⁰ MT, 1849. 26. sz.

³¹ K, 1849. 62. sz. – AH, 1849. 34. sz.

³² K, 1849. 53. sz.

³³ AH, 1849. 22. sz.

³⁴ K, 1849. 55. sz. – *Zuboly (Bányai Elemér): Az első évforduló. Március 15-ike 1849-ben. Vasárnapi Újság, 1906. 11. sz.*

³⁵ *Zuboly (Bányai Elemér): i.m.*

³⁶ K, 1849. 55. sz. – *Zuboly (Bányai Elemér): i.m.*

³⁷ AH, 1849. 23. sz. – EL, 1849. 19. sz.

³⁸ AH, 1849. 23. sz. – EL, 1849. 19. sz.

³⁹ AH, 1849. 23. sz. – K, 1849. 55. sz. – *Zuboly (Bányai Elemér): i.m.*

⁴⁰ *Zuboly (Bányai Elemér): i.m.*

kar előtt, közben az ágyúk dörögtek.⁴¹ A díszszemle után a tömeg széteszlott és a délelőtti ünneplés így a Szabadság téren ért véget.⁴²

Délután (3 óraker) a debreceni Városerdőben – ma Nagyerdő – folytatódott tovább az ünnepély, ahová is kocsikon, lovon, gyalog vonult ki az ünneplő sereg. A Fürdőház előtt igen nagy volt az élénkség: a katonai zenekar különféle magyar, olasz és lengyel darabokat játszott miközben zsákba futást rendeztek.⁴³ Szószéket is állítottak, ami népgyűlés tartására hívta fel az emberek figyelmét. Ennek ellenére kb. du. 5-6 óráig senki sem jelent meg a szószéken, amikor is végre megpillantották kedvenc szónokukat, Besze Jánost, s felkérték arra, hogy tartson beszédet. Ő erre ekkor még nem vállalkozott, hanem előbb a sátoralajújhelyi református lelkész, Vályi Pál szólt, és csak őt követte Besze. Az *Alföldi Hírlap* meg is jegyzi: „Jó lett volna, ha azok, kik a szószéket felállították, szónokokról is gondolkoztak volna.” A népgyűlés után „...a sült ökör tagolásához és a hordók ürítéséhez fogott a jókedvű közönség, s vidáman ünneplé meg a nép Mártius 15-két.”⁴⁴

Este az Országos Honvédelmi Bizottmány rendelete értelmében a várost kivilágították.⁴⁵ Arról, hogy este a városban mi történt, az *Alföldi Hírlap* tájékoztat, az is igen szűkszavúan: „a városi nép derülten tolongott az utcákon, örömmel beszélgetve a multról, s aggodalmasan ugyan, de jó reménnyel telten gondolva a kétes jövőre.”⁴⁶

Itt szeretném megemlíteni Székely József 1893-ban írt cikkét, mely arról számol be, hogy március 15-e 1 éves ünnepét Kossuth Lajos ünnepelte meg legelőször a debreceni református templomban családjával együtt, valamint a délutáni programban is részt vett.⁴⁷ Ez azért érdekes, mert Kossuth egy 1849. március 15-én keltezett levelét a táborban, Törökszentmiklóson írta feleségének, ami Székely József cikkének hitelességét erősen megkérdőjelezi.⁴⁸

Az ünnepségek általános elemzése. A Honvédelmi Bizottmány országos ünnepé nyilvánította március 15-ét.⁴⁹ Mivel Tiszántúl és Erdély volt ekkor magyar kézen, ezért az ünneplő helységek e területeken találhatóak. A komáromiakról szóló cikk viszont azt is elárulja, hogy azokon a területeken, ahol nem volt mód az ünneplésre, ott is gondoltak március 15-re.⁵⁰

Békés megye március 6-án tartott bizottmányi ülésen elrendelte, hogy március 15-ét az egész megye minden községe ünnepelje meg.⁵¹ Szegeden a március 12-én, Szentesen a március 14-én tartott közgyűlés,⁵² Munkácsra a várparancsnok (Mezős Pál), Borgó-Tihán a határvonal parancsnok, Dobai József őrnagy rendelte el az ünneplést.⁵³ Bár a többi forrás nem említi se közgyűlési határozatot, se más rendeletet, azért mégis kiérezhető belőlük, hogy nem spon-tán szerveződtek az ünnepségek ott sem.

Hódmezővásárhelyen reggel 8 óraker indultak el az ünneplők a városházától a vásártérre. Itt kezdődött el az ünnepség, majd innen a nép a templomokba vonult.⁵⁴ Szentesen délelőtti 10 óraker kezdődött az ünneplés a református egyházban.⁵⁵ Kolozsváron délelőtti 10 óraker kezdte beszédét Kemény Farkas alezredes, de azt nem tudni, hogy hol. Csány László országos biztos 11 óraker kezdte el beszédét a Bánffi örökösök erkélyén állva. Este a színházban dísz-előadás volt, a tisztakar pedig estélyen vett részt B. vendéglője termében.⁵⁶ Munkácsra az ün-

⁴¹ K, 1849. 55. sz.

⁴² AH, 1849. 23. sz.

⁴³ K, 1849. 55. sz. – EL, 1849. 19. sz. – Zuboly (Bányai Elemér): i.m.

⁴⁴ AH, 1849. 23. sz.

⁴⁵ EL, 1849. 19. sz.

⁴⁶ AH, 1849. 23. sz.

⁴⁷ Székely József: Hogy ünnepelte meg Kossuth 1849-ben március 15-ét? Történelmi Lapok, 1893.

⁴⁸ Mód Aladár (főszerk.): Kossuth Lajos összes munkái XIV. Bp. 1953. 655. old.

⁴⁹ K, 1849. 55. sz.

⁵⁰ MT (Pest), 1849. 28. sz.

⁵¹ K, 1849. 56. sz.

⁵² Reizner János: i.m. 149. old. – TU, 1849. 24. sz.

⁵³ AH, 1849. 29. sz. – Ho, 1849. 69. sz.

⁵⁴ TU, 1849. 23. sz.

⁵⁵ TU, 1849. 24. sz.

⁵⁶ Ho, 1849. 67. sz.

nepély reggelén megdördültek az ágyúk, majd a katolikus és a görög katolikus egyház harangjai imára hívták az embereket.⁵⁷ Szegeden a Mars téren tartották meg az ünnepet, de hogy mely időpontban, arról a források nem írnak. Este a felsővárosi társalgási egyesület termében egyenlőségi fióktársulat alakítása céljából gyűlést tartottak.⁵⁸ Érmihályfalváról csak annyi derült ki, hogy az imaház volt az ünnepély színtere és hogy népgyűlést is tartottak.⁵⁹ Tordán a Keresztes mezőn, Borgó-Tihán „Istennek szabad ege” alatt ünnepeltek.⁶⁰ Marosvásárhelyről csak annyit írnak a források, hogy egyházi ünnepélyvel és táncestélyvel emlékeztek meg március 15-ről.⁶¹ Beregszászról is csak annyit tudunk, hogy istentisztelet volt mind a katolikus, mind a református templomban.⁶² Naszódon az ottani fő őrhely előtti téren tartották meg az ünnepet,⁶³ Nagyváradon és Szamosújváron pedig estélyt tartottak az évforduló alkalmából.⁶⁴

Az ünnepek szervezésében, levezetésében egyházi és világi személyek egyenlő mértékben vették ki részüket. Hódmezővásárhelyen a város bírása, Szent János reggel 8 órakor kezébe vette a nemzeti zászlót és úgy vezette az ünneplőket a városházától a vásártérre. Itt a katonaság és a nemzetőrök álltak díszőrségekben, s miután egy énekkar elénekelte Vörösmarty Szózatát, Vincze Sándor református oktató szólt a néphez. Az ünneplő tömeg (a cikk szerint 20 ezer fő) ezután a templomokba vonult imádkozni és alkalmi beszédet hallgatni.⁶⁵ Gyulán Rásel József prépost és Szombathelyi Antal vice ispán szónokolt, Szakál Lajos főjegyző verset szavalt, majd Kenéz Lajos evangélikus lelkész beszélt a néphez.⁶⁶ Szegeden Kremminger prépost vezette le az istentiszteletet a Mars téren, majd ugyanott Szabados József hittanár mondott beszédet. Az ünnepélyen részt vett a katonaság, a nemzetőrség, a politikai hatóság és a különféle testületeken túl az összes tanuló ifjúság is, tanárainak vezetése alatt. S ott volt a nép „beláthatatlan tömege” is. Az esti gyűlést Lichtenstein Lajos debreceni központi választmányi tag vezette le.⁶⁷ Sok helyen található az ünnep rendezői, főszereplői között tiszteket is. A zerindiek ünnepségét a lelkész, Böszörményi, és a helybéli jegyző és nemzetőri százados, Tabajdi szervezte meg.⁶⁸ Tordán Egloffstein alezredes nyitotta meg az ünnepélyt beszédével, és utána Miklós Miklós református lelkész szónokolt.⁶⁹ A Kolozsvárról szóló cikk nem ír arról, hogy a városban lett volna istentisztelet a nagy napon, ellenben Csány László országos biztos és Kemény Farkas alezredes beszédét részletesen közli.⁷⁰ Borgó-Tihán Veress nevű tűzmester szónokolt,⁷¹ Szamosújváron Woronyeczky ezredes bált rendezett március 15-e tiszteletére.⁷² Szarvason az ottani gimnázium tanári kara buzgólkodott az ünnep sikere érdekében: Ballagi Mór nyelvész, Hajdú László és Greguss Ágost bölcsélet tanár mondott „lelkésítő” beszédet.⁷³ Ez utóbbi a szabadságról szóló beszédét az ifjúság előtt mondta el „egy szerény tanház falai között” és e szónoklatát Gerő Ákos álnév alatt ki is nyomtatták.⁷⁴ A források mindig csak „tömeg”-ről, „nép”-ről beszélnek és sehol sem említik, hogy az ünnepen milyen korosztály

⁵⁷ AH, 1849. 29. sz.

⁵⁸ TU, 1849. 21. sz.

⁵⁹ K, 1849. 62. sz.

⁶⁰ Ho, 1849. 72. sz. és 69. sz.

⁶¹ K, 1849. 65. sz.

⁶² K, 1849. 66. sz.

⁶³ AH, 1849. 26. sz.

⁶⁴ Ho, 1849. 69. sz. és 74. sz.

⁶⁵ TU, 1849. 23. sz.

⁶⁶ Hazánk (továbbiakban Ha), 1895. március 15-i sz.

⁶⁷ Reizner János: i.m. 149. old. – TU, 1849. 21. sz.

⁶⁸ K, 1849. 61. sz.

⁶⁹ Ho, 1849. 72. sz.

⁷⁰ Ho, 1849. 67. sz.

⁷¹ Ho, 1849. 69. sz.

⁷² Ho, 1849. 74. sz.

⁷³ Ha, 1895. március 15-i sz.

⁷⁴ Gerő Ákos beszéde a szabadságról. Tartva Martius tizenötödikének első évnapiján az ifjúság előtt. Szarvas 1849. 3. old.

képviselte magát. Csak Reizner János szól arról, hogy a szegedi ünnepen részt vett az „összes tanuló ifjúság”.⁷⁵

Sok helyen a templom volt az ünnep egyik fő színtere, s harangzúgás hívta az embereket az istentiszteletre. Hasonlóan jelképes értelmű a tordaiak helyválasztása is, kik a Keresztes mezőn tartották meg az ünnepet – azon a helyen, ahol a monda szerint Traianus császár a dákokat legyőzte és ahol a „zsarnok” Mihály (Mihai Viteazul) vajda életét befejezte.⁷⁶ „Itt a Basta sírjánál a mai idők sok Bastainak az első Basta sírversét óhajtuk. Mert ezek arra mindnyájan méltók.” – írja a másik cikk a tordaiak óhaját.⁷⁷

Bár a nemzeti zászlót csak néhány cikk említi, mégis úgy érzem, hogy az mindenhol az ünnep legfontosabb tárgyi kelléke lehetett. Az egyik forrás arról tudósít, hogy Békés megyében a fél vármegye zászlókkal valóságos búcsújárást rendezett Gyulára, a megye központjára.⁷⁸ Érmihályfalván a nemzeti zászlót egy nemzetőr tartotta a templom közepén az istentisztelet alatt, Kossuth koszorúval és nemzeti szalagokkal körülövezett arcképét pedig egy székre helyezték.⁷⁹ Kossuth-képpel a kolozsvári ünnepről szóló cikkben találkoztam még.⁸⁰ Kolozsváron este a színházban, miután elénekelték Kölcsey Himnuszát, egy „allegóriai ábrázolat” azt mutatta, hogy „miként nyomja a gonosz szellem poklok fenekére a két fejű sast s’ tűnik elő varázs fényben Kossuth élet nagysága képe a’ felhők megül.” Kolozsváron a honvéd tisztikar a B. vendéglőjében tartott estélyen elhatározta, hogy a város főterén levő Ferencz oszlopot „szabadság szobrává” és a főter nevét „szabadság és unio-térre” fogják változtatni.⁸¹ Itt szeretném megemlíteni, hogy a szegedi Mars tér nevével a francia forradalomra utal. A Honvédelmi Bizottmány a debreceni ünnepre vonatkozóan úgy rendelte, hogy ágyúlövések hirdessék az ünnepség kezdetét „mire nézve megtétettek az intézkedések, ennek a vidéken is előleges tudatására”.⁸² Az ünneplő helységek – mint az több forrásból kiderül – e rendeletet betartották és több városról tudjuk, hogy este kivilágították, ahogy azt Debrecenben is tették.⁸³

Röviden szólok még az ünnepségeken elhangzott szónoklatokról. Mindegyik beszéd központi témája – természetesen – 1848. március 15-e „nagyszerű eredményei”. Itt végül is az áprilisi törvények főbb pontjait sorolják fel, s arról beszélnek – sokszor igen hosszasan – , hogy a király hogyan lett hitszegő hű népéhez, a magyarokhoz. A beszédekre jellemző a fekete-fehér látásmód, az emelkedettség, a pátosszal teli fogalmazás. Az erősen túlzó jelzőkön, hasonlatokon, metaforákon keresztül szinte rázúdulnak a résztvevőkre a szónokok érzelmei és így a hallgatóság érzelmi befolyásolása is igen nagy lehetett. Bíró Sándor a királyt gyilkosnak nevezi, szónoklata tele van erős túlzásokkal: „A’ történet író, kiejti pennáját kezéből midőn hazánk’ e’ gyász napjait kezdi leírni, és a’ történet’ másája, fölajdul, szive ketté reped, hanyat hull, és kétségbe esik, és le diktálni amaz osztrák ördögi ármánykodás által elő idézett ezen irtozatos véres eseményt, nem képes.”⁸⁴ Szoboszlai Pap István a hazát „szeretett közanyá”-nak nevezi.⁸⁵ Szabados József pedig a magyar nemzetet kőszirthez és sértett oroszánhoz hasonlítja.⁸⁶ Vásárhelyi Dániel, lelkész a magyar faj kiirtásáról és ezredéves szabadságának elrablásáról beszél Érmihályfalván egyházi szónoklatában.⁸⁷ Csány László országos biztos is „fölvért oroszán”-nak nevezi a magyart.⁸⁸ Egyedül Greguss Ágostról mondhatom el, hogy nem a szívekre, sokkal inkább a tanulók értelmére kíván hatni a szabadság fogalmának elemzésekor.⁸⁹

⁷⁵ Reizner János: i.m. 149. old.

⁷⁶ Ho, 1849. 72. sz.

⁷⁷ EL, 1849. 24. sz.

⁷⁸ Ha, 1895. március 15-i sz.

⁷⁹ K, 1849. 62. sz.

⁸⁰ Ho, 1849. 67. sz.

⁸¹ Ho, 1849. 67. sz.

⁸² AH, 1849. 22. sz.

⁸³ TU, 1849. 23. sz. – K, 1849. 65. sz. – AH, 1849. 34. sz. – Ho, 1849. 72. sz.

⁸⁴ Bíró Sándor: i.m. 6. old.

⁸⁵ (Szoboszlai) Pap István: i.m. 3. old.

⁸⁶ Szabados József: i.m. 6. old.

⁸⁷ K, 1849. 62. sz.

⁸⁸ Ho, 1849. 67. sz.

⁸⁹ Gerő Ákos: i.m.

Március 15-e öröksége

„E’ napot, ez eseményt, (március 15-ét) a’ késő kor szeme elé állítani, nemzeti kötelessége’ czélből bizta meg a’ Pesten a’ rend fentartásában működő népválasztotta bizottmány az alóli választmányt, hogy egy helyben a’ szabadság terén a’ nagy nap örökítésére felállítandó emlék végett az egész nemzet hozzájárulását fölkérje. E’ nap a’ nemzet ujjaszületésének napja; emlékében a’ tetté vált függetlenség, szabadság, egyenlőség nagyszerű eszméjét örökítjük meg” – szólt az 1848. március 18-án kelt felhívás.⁹⁰ Az emlékmű ugyan nem készült el, de a forradalom és szabadságharc hívei fáradhatatlanul munkálkodtak március 15-e halhatatlanná tételén. E szellemnek a jegyében rendezték meg – egyrészt – az 1849-i ünnepeket is, és Greguss Ágost is azért tartja szükségesnek, hogy az ifjúság a „többnyire balul értett” szabadság fogalmával tisztába jöjjön, mert a jövőben ők lesznek a haza szabadságának „fentartói, oszlopai”.⁹¹

Az *Esti Lapok*⁹² és az *Alföldi Hírlap*⁹³ cikkeiben remélik, hogy 1850 március 15-én már a nemzet kivívott függetlenségét ünnepelhetik meg. A *Tiszavidéki Ujságban* az áll, hogy hazánk életében március 15-e örök emléküvé emelkedett fel,⁹⁴ egy másik cikkében pedig március 15-e évenkénti megünnepléséről ír.⁹⁵ „Emlékezzetek sokszor e’ napra, és imádjátok Istent, hogy még sokszor meginnepelhessük, és pedig békében, szabadon a’ nemzet gazdag nagyságában” – olvashatjuk a *Nép Barátjában* is.⁹⁶ Szoboszlai Pap István és Szabados József ugyanezért könyörög a Mindenhatóhoz; a *Közlöny* pedig egyenesen arról ír, hogyha a szabadságát a nemzet kivívja, akkor március 15-étől fogja éveit számolni.⁹⁷

Összegzőként elmondhatjuk, hogy március 15-e megünneplésének legfőbb funkciója egyrészt a szabadságharc elveinek minél nagyobb tömegekkel megismertetése, másrészt a következő generációkkal való elfogadtatása volt. Március 15-e immár 150 éve az alkotmányosság és a nemzeti függetlenség jelképe. Eszméjét és megünneplésének hagyományát a szabadságharc hívei hagyták ránk örökül.

Erdélyi Mónika

Palkovics Karolin fekete strucc toll legyezője, 1865.

⁹⁰ Hermann Róbert (szerk.): Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Bp. 1996. 28. old.

⁹¹ Gerő Ákos: i.m. 4. old.

⁹² EL, 1849. 19. sz.

⁹³ AH, 1849. 22. sz.

⁹⁴ TU, 1849. 23. sz.

⁹⁵ TU, 1849. 20. sz.

⁹⁶ Nép Barátja, 1849. 9. sz.

⁹⁷ K, 1849. 54. sz.

Herrmann Antal és Kalotaszeg

1998 őszén száz éve volt annak, hogy magyar egyetemen a néprajzot önálló stúdiumként oktatni kezdték. Ennek helyszíne a Ferenc József Tudományegyetem volt, itt habilitálták magántanárrá a néprajz tárgykörében Herrmann Antalt. Erre emlékezünk 1998. november 13-án. Az emlékülést a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke szervezte, előadóként, vendégként jelent volt Bellon Tibor, Katona Imre, Paládi-Kovács Attila, Voigt Vilmos, T. Igó Zsuzsánna. Herrmann Antal kolozsvári egyetemi működéséről Gaál György értekezett. Magam a címben jelzett témáról tartottam előadást. Ennek szövegét adom közre az alábbiakban.

A néprajz magyar egyetemi oktatásának centenáriuma kivételes ünnepi esemény éppen itt a kolozsvári egyetemen, ahol az indulás történt. Itt, ahol a folytatás nem lehetett töretlen, ahol a XX. században hosszú szünetek után több alkalommal is újra kellett kezdeni a képzést és az oktatást. A hosszú szünetek időben többet tesznek ki, mint az oktatás termékeny és biztató időszakai.

A legutolsó kolozsvári újraindulás 1990-ben vált lehetségessé, több mint negyvenéves szünet után. Nyolc tanév van mögöttünk, és e néhány év alatt oktatóként és kutatóként felsorakozott az erdélyi magyar néprajz újabb nemzedéke. Minden okunk megvan tehát, hogy száz év elteltével megemlékezzünk az első indulásról, amely világviszonylatban is egyike volt az elsőnek; és Herrmann Antal személyéről, aki a kornak jelentős személyisége volt, ennek az eseménynek pedig mindenképpen főszereplője. Az emlékülés szerény keretei ellenére itt üdvözölhetjük körünkben az egyetemi néprajzi oktatás néhány mai jelentős személyiségét.

Mielőtt a címben jelzett szűkebb téma kifejtésére térnék, engedtessek meg, hogy a házigazda jogán magam is elidőzzek kissé ennél a ma is tanulságos első indulásnál. A korabeli egyetemi tanrendekből Kós Károly tárta föl a Herrmann előadásainak témáira és a hallgatóságára vonatkozó adatokat. Most tőle idézek, aki sajnos már nem lehet közöttünk: „Egyetemi előadói tevékenysége folyamán főleg két témát érintett: Erdély néprajzát és az általános néprajz különböző aspektusait. Utóbbi keretében a néprajz definíciójával, módszerével, gyakorlati fontosságával, a gyűjtői-kutatói munkával, a szakbibliográfiával, a néprajz történetével és a különböző irányzataival foglalkozott, valamint összehasonlító néprajzi előadásokat tartott. Az erdélyi néprajzi kurzusain, összefoglaló kísérletei mellett külön-külön is foglalkozott az együtt élő nemzetiségek – magyarok, románok, szászok, örmények – néprajzával, különösen sokat és részletesen a cigány etnikummal, amelynek népköltészetét, népzenejét, nyelvét, szokásait, vándoréletét és megtelepülésük, valamint anyanyelvük fejlődési lehetőségeit közelebbről, kutatóként tanulmányozta. Elméleti kurzusait kiegészítette néprajzi múzeumi gyakorlati órákkal, amelyeket a kolozsvári néprajzi múzeumban tartott, ezzel is élesztve tanítványaiiban a kedvet gyűjtésre-kutatásra. Herrmann előadásainak hallgatása nem volt kötelező, ennek ellenére tudósi hírneve, érdekes témái, szellemes, gondolatgazdag és mozgósító erejű előadásai vonzották a hallgatókat. Jankó, Vikár, Orosz, Sztripszky és mások mellett a magyar néprajz jövőjéről nagy tudósai, Viski Károly, Györffy István, Szendrey Zsigmond, de Seprődi János és Bíró Lajos is látogatták előadásait. Életere szólon felkelte a néprajzi jelenségek iránti érdeklődést a későbbi őstörténet Roska Mártonban, a nyelvész Csűry Bálintban, a levéltári kutató Kelemen Lajosban, a geográfus Tulogdy Jánosban és másokban, akik írásaikkal az általa szerkesztett *Erdély Népeiben* jelentkeztek.”¹

¹ Kós Károly: Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. Ethn. 1989. 6. old.

Az innen induló utak térben és időben messzire vezetnek. Herrmann Antalnak hallgatója volt, mint láttuk, Györfly István, aki aztán Budapesten vált iskolateremtővé, a következő évtizedek jelentős személyiségei közül pedig Viski Károly és Szendrei Zsigmond is tőle kapott közvetlen ösztönzést. A háború végén költözni kényszerült egyetemen együtt maga Herrmann Szegeden folytatta előadásait élete végéig. A következő kolozsvári újrakezdés Gunda Béla nevéhez fűződik, aki majd az újabb aszályos időszak következtével a debreceni iskola elindítója lesz fél évszázaddal ezelőtt. Romulus Vuia személye révén, aki a budai tanárképzőben volt tanítványa, Herrmann inspiráló hatása a román néprajztudományra és néprajzi muzeológiára is kiterjedt, így korántsem véletlen, hogy a húszas években a román néprajzkutatásnak is Kolozsvár lesz a központja.

Induláskor Herrmann habilitásával intézményesítették ugyan a néprajz egyetemi oktatását, de az intézményesítés akkor még intézmény nélkül történt, egyetemi tanszék, intézet nélkül, pontosabban a habilitált magántanár maga volt az intézmény. (A XX. században más jellegű kényszerek miatt különösen a magyarságtudományban gyakorivá válik Erdélyben az egy-személyes intézmény.) Ez még inkább előtérbe helyezi Herrmann személyét, és indokolta teszi a kérdést, amely minden hasonló emlékülésnek alapkérdése: mivel mérhető igazán egy tudós nagysága? Ma már pontos mértékrendszere van ennek is: a tudományos minősítés, a publikációk száma, az idézettség stb. Etikus-e elődeinket is a ma érvényes (részleteiben ma is vitatható) mércével mérni? A közhasználatú mércék szerint Herrmann Antalról valóban csak az mondható el, hogy szintéziseket nem teremtett, iskola sem maradt mögötte, mint pl. Csúry Bálint mögött, sem testes kötetek, az emlékek is elhalványultak. A maga korában sem volt szabályos tudósi pálya az övé: több folyóiratot alapított és írt, több társaságot szervezett, több nyomda működtetésében ügyködött, mint ahány publikációja volt. Élettörténete, tudósi érdemei elsősorban intézményekhez, intézményteremtéshez kapcsolódnak. Élete beépült a magyar néprajz legjelentősebb intézményeibe, egy olyan korban, amikor a legnagyobb szükség éppen ezekre az intézményekre volt. Ennek maga is tudatában volt. Egyetemi beköszöntő előadásában mondja: „Tizenkét év óta a néprajznak úgyszólván ágense vagyok. Agitáltam, adminisztráltam, serkentettem és szerkesztettem. Fáradásom nem volt egészen eredménytelen.”²

Kétségtelen, hogy egyéb lázas munkálkodása közepette, ő volt az, aki a világ figyelmét Kalotaszegre felhívta, az ő érdeme, hogy legalább egy évtizedre Kalotaszeg lett a világ közepe. És ezzel, ennek a kis tájnak a felfedezésével indult el a magyar népművészet felfedezése. A Magyarországi Néprajzi Társaság megalakulása körüli időben már jól ismerte Gyarmathy Zsigánét, és szerepe volt abban, hogy Kalotaszeg nagyszonyja a Társaság Szakosztályi előadója lett. A családi levelezésből tudjuk, mennyire megnövelte ez a szakmai rang Gyarmathy Zsigáné tekintélyét saját környezetében, az akkor jóformán ismeretlen kisvárosban, Bánffyhunyadon.

1990-ben egyszerre két vállalkozásba kezd Herrmann Kalotaszegen. Az egyik az volt, hogy a Római Katolikus Státustól kibérelte az addig ismeretlen Jegénye-fürdőt, a másik, hogy Gyarmathyné főmunkatársi közreműködésével megindítja a *Kalotaszeg* című néprajzi érdekű hetilapot (az ehhez szükséges nyomdát Bánffyhunyadon állítják föl). Jegénye-fürdő üdülőhelyé váltóztatta, gyógyvizét népszerűsítette, és ide csalogatta Kalotaszeg szívébe a kolozsvári és a fővárosi tudósokat, művészeket, írókat. A katolikus Jegénye, Kájoni János szülőfaluja, nyelvi-leg és hagyományai tekintetében szigetnek számít a kalotaszegi felszegi táj peremén. Földrajzilag mindenképpen a tájegység közepén fekszik, közel mind az országúthoz, mind a Kolozsvárt Budapesttel összekötő vasútvonalhoz. „A *Kalotaszeg* közléseiből tudjuk – írja Tőkés Irén –, hogy Jegénye-fürdőn üdült az újonnan szervezett Magyarországi Néprajzi Társaság szinte egész vezetősége, Réthy László, Munkácsi Bernát, Jankó János, Vikár Béla, Kunos Ignác, Wlisslocki Henrik, Katona Lajos, Pápai Károly. Az üdülők névsorából idézhetjük még Csánki Dezső történész, Balassa József nyelvész nevét Herrmann Antal a tanítók egyesületi életét is szervezte, ennek keretében hozta létre a háromszéki és Kolozs megyei tanítók közös gyűlését Jegényen 1891-ben.”³

² Erdély Népei 1898. 4. sz.

³ Tőkés Irén: Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története. Ethn. 1989. 223. old.

A felsorolt tudósok jelentős része nemcsak üdült, hanem körül is nézett Kalotaszegen, tájékozódott, néprajzi, folklorisztikai vagy nyelvjárási anyagot gyűjtött, és publikált is a következő években. A névsorból kétségtelenül a legjelentősebb a fiatal Jankó János megjelenése Jegyenye-fürdőn 1890 nyarán. Herrmannhoz hasonló nyugtalan természet volt, ahogy megérkezett, meg is kezdte tájékozódását, hat falut bejárt, és megtervezte az első modern néprajzi monográfia anyagának gyűjtését. A következő évben a gyűjtést is elvégezte, és 1892-ben, részben a kalotaszegiekről anyagi támogatásával megjelenhetett a *Kalotaszeg magyar népe*.

Herrmann és Gyarmathyné révén a jegyenye-fürdői vendégek többsége, Jankóhoz hasonlóan, személyes kapcsolatba került a falusi lelkészekkel, tanítókkal és egyszerű emberekkel. Ismeretes, hogy monográfiájának a kalotaszegi nyelvjárásról szóló fejezetét Jankó felkérésére Czuczka János kalotaszegiek királyi tanító írta meg, aki így kísérő útítársa és segítőtje volt a terepmunkában. Ez a monográfia abban is hagyományt teremtett, hogy később is, a háború után megváltozott körülmények között a XX. században szinte folyamatosan Kalotaszeg tanulmányi terepe, laboratóriuma volt a kolozsvári tudósoknak, egyetemi hallgatóknak: a modern névtani kutatásoknak, a nyelvöldrajzoknak, számos jelenségmonográfiának, etnopszichológiai, etnobotanikai és más vizsgálatoknak.

Ezek a személyes kapcsolatok a későbbiekben is fontosnak bizonyulnak. Kós Károly idézett tanulmányában Jankó Jánost egyenesen Herrmann „jegyenyei tanítványának” nevezi, és felhívja a figyelmet arra, hogy az 1896-os millenniumi kiállításának néprajzi faluja Herrmann szemléletét és múzeumvezető szándékait is magán viseli.⁴ Ez a kiállítás tudvalévolg Kalotaszeg bemutatásának is fontos állomása.

Herrmann Antal múzeumvezetői buzgalma jól ismert a szakirodalomban. A legfontosabb talán ezek közül az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeuma, a mai intézmény egyik őse. Ennek időszaki kiállításán is szerepeltek a kalotaszegi varrottások. A múzeum gyűjteményeit Malonyay Dezső is tanulmányozta a *Magyar népművészet* kalotaszegi kötetének előkészítése során. Herrmann vidéki tájmúzeumok szervezését is tervbe vette, Koleszár Jenővel, a bánffyhungyadi gimnázium igazgatójával egy kalotaszegi múzeum szervezését határozták el. Bár igazi néprajzi múzeuma soha nem lett Kalotaszegnek, ennek terve és szándéka is végigkíséri a tájegység XX. századi történetét: gyűjtemények, tájházak valósultak meg belőle.

Balassa József nyelvész, aki szintén ott szerepel a vendégek listáján, éppen ebben az időben írta az 1891-ben publikált *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című munkáját. Ő is azok közé tartozik, akik a Kalotaszegre vonatkozó ismereteit a helyszínen ellenőrizhették, és ez mindenképpen kedvező körülmény a későbbi, sőt a mai dialektológus kutatók szemszövegéből.

Herrmann és Gyarmathyné másik közös vállalkozása a *Kalotaszeg* című hetilap. Tartalmára vonatkozóan szintén Tőkés Irént idézzük: „közölt népszokás-ismertetéseket, Czuczka János népnyelvi följegyzéseit. Szentgyörgyi Lajos ismeretterjesztő cikkeket tett közzé, például a földrengések magyarázatáról, mert azokban az időben kisebb földrengés rázta meg Bánffy-hunyadot. A lapban gazdag népköltési anyag található, közülük cigánydalok is.”⁵ A lap maga is hagyományt teremtett: a század elején az író Kós Károly újítja föl, a század végén pedig a mai kalotaszegiekről jelentetik meg a lapot.

Herrmann Antal a tudomány számára, Gyarmathy Zsigáné a nagyvilág számára fedezte föl Kalotaszeget, felszínre hozta értékeit, és meggyőzte az akkor művelt magyar világot: festő- és építőművészeket, írókat, zenetudósokat, hogy ez a kistáj a maga értékeivel és értéket teremtő embereivel megérdemli a figyelmet.

Péntek János

⁴ Tőkés Irén: i.m. 180. old.

⁵ Tőkés Irén: i.m. 224. old.

Móricz Zsigmond Kalotaszegen

Kalotaszeget, ezt a csodálatos néprajzi-történeti tájat és annak népművészetét a XIX. század második felében fedezték fel. Gyarmathy Zsigáné nevéhez fűződik a kalotaszegi varrottas háziipar megteremtése és annak országgal-világgal való megismertetése. A vidék néprajzi felfedezését Jankó János végezte el. De felfedezte Kalotaszeget a népdalgyűjtő Vikár Béla és Bartók Béla, a festőművész Edvi Illés Aladár és Körösfői Kriesch Aladár, valamint a fiatal építészek, élükön Kós Károllyal. Igaza van Edvi Illés Aladárnak, amikor azt írja, hogy „Kalotaszeg egy dűsgazdag kincsesbánya, mely nem egy napra, hanem egy emberéletre nyújt kimeríthetetlen anyagot a művésznek”.¹ És felfedezte magának Kalotaszeget Móricz Zsigmond is, aki kétszer járt ezen a vidéken mint javakorabeli férfi 1914-ben Sztánán és élete alkonyán, 1941-ben Körösfőn.

A sztánai látogatás nevezetes alkalomra esett, a helybéli farsangi bálra. „1914-ben nemcsak a világháború tört ki – emlékezett később Kós Károly – hanem abban az esztendőben volt a sztánai református bál is. Nem kicsi dolog ez, mert háború volt még, és lesz még, de sztánai református bál soha azelőtt nem volt, és úgy látszik hamarosan nem is lesz”.² A bál megálmodója Kós Károly volt, szervezői és rendezői Balázs Balázs, a „Dufla Balázs”, Kós sógora és Lakatos István, a sztánai állami iskola fiatal igazgató-tanítója, a muzikaszó irányítója pedig a váralmási Ötvös Berci és bandája. Hivatalos volt oda Kalotaszeg minden valamirevaló családja, az értelmiség, az ifjúság. Távolabbról csak két személyt hívtak: Zrumetzky Dezső építész és Móricz Zsigmondot. A bál jótékonyági célokat is szolgált, a bevételt a Bánffyhunyadi létesítendő Kalotaszegi Református Egyházmegyei Otthon javára szánták.

Kós Károly a bánffyhunyadi vasútállomáson szánkóval és csengős lovakkal várta vendégeit, akik a Varjúvárig tartó szánkózásban, a szikrázó, ropogó hóban, a téli ragyogásban valósággal elkábultak.

A reggelig tartó bálban minden volt, amit a kalotaszegiek a batyuikban összehordhattak: kalácsok és sültök, borok és pezsgő is. „Móricz Zsigmond úgy forgolódott az emberek között, mintha közülük való lett volna – írta Kós Károly – mosolygott, beszélgetett, táncolt, és rengeteget jegyzett egész éjszaka.”³ Éjfélkor pedig a fenyővel és fagyönggyel díszített teremben Boldizsár János elsőlegény vezetésével tizenkét sztánai legény, kivarrt bujkában és sarkantyús csizmában járta a legényest, a csürdögölő kalotaszegi változatát. „Mintha ősemberek verték volna a földet csizmás patákkal” – emlékezett vissza Móricz később erre az éjszakára.⁴ Bizonyára már ekkor elhatározta, hogy megírja ezt a táncos, nótás éjszakát, s valóban még a bál esztendejében megszületett talán a legnap sugarasabb regénye a: Nem élhetek muzikaszó nélkül. A vidám írásban, az örömmel vegyes sírva vigadásban azonban a jövő bizonytalanságának sejtelme is ott komorlik, valami tompa fájdalom is sajdul, hiszen ez volt a békeévek utolsó farsangja. Még szólt a muzsika, de a hófúvások miatt már úttalanok az utak, írta Lakatos István igazgató-tanító, a bál egyik rendezője.⁵

Móricz Zsigmond számára felejthetetlen élményt jelentett a bánffyhunyadi látogatás is: a vasárnapi kisváros – emlékezett később – tele volt „olyan házakkal, mint a galambdúc, olyan templommal, mint a mesebeli kacsalábon forgó vár, olyan piros felkapott csíkokkal a szoknyákon a karcsú, magas asszonyokon, mint Apaffy Mihály udvari dámáin”. Ugyanennek az évnek a nyarán Ady is találkozott hasonló látvánnyal a közeli Kalotaszentkirályon, a templomból jövő „pompás magyarok” tempós vonulásán, amelyről megírta gyönyörűséges versét *A Kalota partját*.

¹ Edvi Illés Aladár levele 1902. augusztus 28-án K. Lippich Elekhez. Közli: Jurecskó László: A Malonyay-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejötte. Ethnographia, 1989. 1–4. 260. old.

² Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával. In: Hármaskönyv. Bukarest, 1969. 216–217. old.

³ Uo.

⁴ Czine Mihály: A sztánai bál. In: Németh László ekléziájában. Bp. 1997. 182–185. old.

⁵ Uo.

Móricz Zsigmondban bizonyára ekkor született meg az a gondolat is, hogy megírja Erdélyt. A Tündérvár indításának téli képében – mikor a szánok Kolozsvárról Fenesre siklanak – az irodalomtörténészek a bánffyhungyadi–sztánai élményeket vélték felfedezni.

Trianon után Móricz Zsigmond még kétszer járt Erdélyben. Kós Károly írta ekkor róla, hogy élete főműve, az Erdély-trilógia második és harmadik kötetének anyagát kellett a helyszínen kiegészítenie (első kötete a Tündérvár 1922-ben jelent meg). Járt a hát Erdélyt, a tájakat, a hegyeket, a városokat, a falvakat, de Kalotaszegre ekkor nem jutott el.

1940 augusztusában, a második bécsi döntés után Észak-Erdély újra visszatért az anyaországhoz, ezt követően Móricz Zsigmond újra ellátogatott Kalotaszegre, a vidék talán legismertebb településére Körösfőre. Körösfő ezekben az években Kalotaszegen kiemelkedő szerephez jutott, idegenforgalma fellendült, a vidék leglátogatottabb községévé, a kalotaszegi népművészet valóságos élő múzeuma lett. A községháza előtti díszkapunál szinte egymást érték a fogadások, több filmet is forgattak a faluban, köztük a Széffeddin Sefket bey regényéből készült *Kalotaszegi Madonnát*, Adorján Éva és Sárdy János főszereplésével.

1941. június 15-én vasárnap, Kalotaszeg népe és Körösfő lakossága nagy ünnepséggel fogadta Móricz Zsigmondot, aki Kolozsvárról gépkocsival érkezett Kovács László író, az Erdélyi Helikon szerkesztőjének társaságában. Ezen a napon az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal a faluban népviseleti bemutatót rendezett tíz kalotaszegi falu részvételével. A korabeli krónikás az ünneplő faluról a következőket írta: „Az út két partján húsz-harminc házhely, úgy összehúzó, hogy szoronganak, mint a lovak a ménesbena házak magasra emelt homlokzatából mértóság sugárzik, a kapuk cífra fafaragásából meg gazdag képzelet. S a leányok és menyecskék színes csoportjaimintha óriásira nőtt virágcsokrokkal lenne a falu teleszörve. Ahogy a hegyen vigyázó templomból ereszkednek le, mintha egy virágos rét indult volna meg a falu felé”.⁶

Ilyen volt a falu hangulata, amikor Móricz Zsigmond megérkezett – a krónikás pedig eképpen folytatta: „Nagyszélű, sárga szalmakalapját szemébe húzza Zsiga bácsi, amikor Körösfőre érkező kiszáll a kocsiból és megindul a faluba. Kezében kicsi jegyzőkönyve, és ceruzáját úgy tartja fölé, mint varázsvesszőt Végigjárja a házakat. Minden lakás múzeum meg műhely – mondja – az egyik ház varrottas- a másik faragó műhely. Kikérdezi az emberek életköriülményeit, a falu bűjt-bajját. A gazdasági helyzetet, a termést. Mihály János Sándor ízes kalotaszegi beszédét különösen élvezi. Az egyik csoda az volt számomra – folytatta az író –, hogy a kalotaszegieknek ez a viselete és faluja ma is megvan. De a második csoda az, hogy ebben a ruhában és faluban ilyen modern gondolkodású emberek laknak. Majd az iskolába megyügy ül le a kicsinyek közé, mintha valamennyi az ő gyermeke lenne. Azok is ahogy körülveszik. Kívánságára régi kalotaszegi nótákat énekelnek. Ragyogó szemmel hallgatja őket. A templomozás után a falu kultúrháza megtelik emberekkel, Zsiga bácsit felültetik a pódiumra, a főhelyre, mint a jóságos fejedelem a népe körében. Albert György miniszter a lakodalmas menet násznagya, egyszemélyben a falu bírása mond köszöntőt... a legfrissebb legényest Péntek István pistika táncolja”.⁷

Ezt követte az 515 versenyzőt felvonultató kalotaszegi „divatbemutató”, a zsűriben Szabó T. Attila egyetemi tanár, Szopos Sándor festőművész, Váczy Péter dr. egyetemi tanár, Kovács László dr. Erdélyi Tudományos Intézeti tanár, Haáz Ferenc egyetemi tanárségéd és mások, a közönség között helyet foglalt báró Kemény János író, Rácz Vali színésznő, valamint diplomata, politikusok. Az első díjat Tamás Györgyné körösfői menyecske viselete nyerte. Az egyedi népviseleti bemutatóról beszámolt a Magyar Rádió, a Magyar Filmiroda felvételeket készített.⁸

Az ünnepség végén Móricz Zsigmond szólt a körösfőiekhez és a körösfőiekről: „Mennyi melegség van a szemükbenmilyen okos arcok ezekmilyen szép magyar fajtas ezekben bízom én”. E szavakkal búcsúzott Erdélytől és Kalotaszegtől.

Sebestyén Kálmán

⁶ Horváth Elek: Móricz Zsigmond Kalotaszegen. Erdélyi Helikon, 1942. 10.

⁷ Uo.

⁸ Biró János: Filmmel-rádióval Körösfőn. Keleti Újság, 1941. VI. 17.; Nagy György: Kötődések és kapcsolások. Jegyzetek Móricz-fényképekhez. Korunk, 1979. 5.

Sisa Pista nógrádi betyár börtönévei

1997-ben jelent meg átfogó monográfia Benkó István (Sisa Pista) betyár élettörténetéről.¹ A sors különös játékeként a véletlen úgy hozta, hogy levéltári kutatásaim egyik fontos termékét, a lipótvári börtön rabtörzskönyvének Sisára vonatkozó bejegyzéseit² már a könyv megjelenése után sikerült megszereznem. Az újonnan előkerült adatoknak a közlését indokoltnak tartom, kiegészítve a már részben publikált, a börtönövekre vonatkozó ismeretekkel.

Sisa Pista, alias Benkó István 1846-ban született a Nógrád megyei Lóc (ma Nagylóc) községhez tartozó Zsunny-pusztán, ahol apja béresgazda volt és becsületes ember hírében állott. Úgy látszik, hogy a gyermekre nem volt hatással apja példás élete, mert a Pester Lloyd egyik számanak szécsényi tudósítója azt írta róla, hogy ellopta apja csizmáját és a szarát felhasítva, harangszíjnak adta el azt. Egyszóval szófogadatlan, rossz, afféle vásott gyermek volt. Írni és olvasni megtanult, de az elemi iskolát nem fejezte be, mivel apja Ilinybe adta őt juhászbojtárnak.

15 éves korában, 1861-ben került szembe először a törvénnyel: birkalopás gyanújával letartóztatták. A nógrádsipeki Balázs Sándor pandúrőrmester a vállatánál kegyetlenül megkínozta őt: a lábánál fogva egy szabadkémény gerendájára akasztotta és szöges csizmasarokkal rugdosta a fejét és a bordáit. Sisa sohasem ismerte be ezt a lopást és bosszút esküdött, hogy egyszer megöli megkínzóját.

1871-ben Szudy Károly sziráki ügyvéd Szentivánon levő birtokán szolgált, mint számadó juhász. Ugyan Szudynak is hiányoztak akkor juhái, de Sisa tagadta, hogy ő lett volna a tolvaj. 1871 őszén birkalopásért mégis letartóztatták és a balassagyarmati királyi törvényszék egyéves börtönbüntetésre ítélte. 1872. november 24-én szabadult ki a város fegyintézetéből. A későbbiekben már meg sem kísérelte, hogy dolgozzon és becsületes emberként éljen.

Szabadulásától 1873. április 1-ig, – újbóli letartóztatásáig – öt rendbeli lopást követett el. De csak alig egy hónapig raboskodott a sziráki börtönben, mert a részeg őr az ajtót nyitva felejtette, így Sisa könnyűszerrel megszökhett. Korábbi „sikerein” felbuzdulva most már társakat keresett a további betyárkodáshoz, akiket meg is talált Szabó Hagymás János rimóci, Kiss Csóka József erdőkövesdi és Tözsér István lóci születésű, büntetett előéletű pásztorok személyében. A továbbiakban útonállásaikat és rablásukat rendszerint együtt követték el.

1873. november 4-én Nógrádsipekben mulatoztak Palicza Antal juhász számadónál. A késő esti órákban megjelent ott Sipeki Balázs Sándor volt pandúrőrmester, Sisa egykori megkínzója. Bár barátságot színlelt, azért közölte Sisával, hogy a szabadsága reá van bízva. Hajnalig iszogattak, majd Balázs a lakásába invitálta a betyárt, hogy nála térjen nyugovóra. Úgy indultak el, hogy Sisa Balázs mögött haladt. Talán egy véletlen rossz mozdulat vagy egyéb ok miatt, csizmaszárából hirtelen kirántotta borotvaéles juháskését, leteperte az egykori pandúrt és a szó szoros értelmében lefejezte. A mellére 50 forintot helyezett, amelyet a temetésre szánt. A bujkáló holdvilág fényénél levelet írt a bujáki csendbiztosnak, amelyben beismerte tettét.

Sisát, borgőzös fejfel elkövetett tette után három vármegye (Nógrád, Heves és Gömör) pandúrjai vették üldözöbe (fejére 50 arany vérdíjat tűztek ki), mert a későbbi rablások és a kiterjedt orgazdahalózat mind a három megyét érintette. A gyilkosság után még számos útonállást és rablást követtek el, de a pandúrok már a nyomukban voltak.

1873. december 26-án Kiss Csóka József nevű betyártársával követett el rablást, amely után a Heves megyei Egerbaktán mulattak a csárdában. Az éppen ott tartózkodó uradalmi kerüldők felismerték a részegen tobzódó betyárokat és elfogták őket. Kiss Csóka Józsefnek sikerült megugrania, de Sisát erősen megkötözték és másnap az egri börtönbe szállították. Egerből három havi vizsgálati fogság után 1874. március 29-én vasba verve vitték át a balassagyarmati börtönbe, ahol egy jól őrizhető, hatodik emeleti cellában helyezték el, mivel a sziráki eset óta szökésétől lehetett tartani. Sisa börtönben töltött vizsgálati fogsága, az egri három hónapot is

¹ Puskás Péter–Végh József: Sisa Pista, az utolsó nógrádi betyár. Mikszáth Kiadó, Horpács, 1997.

² Törzskönyv a beszállított fegyenczekekről. 18. 1876–1877. tátny oblastny archív v Nitre, Ivanka pri Nitre, Szlovákia.

beszámítva, közel két évig tartott. Ez idő alatt mint veszélyes bűnözőt állandóan nehézvasban tartották.

1875. október 25-én kezdődött el bűnperének tárgyalása, amely a sok vádlott, a nagy számú orgazda és tanú miatt két hónapig tartott. Sisát szándékos emberöléssel, súlyos testi sértéssel, 14 rendbeli rablással, 12 rendbeli tolvajlással vádolták. Az ügyész kötél általi halált kért számára, de hogy „csak” heti kétszeri böjttel súlyosbított 20 évi börtönt kapott, amit kitűnő védőügyvédjének, a varsányi születésű, Balassagyarmaton praktizáló Harnos Gábornak köszönhetett.

Az ügy fellebbezés folytán a királyi táblához került, ahol szintén Harnos Gábor védte Sisát. Annyit sikerült elérnie, hogy a heti kétszeri böjtot eltörölték. A harmadik tárgyaláson a királyi kúriai ítélőszéke helybenhagyta az előbbi ítéletet és beszámította az előzetes letartóztatásában eltöltött időt is.

Sisának a csaknem két évi vizsgálati fogság és a még letöltendő 18 év nem volt inyére, ezért 1876. augusztus 4-én szökést kísérelt meg. Összeszövetkezvén ágyszomszédjával, a diósjenői illetőségű Kukorica János nevű rabtársával, véső és reszelő segítségével kibontották hatodik emeleti cellájuk falát, pokrócokból és lepedőkből font kötélben leereszkedtek a földszintre. Az őrség azonban észrevette a kísérletet és meghiúsította a szökést.

A korábbi sziráki szökés és az utóbb említett kísérlet arra készítette a börtön vezetését, hogy még szigorúbb őrizetét rendelje el és gondoskodjon egy biztonságosabb börtönbe való áthelyezéséről.

1876. november 11-én megvasalva, szigorú fegyveres őrizet mellett szállították át a Nyitra megyei Lipótvár erődjébe, amelyet 1854-ben alakítottak át fegyházzá. Ott a szökésre hajlamos, renitenskedő rabokat szigorú magánzárka várta, hogy lelkileg megtörjék őket és engedelmes, bűneiket megbánó, jó magaviseletű embereket formáljanak belőlük.

A korabeli rabtörzskönyv bejegyzései fontos adatokkal szolgáltak Sisáról, aki a 2016. számú rabként szerepelt a nyilvántartásban. Személyleírása a következő volt. Nagysága: 175 cm, haja: szőke, homloka: magas, szemöldöke: szőke, szeme: kék, orra: rendes, szája: szabályos, fogai: épek, bajusza: szőkés, álla: kerek, különös ismertető jelei: bal térdén egy „ér forrás” (forradás), foglalkozása: juhász (fegyveres rabló). 27 évesnek írták, de ha a születési évét (1846) vesszük figyelembe, akkor Lipótvárra kerülésekor 30 évesnek kellett lennie. A rabtörzskönyvből kiderül még, hogy római katolikus vallású volt, írt és olvasott magyarul és jó egészségi állapotnak örvendett. A további bejegyzések a részben már ismertetett, a korábbi ítéletek és határozatok adatait tartalmazzák. A megjegyzés rovatban azonban érdemes felfigyelni jellemzésére: *veszélyes, dacos és engedetlen*. Ez a további börtönévek letöltéséhez rossz ajánlólevélnek számított.

A lipótvári börtönben Sisa a kádárműhelyben dolgozott. Szorgalmas munkájával elérte, hogy a börtön vezetése dupla kenyéradagot adott számára. A jószívű rab ezt megosztotta egyik társával. Egy Zóka Ferenc nevű fegyenc ezért feljelentette őt a börtönfelügyelőnél. Ennek az lett a következménye, hogy megvonták tőle a kedvezményt. Sisa bosszúállása nem várta sokáig magára. Legközelebb, amikor a kádárműhelyben dolgoztak, a nála lévő szekercét Zókához vágta. A rabtörzskönyv a következőket rögzítette az ügyről: „Az intézetben Zóka Ferenc fegyenczen ejtett súlyos testi sértés büntetése miatt a nyitrai kir. törvényszék által 1877 június 25-én tartott ülésén hozott 2702 számú ítélettel a 20 évi börtön büntetés kiállításától számítandó egy (1) évi börtönrel sulytatott.” Tehát heves vérmérsékletéért nagy árat kellett fizetnie.

Úgy látszik, hogy a későbbiekben mégis a javulás útjára tért. A büntetési idő alatti magavi-selete című rovatban a következő bejegyzés olvasható: „Itteni letartóztatása alatt javulásának, szorgalmának, engedelmisségének és munkásságának sok jeleit adta és bizonyította be.”

A vadőr Sisa Pista arcképe (Kubányi Lajos festménye)

1879. február 22-én büntetése hátralévő részének, (15 évnek) kitöltése végett a Trencsén megyei Illaván lévő országos fegyintézetbe kísérték át. Sisa tehát fellélegezhetett, mivel számára véget ért az emberpróbáló és idegőrlő magánelzárás korszaka.

Az illavai börtönben a szabóműhelyben foglalkoztatták, jó eredménnyel. A továbbiakban nem volt rá panasz és megadással túrta a hosszú rabságot. A rabtörzskönyvben a következő olvasható róla. Büntetteinek nagyságát felismervén, azokat megbánni látszik. A kimondott büntetésének hosszú tartama „ön súlyként” nehezedik lelkére. A jó tanácsot és oktatást megadással fogadja. Erkölcsi erejében szilárdítható, s igen ritkán felcsillanó indulatosságának megtörésével megjavulásához lehet reményt kötni.

1894. december 27-én szabadult az illavai börtönből. Ez azt jelenti, hogy a rá kiszabott 21 évi büntetést az utolsó napig kitöltötte. A korábban Balassagyarmaton leült egy évet és a sziráki egy hónapot is hozzászámítva, összesen 22 évet és egy hónapot volt börtönben. A rabtörzskönyvben ez áll: rendes útlevelell ellátva Nógrád vármegyébe Lóc községbe bocsátott szabadon. Ott azonban csak néhány napot töltött, szüleit és barátait, egykori bizalmasait meglátogatva. Aztán jobbnak látta, hogy korábbi tetteinek színhelyéről távolabb kerüljön.

Nógrádverőcén Zubovics Fedor huszárkapitány szolgálatába szegődött, aki akkoriban a Mígazzi-kastély bérlője volt. A kalandos életű katona, a szárazföldi torpedó feltalálója híres volt különbségeiről. Kedvelte és kereste a veszélyt, de a különleges embereket is. Talán így ke-

rült hozzá Sisa, aki afféle udvaros, loápoló és háziszolga szerepét töltötte be új gazdájánál. Zubovics gyakran dicsekedett barátai előtt azzal, hogy a börtönből ő szabadította ki Sisát. Ez azonban nem igaz, legfeljebb arról lehet szó, hogy a börtönben meglátogatta a betyárt és onnan eredt az ismeretségük. Sisa, gazdájának legnagyobb meglepedésére 1900 októberének közepéig szolgálta Zubovicsot, aki akkor Triesztbe távozott. Költözködése előtt azonban gondoskodott hűségese cselédjéről és beajánlotta őt a Nagyorosziban lakó gróf Berchtoldhoz.

A gróf hatalmas erdőbirtokán vadörként alkalmazta őt, akkor indult el ez az élete végéig tartó pályafutása. Az öregedő betyár abban az időben szánta rá magát a nősülésre: 1901. szeptember 16-án házasságot kötött a 31 éves Kürtössy Máriával, aki „iccés” volt az érsekudvarkerti csárdában. Felesége egy Nándor nevű, akkor 13 éves törvénytelen gyermeket vitt a házasságba. Sisa a fiút 1908-ban a nevére íratta. Nősülésének időpontjában Drégelypalánkon laktak.

Századunk elején Drégelypalánkról Bernecebarátiba került. Új gazdája Szokoly Alajos, az 1896-ban megrendezett athéni olimpia helyezette lett, akinek ott volt kastélya és birtoka. Szokoly gróf feleségül vette Berchtold Sarolta nevű leányát és a nagyoroszi birtokos halála után így került hozzá Sisa. Szokoly mint vadászbérlő szintén vadörként alkalmazta őt. Lakást bérelt számára és mindig emberségesen bánt vele. Néhány éve még állt a Széchenyi utcában az öreg Ledényi-féle ház, amely Sisának és családjának otthont adott. A bernecei öregek mesélik, hogy a zaklatott, kalandos életű öreg betyár mindig mondogatta, hogy ott élte le életének legnagyobb és legboldogabb éveit és találta meg nyugalmát.

1910. április 15-én tüdővészben meghalt Nándor nevű fia. Hamarosan Sisa is ágynak esett és hosszan tartó, súlyos betegség után örök pihenőre tért. A kemencei római katolikus plébánia halotti anyakönyvében a következő bejegyzés áll: 1910. november 15-én hajnalban 5 órakor halálozott el. A halál oka gyomorfekély volt. A község halotti anyakönyvében szintén ezek az adatok találhatóak, abban azonban a halál okaként a gyomorrákot nevezték meg.

Sipéki Miklós a Honti Lapok 1910. november 26-i számában közölt nekrológiájában az alábbiakat írta róla. Mint vadör többször megfordult Ipolyságon és igen imponáló öreg erdész külsővel bírt. Nagy, tagbaszakadt ember volt és szófukar. A múlttól nem szeretett beszélni, restellte az öreg. Szelíd külsejű ember volt. Egy évvel később ugyancsak Sipéki írta: a halálos ágyán is mindig jószívű úrnőjéről, Szokoly Alajosnéról és jó uráról beszélt. Midőn még volt benne élet, a legkedvesebb betyárfokosát selyempapírba göngyölve küldte el gazdájának, ezen üzenettel: „Nagyságos uram! Én szegény vagyok, hálámat úgy akarom leroni a velem tanúsított sok jóért – elküldöm a legkedvesebb fokosomat. Fogadja szívesen, a leghűbb István.”

Szokoly fényesen temettette el, cigányzene hangjai mellett és az utolsó kívánsága szerint eljárták a kopsorsójánál kedvenc nótáját:

A balassagyarmati vármegyeháza, ahol Sisa Pista pere zajlott (Fotó: Hála József)

*Szomorú fűz hervadt lombja
Ráhajlik a sírhalmomra*

Évtizedekkel ezelőtti gyűjtőútjaim során magam is találkoztam még számos olyan személy-lyel, akik részt vettek a temetésén. Mesélték, hogy hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára. Különösen nagy számban voltak jelen erdész- és vadórtársai, de a környező települések lakói is. Sírja a bernecebaráti öreg temetőben van, közel Szokoly Alajoséhoz. Mohos kőkeresztjén még olvashatók a már elmosódó feliratok. Hála a derék bernecebarátiaknak, hogy ápolják emlékét és alakját őrzi a néphagyomány. Sajnos, a betyártörténetek ismerői közül már egyre kevesebben vannak és Sisa egykori legendás alakját is egyre koptatja és halványítja a múló idő!

Puskás Péter

*Sisa Pista, Ungár József kemencei fafaragó
népművész alkotása (Laky Ildikó felvétele)*

TERMÉS

Napfogyatkozások

1999-ben a médiák számára az egyik sláger téma az augusztus 11-én hazánk jelentős részén is megfigyelhető teljes napfogyatkozás. Számítalan könyv, tanulmány, újságcikk jelenik meg szinte minden nap erről a témáról, sőt az Interneten is napról napra szaporodnak az eseményre vonatkozó értekezések. Kétségtelen, hogy ritka természeti jelenségről van szó, legalábbis abban az értelemben, hogy a Föld ugyanazon helyén ez a tünemény csak igen ritkán figyelhető meg. Viszont a Föld egyéb pontjain évente több (2-5) nap- és (legfeljebb 2) holdfogyatkozás is bekövetkezik. Részleges napfogyatkozást bizonyára igen sokan láttunk már, és is emlékszem néhányra gyermekkoromból. A teljes nap- és holdfogyatkozás azonban igen ritka élmény, nem is lehet mindenkinek része benne egy emberöltő során.

Az ez évi fogyatkozást az teszi igazán népszerűvé, hogy közvetlenül megelőzi az ezredfordulót. (Bár azon szintén lehetne vitatkozni, hogy mikor is kezdődik a 3. évezred?) Ehhez a nevezetes évhez ráadásul igen sok prófécia kapcsolódik, melyek a legszelsőségesebb eseményeket ígérik, ijesztgetve Földünk lakóit.

Mik is a napfogyatkozások?

Földünk kísérő égiteste a Hold. A Hold és a Nap pályasíkjai nem esnek egybe, hanem szöget zárnak be egymással. Mivel a Hold a Föld körül kering, és a pályája közelebb halad el a Föld mellett, mint amilyen messze a Föld kering a Naptól, ezért időről időre előfordulhat, hogy a Föld egy pontjáról nézve a Hold pontosan a Nap és a Föld közé kerül.

A Napot akkor takarhatja el a Hold, amikor ez a helyzet: a, újholdkor következik be; b, a Hold a nap- és a holdpálya metszéspontja közelében jár; és c, a Földhöz relatív közel van. Még egy szerencsés körülmény is közrejátszik abban, hogy részünk lehet ebben a különleges élményben, és láthatjuk, amint a Hold eltakarja szemünk elől a Napot: az, hogy a két égitest gömbjének átmérője a Földtől való távolságuk következtében egyforma nagynak látszik.

Ez a három feltétel periódusosan ismétlődik, de a három ciklus ideje igen eltérő. Két egymást követő újhold között valamivel több mint 29 nap telik el, de mindhárom feltétel ismételt egyidejű teljesüléséhez 6585,32 napra van szükség. Ez kb. 18 év 11 napnak felel meg. Ez az ún. Saros ciklus, melyet már az ókorban is jól ismertek. A Saros ciklus ismerete tette lehetővé, hogy évszázadokra előre kiszámolhatóvá vált a napfogyatkozások bekövetkezésének időpontja. A ciklusnak megfelelően az előző teljes napfogyatkozás 1981. július 31-én Szibériában volt látható; a következő pedig 2017. augusztus 21-én figyelhető majd meg az USA területén. Egy időben több Saros periódust is nyilvántartanak, melyeket számmal jelölik. Az ez évi a 145. sz. ciklus 21. fogyatkozása. A ciklus maga 1639 január 4-én kezdődött, és 3009 április 17-én a 77. fogyatkozással ér majd véget.

A teljes napfogyatkozás egy 112 km szélességű sávban látható, és a Hold árnyéka közel kétszeres hangsebességgel halad a Föld felszínén; emiatt maga a teljes fogyatkozás igen rövid ideig tart. Az ez évi alig 2 és fél percig lesz majd látható.

A fogyatkozások megfigyelése

Az égbolt megfigyelésével évezredek óta foglalkozik az ember. Az égbolton lejátszódó örökös színjáték leglátványosabb és legrövidebb idő periódusra korlátozódó jelensége a Nap felkelte, delelése és lenyugvása, majd újbóli felkelése. Ez a születés, elmúlás és újjászületés minden nap lejátszódik emberemlékezet óta – sőt annál sokkal régebben. A másik – ennél valamivel hosszabb idő alatt bekövetkező születést, elmúlást és újjászületést szimbolizáló folyamatban az égboltot éjszaka megvilágító égitest, a Hold vesz részt. Periódusához négyszer hét napra, azaz egy hónapra van szükség. Az évszakok 3 hónapoként váltakoznak, és a négy

évszak, a tavasz, a nyár, az ősz és a tél elmúltával a természet ismét újjászületik. (Ez ébreszt-hette rá az embereket a reinkarnáció gondolatára.) Ebben az örök folyamatban a legfontosabb szerepet a Nap játssza, mely minden életnek a forrása és fenntartója ezen a Földön.

Úgy tűnik hogy őseink nem csak hogy tisztában voltak ezzel, de ennél sokkal többet tudhat-tak a világ folyásáról. Számptalan nép hagyományában a teremtés mítoszok igen fontos és pontos – kódolt – információkat rejtenek. Ezek a kódolt adatok a precesszióra és annak az emberiség fejlődésére gyakorolt szerepére vonatkoznak. Az emberiséget tehát mindig is foglal-koztatták a Földön kívül, az égbolton lejátszódó folyamatok. Nem csak azért mert az égi szfé-rákba helyezték isteneiket, hanem azért is, mert felfigyeltek a kozmikus jelenségek és a földi események közötti összefüggésekre! Ennek egyik legnyilvánvalóbb kifejeződése a nappalok és az éjszakák, illetve az évszakok váltakozása.

A Napra és a Holdra tehát mindig szüksége volt az embernek. Az egyik világított és meleget adott nappal, a másik pedig éjszaka segítette a vándort.

Az égbolt megfigyelése emberemlékezet óta folyamatosan történik. Kezdetben csak a sza-bad szemmel is látható jelenségeket figyelhették meg és jegyezték föl, később, a technika fejlő-dése lehetővé tette, hogy a világűrbe egyre mélyebbre hatoljunk be előbb a távcsövek segítsé-gével, majd később az űrutazások során maga az ember is kilépett a kozmoszba. De addig igen hosszú idő telt el az első megfigyelésektől.

Az ősidőkben az égbolt megfigyelésének első eredménye valószínűleg annak a felfedezése volt, hogy a Hold időszakonként változtatja az alakját, és bizonyos időszakonként eltűnik az égről. Később azt is felfedezték, hogy ez az „eltűnés” akkor is bekövetkezik, amikor még nincs is újhold. és néha egy még ennél is meglepőbb jelenségnek lehetnek a szemtanúi, amikor kis időre a Nap tűnt el az égboltról.

A fogyatkozások bekövetkezére a különböző népek mondavilágában, népmeséiben igen érdekes magyarázatokat találunk. Az inkák a Hold elfogyását azzal magyarázták, hogy a Hold megbetegedett. Teljes holdfogyatkozáskor pedig nagy lármát csaptak, vonyításra biztat-ták a kutyáikat, hogy zajjal űzzék el a bajt, a halált, a világ végét. Dél-Amerika ősi népei szerint egy nagy kutya falja fel a Holdat vagy a Napot a fogyatkozások idején. Távol-Keleten úgy vél-ték, hogy sárkány nyeli le a fogyatkozásra a Napot vagy a Holdat. (Innen ered a holdcsomó-pontok (a nap pályájának és a Hold pályájának a metszéspontjainak) elnevezése is, melyet az asztrológiában ma is Sárkányfejnek ill. Sárkányfaroknak neveznek.

Más népek meséiben az égitestek eltűnését medvék, farkasok, vagy kígyók okozzák.

Több nép népszokásai szerint fogyatkozáskor nagy zajt kell csapni, dobokat, üstöket verve, lármával kell elriasztani a Napot és a Holdat felfaló szörnyeket. Az indiaiak, a zsidók, a görö-gök és a rómaiak szintén zajjal, lármával igyekeztek megakadályozni a fogyatkozások bekö-vetkeztét. A keresztény világban pedig a harangzúgással igyekeztek védekezni a várható káros hatások, katasztrófák ellen.

Még 1748-ban is babonás félelemmel várták a napfogyatkozást, mellet kapcsolatosan július 22-i rendeletben az ehrenbreitsteini (német) fejedelem udvari tanácsosa az alábbiakat paran-csolta meg: „Mivel a következő csütörtökön, szent Jakob ünnepén általános nagy napfogyat-kozás következik be, mely által aggályosan sok mérge kerülhet földjeinkre és a patakokba és kutakba, minden hivatalnokot arra utasítunk, hogy minden faluban hirdessék ki a napfogyat-kozás bekövetkeztét azzal a paranccsal, hogy a nevezett napon a baj megelőzése és elkerülése érdekében semmilyen jószágot nem szabad kihajtani a mezőre, és minden kutat gondosan le kell fedni és meg kell óvni!

Rhodosz szigetén még 1844-ben is az ősi szokások szerint próbálták meg elűzni a szörnye-ket a napfogyatkozás idején.

Pontosan nem tudjuk, hogy mikor is kezdődött el az égbolt módszeres megfigyelése, de alighanem a véletlen indíthatott el valakit azon az úton, mely a tudományok kialakulásá-hoz vezetett. Azt mondják, hogy a tudománnyá válás egyik alapvető feltétele a megfigyelés, a tapasztalatok feljegyzése. Ez első megfigyelők – tudósok – alighanem azok a földművesek, pásztorok és az utazók, a hajósok lehettek azok, akik felfigyeltek arra, hogy az égbolt nem mozdulatlan. A Nap és a Hold mozgása igen látványos, azonban az égitestek haladásának a megfigyeléséhez már hosszabb időre volt szükség. Ezek a vizsgálódások vezettek el a naptár

kialakításához, az idő méréséhez. Erre pedig szükség volt, hogy a mezőgazdasági munkákat meg tudják tervezni.

Már a legrégebbi írásos emlékek is arról tanúskodnak, hogy az emberek akkoriban már régebbi foglalkoztak az égbolt megfigyelésével. A legrégebbi kultúrákból fennmaradt írásos feljegyzések többsége asztronómiai vagy asztrológiai feljegyzés. Az ie. 22 századból származó „Su-king N” kezdetű szöveg, valamint a Tigris és az Eufrátesz völgyében talált több más agyagtábla több száz évre visszamenőleg rögzíti a nap és a Hold valamint az öt szabad szemmel látható égitest pozícióját az égbolton. A babiloni agyagtáblákon pedig a nap- és holdfogyatkozások adatai mellett megtalálták a megfigyeléseket végző tudósok nevét is: Naburi-annu és Kidinnu volt közöttük a legjelesebb.

Nekik és „mágus” társaiknak, a csillagász papoknak köszönhetünk számtalan felfedezést. 5000 évvel ezelőtt a tudósok már tisztában voltak azzal, hogy a Föld gömb alakú, pontosan meg tudták határozni előre a naprendszer bolygóinak pozícióját, és tisztában voltak a napfogyatkozások bekövetkeztének okaival is. Sőt, pontosan ki tudták számolni a napfogyatkozások és holdfogyatkozások várható időpontját is. Nagy Sándor korában, az ie. 4. században a feljegyzése már 373 nap- és 832 holdfogyatkozást tartottak számon. És mivel a történétírók is gyakran hivatkoztak a kor meghatározásakor az égi eseményekre, a csillagászati feljegyzések igen hasznos segítséget nyújtottak a történelmi kronológia kialakításához.

A napfogyatkozásokkal kapcsolatos feljegyzések

Az első napfogyatkozásról szóló írásos emlék ie. 2100-as évekből származik, valószínűleg a 2134. október 22-i napfogyatkozásra utal. A Kínából származó sírfelirat arról tudósít, hogy a császár udvari asztrológusai, Ho és Hi nagy bünt követtek el, mert nem tudták előre megmondani a napfogyatkozás pontos idejét. A legenda szerint alaposan leitták magukat, és elfelejtették jelenteni a császárnak a fogyatkozás időpontját.

Ugyancsak Kínából származik a másik legrégebbi feljegyzés, mely egy jóslás kapcsán teszi fel a kérdést: „A kuei-yu (a 60 napos ciklus 10. napján) napján megkérdezték: A Nap este elfogyott; jó ez? A kuei-yu napján megkérdezték: A Nap este elfogyott; rossz ez?„

Hasonlóan régi feljegyzést találtak a mezopotámiai Ugarit városában az 1375. május 3-i napfogyatkozásra vonatkozóan. „Újhold napján, Hiyar évében, a Nap elszégyellte magát, délidőben lenyugodott, együtt a Marssal.„

Homérosz az Odüsszeiában szintén megemlíti egy napfogyatkozást, mely valószínűleg 1178. április 16-án következett be.

Még a Bibliában is találunk napfogyatkozást: Ámos könyvében (8;9) „És léssen azon a napon, azt mondja az Úr Isten: Lenyugtatom a napot délben, és besötétítem a földet fényes nappal.” A kutatások szerint ez a nap az ie. 763 június 15. volt; erre utal az asszír Eponym Canon.

A történelem egyik legismertebb napfogyatkozása az ie. 585 május 28-i volt. A milétoszi Thálész, a híres görög filozófus és matematikus előre kiszámította a fogyatkozás időpontját. Ebben az időben a médék és a lydek már öt éve háborúztak egymással, és Hérodotosz leírás szerint aznap is csatáztak, amikor hirtelen elsötétült az ég. A váratlan természeti jelenség anynyira meglepte a küzdőket, hogy abbahagyták a harcot, békét kötöttek, melyet egy kettős menyegzővel ünnepeltek aztán meg.

I.e. 566. augusztus 1-én Mohammed születése napján szintén napfogyatkozás volt. Bizonyára nem véletlen, hogy a napfogyatkozás azokon a területeken volt látható, melynek a népei később a moszlim vallás követőivé váltak.

Az ókori görögök közül többen is megörökítették irodalmi műveikben a napfogyatkozásokat: Empedoklész, Euripidész, Arisztotelész, Arisztophanész, Plinius. Az egyik legnagyobb ókori csillagász Ptolemaeus az Almagestben foglalkozik vele. De megemlíti Lukreciusz, Seneca, Flavius Josephus is a műveiben.

Az Új testamentumban is több helyen találunk utalásokat a fogyatkozásokra. A csillagászati számítások szerint lehet valószínűsíteni Jézus halálának az időpontját is. Az evangéliumok arra engednek következtetni, hogy Jézus halálakor holdfogyatkozás volt, ez pedig Jeruzsálemben 33. április 3-án, pénteken volt látható.

Természetesen nem csak kellemes események kapcsolódnak a történelem napfogyatkozása-ihoz, hanem inkább többnyire a természeti katasztrófákkal, háborúkkal, kellemetlenségekkel hozták összefüggésbe. A legendák szerint Nagy Károly frank császár fia, jámbor Ludwig a 840 május 5-i napfogyatkozásakor olyan pánikba esett, hogy rövidesen meghalt, és három fia vitája, illetve az örökségért folytatott harca következtében osztották fel a birodalmat, és így a napfogyatkozásnak „kösönhetően” jött létre Franciaország, Olaszország és Németország.

A múlt században is egy jelentős történelmi esemény kapcsolódott a napfogyatkozáshoz.

Amerikában Net Turner néger rabszolga egy jelenést látott, mely szerint ő vezeti el népét a szabadságba. A hasonlóan gondolkodó társaival együtt az 1831. február 12-i napfogyatkozásban látták meg a jelet a lázadás megkezdésére. A Hold, mint fekete angyal eltakarta, legyőzte a Napot, a hatalom képviselőjét. A lázadást a hadsereg leverte, Turnert pedig felakasztották.

A fogyatkozásoknak tulajdonított hatások

Az égbolt jelenségeinek a megfigyelése nem öncélú szórakozás volt, hanem igen fontos szerepe volt a jövővel kapcsolatos előrejelzésekben. Az ősidők mágusai papok, csillagászok és asztrológusok is voltak egy személyben, akiknek feladata volt a különböző eseményekhez a legmegfelelőbb időpontoknak a kiválasztása, meghatározása is. Ebben az időben az asztrológia országok, városok, nemzetek horoszkópjaiával foglalkozott, személyre szóló horoszkópot csak az uralkodók számára szerkesztettek, és az uralkodók sorsa és a nép sorsa szorosan összefüggött.

Az égbolt eseményeit, közülük is elsősorban a fogyatkozásokat megkülönböztetett figyelemmel kísérték. Az írásbeliség és a naptár kialakulásától kezdve feljegyezték az égi események bekövetkeztének pontos időpontját és az azt követő időszakban a Földön zajló történéseket – természeti katasztrófákat, földrengéseket, viharokat, árvizeket, az uralkodó halálát, a járványokat, éhínségeket stb. – kapcsolatba hozták az égi hatásokkal. „Amint fent, úgy lent!” – törvénye általános érvényűvé vált.

A fogyatkozások így óriási jelentőségre tettek szert. Az évezredes megfigyelések szerint a Föld különböző tájain nagyjából azonos elképzelések alakultak ki a fogyatkozások hatásairól. Mivel a tudás birtoklása hatalmat jelentett, a fogyatkozások egyszerű, az égi mechanikával magyarázható okait az egyszerű emberekkel nem ismertették meg. Számukra – mivel nem rendelkeztek ésszerű magyarázattal a jelenség okairól – a nap- és holdfogyatkozások égi jelek voltak, intések, mely a rosszakat büntette. Ráadásul az embernek van egy érdekes szokása: mindig csak a rosszra emlékszik, a kellemetlenségekre, a katasztrófákra. Azt könnyen elfeledjük, hogy az x. évi napfogyatkozás után milyen jó volt az időjárás, milyen bőséges volt a termés. Ezért aztán emlékezetünkben csak a rossz maradt meg, és a fogyatkozásokat a mai napig kissé borzongva várjuk, vajon mi rosszat hoz el számunkra?

A napfogyatkozásokkal kapcsolatos évezredes megfigyelések alapján a fogyatkozásoknak általában negatív hatásokat tulajdonítanak. Megfigyelték, hogy a napfogyatkozásokat gyakran követik jelentős változások, átalakulások a természetben és a társadalomban egyaránt. Az ókorból ie. 4-5000 évvel ezelőtől származó feljegyzések igen fejlett asztrológiáról tanúskodnak. Az ebből a korból Boghazköyben, Qatnában, Mariban és Elemban, majd a későbbi korokból Assur-bán-apli könyvtárában talált agyagtáblák igen fejlett asztrológiáról tanúskodnak. Az Enuma Anu Enlil kezdetű könyv agyagtábla sorozat részletesen foglalkozik a Nap és a Hold viszonyával, fogyatkozásaikkal, melyek ún. jelekkel szolgálnak a jövőbeni eseményeket illetően. Ebből az időszakból maradtak fenn azok az ómenek, amelyek az égitestek heliakus felkelésével, a fogyatkozásokkal, az újhold időpontjával, az égitestek haladásával foglalkoztak, és amelyek az ország vagy az uralkodó sorsát befolyásolhatták. Az égbolton lejátszódó jelenségek közül a legnagyobb fontosságot ebben az időszakban a Nap és a Hold fogyatkozásainak, közülük is elsősorban a teljes fogyatkozásoknak tulajdonították.

A fogyatkozásokat olyan eseményekkel kapcsolták össze, amelyek a fogyatkozások bekövetkezése után rövid időn belül bekövetkeztek, és az égbolt térképét, a többi égitest helyzetét, az ismétlődő konstellációkat is figyelembe véve kidolgozták a jelenséggel kapcsolatos előrejelzés szabályait. A megfigyelések szerint a napfogyatkozásokat gyakran követik természeti katasztrófák, földrengések, árvizek, járványok, a termés és a jószág pusztulása, és szintén gyakran fordul elő ilyenkor az ország vezetői, nagyjai körében haláleset is.

A napfogyatkozásokkal kapcsolatos feljegyzések gyakran említenek ilyen eseményeket:

- 628. április 10-én a japán uralkodó a teljes napfogyatkozás ideje alatt halt meg.
- 664. május 1-én a napfogyatkozás alatt meghalt a kenti király.
- 975. augusztus 9-én a napfogyatkozás alkalmából japánban általános amnesztiát hirdettek meg.
- 1504-ben Kolumbusz Jamaica őslakóit egy holdfogyatkozással ijesztgette, és ennek segítségével szerzett tőlük élelmiszert hajójának legénysége számára. (A fogyatkozás február 29-én következett be, amint azt Johannes Muller Calendáriuma előre jelezte.)
- 1598 február 25-i napfogyatkozás idején a feljegyzések szerint többen eltévédtek a sötét-ségben, és a hóba veszttek.
- 1846-ban a napfogyatkozás előtt Zadkiel – a neves angol asztrológus – megjósolta, hogy aszály, a termés pusztulása és ennek következtében igen sok ember éhhalála várható I-rországbán és Skóciában. És előre jelezte a cumani pusztító földrengést. Az 1879. január 22-i napfogyatkozás kapcsán Dél-Afrikában háborút jósolt; az 1882. május 17-i teljes napfogyatkozás horozkópjából pedig megjósolta az angolok egyiptomi hadjáratát.
- 1914 augusztusában egy teljes napfogyatkozás vezette be az első világháborút.
- 1918 júniusában a napfogyatkozás előre vetítette az őszi polgári forradalmak kitörését. Az 1918. decemberi napfogyatkozás napja pedig egybe esett Németországban a köztársaság kikiáltásával.
- Az 1923. évi szeptemberi napfogyatkozás már beigéerte a Hitler puccsot, mely november 8-án megtörtént.
- Az 1933. február 24-i napfogyatkozás napján indítottak akciót a hitleri erőszakszervezetek a német KP ellen, és három nap múlva leégett a Reichstag épülete.
- 1944. 7. 20-án a napfogyatkozás napján sikertelen merényletet követtek el Hitler ellen.
- Az 1945. januári fogyatkozás pedig már a III. birodalom bukását ígérte.
- 1963. július 20-án teljes napfogyatkozás volt, melyet a Kennedy ellen november 11-én elkövetett merénylettel hoznak összefüggésbe.

Természetesen a írókat, költőket is megihlették a fogyatkozások, így pl. az 1580-90-es években Shakespeare is több művében (35., 107. szonett, Otelló) megemlíti a napfogyatkozást.

Magyar vonatkozású napfogyatkozások

453 február 24-én Gregorius Turonensis szerint a napfogyatkozás idején „igen sok ártatlan vére hullott,,, amikor Attila a hunok élén bevonult Itáliába. (Attila végül nem foglalta el Rómát, hanem visszavonult és még ebben az évben meghalt.)

881. augusztus 8-án Salzburg környékén volt részleges napfogyatkozás látható. A Salzburgi Évkönyv erről így tudósít: „Sol obscuratus est a tertia usúue a sextam horam. Primum bellum-cum Ungaris ad Vvienam.” Magyarra fordítva: „A nap elsötétedett a harmadiktól a hatodik óráig. Az első csatározás a magyarokkal Bécs mellett,„

891 augusztus 8-i bizánci napfogyatkozás igen fontos dátum a magyar történelem szempontjából. Bölcs Leó bizánci császár krónikája részletesen tudósít a magyarok viselt dolgairól. Ebből a krónikából tudhattuk meg, hogy a napfogyatkozást követően indították honfoglaló őseink Lehel, Bulcsú és Botond vezetésével a bolgár hadjáratot, ahonnan seregeiket 896-ban vezették Magyarországra. A fenti időpontot Lakits Ferenc csillagász azonosította a múlt század végén, és 1890-ben „Néhány középkori napfogyatkozás összefüggésben a millennium-mal” című értekezésében a Magyar orvosok és természetvizsgálók nagyváradi vándorgyűlésén számolt be kutatásainak eredményeiről. A Honfoglalás időpontjának meghatározásában így elévülhetetlen érdemeket szerzett.

1133 augusztus 2-án a napfogyatkozás szinte a teljes Dunántúl területén látható volt. Budáról azonban már nem volt észlelhető a teljes napfogyatkozás. Ez Vak Béla árpádházi király uralkodásának idejére esett, akit 1131-ben koronáztak királlyá, és akinek a hatalmát 1132-ben megpróbálták megdönteni. A királyné segítségével megvédte trónját, és az Aradra összehívott országgyűlésen ellenfeleit elfogatta, kivégeztette ill. megvakította.

1239-ben (június 3-án) és 1241-ben (október 6-án) az akkor Magyarországhoz tartozó Spalato (ma a horvátországi Split) városában mind a kétszer teljes napfogyatkozást láthattak, mivel a teljes fogyatkozások övezetei ott keresztelték egymást. Az eseményről így tudósít Tamás spalatói esperes: „Azon időben, Urunk születésének 1239. esztendejében, június havának 3. napján csodálatos és rettenetes napfogyatkozás lőn, mert az egész Nap elhomályosodott, és az egész levegőég besötétedett, és az égen a csillagok, mint éjszaka, feltűntek, és egy nagyobbacska csillag ragyogott a Nap mellett nyugat felől. És mindenkit olyan rémület lepett meg, hogy mintegy ész nélkül kiabálva futkosott ide s tova azt hívének hogy eljött a világ vége. Pénteki nap, a holdújulásnak 30. napja vala, és jöllehet a napfogyatkozás egész Európában látszott, azt mondják, hogy Ázsiában és Afrikában nem volt.” A Két évvel későbbiről ugyancsak Tamás ír: „Azon időben, Krisztus után 1241. esztendőben, október 6. napján ismét fogyatkozás lőn, és nagy rémület lőn általában, mint azon napfogyatkozáskor, amely harmadéve történt,„

Ez utóbbi napfogyatkozást Budán is láthatták a szerencsések. Ekkor IV. Béla uralkodott, a huszadik királyunk. A királynak 1241. március 12-én jelentették, hogy a tatárok Vereckénél betörték az országba. A tatárjárás az ország lakosságának nagy részét elpusztította, és Európa is csak a mongol kán halála révén menekült meg a pusztulástól, mivel uralkodójuk halál hírére a tatárok visszavonultak.

1485 március 16-án szintén napfogyatkozás volt. Erről Bonfini tudósít, és azt írja, hogy III. Frigyes császárnak többen is megígölták, hogy ez a napfogyatkozás balszerencsét hoz. Mátyás király ez év januárjában vonult seregével Bécs alá és végül júniusban kényszerítette a város feladására a császárt. Bécszet ekkor még földregés is sújtotta.

Mátyás is igen megrémült a közelgő napfogyatkozás híretől, és súlyos beteg lett, mély depresszióba esett. Az uralkodó udvarában megfordultak a kor legjelesebb csillagászai és asztrológusai is. Tanácsukra az uralkodó gyógyítására a kor egyik legjelentősebb csillagász-asztrológusát Regiomontanuszt hívták Mátyás udvarába, akinek sikerült meggyógyítania a királyt. Mátyás végül a napfogyatkozás napján foglalta a Bécs melletti Korneuburgot.

1530 március 29-én Lőcsén volt látható napfogyatkozás, melyről a Lőcsei Kalendárium is tudósít: „...a Napnak fénye teljességgel elvesze.” Történelmi esemény ehhez nem kapcsolódik, hacsak a reformáció és a protestantizmus térhódítását nem tekintjük annak.

A régi kalendáriumok és krónikák több más, a történelmi Magyarország területén látható fogyatkozásról is tudósítanak: 1544-ben január 10-én, július 4-én és december 29-én is teljes holdfogyatkozás volt látható Nagyszebenben! 1595 október 3-án napfogyatkozás volt Brassóban. 1654 augusztus 12-én Segesvárott látszott a napfogyatkozás. 1664 január 28-án „szörnyűséges napfogyatkozás” volt Erdélyben, Árva megyében. 1699 szeptember 23-án Eperjesen; 1706 május 12-én Lőcsén láthattak napfogyatkozást.

A legutóbbi teljes napfogyatkozás hazánkban 1842 július 8-án volt látható. A teljes napfogyatkozás tengelye a Sopron-Eperjes vonalon futott végig. Erről szól Petőfi Sándor verse.

*Szemfájásomkor
Teremtő isten! szemeimre
A vakágot tén csak nem küldöd?
Mi lesz belőlem, hogyha többé
Nem láthatok lyányt s pipafüstöt!*

Petőfi rokonától, Orlay Petrich Somától tudjuk, hogy a költő meggondolatlanul szabad szemmel figyelte a fogyatkozást, és ez majdnem a szeme világába került.

Azóta is többször láthattunk részleges napfogyatkozást, azonban teljes napfogyatkozást csak 1999 augusztus 11-én láthattunk, mely egyben az ezredév utolsó teljes napfogyatkozása. A legközelebbit 2001- június 21-én láthatják majd Közép-Afrika lakói. Nekünk magyaroknak 2081 szeptember 3-ig kell várunk a következőre.

Mit ígérnek a próféciaik?

Az ez évi napfogyatkozáskor egy igen érdekes, és meglehetősen ritka konstelláció alakul ki az égbolton. Az apokalipszist jelképező állatövi jegyekben egy kereszt alakul ki, melyben a Nappal és a Holddal szemben az Uránusz (a váratlan események, katasztrófák, és általában a hirtelen változások szimbóluma) helyezkedik el, míg a kereszt másik két pólusán a Mars (a

háborúk és az erőszak jelképe), vele szemben pedig a Szaturnusz (a gondok, bajok és korlátozások szimbóluma) foglal helyet. Az ősi törvényszerűségek szerint ez egy sor természeti katasztrófát, földrengéseket, árvizeket, szélsőséges időjárást eredményezhet.

Egyesek a bibliai prófétákra, Nostradamusra és egyéb híres látnokokra (pl.: Edgar Cayce) hivatkozva igen merész következményekkel számolnak, pl.:

- Elmozdul a föld tengelye, megváltozik a dőlésszöge. (Ez már önmagában elegendő ahhoz, hogy természeti katasztrófák sorozatát eredményezze, melyben akár a Föld élővilágának döntő többsége is elpusztulhat.)
- A föld mágneses pólusai helyet cserélnek, és ez beláthatatlan következményekkel jár mindenre, ami kapcsolatban van az elektromossággal (A hírközlésben, a közlekedésben, az elektronika segítségével vagy számítógépek által vezérelt tevékenységekben, az iparban, az atomenergiában, a kórházak intenzív osztályain stb. minden berendezés, műszer meghibásodik, működésképtelenné válik. Törlődnek a számítógépek programjai, memóriái.)
- Emiatt új éghajlat alakul ki, A sarkvidéki jég olvadása megemeli a világ tengerek szintjét, óriási területek kerülnek víz alá elsősorban Észak-Amerikában és Európában.
- A Golf-áramlat megváltoztatja folyásirányát, és ez szintén éghajlat változást idéz elő.
- A földkéreg mozgásai miatt óriási földrengések várhatók a skandináv országokban, Törökországban, Jugoszláviában és az USA tengerparti vidékein.
- Anglia és Japán, a Benelux államok, és a Földközi tenger partvidékének nagy része elmerül a tengerben.
- Egyes helyeken kiszáradnak a tengerek és régmúlt idők városai bukkannak a felszínre. (Pl. Izraelben)
- Az élelmezési és energia ellátási problémák háborúkhöz, konfliktusokhoz vezetnek, melyekben százazrek pusztulnak el.

Néhányan nem elégszenek meg ezekkel, hanem egyenesen a világ végéről beszélnek. Az ezredfordulónak amúgy is túl nagy jelentőséget tulajdonítanak, mivel az egy szép kerek szám és összefüggésben van Krisztus születésével. Ma már azonban az egyház is elismeri, hogy Jézus nem akkor született, és a naptár egy fiktív dátumhoz kapcsolódik. Ez azonban nem zavar abban senkit, hogy a világ végével fenyegezzék az emberiséget. (Talán annyiban igazuk is van, hogy az emberiség tényleg mindent megtesz környezetének, a Kék bolygónak az elpusztításáért. A genetikai kísérletekkel pedig néha még a teremtő szerepét is magára vállalja. Ez természetesen nem maradhat büntetés, következmények nélkül!)

Én úgy gondolom, hogy az ezredforduló napfogyatkozása mindenkit el kell hogy gondolkodtasson saját és az emberiség jövőjéről. Óriási változások kell, hogy hamarosan bekövetkezzenek. Igen nagy szűgyen, hogy Krisztus születése után 2000 évvel még mindig vallásháborúk zajlanak a Földön; hogy embereket üldöznek a származása, faja vagy vallási nézetei miatt. Nem beszélhetünk fejlett társadalomról és demokráciáról addig, amíg megoldatlan a kisebbségek helyzete; nem beszélhetünk jólétről addig, amíg a Földünk lakosságának jelentős része éheznek! A napfogyatkozás, és vele együtt a következő évezred változásokat kell hogy hozzon, olyan változásokat, mely az emberiség egészének a jólétét kell hogy szolgálja. Ebben pedig mindannyiunknak szerepet kell vállalnunk.

Dr. Szepesi János

Irodalom:

Santillana és von Dechend: Hamlet malma – értekezés a mítoszokról és az idő szerkezetéről. Pontifex kiadó 1995. – Shand dinasztia korából – ie. 1550-1050 között – származó An-yang orákulum. Más vélemény szerint ez az 1223. évi napfogyatkozásra vonatkozott. – Szent Biblia – Károli Gáspár fordítása.

A miskolci Deszkatemplom

A tetemvári temetőben áll Miskolc egyik jellegzetes épülete, a Deszkatemplom. Különlegességét jellegzetes, szép tömege, fából épült volta, a hozzá, illetve a középkortól helyén állt Deszkatemplomhoz, a Bató családhoz fűződő történetek adják. A miskolci Deszkatemplom fagerendái így valójában három templom, a város és a miskolci reformátusság történetét őrzi.

Az első és a második templom

Az *első templom* építési idejére hiteles adat nem áll rendelkezésre, csak szájhagyományban maradt meg az 1637. szeptember 13-i átadási ünnepség időpontja. Bató István elmondása szerint: „Hogy a templom 1637-ben épült, szüleinktől, ők ismét szüleiktől, azok pedig 1759-ben Négyesi Szepessy István főgondnoktól hallották.”

Első hiteles írásnak a város 1698-as jegyzőkönyve tekinthető, amelyben feljegyezték, hogy „Ebben az esztendőben zsidelyezték meg a Külső Temetőben lévő Isteni szolgálatra rendeltetett helyet.”¹

Ez a templom valószínűleg csak ravatalozás céljára szolgált. Feltételezhetően fatemplom volt, de közelebbi adat az épületről nem áll rendelkezésre. Egyszerűségére utal id. Faragó János főbíró 1724-ből származó, magát igazoló kijelentése: „az Új Temetőben az Isten Tiszteletre rendeltetett szent hajlékot nem úgy mint volt, szépen megépítettem.”²

A *második templom* építési idejét, az építés körülményeit a már említett 1724-ből, az akkori főbírótól származó dokumentum igazolja, melynek címe: „Miskolc Városának külső Temetőjében, Isten-tiszteletre rendeltetett Hajléknak építésére, edgyűnösen s másunnan Istenhez való buzgóságból controláltatott jó-akarathéli kötelességekről s segítségékrül írva LAISTROM: Ao 1724.die 1.Maji.”³ A lajstromból tudhatjuk meg, hogy 1724 tavaszán tiszteletes Tarczali Sámuel praedikátor uram az avasi templomban a híveket annak jó karba helyezése céljából adakozásra szólította fel. A felhívás eredményeként a hívek adakozásából 39 frt. 89 kr. collecte pénz gyűlt össze. A templomi adakozást egyéb pénzbeli és borbéli adományok egészítették ki, mely utóbbiakat a város kocsmái árusítottak ki, így május 1-re 136 frt. 90 dénárt adtak át id. Faragó János főbírónak azzal, hogy ebből a templomot hozassa rendbe. A főbíró az összegyűlt pénz alapján egy új és szebb kivitelű templom építését határozta el és a szükséges intézkedéseket meg is tette: „Sóry Zsigmond uramat május első napjaiban kiküldte a nyáradi erdőre megfelelő számú molnárokkal és ácsokkal, hogy az építkezéshez szükséges s ott még megfelelő mennyiségben található fákat vágassa ki, ami megtörténvén, május 18-án már a ledöntött fák szerkes emberek által Miskolcra lettek szállítva. Ekkor valami Jakob nevezetű ácsmester lett társaival együtt felfogadva napszámban a fáknak gerendákká való kifaragására. Ez a munka előrehaladván, a fundamentum alá szükséges köveket vágatta ki a kővágókkal a főbíró s az áldozói vásárkor a szükséges deszkát, sin-vasakat és lécszögeket vásárolta meg.

A kőművesekkel megraktván a talpfák alá szükséges kő alapzatot, hozzá lehetett fogni az épület gerendáinak összerovásához, valamint a deszkafalak felállításához, mely munka egész nyáron át tartván, szeptember vége felé ért véget. Az épület tetejére bádog gombokat tettek s Asztalos János urammal »halott koporsó mellé való székeket« is csináltattak. Belekerült az egész építkezés 133 frt. 25 denárba s így az építkezésre összegyűlt összegből 3 frt. 65 denár még fel is maradt. Igaz, hogy az építkezésnél a munkások által elfogyasztott 7 hordó bort és 1 hordó sört magánosok adományozták.

Figyelemre méltó, hogy a templomot, úgy amint van, a deákok karjával együtt, helybeli molnárok és ácsok építették fel. Elhasználtak az oszlopokon és az ezeket tartó sínvasakon kívül 117 szál deszkát az oldalfalak kiképzéséhez s a »deszkatemplom« elnevezés valószínűleg innen ered.”⁴

¹ BAZ. Megyei Levéltár IV. 1501/a 1.k.55/.

² Nyíri Dániel: A tetemvári deszka-templom építési ideje. Ref. egyh. ért. 1932. márc. 15. XXII./3.

³ Nyíri Dániel: i.m.

⁴ Nyíri Dániel: A tetemvári deszka-templom építési ideje. Reggeli Hírlap 1931. okt. 31.

Míg kezdetben a templom csak ravatalozásra szolgált már a XVII. sz. második felétől kezdve, tekintettel a hívek nagy számára istentiszteleti célra is használták. Ezt bizonyítja, hogy református parochia volt a városban. Az egyik a papszeri az avasi templommal, s a másik a deszkatemplomhoz tartozó.⁵

1783-ban a református egyház már oly népes volt, hogy az igényt a két templomban két-két egymás utáni istentisztelet megtartásával tudták kielégíteni. A Kádas utcai, újvárosi és tetemvári lakosok ezért kérelmet intéztek az egyházhoz és a tanácshoz egy új templom építése iránt, mert mind az avasi, mind a tetemvári deszkatemplom elégtelen volt a hívek befogadására. Ezt az igényt csak a következő évszázad elején tudták kielégíteni az új Kossuth utcai templom megépítésével.⁶ 1785–1808 között naponta végeztek benne rendes istentiszteletet. Az új templom felszentelése után 1808-tól a Deszkatemplom ismét ravatalozóként funkcionált 1818-ig.⁷

Az evangélikus templom tűz által történt elpusztulása után az evangélikus egyház is a Deszkatemplomban tartotta istentiszteleteit két éven keresztül, az új templomuk felszenteléséig.⁸ Már 1806-ban igényként merült fel a templom elbontása, de 1807-ben a többség a templom megmaradása mellett határozott.⁹ 1825-ben azt kérték a környék lakói, hogy a három nagy sátoros ünnepen a Deszkatemplomban is legyen istentisztelet és úrvacsora osztás, amit az épület lebontásáig be is tartottak. Közben 1845-ben az új templom javítása és meszelése alatt több héten keresztül ismét naponta tartottak itt istentiszteletet.¹⁰ 1874-re a templom ismét életveszélyes állapotba került. Mivel az egyház megfelelő anyagi javakkal nem rendelkezett, a város egyik leggazdagabb embere, Bató István vállalkozott saját költségén a helyreállításra. Arra kérte az egyháztanácsot: „engedtesék meg neki Eszter leányuk emlékezetének jótékony tettek által való megörökítése végett, annak emlékezetére, miszerint 1864 karácson első napján ebben a templomban élt utóljára úrvacsorával Eszter lányuk, s hogy hitvesével, Imre Eszterrel együtt ők építsék újjá saját költségükön az elavult és használhatatlanná vált Deszkatemplomot.” Az ajánlatot az egyháztanács elfogadta így még 1874-ben 1788 frt-os költséggel a helyreállítási munkákat – a zsindelezést, a szarufák és a tartóoszlopok kicserélését – elvégezték, amit a templom belső falán elhelyezett tábla is igazolt: UJITT.SZÜLÉI BATÓ ESZTER EMLÉKÉRE 1874.

Bató István a helyreállításon kívül végrendeletében intézkedett a Deszkatemplom fenntartásáról is. Feltételként szabta meg, hogy míg reformátusok élnek a városban, addig csak fából és deszkából épült templom állhat ezen a helyen: „24/b az úgynevezett deszkatemplomra az a mellett levő temető helyiségre, az árkaik tisztántartására, az árkok megújítására, a temető körül fásítása és rendezése céljaira, valamint fentebb megnevezett szüleink és néha Bató Mária és Katalin rokonaink külön sírjaiknak minden tavasszal felhantoltatására, téli zölddel vagy lóherével behintésére, illetve beültetésére 300 azaz háromszáz osztrák értékű forint. 24/d A hagyatéki épületek rendben tartása, javítása s tűzkár elleni biztosítása szintén évenként 500 azaz ötszáz osztrák értékű forint lesz kiadandó.”

Az 1920-as évekre a templom újra életveszélyes állapotba került „amelyből 213 éves kora dacára is csak a földön fekvő talapzat korhadozik. Ellenben a Bató uram által csináltatott zsindelezés teljesen, az oldaldeszák nagyrésze szintén közel áll az elenyészéshez.”¹¹

A miskolci református egyháztanács 1929. február 25-i ülésén felvett jegyzőkönyv szerint az Elnök jelentette, hogy egy beadványt kapott számos aláírással, melyben az aláírók a Deszkatemplom bezárását kérik különböző okok miatt. Csorba György presbiter kérte ennek a hosszas megfontolást igénylő tárgynak a következő ülésre való kitűzését. Az egyháztanács a kérelem tárgyalását a legközelebb tartandó presbiteri ülésre halasztotta, amely 1929. március 25-én volt. Az ülés jegyzőkönyve szerint Farkas István elnök jelentette, hogy a Deszkatemplom bezárásának ügyében érkezett kérvény tárgyalását az ülés tárgysorozatába felvette. Hosszabb

⁵ Dr. Szendrey János: Miskolc város története 2. kötet 399. old.

⁶ Dr. Szendrey János: uo. 408. old.

⁷ Marjalaki K. Lajos: A Deszka-templom története. Ref. egyh. ért. 1937. máj. 15. XXVII./5.

⁸ Dr. Szendrey János: i.m. 4. kötet 382. old.

⁹ Dr. Szendrey János: uo. 344. old.

¹⁰ Marjalaki K. Lajos: i.m. uo.

¹¹ Ugyanott

megbeszélések és tanácskozások után a lelkesízi kar egyöntetű meglátása szerint az látszott helyesnek, hogy a templomot nagy ünnepekben továbbra is igénybe vegyék. Hosszas vita után az egyháztanács kimondta, hogy a Karácsonyi ünnepeken csak kivételes kedvező időben, míg húsvét és pünkösdü ünnepeken rendszeren tartsanak a Deszkatemplomban istentiszteletet, de úrvacsora nélkül mivel a templom ravatalozó helyként is szolgált.

A jegyzőkönyvekből csak sejteni lehet, hogy a templom ügye a döntéssel nem oldódott meg. A lakosságot foglalkoztatta a téma, amit egy: Le kell bontani a tűzveszélyes Deszka-templom című újságcikk is bizonyít.

Az egyházi és állami szervek is foglalkoztak vele. Az utóbbit a miskolci református presbitérium 1936. április 28-i ülésén felvett jegyzőkönyv igazol, ahol a lelkesíznök beszámolt a templomgondozó bizottság határozatáról. A tetemvári Deszkatemplomra vonatkozólag az elhangzott régebbi kívánságra megnyugtatólag megemlítette, hogy a templom fogyatékoságait rövidesen rendbe hozatja az egyház vezetősége és rövidesen eljő az idő, hogy a jelenlegi templom helyén egy díszes és a Bató hagyatékot a maga nagyságában hirdető templom álljon. Megállapította, hogy a hagyaték rendelkezésének értelmében ennek semmi akadálya nincs, tehát az aggályoskodóknak nincs alapjuk a félelemre. A presbitérium a bejelentést megnyugvással vette tudomásul.

A döntés időpontjának a miskolci református egyháztanács 1937. február 22. és az április 24-i ülése tekinthető, ahol Farkas István lelkesíznök az egyháztanács elé hozta a Deszkatemplom rendezésének ügyét és előadta, hogy a legutolsó presbitéri gyűlésen azt a bejelentést terjesztette a presbitérium elé, hogy a templom mai megrozott állapotában kívül, s belül szinte kijavíthatatlan elkorhad. Annyira, hogy Miskolc város bírósága 4072/vb. 1937. sz. véghatározatával a Deszkatemplomot hatvan nap alatt lebontani rendelte, mert a helyszínen tartott vizsgálat azt igazolta, hogy korhadás, szűjálás következtében olyan alakváltozások történtek az építményen, hogy a templom veszélyes, tömegek befogadására alkalmatlan lett.

E véghatározatot Farkas püspök megfellebbezte, mert a jövendő előtt igazolni akarta, hogy az egyház nem mindenáron rombolni akar, hanem a bírósági kettős határozat is kötelezi arra, hogy az Isten-tisztelet céljaira immár alkalmatlan Deszkatemplom helyett új templom épüljön. A Bató István és neje végrendelete ugyanis parancsolólag arra kötelezte az egyházat, hogy a hagyatékuk terhére, helyesebben költségére, ha a régi Deszkatemplom istentisztelet céljára alkalmatlanná válnék az megújíttassék, vagy újra építtessék. A fellebbezéssel párhuzamosan az építetű bizottság 1937. március 12-én megkezdte a templom bontásának előkészítését. Ekkor újabb akadály jelentkezett, az Egyháztanács tudomására adták illetékes helyen, hogy a Deszkatemplom fel van véve a műemlékek közé, így a Műemlékek Országos Bizottsága engedély nélkül a Deszkatemplom le nem rombolható.

Farkas püspök úr megkezdte a harcot az elv megváltoztatása érdekében. Kimerítő jelentést írt arról, hogy a Deszkatemplom igaz, hogy több százados építmény, nincs az építményben semminemű magasabb művészi emlék jelleg. Mivel nem kapott választ leveleire, felment Budapestre személyesen és próbálta a Műemlékek Országos Bizottsága vezetőségét meggyőzni arról, hogy „mi nem akarunk műemlék rombolók lenni”. Kérte, hogy megbízzottjuk szálljon ki személyesen a helyszínre meggyőződést szerezni arról, hogy az újjáépítés feltétlenül szükséges.

Személyes közbenjárásának meglett a kívánt eredménye, a Műemlékek Országos Bizottsága képviselőjében dr. Lux Kálmán műegyetemi tanár szállt ki április 13-án a helyszíni szemle megtartására. Megállapította, hogy a miskolci református Deszkatemplomnak nincsen semmiféle műemléki jellege és a lebontás megengedését javasolta. Az ő szakvéleménye alapján rendelte el az építű bizottság, hogy az egyházközség a régi Deszkatemplom facsimiléjét, továbbá műszaki rajzait készíttesse el. Az utókor részére szakszerű fényképeken örökíttesse meg és keresse meg a Múzeum igazgatóságát és kérje segítségét a templom értékeinek megmentésében.

Közben a fellebbezés alapján 14990/ki 1937 sz.-ú Véghatározatában Miskolc thj, város h. polgármestere dr. Fekete László 1937. május 24-én indokainál fogva helybenhagyta az első véghatározatot. Az akadályok elhárulása után elérkezett a búcsú órája. Miskolc lakossága istentisztelet keretében vett búcsút a templomtól. Két nap múlva elkezdődött a bontási munka, majd az építés.

A harmadik templom

Huszedik századi templomépítészetiünk egyedüli és jellegzetesen egyedi alkotása a miskolci Deszkatemplom, mely a legősbibb magyar népi faépítészeti szerkesztési elveit és elemeit ötvözi a modern építészeti, liturgiai igényekkel, követelményekkel.

Ahhoz, hogy megértsük ezt a szép épületet, meg kell ismerkednünk az építésszel, a korszakkal, annak szellemiségével, hangulatával. Meg kell ismernünk a történelmi fatemplomok, fatornyok világát. Végül betekintést kell kapnunk a döntések, az építés folyamatába, aminek végeredménye e csodálatos műalkotás.

A korszak „a századforduló építészete” fogalom alatt ismert. Ez az a korszak, amelynek útkeresései, bukducslásai formálták mai építészetiünket. Építészünk különböző irányokban keresték az új igényekhez, új funkciókhoz, a felfedezett új szerkezeti anyagokhoz, a vashoz, a vasbetonhoz a megfelelő formanyelvet. Voltak építészek, akik a történelmi stílusirányzatok felé, voltak akik a távol-kelet mesés világához, míg mások a modern építészeti felé, vagy a népépítészethez fordultak ihletet keresni.

Ez a korszak nevelte építésszé Szeghalmy Bálintot is, aki Nagyváradon született és közvetlenül az I. világháború előtt szerezte építészmérnöki oklevelét. 1929. május 1-től Miskolc városában a Polgármesteri Hivatalnál városi főmérnökként, mai fogalmaink szerint főépítészként teljesített szolgálatot 1945-ig, majd feleségével Németországba települt. 1963. június 6-án, 74 éves korában halt meg a németországi Deggendorfbán.

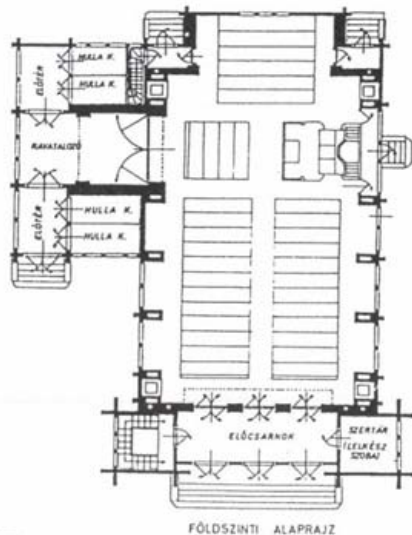
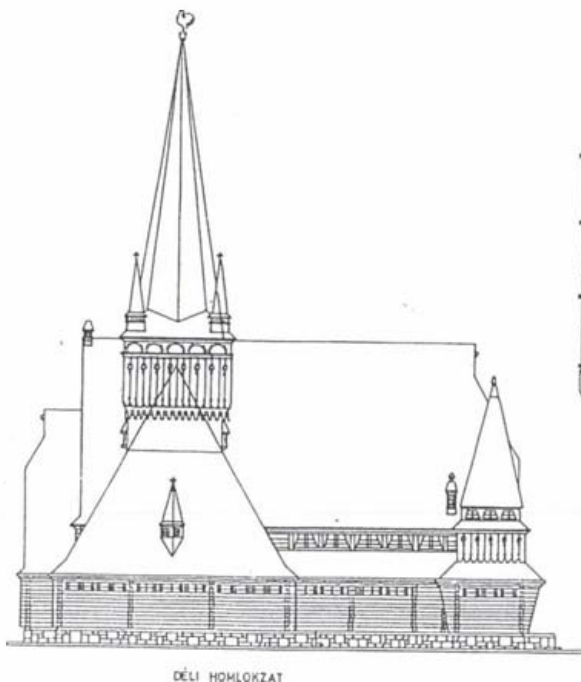
Építési hitvallásában meghatározó volt a szülőföld, a Partium és azon belül a születési hely Nagyvárad, amit az I. világháború szakított el az anyaországtól. Mint fiatal építészhallgatót Kós Károly és építésztársainak munkássága – bár a közvetlen kapcsolat eddig nem bizonyított – nagyban befolyásolhatta és egy életre elkötelezetté tette a népi építészeti iránt. A megismert erdélyi népi élményvilágból merített és alkalmazott építészeti elemek már első munkáinál megjelennek. Huszonöt vizsgált és elemzett templomtervből nyolc erkélykörüljárós, négy fatornyos kialakítású toronnyal készült. Belső térkialakítása öt templomnak, oromfal kialakítása három templomnak hasonló. A huszonöt templomból a Deszkatemplom kivételével mindegyik kőből, illetve téglából épült és domináló burkolatként a vakolt felület, a téglá és a kő jelenik meg. A Deszkatemplom tervezéséhez a faépítészeti alkalmazása szempontjából egyedül az 1934-ben megvalósult miskolci avasi Rákóczi torony tekinthető előképnek. A Rákóczi torony tervezése után jelent meg dr. Balogh Ilona: Magyar fatornyok 1935 című könyve. A könyv nagy hatást gyakorolhatott rá, terveiből egyértelműen látszik annak ismerete.

Az új templom építését a régi Deszkatemplom életveszélyessé válása indokolta. Bató István végrendelete alapján az új templom is csak fából épülhetett. Az egyháztanács pályázatot hirdetett, melynek szövege a Református Egyházi Értesítőben 1937. március 10-én jelent meg. A pályázatot tartalmi és formai kifogásokkal a mérnöki kamara megtámadta és megtiltotta tagjainak, hogy a pályázaton részt vegyen. Az egyháztanács ügy védte ki a támadást, hogy meghívásos pályázatot hirdetett, négy építészeti kért fel a tervezésre. A négy építész a felkérést elfogadta és pályázatát „Hit” jellegével (kép) vitéz Herczegh Zsigmond budapesti építészmérnök, „Magyar vallás” jellegével Szeghalmy Bálint városi főmérnök, „Az én hitem az én gazdagságom” jellegével dr. Kalas Imre miskolci építészmérnök, „Semper reformari debet” jellegével Gulyás László diósgyőri építészmérnök nyújtotta be.

Az első díjat a „Hit” jellegű pályamű nyerte, melynek szerzője vitéz Herczegh Zsigmond volt, akit megbíztak a végleges tervek elkészítésével. A városban és szakmai körökben már a pályázat idején szöbeszéd tárgya volt, hogy az épületet nem vitéz Herczegh Zsigmond, hanem Szeghalmy Bálint tervezte, de igazolni senki nem tudta. A tervezéssel kapcsolatos elmentmondás Szeghalmy hivatali beosztásában keresendő.

A tervek alapján versenytárgyalást hirdettek a kivitelezésre, melyre 32 ajánlat érkezett. Közülük a föld-, elhelyező-, és kőművesmunkákat Szabó István vállalkozó, az ácsmunkákat Hován Lajos ácsmester, a berendezési munkákat Tulipán Antal, majd később Schumann János asztalosmester, a bádigos munkát Csonka József bádigosmester nyerte el. 1937. szeptember 26-án tették le a templom alapkövét és 1938. januárjában a templom már tető alá is került, majd 1938. szeptember 18-án Farkas István püspök szentelte fel.

Az I. díjas, megvalósult pályamű, amit Herczegh Zsigmond neve alatt Szeghalmy Bálint tervezett.

A templom K–Ny-i tájolással épült a várostól északra elterülő domb déli lejtőjén, a temetvári temető K-i sarkán. Helyzetét az elbontott régi templom és az ott lévő sírok határozták meg. Az épület mindkét végén csanakakontyolt és lépcsős fedésű nyeregtetős főtömegeből és a hozzá a nyugati negyedében délről csatlakozó toronyból áll. Délkeleti sarkán egy kisebb torony, míg az északkeleti sarkon a főnyeregtetőre merőleges gerincű kisebb nyeregtető teszi kiegyensúlyozottá az épülettömeget. Az oromfalakon hármass ablakok, a déli és északi hosszfalakon két sorban elhelyezett ablaksíkok adnak a templomtérnek jó megvilágítást. A szószék felett három színes üveglablak adott hangsúlyt és határozta meg a tér hangulatát. Feliratai: „Te bened bízunk eleitől fogva. – Szívemet égő áldozatként nyújtom feléd. – Jövel Szentlélek Úristen.”

Szép látványt nyújt a déli oldalon lévő torony és a mögötte magasodó keresztirányú nyeregtetős templom tömege, amely szerkesztésmódjában a történelmi magyar fatemplomokat és fatornyokat idézi. Az épület hangulatát a szép és történelmi formákat idéző épülettömegegen túl az alsó boronafal, a zsindeyes, valamint a tornyokat borító függőleges, népi faragással díszített, csipkézett deszkaburkolat határozza meg. A boronafal barna árnyalatát csak a nyílászárók és szegélydeszkák fehér, kék és piros színezése élénkítette, a zsindeleyezése zöld színű volt. Az erkélyen lévő orgonát 1951-ben építették be, mint a Rieger orgonagyár bemutató hangszerét.

A templom felszentelése óta, az elmúlt évtizedekben több nagyobb helyreállításra és kisebb festő, karbantartó és korszerűsítési munkára került sor. Az egyházközség rendezte a templom környezetét és parkosítási munkákat végzett. A templom története során állandóan napirenden volt az épület biztosítása, tűzvédelme, de a hívek féltése, illetve a vizsgálatok és óvó intézkedések ellenére a Deszkatemplom felelőtlen gyűjtogatás eredményeként 1997. december 3-áról 4-re virradó éjjel lángok martalékvá lett.

A helyreállítás

A tűzvész okozta sokk után összefogott az ország. A biztosítási összegből, támogatásokból, valamint adományokból 188 ezer forint gyűjt össze. A helyreállítási munkák összehangolására és a szakmai kérdések eldöntésére az egyházközség, az Országos Műemlékvédelmi Hiva-

tal, az érintett főépítésszek, tervezők, kivitelezők és a beruházást szervező cégek képviselőiből irányító testület állt össze. Az egyházközség tagjai igényként az elpusztult templom mielőbbi újjáépítését fogalmazták meg, így a szakemberek feladata a hiteles helyreállítás volt. A város építészei felajánlást tettek, így Puskás Péter, Rudolf Mihály, Bodonyi Csaba tervezői közreműködésével elkészültek a helyreállítás tervei, amihez az eredeti tervek, fényképek jelentős segítséget adtak.

Elkészült az épület szerkezetének pontos felmérése. A szakemberek egyetértettek abban, hogy műemlékvédelmi okokból és a hívek érzelmi kötődése alapján az épületet nem szabad alapokig visszabontani. Meg kell tartani és konzerválni kell mindazt, ami még menthető. Az eredeti állapot megőrzéséhez nagy segítséget nyújtottak a Műemlékvédelmi Hivatal munkatársai. A helyreállítás vitatott kérdése volt a belső berendezés kialakítása. A presbitérium 1998. január elején tartott ülésén az 1938-as elrendezés mellett döntött.

A tervezők a műemlékekkel egyetértésben a belső teret az eredeti stílusjegyek megtartása mellett négy helyen módosították. A torony melletti földszinti raktárt a templomterhez csatolták. A torony tűzvész által feltárt csúcsíves nyílásának felhasználásával emeleti toronykarzatot alakítottak ki. Az orgonakarzatot kis mértékben megnövelték. Végül az épület orgonakarzattal szemközi végén is karzatot alakítottak ki.

A tervek elkészülte után egyszerűsített eljárással hirdettek kivitelezői pályázatot. A kivitelezői pályázatra öt helyi cég kapott meghívást, akik közül a KÖZLAK Rt. nyerte el a munkát. A bútorzat díszítéseit Erdélyből, Alsócsernátonból érkezett fiatal faragók készítették. A kivitelezéshez szükséges faanyagok a szomszédos országokból származtak. Kárpátaljáról érkezett a belső térhez szükséges vörösfenyő. Erdélyből származik a hasított lucfenyő zindely, míg a zindelyezés alatti deszkázatot Szlovákiából a szepesváraljai római katolikus püspökség küldte.

A helyreállítás jelentős állomása volt a torony zárófödémére kerülő ácsszerkezet július 22-i beemelése, majd szeptember 17-én a toronycsúcs zindelyezett állapotba való fölhelyezése. A harangszentelésre a templom 1938. évi felszentelésének 60. évfordulóján, 1998. szeptember 18-án került sor. A templom 1999. január elején ismét eredeti szépségét mutatta, amit az ÉMÁSZ Rt. adományaként elkészített díszvilágítás tovább fokozott. A rendelkezésre álló pénzből a parkosítás és az orgona kivételével sikerült a helyreállítást befejezni, így 1999. május 2-án a templomot Orbán Viktor miniszterelnök jelenlétében, nagy ünnepség keretében szentelték fel. A felgyújtott templom ma újra régi szépségében, a Bató végrendelet szellemében hirdeti az örök igazságot.

Olajos Csaba

Bioinváziók a Kárpát-medencében

A XVII. századi „*Loix de la galanterie français*” illemszabály azt tanácsolta kora társasági népeinek, hogy „*Néha elmehetünk a fürdőshöz, hogy testünk tiszta legyen, és minden harmadnap fürdésig vehetünk magunknak ahhoz, hogy mandulaszappannal megmossuk kezünket.*” Nem lehet hát csodálkozni, hogy akkoriban, meg előtte a középkorban, még az úriházak is baldachinos ágyaikkal tökéletes bolhaparadicsomok voltak. És akkor azon sem, ami ezzel járt

Pestis. Génuai hajók tették partra az Adrián potyautasait, azokat a krími patkányokat, melyek „szállító barom”-ként hozták magukkal a patkánybolhát a közvetlen társaságához tartozó *Pasteurella pestis* nevű baktériummal. A XIV. századi nagy európai pestisjárvány, mely a földréz népességének mintegy harmadát vitte sírba, 1348 végén talált utat Magyarországra. Az akkoriban *dögvérszék*, vagy az oxigénhiánytól elkékült arcú áldozatokról *fekete halálnak* nevezett betegség különösen Erdélyben pusztított. A következő nyáron szinte meg is szűnt, de aztán az év második felében a nyugati részeken újult erővel lépett fel. Áldozatul vette Nagy Lajos királyunk fiatal hitvesét, Luxemburgi Margitot, és maga a király is oly súlyosan megbetegedett, hogy diplomáciai körökben már utódlásáról is szó esett. A magyar népesség csökkenése oly méreteket öltött, hogy ezután már nem volt népfölöslegünk a pusztulás nyomán la-

katlanná vált és a kezdettől fogva lakatlan határszéli hegyvidékeink benépesítésére. Így a borzalmas járvány, no meg a tatárjárás és szokásos belső küzdelmeink nyomán kelt pusztulás mindörökre útját állta a kárpát-medencei etnikai egység kialakulásának.

A pestis egyetlen hatósági óvszere a *vesztegzárr* volt, a fertőzött vidékek lakóinak, vagy az onnan érkezőknek a *kontumáció-stációkba*, *karanténba* való zárása. A pestis többször is meglátogatta hazánkat. A Rákóczi szabadságharc idején Lengyelországból és az oláh vajdaságból behurcolt járvány 410 ezer áldozatot szedett, a fegyverektől elpusztult 80 ezer halott szembem. Megesett az a tragikomikus eset az 1738. évi török háború idején behurcolt és 1744-ig dühöngő járvány alatt, hogy a budai vár orvosa, a pesti pestist tanulmányozó útja után visszatérőben maga is 6 hétig maradni volt kénytelen a margitszigeti vesztegzárrban. „Nemzetközi” előírások is születtek a kór terjedésének megelőzésére, az úgynevezett *boroszlói pestisszabályok*. Több ilyen járvány azonban már nem lépett fel e tájon.

Ha pestis nem is, más kór azért akadt.

Kolera. A hazánkat 1849-ben (hadjáratnak nevezett kellemetlen invázió keretében) előzőnlő „*orosz hadseregek nem az erős ellenséggel, hanem a kolérával kellett megküzdenie. A menetelések idején naponta százan haltak meg hadtestenként* [június 29-től július 5-ig, tehát 5 nap alatt kb. 2000 ember halt meg] *A hiányzó gyógyászati eszközöket harácsolással teremtették elő* A kolera okozta veszteség elérte a legvéresebb fegyveres harcok okozta veszteségeket” – írja maga Alexandr Petrovics Scserbatov herceg, a cári vezérkar altábornagya. A *vibrio cholerae* kórokozót Koch Róbert fedezte fel 1884-ben, de felfedezését megelőzően már igen tevékeny kis gonosztevő volt. Az indiai eredetű kolera 1826-tól Elő-Indián és Perzsián áttörve Török- és Oroszország felől fenyegette Európát. A *ragadványos epemirigy* vagy *epeömlés* néven emlegetett járvány először 1831 nyarán tört ki a Lengyelországgal és Galíciával határos északi vármegyékben, meg a török határ mellett a Bánságban. 1832 első felében az ország minden részére eljutott, és 536 517 embert támadott meg, akik közül 237 641 ember meg is halt, ha hihetünk a korabeli nyilvántartásoknak. Az ország több embert veszített így, mint a francia háborúk negyed százada alatt. A járvány okozta pánikban aztán elképesztő hírek kaptak lábra, különösen az írástudatlan, műveletlen, tanulatlan szlovák és román nemzetiségű tömegekben. Már mint, hogy az urak és a zsidók ki akarják irtani a parasztokat. Főként Kassa környékén okozott ez nagyobb feszültséget, amit az a látvány idézett elő, hogy az orvosok-felcserek a nyakukban hordott zacskóból klórmentes szőrtak s kutakba. Zemplén, Abauj, Sáros, Szepes, Gömör vármegyében még zendülés is kitört. Erdélyben kastélyokat gyújtottak fel, pincéket fosztottak ki, s ezek borától megrészesgült tömegek a földesurakat, hivatalnokokat megkínózták, néhányat meg is gyilkoltak. Végül királyi biztost kellett kinevezni, aki katonasággal és halálbüntetésekkel vetett véget az örületnek. A zavargásoknak kimutatható politikai indítéka nem volt. Hát ilyen galibát okozott az a parányi kis baktérium. A kolera utoljára az első világháború idején bukkant fel nálunk.

A növényvilág sem mentes a járványoktól.

Filoxéra, peronoszpóra. A keménykötésű magyarok legelfogadottabb *gyógyszere* minden időkbem a bor volt. Amikor a törökvilágban az idegen zsoldos katonaságot a *morbus hungaricus* meg a *dysenteria Pannonica* tizedelte, a császári sereg katonaoorvosai irigykedve állapították meg, hogy „*a bor és fokhagyma védelme alatt a magyar katona evésben-ivásban ugyan nem tart mértéket, de ez mégsem árt neki*”. No persze, mert a hulláktól, döggöktől fertőzött tócsák vice helyett borral oltotta szomját. Igazi magyar tragédia volt hát, amikor jó kétszáz évvel később ugyan, a XIX. század vége felé szőlőinkre rázúdult a *filoxéra*, majd az azt követő *peronoszpóra* járvány. Európát Dél-Franciaországban lepte meg a filoxéra járvány az 1860-as években. Hazánkban először Pancsován észlelték 1875-ben, tetőpontját tíz évvel később érte el, 1884-ben már 130 községünk 7000 hektárját, azaz az ország szőlőterületének két százalékát borította el a kór, s terjedt tovább. Ekkor pusztult el a budai Svábhegy és a Sashegy szőlőkultúrája is. Az országos csapást a Svábhegy népe csak azért viselte el könnyebben, mert ott már akkor a szőlőket a nyaralásra vágyók lepték el, akik a szőlőműveléshez lusták voltak, akárcsak némely mai szőlővidékünk új birtokosai. A filoxérát követő *peronoszpóra* aztán végzett ezekkel a budai szőlőkkel. A szőlőterületek eltűnése az egész ország gazdaságában és tájképében jelentős változást eredményezett.

A filoxéra vagy szőlőgyökértetű a levéltetvek családjához tartozik. Amerikában fedezték fel 1856-ban és onnan került át Európába, valószínűleg szőlővesszőkkel. A szőlő legveszedelme-

sebb ellensége. Pusztításainak az amerikai alanyban oltott szőlő áll leginkább ellent, bizonyára a kór eredő helyén való megszokás, tűrőképesség kialakulása folytán. Hogy bizonyos vidékeken a pusztítás kisebb mértékű, az annak tudható be, hogy a nagy kvarctartalmú, immunis homokterületeken a filoxéra nem él meg. A peronoszpóra a moszatgombákhoz tartozó élősködő gombafaj. Ez is Amerikából özönlötte el Európát 1880 körül.

Balkáni gerle. Nem okoz viszont nagyobb kellemetlenséget a Balkánról érkezett *balkáni gerle*. Bár sok panasz is van rá, bizonyos fertőzések okozásának gyanúja miatt, s mert teleron-dítja az épületeket, ablakpárkányunkat is, de ki tudná elképzelni manapság nélküle házunk táját? A lakáshoz kötött idős vagy beteg embereknek (akikre a kutya se néz már) valóságos áldás az ablakon bekukucskáló feketegalléros madár, amely nem is oly régen él velünk. A legkorábbi fészkelését 1920 körül figyelték meg Monoron, de csak 1932-től jegyzi a tudományos madártani irodalom, amikor Berettyóújfaluban Újhelyi István földbirtokos, amatőr ornitológus elejtette az első hiteles példányt. A balkánról érkezett madár északi elterjedési határa 1942 körül a Bécsi-medence, 1964-ben már Skóciában is tagja az ottani faunának.

Muflon. Noha semmi szükség nem volt rá, ezek a nyughatatlan vadászok mégis behozták a *muflont*, amit mára meg is bántak az erdészek és természetvédők. A *muflon* a vadjuhok egyetlen ma élő faja Európában. Szardínia, Korzika, Ciprus magas hegysegeiben él. Néhol még védelem alatt is áll, ott, ahol a kihalás veszélye fenyegeti. A szórványos növényzettel benőtt hegyekhez alkalmazkodott, ahol a köves altalajon hosszúra nőni igyekvő patáit lekoptathatta. Európában, ahol vadaskertekben sok helyen megtelepítették, az erdei talajon patáival van baja. Szenved is ott, ahol télen nagy a hótakaró, mert besüppedve a hóba, felfázik és hashártyagyulladásban elpusztul. Ennek ellenére végül is mindenütt megvan, s békésen szaporodik – őshazájával ellentétben. A faj alkalmazkodóképességét bizonyítja a leszármazott rengeteg házi juh fajta, amelyeket igénytelenségük folytán az egyes földrészekben a legkülönbözőbb élőhelyeken hasznosíthatnak gyapjú-, hús- és tejtermelésre. Tápláléka füvek, fák, bokrok levelei, hajtásai, így az erdőtelepítések terített aszalt jelentenek számukra.

A Kárpát-medencébe a múlt század ötvenes éveiben telepítették be az első 18 állatot Ghimesre, Nyitra megyébe. Eleinte bekerített erdőrészen tartották, majd felszaporodás után szabadon eresztették valamennyit, de előbb a szomszéd vadászterületek tulajdonosaival megegyeztek, hogy 10 évig senki sem fog muflont lőni. Az első világháború előtti években a teljes állományt 500–600 példányra becsülték. Később több sikeres betelepítés történt, például a Mátrába 1923–1924-ben, ma is van ott egy kb. négyszázás állomány. Dombvidéki, hegyvidéki erdeinkben egyaránt tekintélyes számban él. A természetvédelem és az erdőösítők azonban nem örülnek a sikereknek, mert kártételük nincs arányban vadászati értékükkel. Ezért a muflonok fölött megcsendült a lélekarang, fokozott mértékben lesz vadászható, míg ki nem lövik valószínűleg a teljes állományukat.

A magyar tájra a legtartósabb és leglátványosabb hatást a behurcolt, betelepített növényvilág adja.

Akác. A magyarság történetével ugyan a kocsányos tölgy van a legszorosabb kapcsolatban, érdekes dolog, hogy „magyar fának” mégis a szil-, a dió- és az akác fát nevezik. Kanadában a múlt században kivándorolt elődeink mindenképpen akác-, meg eperfát akartak ültetni, hogy „hazai” környezetet teremtsenek maguknak. Herman Ottó, az „első magyar természetvédő” is magyar fának nevezte. Igaz, hogy ez a szép jövevényfa, „a magyar Alföldet új szépséggel, a virágzó erdővel tette gazdagabbá”, méltatja a Magyar erdők című könyvében Keresztesi Béla erdőmérnök, erdőesztéta. Május-júniusban az alföldi pusztaság akácerdőit fehér virágáradat borítja. Ahogy Ady Endre mondja: „*Méhecskék dongnak, zsongnak a sugárszötte levegőben; repülnek azután a bódító, édes illat után.*” Aminek meg is van az eredménye, egy hektár akácerdő évi fahozamát még további – feleannyi – értékkel növelheti a mézhozama.

Az akácot az amerikai kontinensről 1460 körül hozta be Európába Jean Robin francia botanikus, *Robinia pseudoacacia* nevét is róla kapta. Magyarországon 1710-ben ültették először Erdődy gróf pozsonyi kertjében. Krámer János György, a mindentudó katonaoorvos Tentamante című könyvében 1735-ben már ajánlja fásítási célokra. Erdőnek először a hédervári Viczay gróf birtokán telepítették, majd a katonai kincstár 1750-ben Komárom-Herkály erdő körül telepített 290 hektár akácerdőt. Mária Terézia erdővédelmi rendeletei is szorgalmazták a fetelepítést, de sajátos módon helytartótanácsa fűzfát akart a magyar Alföldre ültetni. A Banater

Grenz-Walddirection még a delibláti (Temes vm.) homokpusztáit is szomorúfűzzel akarta beültetni 1818-ban. A fűz a homokos, száraz talajon nem él meg, s így történt, hogy a már sok helyütt sikerrel megeredett fásítások mintájára a vármegyék és birtokosok az akácot rész-sítették előnyben. Tessedik Sámuel szarvasi parókiájának kertjében Békés vármegye egyetlen akácfaája árválkodott még 1768-ban, de a tiszteletes úr félévészázados tevékenysége után a szarvasi határban már egész akácerdőkre tekinthetett. A Városliget, az egykori Ökördőűlő fásítását 1785-ben akác- és eperfákkal kezdték (no persze, mert a munkálatokat Stolc János selyemtenyészési felügyelőre bízták). Az akácerdők telepítése egyre nagyobb méreteket öltött, hiszen gyorsan fejlődő jó anyagú fa, 1964-ben a magyar erdőknek már kb. 16 %-át tette ki. A természetes erdeinktől való megkülönböztetés okából a nyárasokkal együtt „kultur erdők”-nek nevezik.

Az akác valóságos megváltást jelentett a török utáni pusztá magyarára. A futóhomok megkötését, az alföldi *kerek erdők* hűsét, a tanyavilág állandó kísérőjét, temetőink árnyát és fejfáit az akácinvázióknak köszönhetjük. Hát nem csoda, hogy Ady büszkén vallotta magát a „*magyar akác érett táskájának*”.

Szomorúfűz. A fűz nem idegen a magyar tájtól. Betelepített faja, a *szomorúfűz* is belopózott a magyarság lelkebe. Kelet-ázsiai faj, Kínából, Japánból származik, először az Eszterházyak ültették a tata-tóvárosi parkba a XVIII. század végén. Az akkor divatos szentimentális kertek e legtalálhatóbb kiválasztott fája aztán egy félévészázad alatt már annyira népszerű lett, hogy Petőfi azt dalolja: „*Kis furulyám szomorúfűz ága*”, s a falusi temetők fejfái azóta sem képzelhetők el ábrázolása nélkül az A.B.F.R. (A Boldog Feltámadás Reményében) feliratuk mellett.

Jegenyenyár. Birtokhatárok, út menti fasorok legdaliásabb tagjai voltak a fűz-rokonságból való *jegenyenyárak*. A nálunk is honos feketenyár sudártörzsű alakját valahol délkeleten kezdték el alkalmazni a kertészek, s a Balkánon, Itálián át jutott el Közép-Európába. A törökök a Balkánról hozták hozzánk temetőik díszítésére, az itt nem megelő ciprus helyett. Ezért nevezték *török pálmának* is. A legeredményesebben Napóleon korában terjedt, aki az olaszországi hadjárat során ismerte meg ezt a szép fát, s annyira megkedvelte, hogy útpépítéseit ezzel szegélyeztette. Innen nyerte *olasz nyár* elnevezését. Kazinczy Ferenc már ezt a nevet használja, mikor Tatán az Eszterházy kertben megbámult egy hatalmas példányt: „*Egy olasz nyárfa derekát kétszeri ölelésem által nem foghattam körül*” Sajnos a „*szép új világ*” már nem kedveli, mert az autóutak mellett már nem állhatnak fák, lakott területen pedig félelmetesen magasba meredő hatalmas tömegük és állandóan hulló ágdarabjai zavarják a „*tiszta udvar rendes ház*” bádogtáblát büszkén viselő kopár porták háziasszonyait.

A keskenylevelű ezüsthát vagy inkább cserjéj, illatos virága miatt olajfűznek, olajának is hívják. Ezüst színű levele, különleges alakja, kellemes illata miatt díszére válik a kerteknek. Nagyobb szerepe van a szikesek, homokos területek befásításában, só- és szárazságtűrő igénytelensége miatt mindenütt meg tud kapaszkodni. Ma már dolomit és mészkőkopárokat is fásítanak vele. A cserje az utóbbi egy-két évtizedben terjeszkedésbe kezdett, olyan élőhelyeket is kezd meghódítani (hegyi száraz legelők), ahol korábban ismeretlen volt. Terjesztésében valószínűleg az itt telelő énekesmadarak is részt vesznek. Összezáródó bozótjában az élővilág elszegényedik, még az avarbomlás és a talajélet is lelassul, nitrogénkötő sugárgombáival viszont eutrofizál, azaz tápanyagokban gazdagítja a talajt. Ez a fásítások esetében hasznos dolog, de a természetes növénytakaró megváltoztatásával jár. Óshazája a Földközi-tenger vidéke, Nyugat- és Közép Ázsia az Altájig. A XVII. században hozták be Európába, kerti díszként az alföldi szikesek fásításával együtt terjedt el nálunk.

Vadgesztenye. A XVIII. században jött divatba a vadgesztenye, vagy bokrétafa. Bár hozzánk Nyugatról érkezett, a Balkánon őshonos. Pozsonyban, Kismartonban, Eszterháznál ültették először a század közepén. Budapesten is a fasorok kedvelt fája, a Városligetben, a budai Duna-parton, a Várban a Bástyasétányon és még 500 utcán díszlik. József nádor vadgesztenyét adományozott a Városliget fejlesztésére 1846-ban, éppen 181 csemetét. Manapság a vadgesztenyét nem az ember, hanem a vadgesztenyevésznek tekinthető aknázómolyleveszteti néhány éve.

Valósággal Isten áldásaként érkeztek meg hozzánk azok a hasznónövények, melyet nélkül az ország képe, meg konyhánk, ma már el sem képzelhető. A török után pusztasággá vált ország, meg a XVIII. században megháromszorozódott népesség alkalmas volt arra, hogy ezeket

a növényeket, igaz nem túl gyorsan, csaknem száz év alatt, jellegzetes hazai élelmiszernövényekké honosítsa.

A **burgonya**, krumpli, pityóka, földi alma (meg még ki tudja pontosan hány neve van) 1560–1570 körül került át Peruból Spanyolországba, eleinte kis szarvasgombának nevezték és sokáig botanikai érdekesség maradt. 1616-ban jelenik meg a párizsi királyi kertben, 1640-ben Vesztfáliában, 1651-ben a berlini kertben. Nem terjedt el azonban 1780 előtt, de aztán néhány ínséges esztendő rászoktatta a népeiséget olyannyira, hogy mára a legelterjedtebb élelmiszerek között tarthatjuk számon. Magyarországra a XVIII. század közepén került, de csak az 1820-as évektől termesztik rendszeresen, és a mai határainkon belül 1926-ban már 250 497 hektárt, az ország területének csaknem 3 %-át teszik ki a krumpliföldek. A korábban dísnövénynek tekintett burgonya dicsőségéből annyi megmaradt, hogy katonáink paroliján a rangjelző csontcsillagocskákat máig is krumplivirágnak becézik.

A **kukorica**, törökbúza, tengeri, utóbbi elnevezése utal származására, Amerikából került Európába. Hazája Mexikó, az őslakosság 7000 éve házasított legfontosabb növénye. Kolumbusz Kristóf 1492-ben ajándékképpen kapott néhány kukoricacsövet a szándékairól még mit sem sejtő indiánoktól, és magjait egy évvel később már hazahozta Európába. A kukorica 1540–1550 között átforgatta Portugália egy részét, lassan nyomult felfelé a Pireneusi-félszigeten, a XVIII. század közepére betelepedett az Aquitániai medencébe és a Pó síkságára. Nagyon fontos emberi és állati táplálék. Sűrűn vetve a csalamádé elnevezésű kitűnő állati takarmány, lisztjéből pompás eledel készülnek: puliszka, prósza, málé, dödölle, mamaliga, polenta. Nem utolsó szempont, hogy erjedt nedvből pálinkát is lehet főzni, például a kitűnő „Bourbon whiskey” ebből készül, és ma már motort hajtó üzemanyag, etanol alapanyag is. Csonkává vált országunk területén, 1926-ban 1 millió hektáron, azaz az ország területének 11 %-án termesztették. Meghatározó eleme lett hát a magyar Alföldnek.

A **cukorrépa** vagy burgundi répa vadon termő őse, a *Beta filosa* a Földközi-tenger partjain a Perzsa öböltől a Kanári-szigetekig honos. Intenzívebb termesztése Európában a XVIII. század második felében kezdődött. Eladdig a cukor nem volt elterjedt élelmiszer, a középkorban patikában gyógyszerként árusították. Az édesítőszer méz volt, mígnem a XVII. és XVIII. században távoli országokból, gyarmatokról meg nem érkezett a cukornádból egyszerű eljárással készíthető cukor. A cukorrépa elterjedése Napóleonnak is köszönhető, aki kontinentális zárlatot rendelt el 1806-ban, úgyhogy nem lehetett behozni Európába a nádcukrot. Ezért aztán a németek nekiláttak a cukorrépa termesztésnek és a nádcukor készítésénél ugyan sokkal bonyolultabb, de szükségessé vált cukorgyártásnak. Az első nagy gyárat Sziléziában alapították, Magyarországon a XIX. század nyolcvanas éveinek végén indult erős fejlődésnek a cukoripar. 1926-ban 63 278 hektáron, azaz az ország területének közel egy százalékán termesztettek cukorrépát.

Amerikából jött a **dohány** is, Jean Nicot, II. Ferenc francia király lisszaboni nagykövete útján. Hozzánk Szíriából került a törökök révén, Erdélybe 1580-ban Bornemissza Pál püspök hozta be. Levelei az emberiség legelterjedtebb izgatószerét szolgáltatják, és sajátos módon az ideges emberek legkedveltebb nyugtatója (?) lett. A szivarok királyát, egy Davidoff-ot nyári ünnepi ebéd után a hűvös könyvtárszobában (kinek van ma ilyen?) elszívni, bizony a nyugalom órájának a jelképe is lehet. Pedig a tizenhat éves bennszülött lányok combján sodort aranybarna rudacska tulajdonképpen méreggé van már nyilvánítva. Vegyi alkotórészei közül legfontosabbak a nikotin mérges alkaloida és a dohánykámfor vagy nikotianin, mely a dohány aromáját adja. Hazánkban évszázadok óta tekintélyes dohánytermelés folyik, Magyarországon 1881-ben 57 ezer hektáron, a mai Hortobágyi Nemzeti Park nagyságával azonos területen termesztették, s Európa egyik legjobb dohányja magyar dohány volt akkoriban.

Csak hozzáértő fűvészek igazodnak el a vadon termő **lágyszárú növények** világában. Az ártéri vegetációban az észak-amerikai, kelet-ázsiai gyomfajok tömegaránya ma már 10–30 %-ra tehető, a gyep szintben sokhelyütt még magasabb, állítja Németh Ferenc neves botanikusunk. A hatalmas gyommag termelés az érintkezős és távolabbi lágyszárúkat is fertőzi és az őshonos fajok kiszorításával élővilágukat elszegényíti. Így lepte el a Nyugat-Dunántúl vízmelléki területeit a *küpvirág*, a *bíbor nyenyuljhozám*, a Tiszántúlt a *keserű édesgyökér*, a *gyalogkakác*, az egész országot a *kanadai aranyfű*, a *siéntök*, a *japánkésérűfű*. Homokpusztáinkat előzönlötte a *selyemkóró*, és a híradásokban egyre többet szerepel a hiperallergén *parlagfű*.

Nagyjából másfélmillió állatfajt fedeztek fel századunk közepéig. Balogh János ökológusunk szerint a Földön 4100 emlős faj, 8700 madár, 6300 hüllő, 3000 kétlábú, 23 000 hal és legalább egymillió ízeltlábú állatról van tudomásunk. A még felfedezetlen, apróbb fajok számát másféltől négy milliőig becsülik. A növényvilágban csak az ehetsé, tápláléknak alkalmas növényfajok száma nyolcvanezerre tehető, hát még mennyi lehet ezeken kívül a tápláléknak nem alkalmas? Bár ezeknek túlnyomó többsége a Kárpát-medencében az ökológiai korlátok miatt még ideiglenesen sem képes megtelepedni, ezért aztán nekünk sem örömet, sem gondot nem okoznak, a fajok számát a becslésen kívül alaposabban meghatározni teljes képtelenség. Így aztán részben a véletlenül múlhat, hogy egy-egy állat- vagy növényfaj érkezését a szakemberek egyáltalán észreveszik. Többnyire akkor szerzünk erről tudomást, ha nagyobb számban érkeznek a immigránsok.

A biológiai invázió az élőlények migrációjának egyik, többnyire tömeges helyváltoztatással járó változata. Hogy a saját lábán jön-e, vagy a szél hozza, vagy megszállott kertészek, gazdaszok útján kerül ide vagy oda a jövevény, tulajdonképpen mindegy. Hogy marad-e és meddig, hogy mit kínál cserébe az új hazájáért, ez már érdekes lehet. Ellenséges formájában a pusztító járványoktól a súlyos gazdasági helyzet kialakulásán túl, genetikai változások létrehozásáig mindenre képes mechanizmus ez. De vannak barátságos megjelenési módjai is, akkor táplálékot ad éhező vidékeknek, vagy megszépít kopár, szürke területeket, megváltoztatja a tájképet. Hogy hasznos vagy káros-e ez a természeti jelenség, másképp ítélteti meg a laikus, a fűvész, az ökológus, a természetvédő. A biológiai invázió ettől függetlenül működött, működik, működni fog, akárhogy is bibelődik vele az ember, a természet egyik paránya. Hazánk képét a bevándorolt, vagy behurcolt fajok nélkül manapság már el sem tudnánk képzelni. *Eppur si muove* – dobbantott nagyot Galilei annak idején. Kicsit más értelemben és nem túl mérgesen legfeljebb ezt tehetjük mi is.

Dr. Barcsay László

A szabadságharc allegóriája
Ceruzarajz, 1850 k. (ld. 53. old.)

„Több a jó ember, mint a rossz!”

A 85 éves dr. Kuntár Lajossal beszélget *Bariska István* főlevéltáros

Lajos bácsi, a Vasi Helytörténeti és Honismereti Közlemények szerkesztője az idén júniusban töltötte be életének 85. esztendejét. Sokoldalú ember. Van, aki művelődés-történészként, van aki könyvtárvezetőként és szerkesztőként tartja számon. Ismét mások számára a népmesegyűjtés vasi Illyés Gyulája, Vas megye hely- és honismeretének kiemelkedő kutatója, népművelő- és könyvtáros-nemzedékek tanára. Saját generációja pedig kitűnő hírlapíróként is szívébe zárta. Vannak vasi települések, amelyeknek pedig élő krónikása lett. Születésnapjára Szombathely városa készül kiadni egy gyűjteményes kötetét.

- *Mi is ennek a kötetnek a címe?*

„Az én Szombathelyem”. Gyűjteményes kötet, amelyben a Szombathelyről megjelent cikkeim és tanulmányaim olvashatók. Persze erősen válogatva. *Pável Ágostonról* vagy *Derkovits Gyuláról* például több cikket, tanulmányt is írtam. Ilyenkor csak egy változatot hagyhattam meg. Fájó szívvel, de tudomásul kellett venni, hogy húsz ívet engedtek a kiadó anyagi körülményei. Ám, ez is nagyon megtisztelő.

- *Ebben persze nem csak honismereti anyagot találunk, ugye?*

Azt is, és persze többet is. Hiszen a várost meghatározó olyan személyiségek, mint Faludi Ferenc, Kultsár István, Mindszenty József, Pável Ágoston éppúgy helyet kaptak benne, mint az irodalmi élet, a nyomdák és nyomdászok, újságok és újságírók, könyvtárak és könyvtárosok és sok más rövidebb közlemény.

- *Mióta köt Téged ez a város ide?*

Folyamatosan 1945-től élek Szombathelyen, 1936–1944 között Budapesten volt az állandó lakhelyem. De eközben az egyéves tényleges katonai szolgálatom Szombathelyre hívott. Ugyanerre az időre esett az ugyancsak egy évi frontszolgálatom is.

- *Mit jelentett ez a három név Csörötnék, Budapest, Szombathely az életedben?*

Azt, hogy ezt nyomban ki kell egészítenem egy negyedikkel, *Szentgotthárd* nevével. Meg azt, hogy Budapestet felejttem. Nem szerettem meg. *Csörötnék* a szülőfalum, *Szentgotthárd* a gimnáziumi éveim, *Szombathely* pedig a felnőttkorom színhelye. Lélekben is ezeken a helyeken élek. Ezek múltja és jelene érdekelt.

- *Veled született volt mindig a történetiség?*

Már gyerekkoromban bennem volt a kíváncsiság és a közlési vágy. Ez persze alapkövetelmény volt az újságírásnál, amit először választottam magamnak.

- *Közölni a tanárember is szeret, de te író lettél.*

Erre elmondok egy esetet. A csörötneki igazgató-tanítóm, László Emil egy alkalommal Szombathelyre hozott minket. Többek között a nyomda látogatása is szerepelt a programon. A tulajdonos és szerkesztő, illetve képviselő Lingauer (Lékai) Albin fogadott minket. Mint-hogy szavalója is voltam az iskolának, felkészítés alapján és köszöntöttem a főszerkesztőt. Lingauer Albin megdicsért. Aztán emlékszem, mennyire elvarázsolt a nyomdai szedőgépek muzsikája. Egy öreg nyomdász ezt észrevette. Megkérdezte a nevemet és a kezembe nyomta a forró ólombetűket. Én persze eldobtam. Nagyot nevetett a tréfán. De aztán festékbe mártotta és egy cikk alá odanyomtatta a nevemet: „Nézd, ezt a cikket te írtad” – mondta.

- *Ezután eljegyezted magad az írással?*

Volt ennek folytatása is. Ötödikes gimnazista koromban. Vakarcs Kálmán volt a magyar tanárom. Ő nemcsak helytörténészként ismert, hanem ő volt a Vasvármegye napilap szentgotthárdi tudósítója is. A Szentgotthárdra bejáró gyerekektől is szerezte a híreket. Én sajnáltam a tízperceimet, a szabadidőmet, ezért egy idő után leírva adtam át az anyagomat. „Tudja, hogy úgy használtam fel, ahogy maga írta? – mondta a tanár úr a harmadik vagy negyedik alkalommal, majd így folytatta – Magából újságíró is lehetne”.

- *Ezzel minden eldőlt?*

Nem, hiszen történelem szakos tanár szerettem volna lenni. De özvegy édesanyám nem tudta vállalni a tanítást, és akkor eszembe jutott az újságírás. Bekerekeztem biciklivel Szombathelyre. Bementem a Vasvármegyéhez. Lingauer Albin helyett fia, Lingauer (Lékai) László fogadott. Albin bácsi ugyanis vadászgatott, meg politizált. Megegyeztünk. Így lettem 1935-ben a Vasvármegyei szentgotthárdi tudósítója. Először csak a járás anyagát gyűjtöttem, mert méltányoltam Vakarcs Kálmánt. De aztán harag nélkül átvettem a városról szóló tudósításokat is.

- *Érdekes, te sokáig a szó- és az írásbeliség határán mozogtál. Érezted, hogy elvesz végképp valami, ha nem írod le?*

Igen. Én csüngtem az öregek elbeszélésein. A háznál otthon volt újság, tankönyv és kalendárium is. De a világ közben nagyot változott. Kezdték kihalni a nagy mesemondó nemzedék is. 1954-ben, amikor a megyei könyvtár olvasószolgálatába kerültem, akkor jöttem rá, hogy milyen sokan keresik a mesekönyveket. Kellett tehát valamit a gyerekek kezébe adni, mielőtt az öregek végképp magukkal viszik, amit tudnak.

- *Milyen formát találták ki erre?*

Mindenekelőtt létrehoztam a megyei könyvtár kebelében a *Pável Ágoston Néprajzi Munkaközösséget* és elkezdtük gyűjteni a meséket. Továbbá megalakítottuk a *szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban az Ifjú Hagyománygyűjtő Közösséget* is. Így a diákok is sok mesét, mondat és hagyományt gyűjtöttek. Nyers formában nem lehetett a gyerekek kezébe adni. S ahogy Illyés Gyula tette azt a 77 magyar népmesében, mint a nép fia, én is követtem a példáját. A néprajzprofesszor Ortutay Gyula persze az eredeti szövegek közreadását sürgette nálam. Nekem azonban fogyasztható formát kellett találni. Így jelent meg először a *Furfangos Tilinkó* (1955), majd *Az aranyrózsafa* (1957). Ez először itt jelent meg Szombathelyen kétezer példányban. Aztán itt járt valami miatt az Állami Könyvtérjesztő Vállalat igazgatója. Meglátta Az aranyrózsafát a kirakatban és megkérdezte, hogy mi ez. Elkérte a címet, megkeresett és nem kevesebb, mint tízezer példányban megrendelte. A Kiadói Főigazgatóság az engedélyezés előtt a *Móra Kiadó* igazgatójához, Fazekas Annához küldött. A kiadónak azonban nem volt kapacitása. Sebaj, válaszoltam, nekem ugyanis van. Így került Az aranyrózsafa országos kiadása a Szombathelyi Nyomdához. Szabályos piacszerző akció lett belőle. Ezek után Szombathely kapta többek közt a RA-RE-sorozat nyomdai munkálatait is. Ennek emlékezetére a nyomdászok 1976-ban a könyv minikiadásával is megleptek. Az utolsó kiadás tíz évvel ezelőtt a Megyei és Művelődési Ifjúsági Központ érdeme volt.

- *Van egy könyved a második világháborúról, amelyet 1945 után használtál fel. Sokáig a nevedet is elhallgattad a kiadványokról emiatt.*

Ez A véres Don című könyvem. Én az orosz frontra a Magyar Katonaújság munkatársaként kerültem 1942-ben a haditudósítói századdal. Ennek részlegét alkotta az országos lapok által kiküldött újságírókból álló külön tudósítói csoport. Jártuk az egész frontszakaszt. Az ősz fo-

lyamán a részleget leszerelték, de én nem jöhöttem haza, mert katonai lapnál dolgoztam. Így kerültem a VII. hadtesthez, amelyhez tartozva a visszavonulást átéltem. Szinte leírhatatlan, az a nyomorúság és szenvedés, amit ott láttam. Hát, mit mondjak. Elég az hozzá, hogy én még élek. A magyar hadsereget Belgorodban gyűjtötték össze. Innen vittek át minket Harkovba, majd Kijevbe. Itt végre össze tudtam állítani a front anyagát. El is tudtam küldeni Pestre. Mire hazaértem, A véres Don címmel már meg is kapta a kiadási engedélyt. A magyar katona hősi es helytállásának, vitézsgének akartam emléket állítani a haditudósítói századdal.

- *Voltak ennek később következményei?*

Igen. 1945 szeptemberében letartóztattak, másodsorra a népgyűzség beszüntette az eljárást ellenem. S persze, elkísért sokáig a szerkesztői, kiadványozási munkák során is. S ami a legfájdalmasabb volt, 1948-ban, de vádirat nélkül, másodrendű állampolgár lettem, annak minden következményeivel.

- *Az íráshoz, a könyvhöz való visszatérésed ezek után nem lehetett könnyű.*

Bizony nem, és ezt viseltem a legnehezebben. 1949–1954 között a Vas Megyei Kéményseprő Vállalatnál dolgoztam adminisztrátori feladatkörben. De itt is megírtam a szakma megyei történetét. Az írás hiánya miatt azonban szenvedtem. Szabályosan. Fizikailag és lelkileg is. Én, aki azelőtt az Új Vasvármegyénél, majd a Nyugati Kisújságnál már a lapszerkesztést is végeztem, némaságra voltam ítélve. Barátom, dr. Palkó István hívására bekapcsolódtam a *Vasi Írók és Művészek Munkaközösségébe*. Itt ismerkedtem meg Tóth Józseffel, a megyei könyvtár akkori igazgatójával. Munkatársat keresett. Hála Isten, az újságíró, Budai Rózsa édesanyja, mint a Vas Megyei Tanács Népművelési Osztályának vezetője ragaszkodott a kinevezésemhez, így ő elhárította azokat az akadályokat az alkalmazásom elől, amelyek a haditudósító múltam és A véres Don miatt a hatalom ébren akart tartani.

- *Végre Neked való közegbe kerültél vissza.*

Igen. 1954–1960 között a megyei könyvtárban, 1960–1967-ig a Vas Megyei Népművelési Tanácsadónál dolgoztam, 1967–1971 között leváltás következtében újra a megyei könyvtárba, végül a Vas Megyei Pedagógiai Intézethez kerültem a megyei könyvtárak szakfelügyelőjeként. Itt ért a nyugdíj 1977-ben.

- *Azt hiszem, te egy időben intézmény voltál. Szinte minden valamire való kiadvány szerkesztésében közreműködtél.*

Ezt a nyomdatechnikai ismereteimnek köszönhettem. Ezzel akkor kevesen rendelkeztek. Valóban, minden jelentős kiadvány átment a kezemen. Csak a fenti okok miatt eleinte nem adhattam a nevemet. Így volt ez például az *Órség* című antológiánál (1954). A *Vas megye* című 1958-ban megjelent helytörténeti tanulmányokra már odakerülhetett a nevem. De továbbra is annyira hiányzott a nyomdatechnikai ismeretekkel rendelkező szakember, hogy egy időben még a megyei pártbizottság kiadványainak technikai szerkesztését is én végeztem.

- *Ott váltál valamennyi vasi folyóirat újraindulásánál, alapításánál?*

Tulajdonképpen igen. A *Népiünk* (1948), a *Vasi Szemle* (1958) és az *Életünk* (1963) egyaránt. A *Vasi Honismereti Közlemények* (1974) alapításánál nem, ennek én 1985-től inkább arculatteremtője lettem. De egy csomó könyv szerkesztése került ki a kezem alól, így a költő Pável Ágoston, Káldi János, a prózaíró Pozsgai Zoltán és Pósfai János művei is.

- *Halász Péter, a Honismeret szerkesztője szerint ott maradt biztos talajon a honismereti mozgalom és annak folyóiratai, ahol intézmény állt mögötte. Egyetértesz ezzel?*

Teljesen. Azzal a kiegészítéssel, hogy megfelelő intézmény. A Vas megyei honismereti folyóirat először a HNF Vas Megyei Bizottsága, majd a Megyei Művelődési Központ kiadványaként jelent meg. A folyóirat igazi kiadója a Vas Megyei Levéltár lett, amelynek költségvetésébe is bekerült ez a kiadványi tétel. Ez akkor dr. Szabó Lászlónak, Vas Megye Tanácsa akkori elnökhelyettesének volt köszönhető, aki azonnal megértette az ügy fontosságát. Ő segítette a kiadvány folyóirati engedélyezését is a Tájékoztatói Hivatalnál. Hivatalosan 1986-tól lettem szerkesztője a lapnak. A Vasi Helytörténeti és Honismereti Közlemények cím alatt futó folyóirat éppen ebben az évben 25 éves.

- *Mi szükséges egy ilyen folyóirat szerkesztéséhez?*

Megfelelő szerkesztői rutin és akarat, de pontosság és következetesség is a megjelenésben. Az olvasó akkor várja a megjelenést, amikor azt megszokta. Egyetlen szerző nemtörődömsége nem boríthatja fel tíz másik munkáját. Határidők nélkül nem lehet szerkesztést csinálni. Meg-

győződés, hogy egy negyedéves folyóirat mindig megjelentethető az éppen soros negyedév közepére.

- *Hogy látod a két vasi folyóirat, a Vasi Szemle és a Vasi Helytörténeti Közlemények viszonyát?*

A VHHK negyedévenként és 6 íven jelenik meg. Ez meghatározza, hogy a hasonló profil ellenére is kisebb közlemények folyóirata. Azaz 10–14 flekkben lehet gondolkozni. Másfelől ez a folyóirat valóban a honismeretet szolgálja. Ha kell, maga nevei ki szerzőit, elkötelezi magát a megyei honismeretben dolgozók bemutatására. Témájában igen változatosnak kell lennie, hiszen az olvasók nem mindenevők. S ha szükséges, be kell avatkozni, tömöríteni is kell a „híres kék ceruzával”. Mivel ott voltam a Vasi Szemle 1958-as újraindulásakor, a VHHK szerkesztőjeként sem mondtam le a testvér folyóirat szerzőbizottsági tagságáról.

- *Hogy élted meg ezt a szép kort?*

Meg kell mondanom, hogy hosszú életem során azt tapasztaltam, hogy több a jó ember, mint a rossz. Drága jó anyám, aki igen vallásos volt, azt szokta mondani: „Édes fiam, minden az Istenről van. A dolgokat tudomásul kell venni. Nem szabad lázadni. A jószág mellett van rossz is. A rossz szat talán azért adja, hogy próbára tegyen minket.” Én mindig előre nézek. Életfilozófiám szerint amin nem tudok változtatni, amiatt én nem verem a fejemet a falba. Ami tehát nem rajtam múlik, azt tudomásul veszem. Így éltem meg a leváltásokat, a visszaminősítéseket is. Ember- és munkaszeretetem mindenhol kiségtett.

- *Elégedett ember vagy?*

Ennek a felfogásnak a jegyében nyugodtan mondhatom, hogy igen. Pedig egyedül élek, feleségem tizenöt évvel ezelőtt meghalt. Egyetlen fiam Pécsen él a családjával. Azelőtt én jártam le gyakrabban hozzájuk. Most azonban nehezebben mozdulok ki. Inkább ők jönnek. Viszont mindig van, aki segít nekem. Mert mint mondtam, több a jó ember, mint a rossz.

A beszélgetés után még sok másra is el-elterelődött a szó. Dr. Kuntár Lajost Szentgotthárd Város Önkormányzata 1998 augusztusában a város díszpolgárává avatta. A gyönyörű kiállítási oklevél laudációja hálás szívvel emlékezik mindarra, amit Kuntár Lajos tett a város történelme megismertetéséért és jó híre megőrzéséért. A családi ház udvarán két nagy, hirtelen elszáradt ágú meggyfa állt. Kuntár Lajos a gazda igazi fájdalommal, a tehetetlenség haragjával nézte a pusztulást. Kikísért a kertés ház utcai bejárójáig. Térdére panaszkodva lassan visszament a lakásba. Az ő világába, ahol újabb és újabb megbízások várják. Kőszeg felé hajtva azon kaptam magam, mennyi mindenről nem beszélhettünk még a gazdag életmű kapcsán. Talán így van jól. Ha egy életmű ilyen teljes, tarthat-e igényt egy ilyen kőszöntő interjú akár a teljesség látszatára is. Aligha. De hálára igen. Valamennyiünk nevében.

„Tavaszi hadjárat” a Felvidéken

1998-ban első alkalommal jártuk végig az 1849. évi Tavaszi hadjárat útját a Felvidéken, melynek sok ellenzője volt az akkori politikai légkör miatt.

A Csemadok Érsekújvári Területi Választmányja, a Magyarok Világszövetsége, a budapesti székhelyű Széchenyi Társaság voltak a rendezők, és csatlakoztak önkormányzatok is. Az egykori felvidéki hadjárat útvonalát 1999-ben már többen is felvállalták: Erdélyből a Háromszéki Székely 15. Határőr Gyalogezred jött 25 fővel, a Szegedi Fehértollas 3. Honvédtisztviselői Hagyományörző Egyesülete, a Magyarországi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat Wisocki légiójának hagyományörzői, és a felvidéki izsai huszárbandérium lovas huszárai tették tejjé a 60 fős csapatot. Az ünnepségsorozat április 18-án kezdődött Szőgyénben, ahol a Szlovákiai Magyar Cserkész Szövetség országos vetélkedőjén 10 csapat versenyzett a történelmi témában. Április 19-én reggel Nagysallóban koszorúzással folytatódott a megemlékezés és az 1848–49-es emlékműnél, ahová az önkormányzatok, iskolák, Csemadok képviselők eljöttek távolabbról is, de ott volt Boros Miklós a Magyar Köztársaság nagykövete, a Magyarok Világszövetségének képviselője, és más vendégek. Ünnepi beszédet mondott Csáky Pál miniszterelnök-helyettes, aki védnökséget vállalt az ünnepségsorozat felett. Nagysallóból Nagyövedre vonult a csapat és a vendégek, és ünnepi szentmisén vettek részt. Délután Szőgyénben a huszárok bemutatójára is sor került, majd felavatták Görgy Artúr mellszobrát a szakközépiskola parkjában.

Gőrgy szobrának felavatása Szőgyénben

ban. Ünnepi beszédet mondott Hermann Róbert budapesti történész. A művelődési házban megnyitották a Magyar Köztársaság Kulturális Intézetének kiállítását, amelyet a Hadtörténeti Múzeum kölcsönzött vándorkiállításra. Este ünnepi műsorban emlékeztek a szabadságharc 150. évfordulójára. Ünnepi beszédet mondott Dobos László író, a MVSZ Kárpát-medencei régiójának elnöke. A műsorban a helyi irodalmi színpad, Tolcsyay Béla énekmondó, és Bartha Levente erdélyi előadóművész közreműködött. Április 20-án, Kőbölkúton 1849-es emlékművet avattak Katona Tamás közreműködésével, majd a lovas-, és gyalogoshuszárok énekelve vonultak végig a falu utcáin. Ugyanígy a Bénybe való bevonulás is felejthetetlen volt. Az egész falu várta őket; cserkészek, népviseletbe öltözött fiatalok sorfalat állva fogadták őket végig a főutcán. A községi hivatalnál a polgármester, a pap, és huszáruhába öltözött fiatalok üdvözölték a vendégeket. Az ősi templomban a szentmisén emlékeztek meg a szabadságharcban elesett hősekről. Beszédet mondott Erdős László ezredes, a Honvédelmi Minisztérium képviselője. Kéménden cigányzenével, népviseletbe öltözött emberek fogadták őket, majd a temetőben megkoszorúzták az 1848-as emlékoszlopot. Este ünnepi műsor volt: Keménd és Bény község folklór csoportjai bemutatták a keméndi ütközet színpadi változatát, Csókás Ferenc rendezésében. Kedden Búcsón Bulcsú vezér szobránál ünnepeltek az emléktúra résztvevői, majd Petőfi szobrot koszorúztak, szerdán Marcelházán tisztelgtek a polgármesternél és a faluban. Izsán szintén, április 22-én Klapka városában, Komáromban díszes bevonulással értek a Klapka térre, ahol Pásztor István a város polgármestere köszöntötte őket, és a nagy létszámú érdeklődőt. Ünnepi beszédet mondott Boros Miklós nagykövet, Dobos László a MVSZ alelnöke. Valamennyi településen az alapiskolákban rendkívüli történelem órákon ismerkedtek a diákok a szabadságharc történetével.

A hagyományörzés ezen új formája számunkra, felvidéki magyarok számára igen jelentős értékű. Az identitástudat erősítése, a történelmi ismeretek ezen formája a különböző nemzedékeknél igen hatásos. Amit fiataljaink nem olvasnak el történelemkönyveinkből, vagy nem tanulnak meg tanáraiktól, a vizuális élmény talán felkelti érdeklődésüket múltunk iránt. Az idősebb korosztály mindenütt elérzékenyülve csodálta a látványt, hogy magyar huszárok vonultak végig a falvakon. A szervezők úgy döntöttek jövőre is emlékeznek, emléktúrát szerveznek.

Dániel Erzsébet

Oltvai Ferenc halálára (1910–1999)

A Honismereti Szövetség 1999. április 22-i elnökségi üléséről Szegedre hazaérkezve fogadott a szomorú hír, hogy Oltvai Ferenc a Csongrád Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatójának, sokunk tisztelt Feri Bácsijának nemes szíve megszűnt dobogni. Hajnalban meghalt.

Oltvai Ferenc 1910. szeptember 18-án született Kelet-Csanádban, Mezőkovácsházán szlovák származású családban – eredeti neve Olexik volt. Gimnáziumi tanulmányait a nagy hírű makói Csanád Vezér Gimnáziumban végezte. Szívesen emlékezett vissza neves tanáira, diáktársaira, többek között Erdei Ferencre, aki osztálytársa volt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett oklevél után a Magyar Országos Levéltár, majd a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselője lett. 1939-től Gömör és Kishont vármegye főlevéltárosa. 1944-ben behívják katonának, majd szovjet hadifogságba kerül. 1947-től Csanád megye főlevéltárosa. A levéltárak átszervezése után 1950-től a Szegedi Állami Levéltár, majd a Csongrád Megyei Levéltár igazgatójaként dolgozik 1974-ben történt nyugdíjazásáig. Nyugdíjasként hosszabb ideig a Békés Megyei Levéltárban kutatott. Munkásságát 1990-ben nyolcvanadik születésnapján a Magyar Köztársaság Csillagrendje kitüntetéssel jutalmazták, a Honismereti Szövetség pedig 1995-ben Bél Mátyás díjjal ismerte el.

Oltvai Ferenc annak a jól képzett, igényes levéltáros, történész nemzedéknek volt egyik utolsó tagja, akik Szabó Istvánt, Domanovszky Sándort és Szekfű Gyulát vallották mesterüknek. Oltvai Ferenc és kortársai végezték a megyei levéltárak első átfogó rendezését, jegyzékelését. Szakmai tapasztalatait mindig szívesen adta át a fiataloknak. A *községi fondok felállításáról* írott munkája ma is vezérfonalul szolgál. Levéltárosi munka mellett tudományos és népszerűsítő tevékenysége is jelentős volt. Cikkeinek száma mintegy 350. Legjelentősebb műve az 1970-es évek elején megjelent *Szeged múltja írott emlékekben*, amely első közt szerepel a modern helytörténeti olvasókönyvek sorában. Igazgatástörténeti tanulmányai mellett első sorban szülőföldje az egykori Csanád vármegye történelmének a föltárásával foglalkozott.

Oltvai Ferenc ember- és kutatószerető levéltáros volt. Szívesen támogatta a kutatókat, legyenek azok levéltárosok, pedagógusok, szülőföldjüket szerető, honismerettel foglalkozó emberek. Minden jó ügy mellé odaállt, segítette megvalósulásukat. Ezért kapcsolódott be az 1960-as évek elején a Csongrád Megyei Honismereti Bizottság munkájába. Előadásaiival, szakmai tanácsaival, a kutatómunka elősegítésével sokat tett meggyénkben a honismereti tevékenység kibontakozásáért.

Nyugdíjba vonulása után sem hagyta abba a munkát. Továbbra is kutatott, írta tanulmányait. Rendszeresen részt vett Csongrád megye, de az egész Délkelet-Magyarország kulturális életében. A humán tudományoknak szinte minden ága érdekelte. A tudomány mellett a művészeteknek is szerelmese volt. Rendszeres látogatója volt a tárlatoknak, művészeti eseményeknek.

Sokoldalú nyitottságával, emberbarátságával, a szakmai szeretetével példát mutatott mindenkinek. Halálával egy emberbarát személyiség távozott körünkől.

Oltvai Ferenc hamvait 1999. május 14-én 14 óraker helyezték örök nyugalomra Szegeden a Fogadalmi Templom altemplomában. A levéltárosok nevében *Szabó Ferenc* a Gyulai Levéltár nyugalmazott igazgatója, a Csongrád Megyei Levéltár nevében pedig *Blazovich László* igazgató mondott búcsúbeszédet.

Feri Bácsi, nyugodjál békében!

Bogdán Lajos

PÁLYÁZAT

A NÉPRAJZI MÚZEUM

a Honismereti Szövetség,
az ELTE BTK Folklor Tanszéke,
a Magyar Néprajzi Társaság,
az MTA Néprajzi Kutatóintézete és
a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum
támogatásával
meghirdeti

A XLVI. ORSZÁGOS NÉPRAJZI GYŰJTŐPÁLYÁZATOT
az 1999–2000. évrre

Felhívjuk a pályázók figyelmét, hogy a kiírásban jelentős változtatások történétek. Ez évtől csak az ajánlott témakörökhöz kapcsolódó pályamunkákat tudjuk értékelni és díjazásban részesíteni.

A feldolgozásra ajánlott témákat 5 évig minden évben meghirdetjük.

A PÁLYÁZATOK BENYÚJTÁSI HATÁRIDEJE:
2000. MÁRCIUS 1.

AJÁNLOTT TÉMAKÖRÖK:

1. A kereszténység 2000 éves évfordulója alkalmából: Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredévi Magyarországon

Feldolgozásra javasoljuk a napjainkban élő és gyakorolt népi vallásosság, vallási kultusz ill. gyakorlat különböző formáit (pl. Karácsony, Húsvét, Pünkösöd; templomi ünnepei, szentek kultusza, az életfordulók ünnepei; keresztelő, áldozás-bérmálás-konfirmálás, lakodalom, temetés: zárandoklat, búcsújárás, fogadott ünnepek stb.). A pályázóknak a feldolgozáshoz többféle megközelítést is tudunk ajánlani.

- Egy település vagy egy kisebb közösség (egy felekezet) mai vallásosságának felmérése.
- Egy ma jellemző vallási kultusz (szálláskeresés, keresztelő, húsvéti ételszentelés stb.) eseményeinek részletes bemutatása.
- Egyéni vagy családi vallásosság és kultusz változatos formáinak feltárása, a vallási élet és kultusz egyéni vagy családi jellegzetességeinek részletes bemutatásával.

Minden esetben különösen az a) és b) megközelítés választása esetén törekedni kell a kultuszok helyének (pl. templom, kálvária, út menti kereszt, temető, magánházak stb.), időpontjának (a készülődéstől a hazaérkezésig), a kultuszban résztvevő és az azt szervező személyeknek, specialistáknak (búcsúvezető, szentember, előimádkozó, Mária lányok stb.) testületeknek, valamint a kultuszhoz kapcsolódó tárgyaknak, ereklyéknek a részletes bemutatására, megörökítésére. A bemutatáskor feldolgozási módszerként a leírást javasoljuk, kiegészítve fotózással, videózással vagy hangzóanyag készítésével.

A téma feldolgozását segítő útmutatók: Kérdőív a magyar népi temetők vizsgálatához; *Barna Gábor–Nádasi Éva*: Kérdőív a búcsújárás néprajzi kutatásához; *Kriston Vizi József*: Kérdőív egy község szakrális emlékeiről; *S. Lackovits Emőke*: Kérdőív a templomi ülésrend szokásainak összegyűjtéséhez; Kérdőív a temetkezés rendje szokásainak összegyűjtéséhez; *Madar Ilona*: Kérdőív az Úrvacsora néprajza című témakör tanulmányozásához; *Varga Zsuzsa*: Szakrális emlékek

2. Az 1848–49-es szabadságharc emlékezete

Március 15. megünneplése, emlékműavatás, olvasókörok és egyesületek a két világháború között, 1848 jelenkori emlékezete, emlékei. Az ünnep szimbolikájának változásai: mit tartanak és tartottak korábban fontosnak 1848-ból a megemlékező beszédek, milyen jelképek szerepelnek különösen nagy hangsúllyal. A jelenség megismeréséhez, elemzéséhez a beszédek részletes dokumentálását (fotó, videó, hangfelvétel) kérjük.

A téma feldolgozását segíti: Szempontok az 1848-as népi hagyományok gyűjtéséhez útmutató.

3. Falusi és városi kisközösségek mindennapjai

Feldolgozásra javasoljuk egy-egy vallási közösség (pl. kisegyházak, szekták), etnikai csoportok, különféle egyesületek (horgász, hagyományörző, néptánc, városvédő stb.), klubok (nyugdíjas, futball, kosárlabda vagy kézilabdacsapat helyi szurkolói csoportja, egy-egy rockpopzenei együttes klubja stb.), valamint a szórakozással vagy spontán együttlétek alkalmával kialakuló társaságok (kocsma, söröző, törzsvendégei, falu diszko stb.), egy utca, egy ház, egy emelet lakóinak életét. Írják le tényyszerűen ezen kisközösségek születésének és működésének történetét, jelezzék hányan tartoznak közéjük, a tagok milyen korúak és neműek, milyen a társadalmi helyzetük. Mutassák be részletesen a közösségek programjait és kulturálisan jellemző tevékenységét. Hányszor, mikor, hol találkoznak; melyek a csoport-közösség legfontosabb tárgyai, ereklyéi. Javasoljuk továbbá a közösségi együttlétek egy-egy hétköznapi ill. rendkívüli, ünnepi alkalmának részletes leírását és bemutatását, megörökítését fotóval, videóval vagy hangzó anyaggal. Kísérleljék meg a hasonló közösségekkel, csoportokkal való viszony és kapcsolat bemutatását. A téma feldolgozását elősegítendő útmutatót adunk ki.

4. Mai tárgyaink története eszközlétárak készítésével (Ifjúsági pályázóknak kiemelten ajánlott)

Az eszközlétárak készítése során törekedni kell arra, hogy dokumentálásra kerüljön a kiválasztott lakás vagy annak egy helyisége (ebédlő, hálószoba, nappali, konyha) összes tárgya. Mire, ki(k) és miért használja az adott helyiséget és a benne levő tárgyakat, mely tárgyakat tartanak különösen fontosnak (pl. emléktárgyak), mit tartanak értékesnek, mi ennek az oka és mi a tárgyak története (mikor, kitől kapták-vették, miért tartják fontosabbnak a többi tárgynál, milyen családi vagy egyéni élmények, események kötődnek hozzá.)

A téma feldolgozását egy részletes útmutató segíti: *Szarvas Zsuzsa*: Gyűjtési útmutató eszközlétárak készítéséhez – tárgye gyűjtések feldolgozásához

A téma egy speciális területét jelenti az alváshoz kapcsolódó tárgyak vizsgálata, beleértve azok használatának változását az egymás követő generációk életében. Ehhez az összetett vizsgálathoz (az alvás tárgyai és szokásai) ajánljuk a következő kérdőívet: *Zentai Tiinde*: A népi alváskultúra emlékei, alvási szokások.

5. A településkép és változásai a 19–20. században

Egy kiválasztott településen térképek, archív felvételek, felmérések, illetve néprajzi gyűjtés alapján.

A témához kérdőívek és útmutatók állnak a gyűjtők rendelkezésére: *Morvay Péter*: Egy falu története a szájhagyomány és más helyi források alapján; *Molnár Mária*: A hagyományos közösségek átalakulása; *Fejős Zoltán–Niedermüller Péter*: Az urbanizáció néprajzi vizsgálata

Pályázati feltételek

1. A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet, aki néprajzi kutatással hivatásszerűen nem foglalkozik és **nem** ezeken a területeken szerezte (vagy fogja szerezni) szakképesítését.

2. A pályázatra olyan munkák adhatók be, amelyek az ajánlott témákat dolgozzák fel és saját tapasztalatot, helyszíni gyűjtésen, történeti, levéltári kutatáson alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

3. Nem adható be a pályázatra megjelent, kiadás alatt álló, más pályázaton részt vett, vagy közgyűjteményben elhelyezett munka, fősiskolai, egyetemi szakdolgozat.

4. A pályázatok minimális terjedelme felnőtt tagozatban 25 oldal, ifjúsági tagozatban 10 oldal.

5. A határidő után érkezett pályamunkákat a következő évi pályázatra tudjuk besorolni.

Pályadíjak:

Felnőtt tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
30 000,-Ft	25 000,-Ft	20 000,-Ft	10 000,-Ft

Ifjúsági tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
20 000,-Ft	15 000,-Ft	10 000,-Ft	5000,-Ft

Egyéb tudnivalók:

- Egy pályázótól több pályamunkát is elfogadunk, és több pályázó, vagy szakkör közösen is készíthet pályaművet.
- Összefüggő munkákat részenként nem lehet beadni, de több különböző munka alkothat lazán összefüggő sorozatot a későbbiek során.
- A pályázatnak tartalmaznia kell a szerző nevét, a pontos címét, az életkorát és a foglalkozását.
- A pályázók munkáját segítik a különböző témákhoz – szakemberek által – készített útmutatók és kérdőívek. Amennyiben ezek közül valamelyiket felhasználja a gyűjtő, azt a pályamunka elején fel kell tüntetni. A kérdőíveket, útmutatókat a **Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában** személyesen vagy levélben, válaszboríték megküldésével lehet beszerezni.
- **Cím: 1055 Budapest, Kossuth tér 12.**
- A pályázati kiírásnak nem megfelelő dolgozatokat nem őrizzük meg. Kivételt csak a magas színvonalúak jelenthetnek, amelyek a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának gyűjteményeit fogják gazdagítani.
- Ha a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton. A megjelent munka két példányát kérjük a Néprajzi Múzeumnak megküldeni. (A dolgozatról készült bírálat nem használható lektori véleményként!)
- A dolgozat beérkezésétől csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.
- A díjak odaítéléséről országos zsűri dönt, a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján.

A PÁLYÁZATOK BENYÚJTÁSI HATÁRIDEJE: 2000. MÁRCIUS 1.

„A JÁSZSÁGÉRT” ALAPÍTVÁNY pályázatának eredményhirdetése

„A Jászságért” Alapítvány legutóbbi kiírására beérkezett 53 pályázatot a kuratórium elbírálta. 522 000 forint támogatásban részesítette a következő 19 pályázatot:

Palágyi Béla (Szolnok), *Jut eszembe* című könyvének megjelentetéséhez

20 000,-Ft. – *Fodor István Ferenc* (Jászkákóhalma), *Dankó István* (Jászladány), *dr. Szerencsés István* (Jászdózsza) és *dr. Tóth János* (Jászsalsószentgyörgy) polgármesterek részére, a Jászság regionális szerepével kapcsolatos kiadványuk megjelentetéséhez 50 000,-Ft. – *Gaál István* (Jászladány) részére, a Jászladány története című könyv II. kötetének megjelentetéséhez 20 000,-Ft. – *Tál Gizella* (Szolnok) részére, interjúorozatának befejezéséhez, valamint a készülő kötet kiadásához 20 000,-Ft. – *Szikszai Mihály* (Szolnok) részére, a Régi malmok a Jászság területén című kiadvány kutatói munkájához, megjelentetéséhez 20 000,-Ft. – *Sándor Béla*: (Jászárokszállás) által összegyűjtött, a II. világháború idején hadifogolytáborba került árokszállásiak történetét összefoglaló kéziratos kötet folytatásának fénymásolását vállalja az alapítvány – *Az Árokszállásnak Baráti Köre* Budapesti Csoportja részére működési célokra 30 000,-Ft. – *A Jászárgói Népdalkör* részére, működési célokra 20 000,-Ft. – *A Jászberényi Vasas Kórus* működéséhez 20 000,-Ft. – *A jászsalsószentgyörgyi Rozmaring Asszonykórus* részére jász népviseleti ruhák elkészíttetéséhez 20 000,-Ft. – *A Városi Könyvtár és Információs Központ* (Jászberény) részére, számítástechnikai eszközök beszerzéséhez 30 000,-Ft. – *A Jászberény-Porteleki Pávákör* részére, automata hangoló vásárlásához 12 000,-Ft. – *A jászteleki Művelődési Ház és Könyvtár* részére, Jászság-történeti vetélkedő megszervezéséhez 20 000,-Ft. – *Jászsalsószentgyörgy község Önkormányzata* részére a Jászok Egyesületével közösen szervezett Jászok Világtalálkozójának költségeihez 100 000,-Ft. – *A JTIF Gyakorló Általános Iskola* (Jászberény) részére az „Európai Uniós oktatási programmal a Jászság megismertetéséért” pályázathoz 40 000,-Ft. – *A Cigány Fialatok Kulturális Szövetsége* (Jászapáti) részére a Jászsági Cigányzenészek Találkozójának megrendezéséhez.

20 000,-Ft. – *A „Dósa” Honismereti Szakkör* (Jászdózsza) részére a hagyományos dósa állat- és kirakodóvásár bemutatójához 30 000,-Ft. – *A Vándorffy János Honismereti Szakkör* (Jászapáti) részére a honismereti szakkörök találkozójának megrendezéséhez 20 000,-Ft. – *A Palotásy János Vegyeskar* (Jászberény) részére minősítő hangverseny megrendezéséhez 30 000,-Ft.

A kuratórium által alapított és nyolcadik alkalommal kiírt Jászságért Díjra öt személyre érkezett javaslat. A kuratórium a Jászságért Díjat, s a vele járó 250 000,- forint elismerést **Gulyás János** ny. tanár, a jászdózsai Honismereti Szakkör vezetője, helytörténeti kutató részére ítéli oda, életpályája elismeréseként.

Gulyás János 1924-ben született Jászdózsán. Mint földrajz, biológia és kémia szakos tanár 1945-ben Jászszentandránson kezdte meg oktatói tevékenységét, majd 1946-tól 1984-ig, nyugdíjba vonulásáig Jászdózsán tanított. Az oktató-nevelő munka mellett mindig szívügyének tekintette szülőföldje történelmének, szokásainak és hagyományainak összegyűjtését és megőrzését. A honismereti munka helyi beindításával már 1953-ban, majd 1958–59-ben megpróbálkozott, de kezdeményezése a hatóságok tilalma miatt kudarcba fulladt. Sokéves kísérletezés után 1984. március 12-én 12 fővel megalakította a Dósa Honismereti Szakkört, melynek vezetője lett. A szakkör jelenleg 105 főt számlál, s töretlen lelkesedéssel, fiatalokat meghazudtoló lendülettel munkálkodik a község hagyományainak megőrzésén, bemutatásán és továbbörökítésén. A lelkes csapat 15 éves működése során meghatározó szerepet játszott Jászdózsza közéletében. Gulyás János kiváló szervezőképességének és kitartó munkájának köszönhetően a szakkör nagy tömegeket vonzó rendezvényeivel, lelkes hagyományörző munkájával jó példa a fiatalok számára. Fáradhatatlan munkabírása, ügyszeretete, kitartása követendő mindnyájunk számára.

A díjat 1999. május 22-én, az elszármazott és otthon élő jászok pünkösdi találkozóján adták át Jászsalsószentgyörgyön.

„A Jászságért” Alapítvány Kuratóriuma

KÖNYVESPOLC

Öttömös földje és népe

1998 nyarán jelent meg Juhász Antal professzor szerkesztésében az *Öttömös. A település földje és népe* című tartalmas, 378 oldalas kötet. A szegedi határ szomszédságában épp 900 éve községgé alakult település, a homoki tájban meggyökeresedő, paraszti népességű Öttömös eddigi irodalma meglehetősen szegényes. Bár 1905-ben Móra Ferenc végzett e területen ásatást – egy Anjou-kori kis kápolna alapját tárva fel –, népi műveltségét pedig bemutatta Bálint Sándor A szegedi nemzet című monográfiájában, mégis alapos forrásfeldarást igényelt ez a teljességre törekvő monografikus feldolgozás. Több mint száz éve már, hogy a nagybirtokot fölparcellálták itt, s megkezdődött az ősgyep feltörése, a paraszti gazdálkodás kialakulása. A kötet a természeti viszonyok bemutatásán, a régészeti leletek tanulmányozásának elemzésén, a birtoktörténet áttekintésén túl egy évszázad történetét, gazdálkodási és társadalmi viszonyait, a küzdelmes népet mutatja be. Részben történettudományi, részben pedig néprajzi kutatási módszerekkel tárja fel a tizenhat szerző Öttömös múltját és jelenét, hagyományait, embertani jellemzőit, társadalmi és kulturális mozgásait.

A kötet a tudatos szerkesztői szándéktól függetlenül is beleillik a helytörténeti műveknek abba a sorozatába, amely által – jórészt helyi erőforrásokból vállalva a közzétételt – a Szegedet körülvevő településekről kapunk megbízható leírást. Legutóbb – a Szegedi Műhely című szemlében a *Röszke földje és népe* című kötetrel szölvő – a jeles szegedi történész, Blazovich László mutatott rá ezeknek a településtörténeti monográfiáknak a jelentőségére és jellemzőire. A feltárt helyi történeti tényeknek a köztörténet-írásban való használhatóságán túl azért fontosak e kötetek, mert növelik a helyi közösség összetartó erejét, azonosságtudatát és műveltségi szintjét. Kialakult valamiféle szerkesztési hagyomány is a fejezetek rendjében, a vizsgálati szempontok megválasztásában, sőt: adott a József Attila Tudományegyetem, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, a Móra Ferenc Múzeum és a Csongrád Megyei Levéltár szaktudósi gárdája is, beleértve a kutatási feladatokra vállalkozó egyetemistákat. A szerzők között kialakult együttműködés, valamint a szerkesztői gond lehetővé teszi, hogy a különböző tanulmányok monografikus művé érlelődjének össze, ezáltal egységes egészet vehessen kezébe az olvasó.

Öttömös és környéke természeti viszonyait Csizmazia György mutatja be, érdekesen ötvözi a tájat értő és szerető ember líraiságát a természettudós precizitásával. A régészeti leletek tanulságait Béres Mária elemzi, s tanúbizonyosságot tesz arról, hogy egy „közönséges” pusztai település kapcsán is mennyire plasztikusan tárhatók fel a korai évszázadok életkeretei. Szegfű László a történettudo-

mány szemszögéből vizsgálja az egykori kun szállás, a török időbeli pusztá és a szegedi külterülethez tartozás időszakait a XVIII. század végéig. Krizsán László érdekes írása a pusztabirtok gazdálkodását világítja meg, majd Juhász Antal vázolja fel komplex módon a tanyák és a falu településtörténetét korábbi vizsgálódásainak sokáig eredményeit hasznosítva. Olasz Lajos a községi keretben kialakult viszonyokat taglalja az 1908 és 1944 közötti időszakban, az 1944 és 1960 között végbement folyamatokat pedig Kanyó Ferenc mutatja be. Utasi István állította össze az 1961 és 1989 közötti fejlemények krónikáját, beleértve a szövetkezeti gazdálkodás tényeit is, Sári József pedig a művelődés három alapintézményét, az egyház szerepvállalását, az iskola múltját és jelenét, valamint a művelődési ház tevékenységét elemzi. Külön fejezetben mutatja be Szóró Ilona a rendszerváltozás éveinek hatásait a közigazgatásban, a gazdasági életben, a községfejlesztésben, a társadalomban, a közéletben és a művelődésben. Fodor Ferenc önálló fejezetet szentelt a paraszti gazdálkodásnak, Szabó Magdolna pedig a hagyomány- és hiedelemvilágnak. Farkas Gyula a lakosság embertani jellemzésére vállalkozik, valamint – Alasztics Zsuzsanna és Hegedűs Marietta bevonásával – közli Öttömös népmozgalmi adatait. Nem mulasztják el a belterület és a határ földrajzi neveinek számbavételét, Bata Ferenc és Utasi István a szerzői ennek a fejezetnek. A pusztá egykori birtokosának leszármazottja Magyar László, a kiváló Afrika-kutató, indokolt tehát, hogy Krizsán László az ő tudományos eredményeivel foglalkozik e kötetben, amely adattárral zárul.

Bata Ferenc polgármester bevezető köszöntője és Juhász Antal szerkesztői utószava foglalja keretbe a jól dokumentált, tartalmas illusztrációkkal gazdagított könyv anyagát, helyismereti irodalmunk szép teljesítményét.

Kovács Dániel

CZIRJÁK ÁRPÁD:

Erdélyi magyar breviárium

Az *Új Magyarország* című lap hasábjain két és fél évvel ezelőtt (1996. január 13.) érdekes írás jelent meg Az „új templom falai” címmel. Arról tudósít, hogy rendhagyó eset történt Kolozsvárott a Protestáns Teológiai Intézetben. Czirják Árpád katolikus érseki helynök a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa védte meg doktori disszertációját. A dolgozat pedig – ilyenre még példa nem volt Erdély történetében sem – a heves vérmérsékletű, szószéken és írásaiban türelmetlenül szókimondó, Szegedi Kis István protestáns tudós teológiáját elemzte.

A breviárium – írja Czirják Árpád most megjelent könyve előszavában – imakönyvet jelent, amelyből az egyházi ember nap mint nap elmádkozza a kijelölt részt. Ez a könyv azonban nem imádságokat, hanem egészen más jellegű írásokat tartalmaz. A breviáriumhoz legfeljebb annyira köze, hogy a között írások is naphoz kötöttek, akárcsak az imádságok. Az imádkozó embert az istenszeretetre, e könyv olvasója pedig – a szerző reménye szerint – Erdély szeretetére kap indítást.

A breviárium szó a rövidsége utal – folytatja a szerző. Rohanó világunkban legtöbb ember időhiány miatt panaszkodik. Nincs idő olvasásra, pihenésre, emberi kapcsolatok kiépítésére, azok elmélyítésére, noha az emberi lét emberré válás, önmagunkat csak mások révén valósíthatjuk meg. Olyan ez a könyv – jellemzi tovább a szerző munkáját – mint napjaink nélkülözhetetlen járműve: a földalatti vonat. Az utazáshoz jegyet kell venni, a jegy pénzbe kerül, mindennek meg van az ára, még az ismeretszerzésnek is. Ez a könyv időt, érdeklődést, figyelmet és főleg Erdély földje és népe iránti szeretetet igényel. A tágabb értelemben vett Erdély nagyjainak rövid életrajza, a legfontosabb művek adatszerű száraz lajstroma nem tud, nem is akar a krimik izgalmával versenyezni.

Az Erdélyi magyar breviárium „szereplőit” a szerző szabadon választotta ki, de a könyvbe csak azok kerülhettek be, akik e tájon születtek, és biztos források alapján ismert születésük napja, és a szellemi élet bármely területén maradandót alkottak, de már elköltöztek az élők sorából. A kötet semmiféle felekezeti szempontot nem követ, sőt még a bemutatott személyiségek vallásait sem tünteti fel, ahogy a szerző fogalmaz: „E gazdaság csoport éppen azért ilyen szép, mert minden vallás színei megtalálhatók benne. Igazán sajnálhatjuk, hogy Dávid Ferenc, a nagy vallásalapító csak azért nem tűnik fel nagyjaink között, mert nem ismerjük születésének pontos időpontját.”

Rendkívüli és imponáló tárgyi tudás, általános műveltség, a művészetek (különösen a görög-római), filozófia, nyelvészet, történelem, néprajz, népköltészet, színház, politológia, demográfia, biológia stb. magas fokú ismerete jellemzi az írásokat, a szerző a magyar és egyetemes művelődéstörténet kiváló ismerője. Nagyszerű alkotás kereteit tekintve is, átgondolt, formatervezett mű. Az egyes hónapokat Szilágyi Domokos: Január, Február, Március, Április című verse fogja keretbe, majd részletesen bemutatja a nap ünnepeltjét. Közismert – pl. Bocskai István, Orbán Balázs, Széchenyi Zsigmond, Ignác Rózsa stb. – és kevésbé ismert politikusok, tudósok, írók, költők, művészek, természetudósok életrajzát ismerteti, kiemelve mindig magyarságukat, keresztény-keresztyén mivoltukat.

De Czirják Árpád az emberi kapcsolatok, érzések, társadalmi rezdülések alapos megfigyelője és ismerője is. Stílusra tömör, elegáns, olvasmányos, helyenként azonban erős patoszos hatja át. Kár, hogy a kötetben a nyomda ördöge is dolgozott, értelemzavaró hibák bosszanthatják az olvasót. Másik kifogásunk pedig, hogy egyetlen forrásmunkát sem

jelöl meg, pedig kívánatos lett volna legalább néhány idézetnél a kútfő pontos megjelölése is.

Ízelítőtül kukkantsuk bele Czirják Árpád kalendáriumba.

„Az igaz vereségében is erősebb, mint a gonosz győzelmében” címe március 22-én Ferenczi János református lelkipásztor, néprajzi író az 1859-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium könyvtárának megalapítója születésnapján közölt írásnak. A szerző Hídvégi Mikó Imrére, a nagy könyvbarátra emlékezik – azon túl, hogy Ferenczi János érdeméről sem feledkezze el –, és idézi a nagy műveltségű férfi életfeljegyzését tükröző jelmondatát: „Peragit tranquilla potestas, quod violentia nequit.” (Mit erőszakkal nem, csendben és halkán munkálva végigvihetünk.) Ez az életprogram – írja Czirják – találatosan kifejezi a szívós kitartást, és a közösség iránti áldozatkészséget, amelyet nagy példaképe, Bethlen Gábor szellemében vállalt. Majd rámutat a következőkre: „Nemzedékünknek éppen ezek az erények, a kitartás és áldozatkészség legszembetűnőbb fogyatékosságai. Hamar elveszítjük türelmünket, hitünket, jövőbe vetett reményünket, ezért gyakran feladjuk a küzdelmet. Azzal nyugtatjuk magunkat, hogy elvégre csak egy élete van az embernek és ha itt úgyse változik semmi, mi értelme van az anyagi kilátásnak? Éppen az a bajunk, hogy teljesen benne vagyunk az élet forgatagában, és nincs arra rálátásunk. Amint a festőművész, aki széles vásznon dolgozik, időnként hátralep, hogy távolabbról egészen lássa alkotását, úgy néha nekünk is vissza kell lépni az élet zajából a könyvtárszoba csendjébe, töltekezni kell, a szellem távlatában kell szemlélni a jövő körvonalait, ráérezni, hogy nem hiábavaló művön fáradozunk. A jó könyv új erőforrásokat szabadít fel bennünk, általa visszanyerjük életkedvünket, jövőbe vetett reményünket.” Az ősoket megcsodáljuk, de szellemiséget sugárzó írásaikra már alig figyelünk – mondja tovább a szerző –, inkább a folyton veszeltyt sejtető szírénhangokra hallgatunk. A veszedelem ránk is leselkedik, körülöttünk is egyre több a halálmadár, a pusztulást sejtető szírénhang, de szerencsére velünk vannak a bátrak, sőt vakmerők, akik a „hajót” semmi csábításra el nem hagyják, ha kell, még a fülüket is bedugják, hogy semmi egyebet ne halljanak, csak azt, amit lehet és kell megtenni, amit örökségül ránk hagytak. Odüsszeusz az árbóc, minket pedig a könyv, a belőle áradó erdélyi szellem fog megmenteni.

„Et tua res agitur” címet adja április 26-i írásának, melyben az 1599-ben született Tatosy György krónikásra emlékezik. (Tatosy György önéletrázis, és történeti feljegyzéseiből Domokos Pál Péter írt figyelemre méltó tanulmányt az Irodalomtörténeti Közlöny 1957/3. számában.) A latin cím értelme: Ember, a történelemben a te ügyed bonyolódik. Az emberiség történelme és abban az erdélyi magyarság sorsa nem valamiféle óriási színpad árnyékában fellállított alacsony dobogó, és azon végigvonuló eseménysorozat, amelyet kívülről szemlélünk, majd kiértékelünk – mondja a szerző. Az itteni magyarság nem úgy lépett elő a történelmi háttérből, mint valamely új színpadi szereplő,

hanem mint olyan népelem, amely küldetést teljesít. Nekünk nincs takargatnivalónk, térben és időben pontosan betajoljuk magunkat. Jó lenne, ha minden nép beismerné, hogy valamikor, valahonnan jött. Aki például a Balkán déli hegyvidékéről jött, ismerje be, hogy jött és ne próbálja bizonyítani, hogy mindig is ott volt. Végezetül gondolatait a szerző a következőkkel zárja: A történelem olyan, mint egy ház alapja, azon nyugszik minden. A balga ember házát homokra építette, az okos ember viszont sziklára. A történelemtanítástól függ, hogy mire építünk: homokra vagy sziklára?

Köteles Pál író, publicista születésnapján, április 27-én „Rabságra lehet születni, de rabságra nem” címmel jelenik meg az erdélyi valóságot nagyon is mélyen szántó gondolatfüzere. Az új hazába kivándorolt, és azóta már az örök hazába költözött író „Bűcsű Erdélytől” című könyve jut eszébe, amikor így fogalmaz: „Ha van keserűség a földön, akkor a szülőföldjét igazán szerető és attól mégis elszakadni kényszerülő ember keserűsége minden bizonynyal az. Az itt maradó rokonok, szomszédok, ismerősök, a kenyer, a táj, a temetőben porladó ősök szontjai megannyi összetevője az életnek. Ezek nélkül szinte nem marad semmi, amiért még egyáltalán érdekes élni. És mégis sokan úgy érzik, hogy nincs más kiút számukra, meg kell tenniük ezt a félelmetes lépést.”

Végezetül Jósika Miklós író születésnapján április 28-án „Nem annyira a nyelvünknak, mind édesanyúnknak kell számat adnunk nyelvünkrol” címmel jelenik meg a visszaemlékező írás, melyben Czirják fontosnak tartja leírni, hogy Magyarországnak a latin nyelv volt a hivatalos nyelve 1825-ig. A bécsi udvarral folytatott kemény küzdelem után 1833-ban vezették be hivatalos nyelvként a magyart, és amíg a politikusok nyelvünk bevezetéséért és használatáért küzdöttek, addig Jósika ékes magyar nyelven *Abafi* címmel könyvet tesz közzé, s mesterművében Erdélyt olyan szép, mint egy színes álom. Szülőföldünkről – véli a szerző – csak erdélyi ember tud ily hitelesen és színesen írni. Megtudjuk tőle, hogy Erdély változatos és titokzatos. „Utazók, kalandorok, költők, festők képzeletét izgató tündérrország, amely haragvó arcát mutatja annak, aki nem ismeri a bűvös szót, de aki kiejti a varázsigt, annak egyszerre megszelídül, kitárja szívét, megnyitja gyéneinek mélységét, túri, hogy tajtékzó vizeit megzabolázzák, földjét ekével hasogassák, méhéből kincseket bányásszanak. Erdélynek küldetése és hivatása van. Az álom áthidalja az idő és tér szakadékát, a régmúlt jelenné lesz, az elvándorolt, idegenben élő újra itthon, Erdély földjén érzi magát. A reformkor kezdetén – mint olvastuk – nagyjaink azért harcoltak, hogy anyanyelvünk hivatalos nyelv legyen. Közel kétszáz év elteltével a Balkán ölelő karjaiban ma sem akarunk mást, mint az egykori szabad Erdély gyermekeiként a pénzünkön fizetett tisztviselőknak az édesanyánktól tanult nyelven elmondani ügyes-bajos dolgainkat, netán panaszunkat.” (Glória Nyomda és Kiadóvilálat, Kolozsvár)

Dr. Udvarhelyi Nándor

SZARKA LAJOS:

A tábornok bére

Szabadságharcunk másfél százados évfordulójára megjelent munkák között kevés van, amelyek olyan jól ötvöznék a hadtörténetet és a helytörténetet, mint Szarka Lajos: A tábornok bére című könyve. *Gyulai Gaál Miklós* egyike a szabadságharc harmincegy, végig szolgáló tábornokának, Zala megyének pedig ő volt az egyetlen 1848–49-es honvédtábornoka. Hitvallását így fogalmazta meg 1848 szeptemberében: „Gazdaságomat, minden más jószágaimat elhagytam drága hazám megmentéséért. Meggyőződésemet vállalt kötelességem teljesítése lesz bérem, amit tőlem senki el nem vehet”. Nem gondolta szegény, hogy leendő „bére” egyrészt a forradalmi hadbírószág előtti eljárás és meghurcoltatás – igaz, hogy felmentették –, másrészt a bukás után az osztrák vérbírószág által kiszabott halálos ítélet, amelyet kegyelemből 20 évi vasban töltendő várfogságra enyhítette.

A császári hadsereg mérnökkari tisztjeként részt vett az 1844-es pesti országháza tervpályázaton, majd nyugalomba vonulva zalai közép birtokán gazdálkodott. Részletes ismertetést olvashatunk jövedelmeiről, amelyek nem voltak megvetendőek. Ennek ellenére, némi ingadozás után 1848 őszén csatlakozott a honvédsereghez. A dunántúli harcokban helyismerete sokat segített Perczelnek, csapatai élén osztrák területre is behatolt. Ezért kinevezik ezredesnek és rábízák az aradi vár ostromát. Ám kevés katonát és elégtelen felszerelést kapott ehhez a nagy feladathoz, s meg kellett küzdenie a helyi szerb és román lakosság ellenséges magatartásával is.

Az ostrom eredménytelensége hadbírószági eljárást vont maga után. Felmentik: „Miatán Gaál tábornok úr magát teljesen igazolta, s a történet hibák az ellenség megverésével jöváteltettek, e tárgy bevégettnek tekintendő” – így a záróokmány. Megbízzák a Balaton-felvidék védelmi rendszerének kialakításával. A terv a Bakonytól a Tihanyi-félszigetig húzó sáncrendszer kiépítését célozza, amely különösen a harcok elhúzódaása esetén lett volna fontos. Felmerült ugyanis Tihany szigetét alakítása, egy régebbi csatorna felújításával. Sajnos az erődítmény kiépítéséhez több időre lett volna szükség, és különben sem volt elegendő létszámú magyar csapat a területen az ellenállás megvalósításához. A tihanyi erődítés terve azonban fennmaradt az utókor emlékezetében. Eötvös Károly balatoni utazása során eljutott Tihanyba is, ahol visszaemlékezett az 1849-es „nagy tervre”, bár tévesen azt hitte, a korábbi csatorna nyomait látván, hogy annak egy része megépült. Így emlékezett: „Hejh, tihanyi széles árok: te voltál egykor sok jó magyarok utolsó reménysége. Jöttek mérnökkari tiszték és úti biztosok, kijelölték a csatorna vonalát, s száz és ezer odarendelt ember elkezdte ásni, vézni, lapátolni a kemény földet. Ma is megvan a nagy árok nyoma. Fenekét, oldalait benőtte a vad fű, de ma is tanúságot tesz arról a keserű ábrándról, amely a magyar nemzetet Tihany ormáin akarta megmenteni”.

Gyulai Gaál Miklós tábornokot a császáriak 1849 szeptemberében Keszthelyen letartóztatják, Bécsbe, majd Pestre viszik, novemberben pedig az általa sikertelenül ostromolt Aradon folytatják le ellene a hadbíróvási eljárását.

Kétségbeesetten érvel, védekezik és ennek köszönhetően – no meg feleségének, aki kijárta, hogy férjét ne azonnal vigyék Aradra, akiből ezért nem lett aradi vértanú –, „csak” 15 évi erőfogságot kap. A vérengző Haynau ezt túl enyhének találja és december 24-én, Karácsony napján a haditörvényszéket újabb vizsgálatra utasítja, amelynek végén kötélt általi halált szabnak ki rá. Viszont a jóváhagyásra felterjesztett halális ítéletet 1850. február 28-án ő maga enyhíti 20 év várfogságra, bilincsen.

Aradon raboskodik, több száz társával. Helyzetük eleinte türhét, látogathatják őket, sőt havonta egy alkalommal kieresztik őket városi családokhoz ebédelni. 1853 februárjában azonban, Libényi János sikertelen merénylete után megszigorítják a fogvatartást. Gaál Miklós azonban már nem sokáig szenved a kazamatákban, betegsége súlyosbodik, Pestre viszik és ott hal meg a rabkórházban 1854. november 30-án életének 56. évében.

Felesége nagybonyi birtokán temetik el. Özvegye sokat fáradozik férje emlékiratainak kiadásán, amelyet azonban a rendőrség lefoglal. Később kerül a Hadtörténeti Levéltárba, értékes forrásaként a későbbi kutatásnak.

Bár nem ő lett a 14. aradi vértanú, megérdemli az utódok főhajtását. A kötet nemcsak emléket állít a méltatlanul elfeledett katonának, hanem érdekes és izgalmas olvasmány is. Terjedelmes jegyzetapparátus, források felsorolása adja meg tudományos hitelét, a történelmi mondanivalót, képek, térképek és korabeli oklevelek szemléltetik.

Róbert Péter

A Partiumi Füzetek újabb négy számáról

Nem sokkal ezelőtt ismertettük a Nagyváradon megjelenő *Partiumi Füzetek* első négy számát (*Honismeret* 1998. 6. 115–117.). Most, hogy újabb négy szám jutott el hozzánk, szükségesnek látjuk őket is ismertetni. A *Dukrét Géza* által szerkesztett sorozat ezen négy újabb száma, ha általában jellemezni akarjuk őket, műemlékvédelmi jellegűeknek mondhatók.

Az ötödik számot *Benedek Zoltán* írta, tárgya helytörténeti-egyháztörténeti alapozású műemléki-, műemlékvédelmi ismertetés; tartalma felől címe teljes mértékben tájékoztat *A nagykarolyi Károli Gáspár református templom. (Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Nagykaroly – Belváros Református Egyházközség kiadása, 1998. 36 old.)*. A borító előlapján a nagykarolyi református templom színes fényképével, a hátlapján Károli Gáspár templom előtti szobrának ugyancsak színes fotójával készített füzet sok belső, főleg rajzos illusztrációt is közöl. A füzet a nagykarolyi református egyházközség történetébe ágyazva mondja el a templom építéstörténetét. Eleinte a reformátusok (1545–

1723) a város régi, középkori eredetű katolikus kőtemplomát használták. De az ellenreformáció térhódításával a katolikusok visszaszerezték. Ez volt az első nagykarolyi református templom, a reformátusok pedig építettek maguknak új templomot. Ez volt a nagykarolyi reformátusok második temploma, amely rövid időn belül összedőlt (1746–1752). Újabb templom építésére határozták el magukat. Harmadik templomuk 1746–1752 között, sok nehézséggel lektüzdve épült fel. Ma is ez a templom – jelentős átalakítások, toronyépítés és bővítések után – a nagykarolyi reformátusok „nagy”, „első”, „belvárosi” temploma. Füzetünk ennek a templomnak az építéstörténetével, külsejének, belsőjének, berendezésének leírásával foglalkozik.

A hatodik füzet *Bessenyei István* munkája. Címe: *Sarmaság (a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Sarmasági Református Egyházközség kiadása, 1998. 40 old.)* és a több apró fejezetben gondos helytörténeti összefoglalását adja ennek az észak szilágysági jeles, a maga környezetében egyfajta gazdasági, társadalmi és kulturális központot képező, ősi településnek (Földrajzi fekvése; Természeti viszonyai; A település története; A lakótelek elrendezése; Lakossága; A református egyház története; Római katolikus egyház; Baptista gyülekezet; Az iskola története; A kultúrház; A posta-telefon; A szénbánya története; A társaság; A Mezőgépezeti állomás története; A fogyasztási szövetkezet; Az egészségügy; A sarmasági tanyavilág története és mai viszonyai). Különösen hangsúlyos része a település története című fejezet, amely kibővül a református egyház és intézményei, tisztségei történeti és jelenlegi állapotának ismertetésével. Ami Sarmaság mikroközpont-jellegét illeti, felsorolja a községhez tartozó apró településeket is leglényegesebb adataikkal: Selymesilóvát, Lompért, Majádót, Mugahegyet, Partot. A füzetet 14 belső, szövegek közötti fekete-fehér fotó kíséri, míg a borító előlapján a sarmasági református templom színes fotója, hátlapján pedig a település, Sarmaság színes távlati képe látható.

A hetedik füzet a legerjedelmesebb, *Dukrét Géza* szerkesztésében *Hol sírjaink domborulnak* címmel és *Partiumi temetők* alcímmel különböző szerzőktől származó, egy-egy temető, vagy egyes temetők kimagasló jelentőségű sírjeleiről szólnak. A sírjelek elé nyugodtan kithetnénk a „pusztuló” jelzőt is. A tanulmánykötet kimondott célja megmenteni a pusztuló temetőinkből azt, amit még lehet, illetve feljegyezni mindazt, ami már menthetetlenül veszendőben van, vagy már meg is semmisült. Innen van ezeknek a tanulmányoknak és az egész kötetnek is határozott műemlékvédelmi jellege. Természetesen nemcsak a legelterjedtebb, de egyben a leginkább pusztuló fejfákról van szó, hanem a ritkább, de erősebb kötődésük ellenére is gyorsan romló fémöntvény sírjelekről, sőt a kőemlékekről, és számos építményről (kriptá) is. Temetőink feltérképezése, sírjelek megtartása, vagy ahol ez már lehetetlen, ott hiteles, forrásértékű dokumentálása a partiumi magyarság halasztást nem tűrő feladata. Ennek a munkának szép, ám kezdeti megnyilvánulása ez a kötet (*Erdőközi István: Árpád-kori sírhantok; Lakóné Hegyi Éva: Régi sírkövek Zilahon;*

Erdei János: A szilágyosmlyói református temetőről; *Major Miklós:* Örök pihenőhelyek Szilágynagyfaluban; *Péter I. Zoltán:* A kisbátányi örök csend otthonában; *Székely Antal:* Az ombodi és a szatmárpálfalvi temető; *Kiss Kálmán:* A túrterebesi temető; *Hitler Ferenc:* Felsőbánya pusztuló történelmi relikviái; *Benedek Zoltán:* Emberalakú gombfák (Börvely); *Borbély Gábor:* Csónak alakú fejfák az érmelléki református temetőben; *Bokor Irén:* Az érmihályfalvi temető és sírjelei; *Szuhágyi Katalin* (Érmihályfalva): A város fölött – az emlékezés magaslatán; *Kordics Imre:* Az olasz plébániatemplom halotti címerei; *Pávai Gyula:* Aradi pantheon; *Deák József:* Régi és mai magyar temetők a Dézna völgyében; *Raj Rozália-Nagy István:* Vajdasági református temetőink; *Koncz László:* A szilágyosmlyói református temető feltérképezése.) Külön fel kell hívni a figyelmet négy közbeiktatott néprajzi, illetve módszertani tanulmányra: *Kordics Imre:* Temetkezési szokásainkhoz kapcsolódó jelrendszere; *Bokor Irén:* Halottas szokások és hiedelmek Szilágyperénre; *Magyari Etelka:* Temetkezési szokások a bánsági magyar református falvakban és *Dukrét Géza:* Módszertani kérdések temetőink felmérése című írására. A kötetet sok illusztráció – fényképek és rajzok – kíséri.

A nyolcadik füzet *Major Miklós* munkája: Szilágy-ság. Tájak, műemlékek, emlékhelyek című, több fejezetre osztottan ismerteti a Szilágy-ság mintegy 30 települése földrajzi-, történelmi-, néprajzi-, műemléki viszonyait (Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség kiadása, 1999. 52 old.) A füzet bevezető, kiemelt része a Tájak, műemlékek, emlékhelyen a Szilágy-ságban című, alapvetően földrajzi-, településföldrajzi fejezet. Az ezt követő rész is földrajzi és szorosan kapcsolódik az előző fejezethez: A táj természeti adottságainak általános jellemzése. Ezek után *Major Miklós* részletesen foglalkozik a Szilágyosmlyói-medencével. Ezeknek a fejezeteknek az értékét nagyon növelik a fotóillusztrációk, számszerint 44. Külön kell szólnunk a jó, könnyen áttekinthető térképábrázolatokról és a borító külön látható színes látképekről (Zilah), valamint a hátlap ugyancsak színes, a szilágynagyfalui Nagyhalomt ábrázoló képeről. Hangsúlyoznunk kell, hogy füzetünk földrajzi indítékú tájismertetés, tekintettel a művelődéstörténeti vonatkozásokra, a műemléki viszonyokra, idegenforgalmi lehetőségekre. Az egész összeállítást – ami a Kisebbség jelentőségű természeti látnivalók – egyedi tájadságok – művészettörténeti és néprajzi értékek című fejezettel zárul, rendkívül jó, rövidsége ellenére teljességre törekvő, példaértékű könyvecskének tartjuk.

Bízva abban, hogy az eddig megjelent és általunk ismertett nyolc számot hamarosan több szám követi, ajánljuk mind helytörténettel, mind honismerettel foglalkozó barátainknak a Partiumi Füzeteket bővebb, alaposabb tanulmányozásra.

Dankó Imre

SZARKA SÁNDOR:

A horvát tengerpart

Több, mint nyolc évszázadon keresztül egybefüggő Magyarország és Horvátország története, Horvát-Szlavonország vagy más szóval Horvátország és Szlavónia a magyar szent korona társországnak sorsa. Ismeretes, hogy egy hagyomány szerint már Szent Imre herceg felesége is horvát királylány lett volna. Történelmi tény azonban: VII. Gergely pápától koronát kapott Zvojnimir (Svojnimir Demeter 1076–1088) I. Béla királyunk – Zvojnimir nővérét – Ilonát vette el feleségül, s a rokonság révén a horvátok Szent Lászlót hívták meg a trónra, aki 1095-ben alapította meg a püspökséget Zágrábban, a Kalocsai Ersekség alá rendelt. Tény az is, hogy 1102-ben Kálmán királyunknak ajánlották fel Horvátország és Dalmácia trónját. A sor folytatható Nagy Lajossal, Zsigmond királlyal, Mátyással. E közös történelmi gyökereinkre gondolva, különösen megdöbbentő élmény a PANORÁMA „mini” útikönyvek sorozatában Szarka Sándor: A horvát tengerpart című kötetét kézbe venni.

A szerző röstell magyarságát, a történelmi Magyarországot; tudatosan avagy az ismeretek hiányában fordít el, vagy hallgatja el nemzetünk múltját. Pedig, még a monolitikus időkben, Bács Gyula által szerkesztett, Jugoszlávia című útikönyv 5. kiadása (1983) is minden egyes esetben legalább zárójelben rögzíti a helység vagy város magyar nevét is – ma már az közismert –, és a történelemben is használatos volt. A történelmi áttekintésben viszont csak magyar néven említ bizonyos városokat – de nem is tehetné másképpen –, mert az anakronizmus lenne.

A kötet tárgyi tévedései külön tanulmányt igényelnének, ehelyett csupán néhány megjegyzés. Ha a szerzőnek ideje lett volna alaposan tanulmányozni a történelmi Magyarország térképét, akkor nem állapította volna meg Abbáziáról, hogy „az 1868-as horvát-magyar kiegyezés eredményeként Fiumével együtt Magyarország része lett.” (93. old.) (Sohasem tartozott Magyarországhoz, az más kérdés, hogy a Monarchia kedvelt üdülőhelye volt.) De talán nem írta volna le azt sem, hogy „Velenice és Horvátország között a Kvarnernél a *zadari béke* húzta meg a határvonalat 1358-ban.” (14. old.) (Ez ugyanis a zárai béke volt, minden történelmi-könyvben így olvasható.) Szerzőnknek ehhez nem kellett volna mélyreható kutatásokat folytatnia, még csak el sem kellett volna olvasnia Bertalanffy Pál: Világnak két rend-béli rövid ismerete című 1757-ben Nagyszombatban kiadott munkáját, elég lett volna fellelőzni a Földrajzi nevek etimológiai szótárát, melyből nyilvánvaló: a magyarban a városnév velencei olasz változatát csak újabban kezdi felváltani a horvát változat, tehát: az említett béke időpontjában csak *Zára* létezett.

A sort folytatni lehetne sokáig, de ha már Záránál időzünk, nem állhatjuk meg, hogy ne illessük megjegyzéssel a zárai Szent Simon templommal kapcsolatos megállapításokat, amikor szerzőnk arról ír, hogy Szent Simon csontját őrző ezüstkoporsón lévő domborművek „Zadart meghódító Nagy Lajos királyt és családtagjait, valamint Szent Simon életének nevezetes eseményeit ábrázolják”.

(130. old.) (Következésképpen ügyeljen szerzőnk arra, hogy a Zára városnév meg ne említessék.)

Ismét meg kell állapítanunk; milyen kár, hogy szerzőnk nem ismeri a már említett Jugoszlávia című útikönyv utolsó bővített kiadását, ahol Bács részletesen leírja, hogy királyaink többször jártak Zarában, de történelmünk más eseménye is kapcsolódik e városhoz: így 1105-ben Kálmán király bevonult Zarába, és megerősítette a várost jogaiiban, majd amikor ismét Velence uralma alá került, 1180-ban III. Béla visszaszerelte, majd II. Endre és IV. Béla küldte segítséget a záraiaknak. Nagy Lajos királyunk pedig 1358-ban döntő győzelmet aratott a velenceiek felett, és a ferences-templom sekrestyéjében maga a király diktálta a súlyos békefeltételeket; melyben a doge kénytelen volt a „Dux Croatiae et Dalmatiae” címről is lemondani. De magyar szempontból megemléstés kívánkozik, hogy Zarában született, itt keresztelték meg Nápolyi Johanna királynőt, itt temették el I. Lajos első feleségét, Erzsébetet; itt koronázták meg Zsigmonddal szemben álló Nápolyi László ellenkirályt, hogy csak néhány mozzanatra mutassunk rá. Zarának a magyar királyok iránti hűsége példamutató, talán nem véletlen, hogy Velence hódító törekvéseivel szemben a dalmát városok – így Zára is – mindig kitartottak a magyar–horvát királyok mellett, és az sem véletlen, hogy Nagy Lajos idején magyar királyi hadiflotta állomásozott Zarában.

Talán nem ártott volna az sem, ha szerzőnk, kötetének megírása előtt kezébe veszi dr. Borovszky Samu által szerkesztett, gróf Batthyány Tivadar előszavával ellátott Magyarország vármegyéi és városai sorozatból *Fiume és a magyar–horvát tengerpart* című kötetét, és elolvasta volna legalább ebből a *Fiume kirándaúlóhelyei* a *Quarneron* című fejezetet. Ha máshonnan nem, innen biztosan megtudhatta volna, hogy *Vegliá (Krk) sziget* a XV. század végéig a Frangepánok birtoklása révén a magyar királyság területéhez tartozott. A tatárok elől futó IV. Béla – Traunál (Trogrin) visszatérünk rá – a szigetekre menekült, és Castelmuschioban várta meg a pusztító ár visszavonulását. De *Cherso (Cres)* szigetről is tudni illik, hogy 1789-ben véget ér a velencei uralom, és 1809. május 6-án Vegliával együtt I. Ferenc császár elfoglalja, majd Klobusiczky József fiumei kormányzó leiratával mindkét szigetet a magyar tengerparttal egyesítették. Csak érdekességként említhetjük meg, hogy Cherso legnagyobb városa, virágzása idején a 20 000 lakosú *Ossero (Osor)* 1285-ig püspökség volt, s 1888-ban Stefánia főhercegasszony, illetve Rudolf főherceg is meglátogatta, melynek emlékét a helyi múzeum ma is őrzi.

Lussin (Loinj) szigetével kapcsolatban el kell mondanunk, a történelmekutatások valószínűsítik, hogy a tatárok elől menekülő horvát, illetve magyar családok népesítették be a szigetet, amely 1358-ban a zárai béke értelmében Nagy Lajos uralma alá került. A magyar uralom rövid ideig tartott, mert Zsigmond 1409-ben már elveszítette, majd a törökök, berberek, uszkók és a kalózok pusztították, míg Napóleon bukása után ismét Ausztriához került.

Bízonyára túl szigorúak voltunk idáig Szarka Sándorhoz, mert kötet 94. oldalán két ízben mégiscsak leírta a *Fiume* városnevet, hely hiányában

azonban most Fiume történetére csak dióhéjban reflektálhatunk. Fiumét a mai nevén először 1260-ban IV. Béla egyik oklevelében olvashatjuk. A város 1337-től került a Frangepánok kezébe, kiknek uralma alatt ténylegesen a magyar korona tartozékának tekintendő 1365-ig. Fiume 1508-tól a velenceiek kezében volt, de érdekes módon meghagyták a város autonómiáját, majd 1511-től ismét visszakerült Ausztriához, Miksa császár birodalmához, aki Fiumét a kiállott szenvedéséért azzal kárpótolta, hogy 1515-ben a *fidelissima urbs* (leghűségesebb város) címet adományozta.

Nagyot ugorva a történelemben, elérkezett 1779. április 23., amikor Fiumét és kerületét, mint közvetlen testet, *separatum corpus*-t Magyarországhoz csatolták. Ennek emlékére helyezték el 100 évvel később a fiumei városház falába Mária Terézia érdemeit is megőrkötött emléktáblát. Mária Terézia diplomája szerint Fiume és kerülete Magyarországon koronájához tartozó külön terület volt, nem tartozott Horvátországhoz, és felhatalmazta a várost arra, hogy autonóm jogánál fogva saját jövedelmét kezelje, de számadásait köteles volt a királyhoz felterjeszteni.

Fiume irodalma is megérdemel néhány szót. Legnevesebb magyar írója Császár Ferenc, aki a fiumei gimnázium magyar nyelv- és irodalomtanára volt 1840-ig. Az olaszok számára magyar nyelvtankönyvet írt: *Grammatika Ungherese dell'Avvocato Francesco császár*. A címből is megállapítható, hogy a szerző ügyvéd is, aki először a fiumei Váltó-, Kereskedelmi-, és Tengeri Konzultánsi Törvényszéknél igazgatóként működött, majd a szabadságharc leverése után hazafias érzelme miatt állását elvesztette, Pesten ügyvédi irodát nyitott, és lapszerkesztő lett. Fiumének jelentős magyar újságjai voltak, ezek közül kiemelkedő a *Magyar Tengerpart*, amely rendkívül neves publicistákat sorakoztatott fel. Fiume közjogi történetének jeles ismerője volt Falk Miksa, (aki egyébként a parlamentben a regnikoláris bizottság előadójaként Fiume történelmi jogának szószólójaként volt ismert), de említésre méltó az is, hogy ekkortájt számos honismereti és útleírás látott napvilágot Fiuméről és környékéről, melyek közül legjelentősebb talán Donát Imre, öt kiadást megért *Fiume és környéke* című könyve. Nem hagyhatjuk ki Jókai Mórt sem, akinek *Egy játékos, aki nyer* című regénye erről a vidékről és akkor íródott, amikor Jókai Fiumében tartózkodott.

Portoré (Kraljevica) ismertetésénél Szarka Sándor a város történelmi nevezetességeként Tito jugoszláv exelnök fiatalkori lakatos múltját tartja kiemelkedőnek. Még szerencse, hogy megjegyzi azt is, hogy állítólag a Zrínyi család palotájában szövetkezett a két történelmi család a Habsburg-ház trónfosztására 1671-ben. Pedig Portoré kisvároska a magyar tengerészetben neves múlttal rendelkezik. A Punto d'Ostron áll a portoréi világitótorony „amely 12 tengeri mérföldre szórja állandó fényét, minden három perc után egy-egy villantással”, jellemzi Borovszky. Szerzőnk értesülései azonban itt sem a legpontosabbak; a hagyomány szerint ugyanis nem a Zrínyi-palotában, hanem a Szent Miklós plébániatemplomhoz épített kastélyban, (amely a jezsuitáké volt) és amelyet Novigradnak –

új várnak – is neveztek, illetve a kastély kápolnájában volt a Wesselényi-féle összeesküvés, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf és társai között. De meg kell említenünk egy régebbi hagyományt is, amely szerint IV. Béla Portorénál kelt át akkor, amikor Veglia szigetére menekült a tatárok elől, és ettől kezdve hívják *portus regiusnak*, azaz király kikötőjének. Az azonban kétségtelen, hogy igazi királyi kikötő akkor lett, amikor 1729-ben III. Károly meglátogatta, és kiépíttette, hadikikötőül szemelve ki azt.

A magyar-horvát tengerpart jelentős városa *Cirkvenica* (*Crikvenica*), melyről hiteles feljegyzéseket már a XIV. századból találhat, noha a területén előfordult leletek arról tanúskodtak, hogy már a római uralom alatt is lakott hely volt. A Frangepánok birtoka volt ez a helység is, akár csak Portoré. A vár Kotor heggyén állott, ennek alján épült Szent Antal temploma kis faluval. Mivel a templom horvátul krcek, a városka horvát neve ezért lett *Crikvenica*. Valóban – ahogy az útikönyv is írja – Frangepán Miklós bán telepítette ide a pálosokat, hogy a vidéken a kultúrát terjesszék. Kolostora ma is áll, József főherceg vette meg, és szanatóriumnak rendezette be. A kolostorban sok műkincs, és különösen sok festmény volt, melyek mind elkallódtak, egyetlen egy kivételével, ami a kolostor pálosok részére történő átadását ábrázolja.

Novi (*Novi Vinodol*) a Frangepánok és Magyarország történelmében is gyászos emlékü városa. Veglia uralkodója Mátyás alatt megszállja – testvére halális betegségét kihasználva – Novit, majd Mátyás király Magyar Balázs vezérlete alatt hadat küldött Jánosra; utóbbi titkon Velence segítségét kérte, így Magyarország részére védképp elvész nemcsak Novi, hanem egész Veglia szigete is. (Mátyás pecsétje ma is látható a helyi múzeumban.)

Zeng (*Senj*) történetével is alaposabban megismerkedhetett volna a szerzőnk. A 116. oldalon csupán annyi magyar vonatkozást rögzít, hogy „1260-tól a Frankopán családi birtok része, 1469-től pedig szabad királyi város volt. Kiemelkedő helyet foglal el a horvát kultúra történetében.” Néhány kiegészítő adatlék: Zeng valószínű, hogy a legrégebbi magyar város a tengerparton, s az adriai szigetek benépesítésével egyidejűleg települt meg. A IV. században már püspökség volt, Attila hadai megostromolták a várost, bizonyosat azonban csak a XIII. századtól tudunk, amikor a tatárok elpusztították, majd elvonulásuk után IV. Béla királyunk 1260-ban a Frangepán testvéreknek adományozta, akik újra felépítették, és benépesítették. 1297-ben a ferencesek kolostort építettek a falakon kívül, mely kolostort a zengi kapitány 1558-ban leromboltattott, és helyébe a ma is látható Nehaj erődöt építette. A barátok 1559-ben új rendházat voltak kénytelenek építeni. A város többször (1388-ban, 1458-ban és 1462-ben) különböző királyi kiváltságokat kapott, melyeket Mátyás király is megerősített, majd 1488-ban (nem az útikönyvben szereplő 1469-ben) szabad királyi várossá emelte. Ez volt a város virágzásának delelője. Lakossága a mainak többszöröse volt, 12 templom emelte díszét. Püspöksége ősrégi, már a IV. században állott, 1607-től az újjáalakított püspökség a zeng-modrusi címet kapta; ehhez tar-

tozott Fiume is, aminek ordináriusa egyúttal a magyar főrendi ház tagja is volt.

A magyar királyság legdélibb fekvésű községéről *Bagról* (*Carlopage*, horvátul *Karlobag*), illetve annak magyar történelméről megfigyelkedezik Szarka Sándor.

Ahogy Zeng, úgy Bag városa (korábbi neve *Srissia*, *Stripa*) 1387-ben, majd 1432-ben és 1451-ben szintén különböző kiváltságban részesült, amit Mátyás királyunk megerősített. A törökök 1525-ben, a velenceiek pedig 1616-ban teljesen kifosztották a várost, majd francia és spanyol hadaktól szenvedett el nagy csapást. III. Károly halála után veszi fel a Carlopage nevet, majd Mária Terézia megerősíti korábbi kiváltságait, és mint Zeng 1785-ben szabad kikötővé nyilvánítja.

Végezetül *Trau* (*Trogir*) magyar történetéhez is kell néhány gondolatot fűznünk, mivel szerzőnk a város történetének ismertetését Velence meghódításával, 1322-vel kezdi. Trau 1180–1322 között a horvát trónt betöltő magyar király fennhatósága alá tartozott. Közismert, hogy a tatárjárás idején fontos szerepet játszott Magyarország történetében, ugyanis IV. Béla királyunk a közeli Klissza (Klis) városából – ahol két lánya halt meg – az őt üldöző tatárok elől, családjával együtt Trauba menekült. Györfy György történészt idézve „IV. Béla a koronázási jelvényeket, Szent István ereklyéjével együtt, a magyar koronához tartozó Dalmáciába menekíti, de már 1245-ben vissza is viszik állandó őrzési helyére Székesfehérvárra.”

Navigare necesse est, vivere non est necesse – mondja Plutarchos. Bízunk abban, hogy az útikönyv szerzője és a kiadó megszívleli nemzeti értékeinket fontosnak tartó, a magyar történelmi hagyományok tiszteltetésére felhívó gondolatainkat, és a következő javított kiadásban már nagyobb gondal ügyel a történelmi hűségre. (Bp. 1998.)

Dr. Udvarhelyi Olivér

ALBERT ERNŐ:

Sok szép cigánylány¹

Albert Ernő a székelyföldi, főleg háromszéki népköltészeti kutatás kiemelkedő egyénisége, akinek *Háromszéki népballadák* című, 1973-ban megjelent kötete – amit tanítványai bevonásával gyűjtött – klasszikussá vált. Az ilyen gyűjtést a múlt században Vass Tamás indította el, majd Konsza Samu (1887–1971) folytatta a Székely Mikó Kollégium diákjainak segítségével. A legnagyobb gyűjteménnyel – mely változatokban a 3000 balladát is meghaladja – kétségtelenül szerzőnk rendelkezik, aki az említett kötetben 425 darabot közzé is tett úgy, hogy *Szenik Ilona* a dallamokat is lejegyezte. Már ebben a kötetben találunk néhány cigányballadát, mert azok rögzítését az 1960-as évek végén elkezdte és most amikor 36 éneket, balladát közread, ve-

¹ Sepsiszentgyörgy 1998. 64. old. A dallamokat lejegyezte és a zenei elemzést írta *Szenik Ilona*. A fényképeket *Albert Levente* készítette. Kiadja a Kovászna megyei Népi Alkotások Háza.

lünk együtt ezt reméli, hogy egyszer a 300-nál több alkotás is megjelenhet: „valamelyes képet nyújtva a háromszéki cigányság értékes népi műveltségéről”.

Nemcsak a népköltészeti alkotásokat kutatja Albert Ernő, hanem a cigányság történetét is a XVI. század elején történt beköltözéstől kezdve – a levéltári források segítségével – szinte napjainkig. Senki jobban nem ismeri háromszéki hányatott történetüket és őszintén remélik, hogy egyszer ennek összefoglalását is közreadja. A cigányok számát Romániában sem lehet pontosan tudni, hiszen néhány évtizeddel ezelőtt a hivatalos hatalom még csak tízezrekben mérte őket, a legutóbbi népszámlálás már négyszázazerről tudott, de egy nem régi számbavételkor már kétféle milliót is meghaladta számuk, amit egyes cigányvezetők ennek többszörösére becsülnék.

Albert Ernő kutatásai szerint Háromszékre az első cigányok az 1500-as évek elején érkeztek és szétszóródva, falvanként települtek meg. Sokan a Kálnoky grófnak, vagy más birtokosoknak lettek szellelre, mások különböző mesterségeket űzve éltek. A XVIII. század végén már pontosabb összefoglalás tanúskodik arról, hogy falvanként 4–5 család élt, de előfordult a nagyobb településeken, hogy számuk a 10–20-at is elérte. Hagyományos foglalkozásuk a kovácsmesterség, az üstfoltózás, a teknővájás. A XIX. sz. elején Háromszéken már a vályogvető cigányok is feltűntek; sokan zenéléssel keresték kenyerüket. Műveltségük többnyire kettős. Egyrészt a magukkal hozottakat változtatják, fejlesztik tovább, másrészt a velük élő népeket sajátítják el és azt hűségesen megőrzik. Jellemző bizonyíték erre, hogy *A falba épített feleség* (Kőműves Kelemenné) balladájának 1972-ig mindössze 2 változatát jegyezték le a magyarok körében, addig a cigányoknál ez 26-tal gyarapodott és számos olyan motívum tűnt elő, melyet eddig a kutatás nem ismert. Csak a háromszéki cigány változatokban fordul elő Déva vára helyett a bécsi torony. A régi dallamot legtöbbször megőrzik, de az is előfordul, hogy a szöveget a cigány eredetű énekhez igazítják.

Azt hiszem, hogy már ebből is érthető, hogy a cigány népköltészet-kutatás nemcsak számukra fontos, hanem sokat nyerhet vele a magyar népi műveltség történetének feltárása is, mert olyan rétegekbe enged bepillantást, amit a háromszéki székelyek már elhagytak. De nemcsak a szöveg és a dallam megőrzése nagyjelentőségű, hanem az éneklés körülményei is sok mindent elárulnak. A balladákat ritkán énekelik egyedül, inkább csoportosan, virrasztókon, közös munkák szüneteiben. Ez az éneklési mód a magyarságnál már egyre ritkább. Ezzel szemben a cigányok az erdei gyűjtőgyűléskor, a favágás szüneteiben gyakran előhozzák, éppen úgy mint a mezőgazdasági munkák pihenőiben: kapáláskor, krumpli- vagy répaszedéskor. Az együttes balladaéneklés napjainkban is gyakori. Néha az is előfordul, hogy 50–60 ember – asszony, gyerek; öregek és fiatalok – közösen dalolnak. A seprű, fakanál, kosár, kas készítéskor a család együtt énekel egy balladát és ezeknek jelentős része magyar–székely eredetű.

A több szempontból is jelentős kiadványt azzal a határozott kívánsággal tesszük az olvasó elé, hogy

a következő nagy cigánykötetnek nem kell három évig várnia a kiadására, hanem minél előbb megjelenik a magyar és a cigány népköltészet jobb megismerése érdekében.

Balassa Iván

BUZSÁKI ISTVÁNNÉ:

Ötszáz év öröksége. Buzsáki népszokások

A népművészetéről híres Somogy megyei Buzsák község 1998-ban ünnepelte – a maiak őseinek tekinthető – délszláv (horvát) eredetű lakosság betelepülésének ötszázadik évfordulóját. Erre az alkalomra jelent meg Buzsáki Istvánné gyűjtésében és összeállításában egy karcsú, alig százoldalas kötet az ötszáz év örökségbe kapott néphagyományairól. A könyv a település történetének vázlatos ismertetése után nyomban a legnagyobb értéket, a buzsáki szövést és hímzést mutatja be, szemlélteti a jellegzetes hímzésformákat (*vézás, boszorkányos, rítétes*). A másik híres népművészeti ág a fafaragás is szerepel a kötetben, majd a néptáncmozgalom rövid történetét olvashatjuk.

A könyv legnagyobb terjedelemben tárgyalt fejezete a *népszokások* leírása. Először az emberi életfordulókhoz kapcsolódó szokásokat ismerhetjük meg, ebből is a lakodalom bemutatása van a középpontban. Nagyon tanulságos a hagyományos temetkezési szokások ismertetése, ezek jobbára ma is élő, nem egy részükben archaikus hagyományok. A naptári évi szokásai között több olyan adat is szerepel, melyet az eddigi szakirodalom még nem ismert. Figyelemre méltóak a horvát eredetű jelző hagyományok, pl. a négyszeri kotyolás (András-nap, Borbála-nap, Luca-nap, Szenteste) csak ebben a körben volt szokás. Egy rövidebb fejezet a *hiedelemvilágot* és a *babonákat* ismerteti. Igen értékes rész a *táplálkozási szokások*, a *régi ételek* bemutatása: a könyvben 20 hagyományos buzsáki étel receptjét is megtaláljuk (pl. belática, gánica, csacska-nica, bocspor, opresnyára). Az utolsó fejezet egyfajta *parasztkalendárium*, a jellegzetes időjóslo, dologtöltő, és egyéb célra alkalmas napok (pl. féregűző, babvető, terményjóslo, férjijóslo stb. napok) kalendáriumi rendben való felsorolása. A könyvet buzsáki képmelléklet zárja.

A buzsáki népművészetéről a néprajzi szakirodalomban számos cikk, tanulmány jelent meg, ám mind ez ideig hiányzott egy összefoglaló, áttekintő munka. Buzsáki Istvánné könyve nem helyettesíti a tudományos monográfia mielőbbi elkészítését. Az öröndetesen gyarapodó buzsáki idegenforgalomnak azonban nagyon jó szolgálatot tesz ez a tudományos-ismeretterjesztő szemléletű összefoglalás. A kiadvány elsősorban maguknak a buzsákiaknak készült, akik ebből megismerhetik múltjukat, azt az örökséget, amelyre büszkéek lehetnek. A szerző buzsáki lakos, hosszú éveken át a népi együttes vezetője volt, jelenleg is a hagyományörzés aktív munkása. Az általa gyűjtött anyag teljes mértékben hitelesnek számít, a néprajztudomány, a honismeret értékes része. (Buzsák Község Önkormányzata, 1998)

Király Lajos

Honismereti Bibliográfia

Antalné Tankó Mária: Gyimesi frott tojások. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvár, 1999. 64 old.

Az Alföld társadalma. Szerk: *Novák László.* Kiadja a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága Arany János Múzeum. Nagykőrös, 1998. 708 old.; *Novák László:* Honismereti Bibliográfia (1999. 3. szám) „Az Alföld társadalma” című interdiszciplináris konferencia; *Mesterházy Károly:* Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata; *Madaras László:* Az avar társadalom; *Kürti Béla:* Temető és társadalom; *Selmezy László:* A magyarországi jász társadalom a XIII–XV. szd-ban; *Pálóczy Horváth András:* Kunok a kelet-európai sztyeppén és Magyarországon; *Zsoldos Attila:* Királyi szervisek és nemzetségeik. *Bagi Gábor:* Megjegyzések a szabadparaszti fejlődés magyarországi és európai sajátosságaihoz; *Bánkiné Molnár Erzsébet:* Betelepülő vállalkozók szerepe Kiskunfélegyháza polgárosulásában; *Jeney-Tóth Annamária:* Adalékok a XVII. szd-i alföldi céhek életéhez; *T. Bereczki Ibolya:* Társadalmi viszonyok a XIII. szd-i Veszényén; *Szabó István:* A falusi intelligencia szerepe az Alföld társadalmában; *Papp Izabella:* A görögök szerepének módosulása a Jászkunságban a XVIII–XIX. szd-ban; *H. Bathó Edit:* A zsidók letelepedése a Jászságban; *Novák László:* Cigányság az Alföldön a XVII–XIX. szd-ban; *Novák László:* Település és társadalom; *Halász Péter:* A moldvai csángó falvak társadalmának néhány sajátossága; *Szilágyi Miklós:* A házasságkötés szokásjogi kérdései; *Nagy Janka Teodóra:* A büntetőjogi népszokások szerepe egy falu életében; *Beck Zoltán:* A summásélet Békés megyei emlékeiből; *Varga Gyula:* Hierarchia és presztízs egy falu kisiparos csoportjában; *Plesovszki Zsuzsanna:* Mezőberény társadalma, különös tekintettel a szlovákságra; *Novák László:* A hagyományos társadalom egy jellegzetes rétege (ridegek); *Szenti Tibor:* A bábák Hódmezővásárhelyen; *Kakukk Mátyás:* A cigány-magyar kapcsolatok néhány néprajzi vonatkozása; *Vadász István:* Két kezdet: az öntevékeny társadalmi szervezetek településeinek megoszlása az Alföldön a XIX. és a XX. szd. végén; *Dövényi Zoltán:* Megjegyzések az alföldi munkanélküliség kérdéséhez; *Duró Annamária:* A szegedi tanyaközségek múltja és jelene-szociálgeográfiai megközelítésben; *Hoffmann Tamás:* Lakóházípusok és szociális kategóriák az alföldi városokban.

Balogh Judit-Dobrossy István (szerk): Fából és deszkából. A miskolci deszkateplom. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Miskolc-Tetemvári Református Egyházközség közös kiadványa. Miskolc, 1999. 352 old és 24 színes kép.

Baranyay József: Kalandozások Komárom vármegyében. *Castrum könyvek* 6. Kiadja a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat és a Kernostok Művészeti Alapítvány. Tatabánya, 1998. 200 old. – A tartalomról: Régi utazások Komárom vármegyében; Fejedelmjárás Komárom vármegyében; A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó; A ko-

máromi magyar színészet történetéből 1811–1941; Komáromi és Komárom környéki „színesek”; Csalóközi képek; *Mázsa Mihály:* Utószó.

Bartha András: Pusztina. Gondolatok egy csángó falu múltjáról, jelenéről. *Balaton Akadémia Könyvek* 36. Szerk: *Dr. Szijártó István.* Balatonboglár, 1998. 128 old.

„Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történelmi mondák. Szerk. és bev.: *Landgraf Ilkó.* Magyar Néprajzi Társaság–Európai Folklor Központ. Bp. 1998. 320 old.

Bényei Miklós: Helyismereti művek Hajdú-Bihar megye, 1996. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. Debrecen, 1998. 116 old.

Bodó Imre (szerk): A dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület Emlékfüzete 1998. Dombóvár, 1998. 92 old.

Dankó Imre: Takács Béla(1937–1997) élete és munkássága (Biográfia és bibliográfia). Kiadja a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium. Debrecen, 1999. 78 old.

Ethnographia A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. 1996. 1–2. sz. 479 old. – *Almás István:* Egy erdélyi népdal a hagyományban és a folklórizmusban; *Bakó Ferenc:* A bortermelés korai emlékei Eger völgyében; *Balassa Iván:* A fejenézés; *Balázs Lajos:* A lélekméntés pogány és keresztény ritusai Csík-szentdomokoson; *Barna Gábor:* Távolsági záródoklatok és búcsújáróhelyek az Árpád-kori Magyarországon; *Bárh János:* „Urusos kút” és Szent László hagyomány Oroszhegyen; *Bellon Tibor:* Az alföldi mezővárosok fejlődésének gazdasági háttere; *Borsos Balázs:* A területahasznosítás változása a Bodroghközben a folyószabályozási munkák hatására; *Csülléry Klára:* Meroving-kori ágyulelet és az új-kori magyar ácsolt ágyak; *Demeter Zsófia:* Átmeneti munkaformák az enyinger uradalom munkaszervezetében; *Demény István Pál:* A honfoglalás előtti szóbeli hősi epika; *Erdész Sándor:* A cigány népmeséről; *Fügedi Márta:* A matyó népművészet „felfedezése”; *Gáborján Alice:* Honfoglaláskori elemek a magyar ruházatban, különös tekintettel a magyar népviseletről; *Gráf Imre:* Nyugat-Dunántúl (Vas megye) népművészeti öröksége; *Gunda Béla:* A tönkölty etnobotanikai problémái; *Gyivicsán Anna:* A szlovák és a magyar népi kultúra együttélésének értékrendje; *Halász Péter:* Az emberi erővel végzett teherhordás a moldvai magyarokról; *Juhász Antal:* Földbe mélyített házak a szegedi tájon; *Jung Károly:* „Emlékezzünk reegiekre...” A Pannóniai Ének gombosi (?) változatainak kérdéséhez; *Katona Imre:* A magyar népi kultúra modellváltásai történelmi betagozódásainak során; *Keszeg Vilmos:* A román pap és hiedelmek a mezőségi folklórban; *Knežy Judit:* Paraszti viselet, szemlélet- és ízlésváltozás Somogyban; *ifj. Kodolányi János:* Finnugor népek a zsákmányoló kultúráról a földművelésig; *Kósa László:* A kismemesi kultú-

ra és társadalmi magatartás meghatározó vonásai a XIX. szd.-ban; *Krizsa Ildikó*: Pannoni megvétele; *Krupa András*: A halál, a tél feketevasárnap kiivetele a magyarországi szlovákoknál.

Ethnographia A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata 1997. 1–2. 458 old. – *S. Lackovits Emőke*: Az úrvacsora a magyar református népi hitéletben a XX. szd.-ban, különös tekintettel a Dunántúlra; *Lantosné Imre Mária*: Kőfaragóműhelyek és a kőfaragás emlékei a Dél-Dunántúlon; *Lehtinen Ildikó*: Magyar agyar pénzek cseremiszt (mari) ékszeren; *Liszka József*: „Da waren wir alle gleich...” A Pozsony környékéről kitelepített németek magyarságképe; *Losonczy Ágnes*: Himnusz és Szózat: a közös sors rituáléi; *Lukács László*: Szent István magyar király a néphagyományban; *Magyar Zoltán*: Táltosló motívum a Szent László hagyományban; *Nagy Ilona*: Női és férfi folklór repertoárok egy családon belül: mesemondás a XX. szd. végén; *Nagy Jenő*: Gazdasági és társadalmi tényezők hatása a torockói öltözet alakulására; *Nagy Olga*: Alkotás és befogadás a népi prózában; *Ökrösné Bartha Júlia*: Köznépi temetők, pásztorisirjelek Anatóliában; *Paládi-Kovács Attila*: Szekerek és fogatok a honfoglalás korában; *Petercsák Tünde*: A magyar népi erdőbirtoklás főbb típusai a jobbágyfelszabadítás után; *Pétek János*: Kert, gyepű, határ; *Pozsony Ferenc*: Erdélyi szomszédságok; *Hangodi László*: Tapolca és környéke 1848/49-ben. *Tapolcai füzetek 19*. Kiadja a Tapolcai Városszépítő Egyesület. Tapolca, 1998. 183 old.

Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvársági hegyi tanyák népéről. Szerk: *Bárth János* Kecskeméti 1998. 575 old. – *Bárth János*: A varsági hegyi tanyák kialakulása és településrendje; *Romsics Imre*: Székelyvársági népi táplálkozásának rendje; *Mészáros Ágnes*: Népi gyógyítás Székelyvárságon; *Sz. Tifán Magdolna*: Varsági személynevek és helynevek; *K. Dávid Mária*: Varsági életutak; *Veres Zoltán*: *Zepezsaner Jenő* A varsági vízimalom; *Bárth János*: A varsági kutatásról, a könyv születéséről.

Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 12. Szerk: *Cseri Miklós* és *Füzes Endre*. Szentendre, 1998. 270 old. – *Hoffmann Tamás*: Parasztházak Európában; *H. Csukás Györgyi*: Balatoncsicsó épületei a XVIII. szd. közepén; *Katona Gyuláné Szentendrey Katalin*: Szentendre településtörténete a XIX. szd. végéig; *Sebestyén Kálmán*: Kalotaszeg népi építészete a XVIII. szd.-ban; *Balassa M. Iván*: Százéves a néprajzi falu; *Bakó Ferenc*: Remetebanlógok (Mátraverebély-Szentkút); *Hála József*–*Mészáros Borbála*: A budafoki barlanglakások; *Zentai Tünde*: A földönalvás szerepe az újkori népi lakáskultúrában; *Szentí Tibor*: A hódmezővásárhelyi hagyományos épületek falai és építőanyagai; *Kalmár Zoltán*: Az észak-bácskai Tisza-vidék népi építészete; *Sabján Tibor*: Egy lakóház bontása a Szentendre-szigeten; *Merike Lang*: Észti Szabadtéri Múzeum; *Paládi-Kovács Attila*: Bakó Ferenc (1917–1998).

Kapitány Ágnes–**Kapitány Gábor**: Magyarság-szimbólumok. Örökség. Az Európai Folklór Központ Könyvsorozata. Szerk: *Hoppál Mihály*. Euró-

pai Folklór Központ–Teleki László Alapítvány. Bp. 1999. 300 old.

Kardalus János (szerk): Népélet a Kis-Homoród mentén. Szentegyháza, 1998. 228 old.

Káldos Gyula: A celldömölki honismereti munkaközösség 25 éve. Kiadja a Kresznerics Ferenc Városi Könyvtár. Celdömölk, 1998. 36 old.

Kossuth. Szerk: *Georgiádes Ildikó* és *Sebestyén István*. Kiadja az Oppidum Csongrád Alapítvány. 1998. 121 old. – *Barta László*: Csongrád az 1848/49-es forradalomban; *Labádi Lajos*: Csongrád város kifosztása és felgyújtása, *Erdélyi Péter*–*Sebestyén Gombos Zsuzsanna*: A csongrádi Kossuth-levelek; *Katona Imre*: Az 1848/49-es szabadságharc népköltészeti emlékei Csongrádon; *Palásti Pál*: A csongrádi Kossuth szobor története; *Boдрits István*: Lábjegyzetből címszó; *Sebestyén István*: Forradalom és népesedés; *Dudás Lajos*: Adatok a római katolikus egyház XIX. szd-i csongrádi működéséről.

Limes. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos Szemléje. Szerk: *Virág Jenő*. Tatabánya, 1999. 1. sz. 216 old. A tartalomról: *Niederhauser Emil*: Felvidéki együttélés; *Kafer István*: Szlovákok, csehek, magyarok, németek Felső-Magyarország szlovák etnikai régiójában a XVI–XVII. szd.-ban; *Karol Wlachovsky*: Mikszáth Kálmán, S. H. Vajasky és a szlovák-magyar kapcsolatok; *Ábrahám Barna*: Cseh-szlovák-magyar háromszög; *Halász Iván*: A szlovák nemzeti politika és a zsidóság a dualizmus idején; *Juraj Vanko*: Ruszinok Szlovákiában-múltjuk és jelenük–és mit hoz a jövő; *Kugler József*: A kitelepülésre jelentkező magyarországi szlovákok területi megoszlása, társadalmi összetétele, *Milan Podmanický*: Ludovít Stúr, a Stúr-nemzedék és a szlovák politika a XIX. szd. hatvanas éveiben; *G. Kovács László*: Andrej Hlinka magyarhoni éveit: vázlat pályájának 1918-ig tartó szakaszáról; *Lubomir Lipták*: A történelem két dimenziója; *Elena Mannova*: Elit egyesületek Pozsonyban; *Turczel Lajos*: Magyar egyesületek az egykori Felső-Magyarországon és az első Csehszlovák Köztársaságban; *Draveczy Balázs*: Pozsony Gundelja és a „Zöldfához” cégerezett fogadó; *Kiss Gy. Csaba*: Szlovákok és magyarok (Az egymásról alkotott nemzetkép napjaink politikai diskurzusában); *Hamberger Judit*: A szlovák-magyar viszony és a szlovák nemzeti ideológia 1990 és 1998 között; *Mezey László Miklós*: Pályaképvázlat Turczel Lajosról; *Mácsa Mihály*: A komáromi Kőszűz; *Kövesdi Mónika*: Feszty Árpád: Bánhídi csata; *Hamberger Judit*: A szlovákkérdés a XX. században.

Makói Honismereti Híradó. Kiadja a Makó Városi Kulturális–Közművelődési Közhatalmú Társaság. 1997. 1. sz. 38 old. – *Csomor Ágnes*: Makó város népességfejlődése; *Siket István László*: A kézműipar jeles képviselője Makón; *Szabó Jenő*: Hajómalom a Maroson-Makónál; *Szabó Jenő*: A városi hajdúk; *Rácz Sándor*: Kanászfogadás; *Zsikai István*: A „Piroskút” környéke; *Forgó István*: Dr. Batka Istvánra emlékezve; *Rácz Sándor*: Kardos János bácsi a tizedik iksz-ben; *Rácz Sándor*: Óránál életkezdet; *Forgó István*: Makó várost érintő „történeti” események évfordulóit; A Makói Honismereti Kör 1997. évi programja.

Pejin Attila: Zenta 1848–49-ben. Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Zenta, 1999. 61 old. – **Dudás Andor:** Zenta bevétele 1848-ban; Források.

150 éve történt. III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése. Szerk: **Cserményi Vajk.** A Szent István Király Múzeum Közleményei B. 49. Székesfehérvár, 1999. 71 old. – **Marosi Ernő:** Érdy János emléktáblájára; **Éry K.–Marcsik A.–Nemeskéri J.–Szalai F.:** Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványain; **Biczó Piroska:** Érdy János leletmentésének tudományos jelentősége; **Demeter Zsófia:** Az 1848-as királysír-leletek megtalálásának körülményei és visszhangja Székesfehérvárott; **Hutai Gábor:** III. Béla király és Antiochiai Anna sírleleteinek restaurálásairól; **Sípos Enikő:** Textiltöredékek Antiochiai Anna sírjából; **Hatházi Gábor:** Érdy (Luchenbacher) János (1796–1871).

Szenácssy Árpád dr.: Komárom ostroma 1849-ben. Komáromi KT Kiadó, Rév-Komárom, 1999. 256 old.

Szilágyi Mihály: A grábóci szerb ortodox kolostor története. Babits Kiadó, 1999. 114 old.

Sepsiszéki Nagy Balázs: Székelyföld falvai a huszadik század végén. Háromszék, Kovászna megye. Nap Kiadó 1998. 354 old.

Ujváry Zoltán: Folklor az Ördögi kisértetekben. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. 226 old.

Ujváry Zoltán: Népi színjátékok és maszkos szokások. DupMultiplex Media. Debrecen, 1997. 410 old.

Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 1998. 174 old. – **Csernieskó István:** A számok tükrében; **Gulácsi Géza:** A kárpátaljai magyarság jogi helyzete és autonóm törekvései; **Gulácsi Lajos:** A kárpátaljai református egyház múltja és jelene; **Majnek Antal:** A kárpátaljai római katolikus egyház történetét; **Lajos Mihály:** Görög katolikusok; **Popovics Béla:** A magyar cserkészlet Kárpát-

alján; **Brenzovics László:** Nehéz körülmények között; **Beregszászi Anikó:** Magyar helységnevek Kárpátalján; **Balla D. Károly:** Előítéletek és beilleszkedési zavarok, **Riskó György:** Mai magyar alkotók Kárpátalján; **Tóth István:** Ruszin autonóm törekvések és Trianon; **Soós Kálmán:** Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak; **Dömöczki András:** A novemberi manifesztum.

Vass Lajos emlékezete. Szerk: **Berlász Melinda.** Püski Kiadó, Bp. 1998. 190 old.

Vasi Szemle. Kiadja Vas megye Közgyűlése. Szombathely, 1999. 1 sz. 160 old. A tartalomtól: **Kárpáti László:** A magyar és a vasi madártan évfordulójára; **Gyurácz József–Barbácsy Zoltán–Bánhidi Péter–Márton Imre–Varga László:** Huszonöt éves a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Chernel István Vas Megyei Helyi Csoportja; **Barbácsy Zoltán:** Adatok a Rába-völgy madárfaunájához; **Bánhidi Péter:** Madártani vizsgálatok a tömördi Nagy-tónál; **Varga László:** A gyöngyöshermányi kavicsbánya-tavon végzett madármegfigyelések; **Dankovics Róbert:** Kétéltű-, hulló- faunisztikai vizsgálatok Vas megyében; **Keszei Balázs–Bauer Norbert:** A tömördi Nagy-tó és környékének növényvilága; **Kovács J. Attila:** Az Őrségi Tájvédelmi Körzet növényzetének sajátosságai, ökológiai-természetvédelmi problémái.

Vasi Szemle. Kiadja Vas megye Közgyűlése. Szombathely, 1999. 2. sz. 163–304. old. A tartalomtól: **Tibola Imre:** Katolikusok Vas megyében; **Szerdahelyi Pál:** Evangélikusok Vas megyében; **Balogh Péter:** A magyar református egyház Vas megyében; **Zsámbéky Mónika:** Egy XVII. szd-i grófnő (Batthyány Erzsébet) életének tükré; **Melega Miklós:** Badányi Ödön, a modern város főmérnöke; **Masát Ádám:** Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriumának megünneplése.

Virt László: Albertfalva társadalma. Albertfalvi Keresztény Társas Kör. Bp. 1999. 111 old.

A Honismeret évfordulónaptára 2000

950. A kalandozó magyar seregek Bajorországban járnak
1000. II. Sylvester pápa Asztrik pécsváradi apáttal koronát küld Istvánnak
1050. Gebehard regensburgi püspök hadai betörnek Magyarországra, mire I. András csapatai Hainburg környékét dúlják fel
- x 1075. Álmos herceg (?) I. Géza második fia, II. Béla apja († Görögország, 1129.)
1100. Zsinat Tarcalon
1125. A vak Álmos II. István elől Bizánca menekül
1200. I. Imre és ellene föllázadt testvére, András békét kötnek
1200. I. Imre a pápa óhajára fölveszi a keresztet, de később nem szervez kereszties hadjáratot
- x 1200. k. Ottó (?) szerzetes, IV. Béla megbízásából a magyarok őshazájának kutatója († Buda, 1234. k.)
- x 1200. Tamás (Spalato) főesperes, krónikás († Spalato, 1268. május 8.)
1225. II. András kiűzi a szászokat a Barcaságból Moldvába, mert azok a pápa hűbéreibe ajánlották föl a magyar királytól kapott területeket
1275. Habsburg Rudolf szövetséget köt IV. Lászlóval Ottokár cseh trónörökös ellen
- x 1275. Dancs (?) zólyomi ispán (†?, 1345. július 20.)
- x 1300. Erzsébet királyné (?) Károly Róbert felesége (†?, 1380. december 29.)
- † 1300. Morosini Tommasina (?) István herceg felesége, III. András anyja (x?)
1325. Károly Róbert megkezdi a magyar aranyforint és ezüstgaras veretését, bevezeti az érckivitel tilalmát
- x 1375. k. Lépes György (?) püspök († Marosszentimre, 1442. március 18.)
- x 1450. k. Laskai Osvát (?) ferences szerzetes, egyházi író († Pest, 1511. június 10.)
- x 1450. k. Váradai Péter (Nagyvárad) humanista tudós, kalocsai érsek († Bécs, 1501.)
- x 1450. k. Vetési László (?) pápai kamarás (†?)
1475. Hunyadi Mátyás ostromolni kezdi Sabácot
1475. Báthori István a moldvai vajda segítségére siet, aki a törökkel küzd
- † 1475. Bánfi Pál (?) lovászmester, felvidéki főúr (x?)
- x 1475. Beriszló Péter (Trau) püspök, bán († Korenica, 1520. május 20.)
- † 1475. Mikolai Angyal István (?) budai altárnokmester (x?)
- x 1475. Szalkai László (Mátészalka) érsek († Mohács, 1526. augusztus 29.)
- x 1475. k. Tomori Pál (?) kalocsai érsek († Mohács, 1526. augusztus 29.)
1500. Ulászló szövetkezik Velencével a török ellen
1500. A török Jajcát ostromolja
- x 1500. Czecezy Lénárd (?) nemes, katona (†?, 1551.)
- x 1500. k. Dévai Bíró Mátyás (Déva) ref. hitvitatózó (†?, 1545. k.)
- x 1500. k. Dobó István (?) felvidéki földbirtokos, Eger kapitánya († Szered, 1572.)
- x 1500. Haller Péter (Buda) szász királybíró († Nagyszében) 1570. december 12.)
- x 1500. k. Kálmáncsehi Sánta Márton (Kálmánca) ref. püspök, hitvitatózó († Debrecen, 1557. december)
- x 1500. Mérey Mihály, báró (?) jogtudós, királyi személynök, nádori helytartó (†?, 1572. február 26.)
- x 1500. Perényi Ferenc (?) váradai püspök († Mohács, 1526. augusztus 29.)
- x 1500. Szegedi Kőrös Gáspár (Szeged) orvos (†?, 1563. augusztus 6.)
- x 1500. k. Szombathelyi Benedek (Szombathely) építész, mérnök († Vas vm., ?)
- x 1525. k. Gyulaffy László (?) dunántúli földbirtokos, a török elleni harcok hőse († Udvarhely, 1579. május 13.)
- x 1525. k. Hoffhalter Rafael (Poznan) nyomdász, betűmetsző († Gyulafehérvár, 1568.)
- x 1525. Petheő János (?) soproni kapitány, főispán (†?, 1578. január 22.)
- † 1550. Eck Bálint (Galgóc) humanista, író, költő (x Lindau, 1494.)
- x 1550. k. Gyulai Pál (?) erdélyi alkancellár, humanista († Abafája, 1592.)
- x 1550. k. Hoffhalter Rudolf (Zürich) nyomdász, betűmetsző († Debrecen, 1585. k.)
- x 1550. k. Ravazdi György (?) erdélyi nemes, udvarhelyi főkapitány († Sellenberk, 1599. október 18.)
- x 1550. k. Székely Mózes (Lövete) Erdély fejedelme († Brassó, 1603. július 17.)
- x 1575. Bosnyák Tamás, báró (?) végvári vitéz, várkapitány (†?, 1635. k.)
- x 1575. Nyéki Vörös Mátyás (Győr) r. kat. pap, kanonok, költő († Győr, 1654. április 1.)
- x 1575. Telegdi János (Érsekújvár) r. kat. püspök, kalocsai érsek (†?, 1647.)

- x 1600. Császár Péter (Bükkaranyos) job-
bágy, az 1631/32. évi parasztfelkelés
vezére († Kassa, 1632. március 4.)
- x 1600. Lippay György (Pozsony) esztergo-
mi érsek († Pozsony, 1666. január 30.)
- x 1600. Lorántffy Zsuzsanna (?) zempléni
földbirtokos, I. Rákóczi György fele-
sége († Sárospatak, 1660. április 18.)
- x 1600. Patai P. Sámuel (Dunapataj) ref. püs-
pök († Tolna, 1662.)
- x 1600. k. Zólyomi Dávid (?) bihari földbirtok-
os, nemes, katona († Kővár, 1649.
augusztus 1.)
- † 1625. Coberus Tóbiás (Sopron) tábori
orvos (x Görlitz, ?)
- x 1625. k. Iványi Fekete László (?) füleki alka-
pitány (†?)
- x 1625. Nádasdy Ferenc, gróf (?) országbíró
(† Bécs, 1671. április 30.)
- x 1650. k. Felvinczi György (?) az erdélyi szín-
játszás kezdeményezője (†?, 1715.)
- x 1650. Hell Máté Kornél (Schlackenwerth,
Csehország) bányagépmeister († Sel-
mecbánya, 1743.)
- x 1650. k. Kabai Márton (?) ref. prédikátor (†
Bécs, 1715.)
- x 1650. Okolicsányi Pál (?) túróci földbirtok-
os, ügyvéd (†?, 1715. k.)
- x 1650. k. Orlay Miklós (?) kuruc ezredes (†?,
1704. április 20.)
- x 1650. Tótfalusi Kis Miklós (Alsómisztótfalu)
betűmetsző, nyomdász († Kolozsvár,
1702. március 20.)
- x 1650. k. Pápai Gáspár (?) kuruc diplomata (†
Isztambul, 1725. k.)
- x 1650. Simonides János (Szepesolaszi) ev.
lelkész, tanár († Besztercebánya,
1708.)
- † 1650. k. Wesselényi Anna (Krakkó) Csáky
István felesége (x Krakkó, 1584.)
- x 1650. Zrínyi János, gróf (?) Zrínyi Péter fia,
a család utolsó sarja († Graz, 1703.
november 10.)
- † 1675. Barakonyi Ferenc (?) költő, felvidéki
nemes (x?, 1611.)
- x 1675. Rayger Károly (Pozsony) orvos, ter-
mészettudós († Pozsony, 1731. február
5.)
- x 1675. Simándi István (Abaúj vm.) tanár (†
Sárospatak, 1710. május 2.)
- x 1700. k. Kovács János (Győr) mérnök, térkép-
ész, krónikairó (†?)
- † 1700. k. Macskási Boldizsár (?) főispán, dip-
lomata, katona (x?)
- x 1700. Mikovinyi Sámuel (Ábelfalva) mate-
matikus, mérnök, térképész, tanár,
polihisztor († Trencsén, 1750. március
26.)
- x 1700. k. Olsavszky Manó Mihály (?) gör. kat.
püspök, egyházi író († Munkács,
1767. november 5.)
- x 1700. Tomka-Szászky János (Folkusfalva)
ev. lelkész, történész, geográfus (†
Pozsony, 1762. augusztus 26.)
- † 1725. Andrássy György, báró (?) kuruc gene-
rális (x?, 1650. k.)
- x 1725. k. Dorfmeister István (Bécs) festő (†
Sopron, 1797. május 29.)
- x 1725. Eberhardt Antal (Győr) szobrász (†
Buda, 1768. augusztus 7.)
- x 1725. Landerer János Mihály (Buda)
nyomdász, könyvkiadó († Pozsony,
1795.)
- x 1725. Mátyus István (Kibéd) orvos († Ma-
rosvásárhely, 1802. szeptember 6.)
- x 1725. Niczky Kristóf, gróf (?) országbíró,
királyi személynök (†?, 1787. decem-
ber 26.)
- † 1725. Pápai Gáspár (Isztambul) kuruc dip-
lomata (x?, 1650. k.)
- x 1725. Szakál János (?) ötvös (†?, 1792.)
- † 1725. Szentpétery Imre (?) borsodi földbirtokos,
kuruc brigadéros (x?, 1670. k.)
- † 1750. Árvai Mihály (?) jezsuita szerzetes,
irodalomtörténész (x Kassa, 1708.)
- x 1750. Beregszászi Nagy Pál (Nagymu-
zsaly) nyelvtudós († Beregvégardó,
1828. május 18.)
- x 1750. Goldberger Ferenc (?) kékfestőgyár
alaptató († Pest, 1834.)
- x 1750. Gotthardi Ferenc (Pest) pesti rendőri
kerület igazgatója († Bécs, 1795. július)
- x 1750. k. Kenedics József (Vas vm.) mérnök,
térképész (†?, 1805. k.)
- x 1750. k. Mártonfi Antal (?) r. kat. pap, csilla-
gász († Gyulafehérvár, 1799. novem-
ber 19.)
- x 1750. k. Nemetz József János (Buda) fizikus,
feltaláló († Debrecen, 1808. novem-
ber 6.)
- x 1750. Péczeli József (Putnok) költő, műfordító
(† Komárom, 1792. december 4.)
- x 1750. k. Rózsás Ferenc (?) mérnök († Veszprém,
1800. k.)
- x 1750. Ruprecht Antal (Selmecbánya) ko-
hász († Bécs, 1808.)
- x 1750. k. Sexty András (?) Szabolcs vm. mér-
nöke (†?)
- x 1750. k. Spatsék János (?) Torontál vm. föld-
mérője (†?)
- x 1750. k. Tomasich János (Zala vm.) mérnök (†
Zala vm., 1810. k.)
- x 1750. Tumler Henrik (Veszprém) mérnök
(† Veszprém, 1835.)
- x 1750. Turós Péter (Nagyfalu) ref. lelkész (†
Siklós, 1809. szeptember 2.)
- x 1750. Wandet János (Besztercebánya)
ötvös († Kassa, 1804.)
- x 1775. k. Eperjessy Ferenc (?) mérnök, Po-
zsony vm. földmérője (†?)

- x 1775. Kun János (Miskolc) építész († Miskolc, 1828.)
- x 1775. Ocskay Ferenc, báró (Ocskó) földbirtokos, állat-, növény- és ásványgyűjtő (†?, 1851. augusztus 6.)
- x 1775. k. Pálffy Sámuel (Tata) földbirtokos, író († Tóti, 1835. június 26.)
- x 1775. Récesey Ádám, báró (Sárd) tábornok († Bécs, 1852. október 26.)
- x 1775. k. Ruzitska József (Pápa) karmester, zeneszerző (†?, 1824. k.)
- x 1775. Szmethanovics Károly (Rajec) a magyar jakobinus mozgalom tagja († Rajec, 1815.)
- x 1800. Farkas József (Gyöngyös) táncművész (†?, 1850. k.)
- x 1800. Fuchs Frigyes (Lőcse) mérnök, erdész († Lőcse, 1874. október)
- x 1800. Heuffel János (Modor) botanikus, orvos († Lugos, 1857. szeptember 22.)
- x 1800. k. Karácson Mihály (Darnó) pedagógus, jogász, akadémikus († Pest, 1869. augusztus 29.)
- x 1800. Orszler József, Mihály (?) folyósza-bályozási mérnök (†?, 1860. k.)
- † 1800. k. Rózsás Ferenc (Veszprém) mérnök (x?, 1750. k.)
- x 1800. k. Seltenhofer Frigyes (Zittau) harangöntő († Sopron, 1846. február 6.)
- † 1800. k. Vertics Ferenc (?) mérnök (x Hódmezővásárhely, 1740. k.)
- x 1800. Wagner Dávid (Brezsnóbánya) gyógyszerész († Budapest, 1890. január 10.)
- x 1825. Éber Nándor (Buda) újságíró, politikus († Budapest, 1885. február 27.)
- x 1825. Jámbor Vilmos (?) kertész († Recsk, 1901. január 14.)
- x 1825. Jakobey Károly (Kula) festő († Budapest, 1891. július 14.)
- † 1825. k. Király György (Győr) mérnök (x Győr vm. 1765. k.)
- x 1825. Kiss Ferenc (Csikmadaras) honvédtiszt, katonai szakíró († Meran, 1873. február 1.)
- x 1825. Komáromy Alajos (Gyula) színész († Szigetszentmiklós, 1904. július 18.)
- x 1825. Nowotarski Antal (Lengyelország) kertész († Pécs, 1901. március 23.)
- † 1825. Sáska János (?) színész (x?, 1770. k.)
- † 1850. Baczó József (Buda) Buda város mérnöke (x 1780. k.)
- x 1850. Békésy Károly (Kolozsvár) újságíró, közgazdasági író († Kolozsvár, 1938. december)
- x 1850. Dell' Adami Rezső (Pest) ügyvéd, jogi író († Budapest, 1888. május 20.)
- † 1850. k. Dosnyai Károly (London) festő, szobrász (x Debrecen, 1813. szeptember 27.)
- x 1850. Horváth Sándor (Kolozsvár) erdőmérnök, szakíró († Budapest, 1922. május 26.)
- x 1850. Kiss József (Kolozsvár) posta- és távirdaigazgató († Budapest, 1909. november 19.)
- x 1850. Klatt Virgil (Pozsony) fizikus († Pozsony, 1933.)
- x 1850. k. Kocsisovszky Borcsa (?) színész († Budapest, 1933. január 4.)
- x 1850. Marx János (Csákány) vasúti mérnök, közlekedési író († Budapest, 1924. április 14.)
- † 1850. k. Petzelt József (Szentendre) mérnök, egyetemi tanár (x Weisskirchen, Ausztria, 1805. k.)
- x 1850. Püspöki Imre (Nagybánya) színész († Debrecen, 1903. augusztus 23.)
- † 1850. Röck István (Pest) gépgyáros (x Kőszeg, 1773.)
- † 1850. k. Stíngl Vince Ferenc (?) keramikus, a herendi porcelángyár alapítója (x Sopron, 1796. május 23.)
- † 1850. Valero Antal (Pest) selyemgyáros (x?)
- † 1850. k. Vargha János (Buda) mérnök (x Ekelí, 1798.)
- † 1850. k. Zelenka Lajos (Buda) mérnök (x?, 1780. k.)
- x 1875. Csajághy Gyula (Csanytelek) dalszerző, költő (†Szentés, 1945. június 23.)
- x 1875. Demeter György (?) orvos, egyetemi tanár († Szeged, 1925. január 26.)
- x 1875. Jancsó Károly (Vaskoh) jogász, újságíró († Bukarest, 1926. július)
- x 1875. Kollányi Boldizsár (?) mérnök, szerkesztő († Berettyóújfalú, 1921. március 25.)
- x 1875. Kövessi Ferenc (Érolaszi) biológus, növényfiziológus, egyetemi tanár († Budapest, 1945. január 13.)
- x 1875. Lévy Lajos (Budapest) orvos († London, 1961. április 7.)
- x 1875. Lukács Hugó (?) orvos, ideggyógyász, egyetemi tanár (†?)
- † 1875. Luppis János (?) hajóskapitány, a torpedó feltalálója (x?, 1813.)
- x 1875. Malcomes Béla, báró (Nagykikinda) közgazdasági író († Pusztagyos, 1944. szeptember 30.)
- x 1875. Prónay Pál (Romhány) katonatiszt (†?, 1945. k.)
- x 1875. Schäffer Emil (Bielic) műtörténész, író (†?, 1944. július 5.)
- x 1875. Svachulay Sándor (?) géplakatos, repülő konstruktor († Budapest, 1954. augusztus 25.)
- x 1875. Tost Ferenc (Temesvár) kertész († Budapest, 1933. október 16.)

- x 1900. Bugár-Mészáros Károly (Budapest) orvos, egyetemi tanár († Budapest, 1989. augusztus 8.)
- x 1900. Eördögh Ferenc (Ungpinkóc) mese-mondó, népművész († Bodvarákó, 1965.)
- x 1900. Éri-Halász Imre (Nyíregyháza) író, újságíró († Zalaszentgrót, 1945. január)
- x 1900. Jenei Ottó (Temesvár) színész († Marosvásárhely, 1960.)
- x 1900. Kiszely Gyula (Budapest) zeneszerző, rendező († Budapest, 1973. szeptember 28.)
- x 1900. Kolnai Aurél (Budapest) filozófus, publicista († Quebec, 1973. június 27.)
- x 1900. Kunder Antal (Nagykároly) politikus, mérnök, miniszter († Rio de Janeiro, 1968. december 4.)
- x 1900. Ney László (Budapest) festő, grafikus († Párizs, 1965.)
- x 1900. Pán József (Budapest) díszlettervező († Budapest, 1956. március 18.)
- x 1900. Szántai István (Csongrád) pedagógus († Csongrád, 1971. május 7.)
- x 1900. Tassy András (Zilah) színész († Budapest, 1963. szeptember 18.)
- † 1900. Törley József (?) pezsgőgyáros (x Szabadka, 1858. január 10.)
- x 1900. Tuchányi Olivér (?) operatőr († Budapest, 1956. március 3.)
- x 1900. Vidor Károly magyar származású amerikai filmrendező († Bécs, 1959.)
- x 1900. Vidovics Ferenc (Balatonendréd) politikus († New York, 1976. június 20.)
- x 1925. Fodor Pál (Sepsimogyorós) katonatiszt († Budapest, 1956. november 4.)
- † 1925. Geróffy J. Béla (?) filmrendező (x?, 1889.)
- † 1925. Merényi Gyula (Prága) költő, író (x Kassa, 1894.)
- x 1925. Remsey Győző (Budapest) énekes († Freiburg, Németország, 1982. február 6.)
- x 1925. Virágh Béláné Török Terézia (Becs-völgye) népi iparművész († Zalaegerszeg, 1988.)
- † 1975. Baumgarten Sándor Andor (Róma) esztéta, történész (x Budapest, 1893. július 26.)
- † 1975. Hajós Edít (Richmond) orvos (x Budapest, 1889.)
- † 1975. Kaszab Anna (?) színész (x Jászárokszállás, 1898. április 12.)
- † 1975. Várnai Dezső (?) építész (x?, 1910.)
1875. Érvénybe lép az ún. összeférhetlenségi törvény (1875 : I. tc.), mely kizárta az állami tisztviselőket a parlamentből
1. 1900. Megjelenik a Huszadik Század című folyóirat
1. x 1900. Várallyai György (Kisgeresd) agrárvegyész, mezőgazdász († Mosonmagyaróvár, 1954. augusztus 7.)
2. x 1900. Majoros István (Pécs) író, műfordító († Budapest, 1985. július)
2. x 1925. Boros Rezső (Sobor) kertészmérnök, mezőgazdász († Budapest, 1968. december 6.)
2. 1950. Megkezdődik az első öt éves terv
3. x 1725. Illei János (Komárom) drámaszerző, jezsuita szerzetes († Komárom, 1794. január 24.)
3. † 1975. Borsos László (Budapest) építész, építészettörténész (x Székesfehérvár, 1903. március 29.)
3. † 1975. Schlamadinger József (Szolnok) orvos, bőrgyógyász (x Székesfehérvár, 1898. május 3.)
4. x 1925. Csengő Lujza (Balassagyarmat) zenetanár († Budapest, 1981. október 2.)
4. x 1925. Cserjési Miklós (Budapest) bányamérnök, munkavédelmi szakmérnök, múzeumvezető († Sopron, 1984. szeptember 22.)
4. † 1975. Bende Jánosné Kovacsev Friderika (Budapest) festő (x Kumán, 1891. március 21.)
7. x 1900. Fettich Nándor (Acsád) régész, ötvös, akadémikus († Budapest, 1971. május 17.)
7. † 1925. Brázay Kálmán (Pellérd) nagykereskedő (x Kiskunhalas, 1839. október 16.)
7. † 1925. Purjesz Lajos (Budapest) publicista, lapszerkesztő (x Nagytótipuszt, 1881. szeptember 1.)
7. † 1975. Demse Dávidné (Sásd) népi énekes, népművész (x Klézse, Moldva, 1897.)
8. x 1850. Kasztner Janka (Ladomér) pedagógus († Budapest, 1923. május 19.)
8. x 1875. Bodor Antal (Kolozsvár) gazdasági író, a hazai falukutatás egyik úttörője († Budapest, 1955. január 3.)
8. x 1925. Angyal Sándor (Fehérgyarmat) színész († Budapest, 1968. november 16.)
8. † 1975. Botond Bolics György (Budapest) mérnök, író (x Arad, 1913. október 12.)
9. † 1875. Szepesi Imre (Budapest) piarista szerzetes, klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Léva, 1811. április 9.)

JANUÁR

1450. A pesti országgyűlés Hunyadi Jánost Szerbia ellen küldi hadba

9. † 1925. Odescalchi Artúr, herceg (Körmöcbánya) történész, politikus, író (x Szolcsány, 1836. július 21.)
10. x 1875. Martos Ferenc (Arad) író († Budapest, 1938. november 24.)
10. † 1875. Warga János (Nagykőrös) pedagógus, akadémikus (x Kovácsvágás, 1804. január 8.)
10. x 1900. Magyarai Endre (Arad) gépészmérnök († Budapest, 1968. április 9.)
10. † 1975. Dőry László (Pécs) teológiatanár, germanista (x Görögálpusztá, 1891. június 27.)
10. † 1975. Zágon István (Budapest) író, humorista (x Tiszaszöllös, 1893. október 30.)
11. x 1800. Jedlik Ányos István (Szimő) bencés szerzetes, fizikus, természettudós, tanár, akadémikus († Győr, 1895. december 12.)
11. † 1950. Mansfeld Géza (Genf) orvos, fiziológus, farmakológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Budapest, 1882. február 26.)
12. x 1925. Aradi Jenő (Budapest) rajztanár, tankönyvíró († Franciaország, 1979. július)
13. x 1850. Justh Gyula (Necpál) politikus († Budapest, 1917. október 9.)
13. † 1975. Bíró József (Castagnole, Svájc) festő (x Pókakeresztúr, 1887.)
14. x 1900. Barcsay Jenő (Katona) festő, grafikus († Budapest, 1988. április 2.)
14. † 1975. Harangozó Vilmos (Belgrád) asztaliteniszező, edző (x Szabadka, 1925. január 20.)
14. † 1975. Litkey György (Budapest) festő, grafikus (x Sajókeresztúr, 1907. június 26.)
15. † 1975. Ék Sándor (Budapest) festő, grafikus (x Szentmihályfa, 1902. augusztus 27.)
16. x 1825. Finály Henrik (Óbuda) filológus, egyetemi tanár, akadémikus († Kolozsvár, 1898. február 12.)
16. x 1850. Endrődi Sándor (Veszprém) költő, író, akadémikus († Budapest, 1920. november 7.)
16. † 1975. Árvay József (Sepsiszentgyörgy) nyelvész (x Brassó, 1916. június 28.)
16. x 1850. Endrődi Sándor (Veszprém) költő, író, akadémikus († Budapest, 1920. november 7.)
16. † 1975. Budinszky József (Budapest) állatorvos, katonatiszt (x Körmöcbánya, 1897. március 13.)
17. x 1850. Lánczy Gyula (Pest) történész, egyetemi tanár († Budapest, 1911. január 17.)
17. x 1875. Vesztróczy Manó (Újpest) festő († Budapest, 1955. szeptember 24.)
17. x 1900. Homokay Pál (Dés) színész, színgazgató († Kaposvár, 1969. június 6.)
17. x 1900. Ungar Ernő (Arad) karnagy, zeneszerző, zongoraművész († Budapest, 1968. május 28.)
18. x 1800. Hajnik Pál (Vác) ügyvéd, rendőrőrnök († Buda, 1864. április 30.)
18. 1850. Megszervezik a zsandárságot
18. x 1925. Bánki Zoltán (Orosháza) orvos, radiológus, sportorvos, belgyógyász († Gyöngyös, 1982. május 31.)
19. x 1900. Havas Zsigmond (Budapest) író, újságíró († Budapest, 1972. augusztus 28.)
19. x 1900. Sipos Márton (Szekszárd) gazdatiszt, versenyző († Budakeszi, 1926. december 11.)
20. x 1825. Eberhardt Károly (Pápac) honvédtiszt, olasz tábornok († Gecse, 1906. december 8.)
20. † 1925. Chorin Ferenc (Budapest) nagytőkés, a GYOSZ vezetője (x Arad, 1842. május 11.)
20. x 1925. Harangozó Vilmos (Szabadka) asztaliteniszező, edző († Belgrád, 1975. január 14.)
20. † 1950. Horváth Jenő (Budapest) történész, tanár (x Gyula, 1881. november 16.)
20. † 1950. Vámos Jenő (Budapest) szociológus, állatorvos (x Miskolc, 1882. június 1.)
21. x 1925. Vargha Kálmán (Budapest) irodalomtörténész, kritikus, bibliográfus († Budapest, 1988. szeptember 14.)
22. x 1800. Jeszenák János (Pozsony) Nyitra vm. főispánja, az 1848. évi szabadságharc mártírja († Pest, 1849. október 10.)
22. x 1875. Seress László (Baja) újságíró († Budapest, 1947. augusztus 26.)
22. x 1900. Megyer József (Budapest) piarista szerzetes, tanár, író († Nápoly, 1972. november 9.)
23. x 1725. Valero Jakab (Baja) piarista szerzetes, tanár, mérnök, építész († Pest, 1798. szeptember 10.)
23. † 1850. Kolosy György (Pest) honvédtiszt (x Mezőkövesd, Maros-Torda vm. 1824.)
23. † 1975. Andrásai Márton (Kolozsvár) színész (x Nuseni, 1912. június 4.)
24. x 1850. Dezséri Gyula (Takácsi) színész († Budapest, 1928. december 5.)
24. † 1900. Hollósy Jusztinián (Celldömölk) bencés apát, csillagász, akadémikus (x Nagyszombat, 1819. december 26.)
24. † 1950. Hittrich Ödön (Budapest) klasszika-filológus, pedagógus (x Komárom-Újszóny, 1865. március 9.)
25. 1850. Bevezetik a rögtönbíráskodást a vajdasági szerbek elégedetlensége miatt
25. x 1875. Kolosváry Bálint (Kolozsvár) jogász, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1954. augusztus 28.)

25. x 1900. Dénes Gizella (Ocsárd) író, újságíró († Pécs, 1975. november 24.)
25. x 1900. Fekete István (Gölle) író († Budapest, 1970. június 23.)
25. + 1975. Tolvaj Bertalan (Királyhelmecc) irodalomkutató, kritikus, pedagógus, kultúrpolitikus (x Kistárkány, 1927. november 26.)
26. + 1925. Demeter György (Szeged) orvos, egyetemi tanár (x?, 1875.)
26. x 1925. Mészáros József (Szombathely) festő († Szombathely, 1979. szeptember 26.)
26. + 1975. Máriássy Béla (Budapest) filmrendező (x Mikófalva, 1915. június 3.)
26. + 1975. Spránitz Tibor (Székesfehérvár) építész (x Székesfehérvár, 1925. december 5.)
27. x 1825. Hubai Gusztáv (Cegléd) színész, színiigazgató († Budapest, 1908. március 9.)
27. + 1850. Kemény János (Nagybánya) színész (x?, 1778.)
27. x 1875. Moly Tamás (Budapest) író, újságíró, fordító († Budapest, 1957. március 16.)
27. + 1925. Linhardt György (Magyaróvár) botanikus, növényvédelmi kutató (x Pest, 1844. június 16.)
27. + 1975. Háy László (Budapest) orvos, közgazdász, miniszter, akadémikus (x Jászberény, 1891. augusztus 31.)
28. x 1725. Windisch Károly (Pozsony) történész, szerkesztő († Pozsony, 1793. március 30.)
28. x 1875. Verebély Tibor (Budapest) orvos, sebész, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1941. március 28.)
28. + 1900. Ivánfi Ede (Magyaróvár) kegyesrendi szerzetes, tanár, történész (x Somorja, 1821. április 21.)
29. + 1975. Faragó Borbála (Bern) kiadói szerkesztő (x Arad, 1914. augusztus 4.)
30. + 1925. Major J. Gyula (Budapest) zongoraművész, zeneszerző, zenetanár (x Kassa, 1858. december 13.)
31. + 1900. Schwarcz Gyula (Budapest) államtudományi író, történész, művelődéspolitikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Székesfehérvár, 1838. december 7.)
31. x 1925. Csohány Kálmán (Pásztó) grafikus († Budapest, 1980. április 2.)
31. x 1925. Kulka Frigyes (Ipolytság) orvos, sebész, tüdőgyógyász, egyetemi tanár († Budapest, 1989. szeptember 23.)
1. x 1875. Péterfi Márton (Borosjenő) botanikus, tanító († Kolozsvár, 1922. január 30.)
1. x 1875. Seidner Mihály (Rimóc) elektromérnök, akadémikus († Budapest, 1968. július 12.)
1. x 1875. Sipos István (Mohács) r. kat. pap, kanonok, egyházi író († Pécs, 1949. december 2.)
1. + 1975. Sz. Szabó Pál (Dun Lorring, USA) politikus (x Szigetszentmiklós, 1912. április 20.)
2. x 1800. Abday Sándor (Kaposvár) színész, színiigazgató († Szatmár, 1882. november 18.)
2. x 1900. Körmendi Ferenc (Budapest) író († Bethesda, USA, 1972. július 20.)
3. 1875. Tisza Kálmán – a bihari pontoktól elterve – elfogadja a közös vámterületet
3. + 1950. Moór Gyula (Budapest) jogász, jogfilozófus, egyetemi tanár, akadémikus (x Brassó, 1888. augusztus 11.)
3. + 1975. Babos Tibor (Zalaegerszeg) pedagógus (x Gőr, 1930. május 1.)
3. + 1975. Makai Lajos (Szeged) fizikus, egyetemi tanár (x Bátaszék, 1914. április 6.)
4. x 1825. Rimely Károly (Esztergom) r. kat. püspök, egyházi író († Garamszentkereszt, 1904. január 13.)
4. x 1875. Lukcsics József (Kerta) r. kat. pap, pápai prelátus, egyháztörténeti író, egyetemi tanár († Veszprém, 1937. március 19.)
4. x 1900. Boross Elemér (Budapest) költő, író, dramaturg († Budapest, 1971. november 26.)
5. x 1875. Mester Sándor (Sárvár) újságíró, a Pesti Napló felelős szerkesztője († Budapest, 1958. december 12.)
5. + 1925. Molnár László (Budapest) színész, kritikus (x Kiskunfélegyháza, 1857. november 25.)
5. + 1975. Ósz Ferenc (Budapest) újságíró, humorista (x Budapest, 1930. november 10.)
7. x 1850. Molnár István (Esztergom) pomológus, szőlész, kertészeti író († Budapest, 1920. október 19.)
9. x 1775. Bolyai Farkas (Bolya) matematikus, tanár, akadémikus († Marosvásárhely, 1856. november 20.)
9. x 1850. Makay Dezső (Eger) bíró, jogi író († Budapest, 1927. augusztus 3.)
9. x 1850. Skultetzky Döme (Kisgajár) festő († Besztercebánya, 1921. március 14.)
9. + 1875. Madocsányi Pál (Madocsán) politikus (x Madocsán, 1807. december 14.)
9. x 1900. Mikes Imre (Budapest) újságíró, szerkesztő († Kihei, USA, 1990. március 30.)

FEBRUÁR

1. + 1875. Albely Antal (Pozsony) jogakadémiai tanár (x Varasd, 1794. január 22.)

9. x 1925. Szabó György (Kisvárdá) építész-mérnök, gazdasági mérnök († Budapest, 1988. augusztus 13.)
10. † 1875. Czinár Mór (Pannonhalma) bencés szerzetes, tanár, levéltáros, történész, akadémikus (x Szokolca, 1787. március 30.)
10. x 1875. Wassermann Mór (Budapest) kávéház-tulajdonos, cukrász († Budapest, 1922. december 4.)
10. x 1925. Szirtes Ádám (Tápiószép) színész († Budapest, 1989. július 27.)
10. † 1975. Világhy Károly (Mosonmagyaróvár) agronómus, egyetemi tanár (x Veszprémvarsány, 1883. október 8.)
11. x 1900. Ajtay Zoltán (Zilah) bányamérnök, feltaláló († Budapest, 1983. december 3.)
11. x 1925. Szabó Ede (Gödöllő) irodalomtörténész, műfordító († Gödöllő, 1985. február 16.)
11. † 1950. Trikál József (Budapest) r. kat. pap, pápai prelátus, filozófus, egyetemi tanár (x Balassagyarmat, 1873. december 15.)
12. x 1800. Dobozy István (Vajda) honvédtiszt, kormánybiztos († Debrecen, 1875. július 17.)
12. † 1975. Abai Kálmán (München) csendőrtiszt, bibliográfus (x Pécs, 1899. január 4.)
12. † 1975. Fábri Rezső (New York) festő, grafikus, belsőépítész (x Budapest, 1894. április 23.)
13. x 1800. Vecsei József (Debrecen) filozófus, akadémikus († Debrecen, 1855. szeptember 11.)
13. x 1900. Asztalos Gyula (Rákospalota) festő († Budapest, 1972. április 6.)
13. † 1925. Hegedűs Károly (Budapest) gépészmérnök, tanár (x Szatmár, 1849. május 4.)
13. † 1975. Martzy István (Budapest) orvos, szülész-nőgyógyász (x Arad, 1907. június 4.)
13. † 1975. Táló Gyula (Budapest) építész, belsőépítész, grafikus (x Budapest, 1887. március 8.)
14. † 1975. Szentpéteri László (Budapest) gépészmérnök (x Ercsi, 1913. május 18.)
15. x 1850. Kremenczky János (Odessza) elektrotechnikus, gyáralapító († Bécs, 1934. október 25.)
15. x 1875. Lantos Adolf (Petrilehota) könyvkereskedő, könyvkiadó († Budapest, 1942. január 18.)
15. † 1975. Hegedűs András (Szeged) irodalomtörténész, főiskolai tanár (x Beretke, 1923. január 14.)
16. † 1875. Szakál Lajos (Köröstarcsa) költő (x Köröstarcsa, 1816. február 12.)
17. x 1900. Bősze Kálmán (Vásárosmiske) erdőmérnök († Nagykanizsa, 1969. szeptember 22.)
17. † 1950. Arany Ferenc (Budapest) operatőr (x Budapest, 1892. január 9.)
18. x 1825. Jókai Mór (Komárom) író, akadémikus († Budapest, 1904. május 5.)
18. x 1850. Szász Gyula (Székesfehérvár) szobrász († Budapest, 1904. június 24.)
18. x 1900. Mihalik Sándor (Kassa) történész, művészettörténész († Budapest, 1969. január 13.)
18. x 1925. Bélyey Pál (Budapest) könyvtáros, bibliográfus, újságíró († Budapest, 1976. április 26.)
19. x 1825. Pete Zsigmond (Böhönye) orvos, balneológus († Máramarosziget, 1883. február 2.)
19. x 1850. Lakits Ferenc (Pécs) tanár, számvizsgáló, csillagász († Budapest, 1920.)
19. † 1850. Lenkei János (Arad) honvédtábornok (x Eger, 1807. szeptember 7.)
19. x 1875. Keményffy Jenő (Budapest) festő († Budapest, 1920. szeptember 6.)
19. x 1875. Virter Ferenc (Hódság) újságíró († Budapest, 1924. március 6.)
20. x 1825. Vajkay Károly (Bécs) jogi író, akadémikus († Paráđ, 1893. augusztus 15.)
20. x 1850. Ilsemann Keresztély (Kiel) kertész († Budapest, 1912. június 4.)
20. x 1875. Haltenberger Samu (Kassa) gépészmérnök († Budapest, 1956. április 21.)
20. x 1900. Badics József (Budapest) mezőgazdasági író († Budapest, 1945. május 5.)
20. † 1900. Perotti Gyula (Milánó) énekes (x Ueckermünde, Németország, 1841. március 13.)
21. 1875. A király Budapestre érkezik
21. x 1925. Gáti Vilma (Budapest) színész, rendezőasszisztens († Budapest, 1983. április 23.)
22. x 1800. Tessedik Ferenc (Szarvas) ügyvéd, utazó, író, akadémikus († Bécs, 1844. június 17.)
23. † 1975. Horváth László (Jászkisér) énekes (x Pinkafő, 1906. szeptember 9.)
24. † 1425. Ludányi Tamás (?) felvidéki birtokos, püspök (x?)
24. x 1750. Révai Miklós (Nagyszentmiklós) nyelvész, író, egyetemi tanár († Pest, 1807. április 1.)
24. † 1825. Pálffy Lipót, gróf (Pozsony) tábornok, főispán (x Pozsony, 1764. június 24.)
24. x 1850. Jászai Mari (Ászár) színész († Budapest, 1926. október 5.)
24. x 1850. Sipőcz Lajos (Pest) vegyész († Budapest, 1921. június 27.)
24. x 1900. Kardos Pál (Debrecen) irodalomtörténész († Debrecen, 1971. július 2.)

24. † 1975. Gordon Etel (Budapest) tanár, kiadói szerkesztő (x Esztergom, 1906. december 16.)
25. x 1900. Theiss Ede (Budapest) közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1979. szeptember 12.)
25. † 1925. Büttner Júlia (Aranyosmarót) író (x Sajóvámos, 1848. május 22.)
26. x 1850. Mangold Lajos (Pozsony) történész, bibliográfus († Reichenhall, Ausztria, 1912. július 8.)
26. † 1900. Feszty Adolf (Budapest) építész (x Ógyalla, 1846. augusztus 17.)
26. x 1900. Györgyi Géza (Budapest) orvos, radiológus († Budapest, 1975. augusztus 30.)
26. † 1975. Solymosy László (Sopron) ornitológus (x Zalaegerszeg, 1909. április 27.)
27. x 1875. Auguszt József (Budapest) cukrász-
iparos († Budapest, 1948. június 18.)
27. x 1900. Bobula Ida (Budapest) történész († Gaffney, USA, 1981. október 24.)
28. x 1875. Elischer Gyula (Budapest) orvos, röntgenológus, egyetemi tanár († Budapest, 1929. december 16.)
28. † 1975. Nagy Miklós (Budapest) bíró, ügyvéd, jogtanácsos (x Szolnok, 1903. január 1.)

MÁRCIUS

1. x 1825. Székely József (Debrecen) író, költő, újságíró, levéltáros († Budapest, 1895. szeptember 16.)
1. 1875. Megtörténik a kormánypárt és a bal-közép fúziója, megalakul a Szabadellvű Párt
1. x 1875. Maróti Géza (Barsvörösvár) szobrász, építész, iparművész († Budapest, 1941. május 6.)
1. † 1875. Szabó József (Debrecen) színingazgató (x Debrecen, 1816.)
1. x 1900. Bányai Károly Géza (Hatvan) gyógyszerész, szakíró († New York, 1976. július 11.)
1. † 1900. Könyöki József (Pozsony) tanár, festő, építész, restaurátor, művészeti író (x Mocska, 1829. február 19.)
1. x 1900. Sándor Zoltán (Meggyes) vegyészmérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1982. november 3.)
2. 1875. Hivatalba lép a Wenckheim-kormány
2. x 1900. Vásárhelyi Zoltán (Kecskemét) karnagy, zeneszerző, főiskolai tanár († Budapest, 1977. január 27.)
2. † 1925. Mihálik József (Budafok) művészettörténész, akadémikus (x Hernádszurdok, 1860. október 25.)
3. † 1825. Tántsits Ignác (?) a magyar jakobinus mozgalom tagja (x Körmend, 1765. október 21.)
3. † 1975. Németh László (Budapest) író, esszéista (x Nagybánya, 1901. április 18.)
4. † 1850. Frank Ignác (Bécs) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (x Nagykároly, 1788. március 24.)
4. x 1875. Károlyi Mihály, gróf (Budapest) politikus, köztársasági elnök († Vence, Franciaország, 1955. március 19.)
4. x 1875. Pataki József (Apácapusztá) színész, színháztörténész († Budapest, 1957. augusztus 9.)
4. x 1900. Bóta Ernő (Budapest) politikus, műszerész († Boulogne sur Seine, Franciaország, 1987. április 4.)
5. x 1825. Szegefi Mór (Szill) író, újságíró († Tab, 1896. augusztus 28.)
5. † 1975. Jakab Mihály (Budapest) orvos, belgyógyász, laboratóriumi szakorvos (x Kaba, 1900. március 25.)
5. † 1975. Lovász Márton (Budapest) író, újságíró, szerkesztő (x Zombor, 1891. április 27.)
6. x 1850. Mátrai Lajos György (Budapest) szobrász († Budapest, 1906. október 15.)
6. x 1925. Kálmán György (Budapest) színész († Budapest, 1989. február 19.)
6. † 1950. Hillebrand Jenő (Budapest) régész (x Sopron, 1884. június 10.)
6. † 1975. Gartner Pál (Budapest) orvos, idegyógyász (x Szelepcsény, 1900. augusztus 3.)
7. x 1850. Prém József (Pest) író, műfordító († Budapest, 1910. október 12.)
7. x 1875. Sztripszky Hiador (Munkács) bibliográfus, irodalomtörténész, etnográfus († Budapest, 1946. március 9.)
7. † 1925. Buday László (Budapest) statisztikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Pécs, 1873. október 27.)
7. † 1925. Hegyeshalmy Lajos (Budapest) politikus, miniszter (x Pest, 1862.)
7. † 1950. Scheiber Hugó (Budapest) festő (x Budapest, 1873. szeptember 29.)
7. † 1975. Halász András (Budapest) bányamérnök (x Munkács, 1890. december 17.)
8. † 1875. Engelbrecht Károly (Keszthely) állatorvos, tanár (x Tata, 1837.)
8. † 1925. Balogh Endre (Kolozsvár) író (x Marosvásárhely, 1881. március 30.)
8. x 1925. Nagy Tibor (Kersemjén) orvos, idegyógyász († Budapest, 1985. augusztus 2.)
8. † 1975. Weigl Ernő (Budapest) kohómérnök (x Budjevina, 1900. március 22.)
9. † 1975. Relle Gabriella (Budapest) énekes (x Budapest, 1902. október 12.)

10. x 1625. Balásfi Tamás (Pozsony) r. kat. püspök, hitvitázó író (x Kolozsvár, 1580. december 3.)
10. † 1900. Doppler Károly (Stuttgart) fuvola-művész, zeneszerző (x Lemberg, 1825. szeptember 12.)
10. x 1900. Fazekas Erzsébet (Budapest) történész, egyetemi tanár († Budapest, 1967. május 27.)
10. x 1925. K. Kovács István (Budapest) színész († Budapest, 1978. június 21.)
10. x 1925. Kardos Árpád (Budapest) gépészmérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1969. május 29.)
10. † 1950. Bartha József irodalomtörténész, tanár (x Sánta, 1866. december 1.)
11. x 1825. Kövér Lajos (Réthát) ügyvéd, író († Pest, 1863. április 11.)
11. x 1900. Klimkó Dezső (Szeged) orvos, egyetemi tanár († Budapest, 1972. június 4.)
11. † 1975. Várkonyi Nándor könyvtáros, művelődés- és irodalomtörténész (x Pécs, 1896. május 19.)
12. x 1875. Polonyi Dezső (Budapest) politikus, ügyvéd († Budapest, 1935.)
13. x 1850. Devecsis del Vecchio Ferenc (Budapest) mérnök (†?)
13. x 1850. Donát Gyula (Pest) szobrász († Budapest, 1909. szeptember 27.)
13. x 1900. Fried Jenő (Nagyszombat) politikus, újságíró († Brüsszel, 1943. augusztus 17.)
14. x 1875. Berwaldszy Kálmán (Pankota) pedagógus († Budapest, 1932. június 27.)
14. x 1875. Kubinyi Sándor (Debrecen) festő, grafikus († München, 1949. november 14.)
14. x 1900. Bajcsy-Zsilinszky Endréné, Bende Mária (Vác) tisztviselő († Tapolca, 1974. május 16.)
14. x 1900. Kiss Lajos (Zombor) népzene kutató, karnagy († Budapest, 1982. május 8.)
14. † 1950. Nagy Sándor (Gödöllő) festő, iparművész (x Németbánya, 1868. május 18.)
15. x 1900. Cicatricis Géza (Szentmihály) méhész († Kaposvár, 1981. július 5.)
15. † 1975. Boldog Balázs (Budapest) műfordító, könyvtáros (x Berlin, 1903. március 6.)
16. † 1950. Szilas Oszkár (Budapest) gépészmérnök (x Budapest, 1887. január 26.)
17. x 1850. Pröhle Károly (Rábabogyszló) ev. lelkész, egyetemi tanár († Sopron, 1962. december 11.)
17. x 1875. Kún József (Miskolc) jogász, egyetemi tanár, jogi író († Debrecen, 1942. szeptember 7.)
17. † 1925. Herzog Fülöp Ferenc (Budapest) építész (x Bécs, 1860. február 16.)
18. x 1875. Borsos József (Hódmezővásárhely) építész († Debrecen, 1952. január 23.)
18. x 1900. Böhm Viktor (Miskolc) építész († Rockaway, USA, 1981. február 2.)
18. x 1900. Györy Dezső (Rimaszombat) költő, író, újságíró († Budapest, 1974. február 1.)
18. x 1900. Horváth József (Szombathely) hegedűtanár († Sopron, 1979. december 19.)
18. 1925. A képviselőház elfogadja az első aranyköltségvetést
18. † 1950. Pataky Arnold (Alacska) r. kat. pap, teológus, történetíró, egyetemi tanár (x Temesvár, 1882. június 16.)
18. † 1975. Bíró Béla (Temesvár) újságíró, szerkesztő (x Nagyvárad, 1893. június 29.)
18. † 1975. Simon László (Budapest) orvos, röntgenológus, belgyógyász (x Révanyos, 1915. február 2.)
19. x 1900. Darkó István (Szentendre) író, szerkesztő († Budapest, 1972. augusztus 6.)
19. x 1925. Bartha László (Szolnok) atléta, futó († Budapest, 1982. július 4.)
20. x 1775. Kolossváry Sándor (Homokbödöge) apátkanonok, akadémikus († Veszprém, 1842. december 7.)
20. x 1850. Aggházy Gyula (Dombóvár) festő, tanár († Budapest, 1919. május 13.)
21. x 1850. Lechner Károly (Pest) orvos, elmeorvos, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1922. január 19.)
21. x 1875. Krüzselyi Erzsébet (Máramarosziget) költő († Szatmárhegy, 1954.)
21. x 1900. Imre Lajos (Litke) kémikus, egyetemi tanár († Debrecen, 1974. szeptember 22.)
21. † 1900. Kunstaedter J. Jakab (Budapest) gépészmérnök (x Pest, 1843. április 14.)
21. † 1950. Szász Károly (Budapest) politikus, író, kritikus, akadémikus (x Szabadszállás, 1865. november 11.)
22. x 1875. Buttykay Antal (Beregszász) ferences rendfőnök († Budapest, 1940. június 23.)
22. x 1900. Weigl Ernő (Budjevina) kohómérnök († Budapest, 1975. március 8.)
23. x 1575. Jacobinus János (Kolozsvár) Erdélyi kancellárja († Brassó, 1603. július 17.)
23. † 1900. Majláth Béla történész, régész, akadémikus (x Lipótandrásfalva, 1831. június 18.)
23. † 1900. Zsolnay Vilmos (Pécs) keramikus, nagyiparos (x Pécs, 1828. április 29.)
24. † 1625. Zrínyi Miklós, gróf (?) dunántúli főkapitány (x Csáktornya, 1580. k.)
24. † 1825. Trattner János (Pest) nyomdász, könyvkereskedő (x Buda, 1798. december 5.)

24. † 1900. Bakóczi János (Hajdúböszörmény) ref. lelkész, egyháztörténész (x Debrecen, 1834. augusztus 15.)
24. x 1900. Vidos Zoltán (Arad) építésmérnök († Budapest, 1975. december 25.)
24. x 1925. Pásztorniczky Lajos (Deregyő) villamosmérnök († Budapest, 1981. május 17.)
25. † 1800. Stock János Márton (Nagyszében) festő, rajzoló (x Nagyszében, 1742.)
25. x 1900. Jakab Mihály (Kaba) orvos, belgyógyász, laboratóriumi szakorvos († Budapest, 1975. március 5.)
26. † 1750. Mikovinyi Sámuel (Trencsén) matematikus, mérnök, térképész, tanár, polihisztor (x Ábelfalva, 1700.)
26. † 1875. Kriza János (Kolozsvár) unitárius püspök, etnográfus, költő, akadémikus (x Nagyajta, 1811. június 28.)
27. † 1950. Földes Dezső (Cleveland) fogorvos, vívó (x Miskolc, 1880. december 30.)
28. 1450. Hunyadi János és Giskra Mezőkövesden békét kötnek
28. † 1950. Schwicker Alfréd (Budapest) vegyész (x Nagybecskerek, 1864. március 22.)
28. † 1975. Korponay Gyula (Budapest) kertézmérnök, pomológus (x Keszeg, 1888. február 28.)
29. † 1850. Péterfi Albert (Bukarest) ref. lelkész, pedagógus (x Sóvárad, 1800. június 14.)
29. x 1875. Mérei Jenő (Esztergom) zeneesztéta, rendező († Budapest, 1930. április 4.)
29. † 1925. Köpöcsy Sándor (Budapest) pedagógus, pedagógiai író (x Kiskunfélegyháza, 1840. december 10.)
30. x 1875. Vágó László (Nagyvárad) építész († Budapest, 1933. december 30.)
31. x 1900. Péter Károly (Kolozsvár) talajvegyész, egyetemi tanár († Budapest, 1964. március 14.)
31. x 1900. Szabó Lőrinc (Miskolc) költő († Budapest, 1957. október 3.)
3. † 1975. Paku Imre (Budapest) irodalomtörténész, szerkesztő (x Hódmezővásárhely, 1910. május 12.)
4. † 1375. Lackfi Imre (?) horvát-szlavón bán (x?)
4. x 1875. Naszodi Zsigmond (Sopron) író († Vitnyéd, 1906. április 13.)
4. † 1925. Kálnoki Henrik (Budapest) újságíró (x Gyömrő, 1858. augusztus 21.)
5. x 1850. Halmi Ferenc (Mezőberény) színész († Budapest, 1883. június 1.)
6. † 1925. Timon Ákos (Budapest) jogász, egyetemi tanár (x Eger, 1850. augusztus 27.)
7. 1850. A Horvátország ideiglenes politikai szervezetét megállapító pátenz feloszlata az országgyűlést és megszünteti az önkormányzatot
8. x 1900. Gesztelyi Ferenc (Székesfehérvár) kertézmérnök († Budapest, 1983. február 14.)
8. x 1900. Kovrig Béla (Budapest) politikus, szociológus, egyetemi tanár († Milwaukee, USA, 1962. december 19.)
8. † 1900. Zimay László (Budapest) zeneszerző (x Gyöngyös, 1833. június 29.)
8. † 1975. Borbély Kamill József (Budapest) bencés szerzetes, tanár (x Győr, 1901. január 9.)
9. x 1850. Pósa Lajos (Radnót) költő, író († Budapest, 1914. július 9.)
9. † 1900. Főkövy Lajos (Szeged) zenetörténész (x Gyöngyös, 1851. szeptember 22.)
10. x 1900. Okályi Iván (Gádoros) kertész, egyetemi tanár († Budapest, 1968. november 16.)
10. † 1950. Tury Peregrin (Budapest) zeneszerző, oboaművész, pedagógus (x Budapest, 1887. december 20.)
11. x 1825. Füssi Tamás Alajos (Zimony) bencés szerzetes, történész († Zalaapáti, 1903. április 14.)
11. † 1875. Kugler Pál Ferenc (Bécs) szobrász (x Sopron, 1836. február 12.)
11. x 1875. Weissmahr József (Bécs) mérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1922. december 12.)
11. x 1900. Márai Sándor (Kassa) író, költő, újságíró, akadémikus († San Diego, 1989. február 21.)
12. x 1925. Barla Gyula (Gyulaháza) irodalomtörténész, tanár († Debrecen, 1977. május 21.)
13. x 1800. Rupp Jakab (Buda) levéltáros, numizmata († Budapest, 1879. október 14.)
13. x 1900. Vitális Sándor (Selmecbánya) geológus, egyetemi tanár († Budapest, 1976. június 21.)
13. x 1925. Fényes Márta (Debrecen) rendező († Budapest, 1981. május 7.)
14. † 1325. Felsőlendvai Miklós (?) bán (x?)

ÁPRILIS

- † 1850. Hieronymi Ottó Ferenc (Buda) mérnök (x Győr, 1803. február 19.)
1. † 1875. Prónay Gábor, báró (Firenze) jogász, néprajzi és kertészeti író, akadémikus (x Besztercebánya, 1812. április 1.)
1. x 1900. Bene Géza (Csaca) festő, grafikus († Budapest, 1960. május 22.)
1. † 1950. Koós Zoltán (Budapest) ügyvéd (x Monor, 1883. április 2.)
2. x 1875. Szinnyei Ferenc (Budapest) irodalomtörténész, akadémikus († Budapest, 1947. november 9.)
3. † 1925. Máday Izidor (Budapest) közgazdasági író (x Pest, 1839. július 26.)

14. x 1750. Orczy László, báró (?) főispán († Pest, 1807. április 15.)
15. x 1825. Reményi Antal (Miskolc) utazó, író († Budapest, 1912. november 28.)
15. x. 1900. Lukáts Kató (Jászkarajenő) grafikus († Budapest, 1990. január 12.)
15. † 1975. Szontágh Ferenc (Szeged) orvos, szülész-nőgyógyász, egyetemi tanár (x Budapest, 1919. augusztus 18.)
16. † 1775. Cyprian Jaisge (?) szerzetes, orvos (x?)
16. 1900. Mezőfi Vilmos vezetésével megalakul a Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt
17. † 1800. Kiss Gábor (Bécs) vízépítő mérnök (x Eperjes, 1751. k.)
17. † 1975. Czupy Bálint (München) földműves, politikus, rádiós szerkesztő (x Völcssej, 1900. szeptember 20.)
17. † 1975. Töry Kálmán (Budapest) vízépítő mérnök (x Budatétény, 1891. február 10.)
18. 1350. Nagy Lajos hadjáratot indít Nápoly ellen
18. x 1800. Várady József (Bécs) kancelláriai tanácsos († Páty, 1883. április 24.)
18. † 1825. Bartholomaides László (Ochtina) ev. lelkész, történetíró (x Klenóc, 1754. november 16.)
18. x 1875. Hetényi Heideberg Albert (Bécs) zeneszerző († 1951. július 5.)
18. † 1925. Apponyi Sándor, gróf (Lengyel) diplomata, könyvgyűjtő, bibliográfus, akadémikus (x Párizs, 1844. január 19.)
18. † 1925. Környey Béla (Budapest) énekes (x Krumau, Csehország, 1875. május 18.)
19. x 1900. Szegő Júlia (Beregszász) énekes, zene-tanár, folklorista († Kolozsvár, 1987. november 7.)
20. † 1925. Paczka Ferenc (Berlin) festő (x Monor, 1856. július 31.)
21. † 1825. Keresztury József (Pest) tanár, történész (x Bodrogkeresztúr, 1755. április 24.)
21. x 1850. Kupcsok Samu (Brezsnóbánya) flórakutató, tanító († Bakabánya, 1914. július 16.)
21. † 1850. Wesselényi Miklós, báró (Pest) politikai író, akadémikus (x Zsibó, 1796. december 30.)
21. x 1900. Milasovszky Béla (Szomolok) bányamérnök († Budapest, 1973. július 30.)
22. † 1925. Hermann Emil Gusztáv (Budapest) bánya- és kohómérnök, tanár (x Dognácskabánya, 1840. november 13.)
22. † 1975. Steiner Lajos (Sidney) sakknagyemester (x Nagyvárad, 1903. június 14.)
23. † 1600. Pálffy Miklós, gróf (Vöröskő) országbíró, hadvezér (x?, 1552. szeptember 10.)
24. x 1775. Boráros József (?) Pest polgármestere (†?, 1834.)
24. x 1875. Huszka Jenő (Szeged) zeneszerző († Budapest, 1960. február 2.)
25. † 1825. Benkő Sámuel (Miskolc) orvos, Borosod vm. főorvosa (x Kisbacon, 1743.)
25. x 1900. Köves András (Losonc) politikus († Budapest, 1962. április 5.)
25. x 1900. Patay Éva (Aranyosmarót) festő († Győr, 1984. június 27.)
25. x 1925. Asztalos László (Újpest) jogász, egyetemi tanár († Budapest, 1988. február 28.)
25. 1950. Letartóztatják Szakassits Árpádot
27. † 1350. Treutel Miklós (?) pozsonyi ispán (x?)
27. x 1825. Greguss Ágost (Eperjes) író, kritikus, esztéta, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1882. december 13.)
27. x 1850. Azary Ákos (Verbiás) orvos, állatorvos, tanár († Szob, 1888. július 20.)
27. x 1850. Thirring Lajos (Sopron) kúriai bíró, kodifikátor († Sopron, 1919. március 14.)
27. † 1975. Góhér Mihály (Budapest) gépészmérnök (x Kiskőrös, 1895. október 21.)
28. 1675. A kurucok megkötik a francia követet a fogarasi szerződést, eszerint XIV. Lajos francia király havonta 40 ezer forint segélyt küld a bujdosóknak
28. x 1900. Keresztes Lajos (Parajd) birkózó († Budapest, 1978. augusztus 9.)
28. † 1900. Krüszelyi Bálint (Máramarossziget) jogakadémiai tanár (x Visk, 1844. március 6.)
28. † 1950. Vass László (Budapest) kritikus, újságíró (x Rozsnyó, 1905. április 24.)
28. † 1975. Petri Endre (Budapest) zongoraművész (x Budapest, 1907. május 29.)
29. x 1900. Hunya Dániel (Endrőd) jezsuita szerzetes, egyházi író († Érd, 1957. november 6.)
29. † 1925. Boross Endre (Budapest) színész (x Székesfehérvár, 1862. január 3.)
29. † 1950. Pröhle Henrik (Pozsony) ev. lelkész (x Rábakövesd, 1870. január 31.)

MÁJUS

1875. Tisza Kálmán belügyminiszter rendeletben korlátozza a nemzetiségek egyesülési jogát
1. † 1625. Thurzó Szaniszló, gróf (Lőcse) felvidéki nagybirtokos, nádor (x Bajmóc, 1576. július 24.)
1. x 1900. Kanyó Bertalan (Fülpös) munkás, az 1956. évi forradalom mártírja († Miskolc, 1957. április 29.)

1. † 1900. Munkácsy Mihály (Endnich, Németország) festő (x Munkács, 1844. február 20.)
1. x 1925. Déri Béla (Érsekújvár) r. kat. lelkész, könyvkiadó († Brüsszel, 1966. december 10.)
1. † 1975. Gyallay-Pap Zsigmond (Englewood, USA) újságíró (x Torda, 1909. június 7.)
2. † 1975. Fóti Mihály (Budapest) orvos, radiológus (x Perőcsény, 1896. május 16.)
3. x 1750. Hajnóczy József (Modor) jogász, jakobinus mozgalom résztvevője († Buda, 1795. május 20.)
3. x 1900. László Endre (Bánffyhungad) író, rendező († Budapest, 1987. december 27.)
4. x 1825. Bakody Tivadar József (Győr) orvos († Budapest, 1911. március 29.)
4. x 1875. Szily Kálmán (Budapest) mérnök, egyetemi tanár, akadémikus († Németország, ?)
4. † 1975. Jánossy Andor (Budapest) agrármérnök, növénynevelő, akadémikus (x Szombathely, 1908. augusztus 20.)
4. † 1975. Pécsi Eszter (New York) építész, statikus (x Kecskemét, 1899. március 8.)
5. x 1850. Festetics Tasziló, gróf (Bécs) nagybirtokos, udvarmester († Keszthely, 1933. május 4.)
5. x 1850. Molnár János (Tát) r. kat. pap, politikus, egyházi író († Budapest, 1919. február 12.)
5. x 1900. Hály Gyula (Abony) író, műfordító († Ascona, Svájc, 1975. május 7.)
5. † 1900. Sikó Miklós (Marosvásárhely) festő (x Septér, 1818.)
5. † 1975. Bercsényi Tibor (Budapest) díszlettervező (x Jászberény, 1901. január 1.)
6. x 1875. Almási Sámuel (Sárosmagyarberkesz) ref. lelkész, dalgyűjtő (x Páncskeh, 1807.)
6. † 1875. Nagy László (Budapest) pedagógus (x Kunhegyes, 1816. június 9.)
6. † 1975. Mindszenty József (Bécs) esztergomi érsek, bíboros, prímás (x Csehimindszent, 1892. március 29.)
7. x 1900. Vitéz István (Kecemce) gyógyszerész († Budapest, 1981. november 10.)
7. † 1950. Ditrői Gábor (Szeged) orvos, szemész (x Kolozsvár, 1884. október 3.)
7. † 1975. Hály Gyula (Ascona, Svájc) író, műfordító (x Abony, 1900. május 5.)
8. x 1750. Kámánházy László (Zsolna) r. kat. püspök († Vác, 1817. február 4.)
8. x 1900. Fekete Nagy Antal (Szentes) történész, levéltáros († Budapest, 1969. július 16.)
8. † 1975. Ajtay Andor (Budapest) színész (x Fogaras, 1923. július 25.)
9. † 1975. Antal Loránd (Budapest) festő (x Budapest, 1903. február 11.)
9. † 1975. Vásáry József (Budapest) politikus, államtitkár (x Debrecen, 1890. augusztus 5.)
10. 1525. A nemesség Pesten és Budán tanácskozik az országgyűlés előkészítéséről
10. x 1550. Haller Gábor (?) erdélyi főnemes, diplomata (†?, 1608. július 12.)
10. † 1875. Vízkelety Ferenc (Bécs) jogász, egyetemi tanár (x?, 1789.)
10. x 1900. Papp József (Sopron) kertész, szaktanár, dendrológus († Budapest, 1985. június 23.)
11. 1900. Hivatalosan országos párttá alakul a Vázsonyi Vilmos vezette Demokrata Párt
11. x 1900. Mészáros Gábor (Potok, Lengyelország) orvos, dietitikus († Miskolc, 1968. november 15.)
12. x 1800. Jerney János (Dorozsma) utazó, őstörténész, nyelvész, akadémikus († Pest, 1855. december 24.)
12. † 1875. Török Károly (Hódmezővásárhely) etnográfus, költő (x Hódmezővásárhely, 1843. október 28.)
13. x 1750. Simonchich Ince János (Rovna) piarista szerzetes, matematikus, tanár († Máramarosziget, 1807. április 20.)
13. x 1800. Fabriczy János (Poprád) mérnök († Lőcse, 1865. május 13.)
13. x 1925. Keviczki Istvánné Józsa Margit (Nagylóc) szövő, népművész († Szécsény, 1978. június 12.)
13. † 1950. Wilczek Ernő (Budapest) gépészmérnök (x Kaposvár, 1883. május 6.)
13. † 1975. Fajth Tibor (Budapest) jogász, zenesz, idegenforgalmi író (x Kiskunhalas, 1909. december 21.)
13. † 1975. Nagy Miklós (Budapest) pedagógus, iskolaigazgató, államtitkár (x Mezősas, 1893. december 13.)
14. † 1950. Igmándy József (Debrecen) botanikus, tanár (x Püspökladány, 1897. április 12.)
15. x 1850. Csarada János (Nyitra) jogász, egyetemi tanár († Budapest, 1923. április 4.)
15. x 1925. Hámosi Vilmos (Budapest) erdőmérnök, bányamérnök († Esztergom, 1974. december 22.)
15. x 1925. Hartai László (Kiskomárom) jogász, író († Budapest, 1987. augusztus 16.)
16. † 1950. Lukinich Imre (Budapest) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Varjas, 1880. április 4.)
17. x 1875. Hannebeck Frigyes (Huckerde, Németország) bányatechnikus († Pécs, 1961. március 21.)
17. x 1900. Nagyfalusi Jenő (Szeged) költő, tanár († Ukrajna, 1944.)

17. + 1900. Warga Lajos (Sárospatak) ref. teológiai tanár, egyházi író (x Kolozsvár, 1835. augusztus 19.)
17. + 1925. Fischer-Colbrie Ágost (Kassa) r. kat. püspök (x Zselic, 1863. október 16.)
18. 1525. II. Lajos személyesen jelenik meg a lázadó nemesség rákosi gyűlésén
18. + 1825. Genersich János (Bécs) tanár, történész, pedagógiai író (x Késmárk, 1761. augusztus 15.)
18. x 1875. Környey Béla (Krumau, Csehország) énekes (+ Budapest, 1925. április 18.)
18. x 1900. Farkas István (Túrócszentmárton) író, műfordító, tanár, újságíró (+ Szentgyörgy, 1975. december 23.)
18. x 1900. Ratkovszky Ferenc (Sopron) gépészmérnök, akadémikus (+ Budapest, 1965. március 15.)
18. + 1950. Szili Jenő (Budapest) orvos, szülésznőgyógyász (x Szombathely, 1880.)
19. + 1900. Láng Fülöp (Budapest) énekes (x Nagykanizsa, 1838.)
19. x 1900. Vázsonyi János (Budapest) ügyvéd, politikus (+ Dachau, 1945. április)
19. + 1975. Bodó László (Pécs) pedagógus (x Sásd, 1915. március 20.)
20. x 1875. Navratil Ákos (Budapest) jogász, közgazdasági író, egyetemi tanár, akadémikus (+ Budapest, 1952. február 29.)
20. x 1900. Csanak Béla (Debrecen) zeneszerző (+ Budapest, 1969. augusztus 17.)
20. x 1900. Fekete Pál (Kecskemét) sportújságíró (+ Budapest, 1965. december 14.)
20. + 1950. Falus Elek (Budapest) grafikus, iparművész (x Orosháza, 1884. december 31.)
21. x 1900. Padányi-Gulyás Jenő (Técső) építésmérnök (+ Billings, USA, 1982. november 8.)
- 21–22. 1925. Törvényhatósági választások Budapesten
22. 1525. II. Lajos elfogadja az országgyűlés nemeseinek követeléseit
23. x 1825. Barna Ferdinánd (Nagykároly) nyelvész, műfordító, könyvtáros, akadémikus (+ Budapest, 1895. július 21.)
23. + 1975. Cseh István (Budapest) festő (x Cegléd, 1916. február 21.)
23. + 1975. Fodor Imre (Budapest) színész, színi-gazgató (x Budapest, 1920. december 24.)
23. + 1975. Tolnai Gábor (Eger) bányamérnök (x Tokod, 1924. március 1.)
24. + 1925. Barkóczy Sándor, báró (Budapest) kultúrpolitikus (x Nagyzsar, 1857. december 16.)
24. + 1950. Kruppka András (?) filmtechnikus (x?, 1878. június 30.)
24. + 1975. Gloetzer József (Budapest) vegyészmérnök (x Budapest, 1889. április 27.)
24. + 1975. Korcsmáros Pál (Budapest) grafikus, illusztrátor, újságíró (x Budapest, 1916. május 22.)
25. x 1850. Czeiner Nándor (Zirc) szőlőtermesztő (+ Budapest, 1928. május 21.)
25. x 1925. Sz. Koroknay Éva (Budapest) művészettörténész (+ Budapest, 1987. szeptember 27.)
25. + 1950. Kárpáthy Jenő (Budapest) festő (x Debrecen, 1870. január 6.)
26. 1625. A Porta és a bécsi udvar követői megkötik a gyarmati békét, a zsitvatoroki béke megerősítéseként
26. x 1825. Romwalter Károly (Kőszeg) nyomdász (+ Sopron, 1902. március 26.)
26. x 1875. Tóth János (Magyarokanizsa) hegedűkészítő (+ Budapest, 1944. december 14.)
27. x 1900. Hatvany Bertalan (Budapest) orientalista, író, fordító (+ Párizs, 1980. július 24.)
28. + 1900. Hollán Ernő (Budapest) hadmérnök, politikus, akadémikus (x Szombathely, 1824. január 13.)
28. + 1950. Illyés Géza (Dicsőszentmárton) történész (x Sóvárad, 1883. szeptember 4.)
28. + 1950. Lázár Béla (Budapest) művészettörténész, tanár, író (x Nagyvárad, 1869. február 8.)
29. + 1875. Izsó Miklós (Budapest) szobrász (x Disznóshorváti, 1831. szeptember 9.)
29. + 1925. Plósz Sándor (Budapest) jogász, egyetemi tanár, miniszter, akadémikus (x Pest, 1846. június 10.)
29. + 1950. Mátyás Ernő (Sárospatak) ref. teológus, tanár, egyházi író (x Kristyór, 1888. június 16.)
30. x 1775. Kopácsy József (Veszprém) esztergomi érsek, akadémikus (+ Esztergom, 1748. szeptember 18.)
30. x 1850. Lanfranconi Gracioso Enea (Pellio, Lombardia) mérnök, műgyűjtő, régész (+ Pozsony, 1895. március 9.)
30. + 1925. Heinrich Ferenc (Budapest) miniszter, nagykereskedő (x Budapest, 1866. április 1.)
31. x 1825. Fehérvári Antal (Aba) színi-gazgató (x Kolozsvár, 1901. október 10.)
31. + 1975. Kecskeméti István (Helsinki) turkológus, uralista, nyelvész (x Budapest, 1937. március 6.)

JÚNIUS

1250. IV. Béla kun csapataival megtámadja Ausztriát
1525. Zsidóellenes tüntetések Budán
- + 1900. Thébusz János (Zólyom) ev. lelkész, pedagógus (x Lest, 1937. május 4.)

- x 1875. Fettick Ottó (Budapest) állatorvos, egyetemi tanár, műgyűjtő († Budapest, 1954. február 3.)
2. † 1950. Sebestyén Jenő (Budapest) ref. teológiai tanár (x Csuzsa, 1884. június 8.)
4. x 1750. Batthyány Alajos, gróf (Polgárdi) földbirtokos, politikus († Debrecen, 1818. május 2.)
4. † 1875. Szeberényi Lajos (Pozsony) egyházi és pedagógiai író, költő (x Maglód, 1820. augusztus 15.)
4. x 1925. Harag György (Margitta) rendező, műfordító († Marosvásárhely, 1985. július 10.)
4. † 1950. Éber Antal (Budapest) közgazdasági író, politikus (x Budapest, 1872. május 5.)
5. † 1975. Sámán Márton (Budapest) iparoktatási igazgató (x Erzsébetváros, 1901. február 20.)
6. x 1875. Láncki Jenő (Szolnok) szociológus, ügyvéd (†?)
6. x 1875. Rainer Károly (Szeged) építész († Budapest, 1951. május 16.)
6. x 1900. Paál József (Sárkeresztúr) gépészmérnök († Budapest, 1977. április 14.)
6. x 1900. Udvary Pál (Budapest) festő († Budapest, 1987. szeptember 5.)
6. † 1950. Bánffy Miklós, gróf (Budapest) író, politikus, miniszter (x Kolozsvár, 1874. december 30.)
7. x 1900. Kertész Gyula (Budapest) zeneszerző, tanár († Budapest, 1967. július 6.)
8. † 1825. Ürményi József (Vál) országbíró (x Ürmény, 1741. december 6.)
8. † 1975. Merényi Varga László (Szeged) irodalomtörténész, pedagógus (x Baja, 1942. április 21.)
9. x 1925. Balogh László (Arad) az 1956. évi forradalom mártírja († Budapest, 1958. április 22.)
9. † 1975. Székely Béla (Budapest) tanár, szerkesztő (x Budapest, 1909. március 15.)
10. x 1625. Apáczai Csere János (Apáca) filozófus, tanár, pedagógiai író († Kolozsvár, 1699. december 31.)
10. † 1925. Hegyesi Mari (Budapest) színész (x Padua, 1861. december 28.)
10. † 1925. Vértessy Gyula (Budapest) író, tanfelügyelő (x Balassagyarmat, 1867. szeptember 22.)
10. † 1975. Farkas Antal (Budapest) építészmérnök (x Budapest, 1915. július 24.)
11. † 1975. Sós Aladár (Budapest) építész (x Temesvár, 1887. július 4.)
12. x 1900. Magyar László (Vinkovce) újságíró, író, karikaturista († Szeged, 1971. október 3.)
13. † 1950. Kun Béla (Debrecen) jogász, egyetemi tanár (x Monostorpályi, 1874. november 8.)
13. † 1975. Dévényi György (Budapest) kohómérnök (x Sopron, 1923. december 27.)
14. x 1650. Csécsi János (Szakoly) ref. kollégiumi tanár († Sárospatak, 1708. május 14.)
14. x 1800. Péterfi Albert (Sóvárád) ref. lelkész, pedagógus († Bukarest, 1850. március 29.)
14. x 1825. Terényi Lajos (Horváti) politikus, ügyvéd († Gyula, 1863. április 6.)
14. x 1875. Frigyesi József (Kisvárdá) orvos, szülész-nőgyógyász, egyetemi tanár († Budapest, 1967. december 11.)
14. x 1900. Barra István (Torda) szőlész († Budapest, 1986. május 20.)
14. x 1900. Krammer Jenő (Kismarton) irodalomtörténész, egyetemi tanár († Martonvásár, 1973. január 21.)
14. x 1900. Szarka Sándor (Arad) orvos, szülész-nőgyógyász († Budapest, 1947. június 2.)
14. † 1975. Sós Pál (Budapest) katonaoorvos (x Nagyvárad, 1907. szeptember 9.)
15. x 1875. Drasche Lázár Alfréd (Dorog) diploma író († Mayerhofen, 1949. augusztus 28.)
15. x 1925. Farkas Gábor (Budapest) növényfiziológus, biokémikus, akadémikus († Szeged, 1986. április 23.)
15. † 1925. Fellitzsch Artúr, báró (Nagyernye) erdész, miniszter (x Törökkanizsa, 1859. február 18.)
15. x 1925. Méhes János (Magyarhomorog) mezőgazdász († Hajdúszoboszló, 1983. szeptember 4.)
15. † 1950. Drahos János (Budapest) r. kat. püspök (x Brezova, 1884. július 23.)
15. † 1975. Götz János (Budapest) főügyész (x Herceghút, 1915. január 15.)
15. † 1975. Grosz Dezső (Temesvár) újságíró, költő, műfordító (x Resica, 1898. február 17.)
16. x 1900. Gaál Jenő (Zólyom) zeneszerző († Budapest, 1980. június 8.)
17. 1450. Hunyadi ligát kötött Garaival és Újlakival, Hunyadi László eljegyzi Garai Annát, Hunyadi Mátyás pedig Cillei Erzsébetet
17. † 1825. Király József (Balatonfüred) r. kat. püspök (x Komárom, 1737. április 4.)
17. x 1900. Farkas Eszter (Nyírbátor) festő († Budapest, 1983. december 30.)
18. x 1875. Krenner Miklós (Garamberzence) újságíró, tanár († Budapest, 1968. augusztus 11.)
20. x 1825. Kmeth Dániel (Kassa) piarista szerzetes csillagász, matematikus, tanár, (x Breznóbánya, 1783. január 15.)

20. + 1850. Antal Mihály (Pest) könyvtáros, akadémikus (x Jászladány, 1793. k.)
20. + 1900. Meszlény Jenő (Pozsony) honvédtiszt (x Kisdém, 1814.)
20. x 1900. Sándor Ferenc (Tiszaderzs) mérnök, geodéta († Budapest, 1986. április 24.)
20. + 1950. Tóth Zsigmond (Budapest) orvos, anatómus, egyetemi tanár (x Pécs, 1872. szeptember 6.)
20. + 1975. Fél Ella (Budapest) pedagógus (x Kiskőrös, 1909. december 30.)
21. x 1875. Scitovszky Tibor (Nőtincs) politikus († Los Angeles, 1959. április 12.)
22. + 1400. Bebek Miklós (?) kalocsai érsek (x?)
22. x 1825. Zay Albert, gróf (Pest) posztógyáros († Budapest, 1904. július 9.)
22. x 1850. Goldziher Ignác (Székesfehérvár) orientalista, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1921. november 14.)
22. x 1875. Torday Emil (Budapest) Afrika-utazó, etnográfus († London, 1931. május 9.)
23. x 1850. Könyve Nándor (Hodos) nyelvész, szótárszerkesztő, tanár (†?)
23. x 1900. Gimes Imre (Búcs) újságíró, író († Budapest, 1977. május 12.)
23. x 1900. Linksz Artúr (Galgóc) orvos, szemész, egyetemi tanár († New York, 1979.)
23. x 1925. Keller Károly (Budapest) szállítómunkás, az 1956. évi forradalom mártírja († Budapest, 1959. október 28.)
24. x 1800. Gyulay Lajos, gróf (Andrásfalva) politikus († Pest, 1869. március 19.)
24. x 1875. Berti László (Nyíregyháza) kard- és törvívó († Budapest, 1952. június 2.)
24. x 1925. Merényi Zsuzsa (Barmen, Németország) táncosnő, balettmester, szakíró († Budapest, 1990. augusztus 15.)
25. x 1825. Duka Tivadar (Dukafalva) honvédtiszt, orvos, akadémikus († Bournemouth, Anglia, 1908. május 5.)
25. x 1825. Pillitz Benő (Veszprém) orvos, flórukutató († Veszprém, 1910. május 31.)
25. + 1900. Rupp Kornél (Budapest) irodalomtörténész (x Ercsi, 1865. május 25.)
25. + 1925. Kémény Jenő (Budapest) festő, díszlet- és jelmeztervező (x Déva, 1860. április 8.)
28. x 1875. Sabathiel Richárd (Budapest) mérnök († Budapest, 1942. június 14.)
28. + 1900. Farkas Mihály (Nagytétény) gazdasági író, kertész (x Pest, 1833.)
30. x 1900. Szabó Ernő (Kassa) színész († Budapest, 1966. február 10.)
30. + 1925. Löherer Andor (Budapest) közgazdasági író (x Pest, 1846. február 14.)
30. + 1975. Smidt Lajos (Szombathely) orvos, sebész, kórházigazgató (x Érsekújvár, 1903. október 31.)

JÚLIUS

- + 1975. Béli Béla (Toronto) újságíró, politikus (x Baracs, 1903. május 26.)
1. + 1875. Fülepp Lipót (Budapest) jogász, politikus (x Oravica, 1809.)
1. x 1900. Reuss Endre (Budapest) gépészmérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1968. május 10.)
1. + 1925. Márki Sándor (Gödöllő) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Kétegyháza, 1853. március 27.)
2. x 1800. Kugler Nep. János (Sopron) festő, grafikus († Kőszeg, 1867. február 26.)
2. x 1900. Hajmássy Miklós (Zalaegerszeg) színész († Buenos Aires, 1990. március 1.)
2. x 1925. B. Kovács András (Nagykamarás) állatorvos, sebész († Budapest, 1981. május 26.)
2. + 1950. Dénes Oszkár (Trento) színész (x Magyarok, 1894. május 8.)
2. + 1975. Scher Tibor (Budapest) történész (x Kiskőrös, 1912. július 27.)
3. 1825. A király 13 év szünet után összehívja az országgyűlést
3. x 1875. Zachár Gyula (Besztercebánya) jogász, egyetemi tanár († Gödöllő, 1964. április 18.)
4. + 1400. Cecei Máté (Csonthegy) kassai és bajmóci várnagy, ispán (x?)
4. 1525. A hatvani nemesi gyűlés Werbőczy Istvánt választja nádorrá
4. x 1875. Kemény György (Garadna) költő († Detroit, 1952. március 16.)
4. x 1900. Paulovics Géza (Irsa) karnagy, népzenekutató († Budapest, 1974. február 12.)
4. + 1950. Baráth Ferenc (Zalaegerszeg) irodalomtörténész, újságíró (x Zalaegerszeg, 1916. május 10.)
5. 1850. A politikai elitéltek egy része kegyelmen részesül
5. x 1850. Kvassay Jenő (Buda) vízepítő mérnök († Budapest, 1919. június 6.)
5. x 1900. Tiszay Andor (Győr) író, rendező, művelődéstörténész, bibliográfus († Budapest, 1986. február 19.)
5. x 1925. Héberger Károly (Párizs) gépészmérnök, könyvtárigazgató († Budapest, 1984. október 26.)
5. + 1950. Cholnoky Jenő (Budapest) geográfus, egyetemi tanár, akadémikus (x Veszprém, 1870. július 23.)
6. + 1975. Bíró Sándor (Antibes, Franciaország) neveléstörténész, tanár (x Alsósófalva, 1907. április 12.)
7. x 1900. König Rezső (Budapest) vegyész, gyógyszerkutató († Budapest, 1971. október 24.)
7. + 1975. Simon István (Budapest) költő, műfordító, szerkesztő, esszéista (x Bazsi, 1926. szeptember 16.)

8. 1850. A bécsi udvar leváltja Haynaut és amnesztiát hirdet
8. x 1850. Péterfy Jenő (Buda) esszéista, kritikus († Károlyváros, 1899. november 5.)
8. x 1925. Réti József (Ploiești) énekes († Budapest, 1973. november 5.)
9. † 1850. Sztrókey Antal (Pest) ügyvéd, jogi író, akadémikus (x Salfa, 1780. december 20.)
9. x 1900. Csánk Béla (Beregszász) jogász († Budapest, 1984. május 26.)
9. † 1925. Csillag Teréz (Budapest) színész (x Dunaadony, 1862. augusztus 27.)
9. † 1950. Szolnay Sándor (Kolozsvár) festő (x Kolozsvár, 1893. november 4.)
10. 1575. A kerelőszentpáli csatában Báthory István legyőzi Békés Gáspár seregét
10. x 1875. Ábrahám Dezső (Debrecen) ügyvéd, politikus, miniszterelnök († Budapest, 1973. július 25.)
10. x 1925. Kucs Béla (Ózd) szobrász († Budapest, 1984. november 18.)
10. † 1950. Faragó Ferenc (Budapest) bakteriológus, orvos, egyetemi tanár (x Budapest, 1905. június 2.)
10. † 1975. Fehér Miklós (Budapest) antropológus, igazságügyi szakértő (x Kerekegyháza, 1914. február 19.)
10. † 1975. Kerényi Jenő (Budapest) szobrász (x Budapest, 1908. november 20.)
11. x 1875. Turi Béla (Esztergom) r. kat. pap, kanonok, szerkesztő, publicista, közjogi szakíró († Fiume, 1936. április 7.)
11. x 1900. Borbély Ferenc (Hátszeg) orvos, toxikológus, egyetemi tanár († Zürich, 1974. augusztus 2.)
11. x 1900. Töltéssy Zoltán (Miskolc) ref. lelkész († Budapest, 1932. október 25.)
11. x 1925. Óhidy Lehel (Budapest) színész, bábszínész († Budapest, 1977. január 1.)
11. † 1925. Polik Dezső (Budapest) operatőr (x Alvinc, 1873. április 9.)
12. † 1875. Lendvai Márton (Budapest) színész (x Kolozsvár, 1830. szeptember 14.)
12. x 1925. Lovászi Ferenc (Szeged) újságíró († Budapest, 1964. július 18.)
12. † 1975. Lengyel József (Budapest) író, költő, (x Marcali, 1896. augusztus 4.)
13. x 1875. Vuk Mihály (Budapest) vegyész-mérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1952. november 25.)
13. † 1925. Csengey Gusztáv (Miskolc) költő, író (x Komárom, 1842. augusztus 8.)
13. † 1975. Gál László (Újvidék) költő, író, újságíró (x Alsóokabol, 1902. december 29.)
14. x 1775. Lunkányi János (Kecskemét) Széchenyi István nevelője († Sopron, 1853. augusztus 27.)
14. x 1875. Östör József (Gyülevíz) jogász († Sopron, 1949. április 10.)
14. x 1900. Fraknoi Károly (Budapest) karnagy, zeneszerző, pedagógus († Budapest, 1966. november 4.)
14. x 1900. Lubricht Ágost (Rákospalota) pedagógus, egyetemi tanár, akadémikus (x Besztercebánya, 1825. december 28.)
14. † 1950. Szentpétery Imre (Budapest) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Középpalota, 1878. szeptember 23.)
14. x 1875. Nagy Sándor (Szatmárnémeti) irodalomtörténész († Zilah, 1940. augusztus 13.)
15. x 1900. Passuth László (Budapest) író, műfordító († Balatonfüred, 1979. június 19.)
16. † 1975. Balázs Árpád (Budapest) író (x Gyula, 1911. március 26.)
16. † 1975. Schaeffer Ferenc (Budapest) építész (x Budapest, 1897. március 21.)
17. † 1875. Dobozy István (Debrecen) honvédtiszt, kormánybiztos (x Vajda, 1800. február 12.)
17. † 1875. Mátray Sándor (Budapest) zeneszerző, zenetörténész, pedagógus, akadémikus (x Nagykáta, 1797. november 23.)
17. x 1875. Rónai Dénes (Gyula) fotóművész, bábjátékos († Budapest, 1964. április 8.)
17. † 1900. Zichy Ferenc, gróf (Kálóz) politikus, diplomata, tárnokmester (x Pozsony, 1811. január 24.)
17. x 1925. Nagy László (Felsőiskáz) költő, műfordító († Budapest, 1978. január 30.)
17. † 1975. Kellner Béla (Budapest) orvos, egyetemi tanár, akadémikus (x Dályok, 1904. március 20.)
18. x 1850. Deák-Ébner Lajos (Pest) festő († Budapest, 1934. január 20.)
19. x 1850. Czizler Győző (Arad) építész, egyetemi tanár († Budapest, 1905. március 28.)
19. x 1900. Remenyik Zsigmond (Dormánd) író († Budapest, 1962. december 30.)
19. † 1950. Rotarides Mihály (Budapest) zoológus, csigakutató (x Gyulafehérvár, 1893. június 13.)
19. † 1950. Tonelli Sándor (Budapest) közgazdasági író (x Nógrádverőce, 1882. június 2.)
20. x 1675. Timon Sámuel (Turna) történetíró, polihisztor († Kassa, 1736. április 7.)
20. x 1900. Bárczay János (Abaújkér) politikus († Budapest, 1985. július 27.)
20. † 1900. Mócsy Antal (Kalocsa) pedagógus (x Szeged, 1842. április 20.)
22. x 1900. Andai Ernő (Budapest) író, színész, rendező († Budapest, 1979. július 3.)

22. x 1925. Kilián József (Tokaj) mérnök († Budapest, 1976. január 24.)
23. x 1875. Bozóky Géza (Nagyvárad) jogász, egyetemi tanár († Budapest, 1960. február 24.)
23. † 1975. Zigány Ferenc (Budapest) matematikus, egyetemi tanár (x Budapest, 1895. április 14.)
24. x 1900. Borbásné Köves Júlia zenepedagógus († Zamárdi, 1988. szeptember 3.)
24. x 1900. Cseh Gusztáv (Kolozsvár) grafikus († Kolozsvár, 1972. január 26.)
24. x 1900. Görömbey Imre (Tiszabercel) szobrász († Budapest, 1967. november 10.)
24. x 1900. Vajda Imre (Budapest) közgazdász, egyetemi tanár, államtitkár, akadémikus († Budapest, 1969. augusztus 30.)
25. x 1825. Kléh István (Pest) ügyvéd, újságíró, bakár († Budapest, 1913. január 14.)
26. x 1900. Diószeghy Dániel (Ungmogyorós) kohómérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1970. december 25.)
26. † 1900. Dömötör Géza (Újpest) kisedővő, pedagógiai író (x Pest, 1856.)
26. † 1900. Gábor József (Felsőbánya) szőlész, gyümölcsész (x Felsőbánya, 1830.)
26. x 1925. Békés Rita (Debrecen) színész († Budapest, 1978. december 16.)
27. x 1775. Brunszvik Teréz (Pozsony) a haza óvodaügy úttörője, nőnevelő, pedagógus († Martonvásár, 1861. szeptember 17.)
27. x 1900. Galambos József (Budapest) atléta († Budapest, 1980. február 6.)
28. 1650. II. Rákóczi György követet küld Ferdinándhoz egy törökellenes szövetség megalakításának tervével, de a Porta tudomást szerez az akcióról
29. † 1850. Kerekes Ferenc (Balatonfüred) tanár (x Erdőhegy, 1784. június 22.)
29. x 1875. Kürti Menyhért Géza (Vámosgyörk) ciszterci szerzetes, tanár, irodalomtörténész († Budapest, 1949. június 3.)
30. x 1850. Zselénszky Róbert (Újarad) földbirtokos, közgazdasági író († Budapest, 1939. november 20.)
30. † 1875. Seilern Crescentia, grófnő (Kiscenk) Széchenyi István felesége (x Brünn, 1799. május 13.)
30. x 1900. Hompola Mihály (Lakócsa) ügyvéd, politikus († Szigetvár, 1967. november 7.)
30. x 1900. Vezekényi Ernő (Magyaróvár) növénynevelő, mezőgazdász († Kecskemét, 1973. július 12.)
30. x 1925. Szatmári István (Budapest) színész († Budapest, 1988. december 28.)
30. † 1975. Gerlőczy Gedeon (Budapest) építész (x Budapest, 1895. június 28.)
30. † 1975. Nádass József (Budapest) költő, író, újságíró (x Budapest, 1897. május 22.)
31. x 1875. Vértessy Kornél (Budapest) gépészmérnök († Budapest, 1929. február 27.)
31. † 1925. Schelle Róbert (Budapest) kohómérnök (x Poprádfelka, 1851. április 11.)
31. † 1975. Zilcz György (Mottenrenn, Ausztria) harsonaművész (x Budapest, 1921. október 12.)

AUGUSZTUS

1300. Károly Róbert diplomáciai utakat tesz Spalatóba, Zágrábba, a magyar trón megszerzésére készül
1. x 1800. Weisz Bernát Ferenc (Lugos) nagykereskedő, bankár, biztosító († Budapest, 1888. március 31.)
1. x 1875. Feledi Boriska (Főnlak) színész († Budapest, 1970. július 30.)
1. x 1900. Tobisch Ilona (Budapest) festő († Budapest, 1985. február 17.)
1. † 1975. Molnár Tibor (Budapest) újságíró, szerkesztő (x Somogyvár, 1925. szeptember 30.)
2. x 1875. Alföldy Dezső (Temesvár) jogi író, kúriai bíró, ítélőtáblai elnök († Balatonalmádi, 1961. május 19.)
2. x 1900. Balogh Jolán (Budapest) művészettörténész († Budapest, 1988. október 12.)
2. x 1900. Gergely Tibor (Budapest) festő, grafikus († New York, 1978. január 13.)
2. x 1900. Kopp Jenő (Budapest) művészettörténész († Budapest, 1977. január 13.)
2. † 1925. Bermann Miksa (Budapest) gépészmérnök (x Győr, 1861. november 1.)
3. x 1900. Fekete Lajos (Újnemet) költő, újságíró, jogász († Budapest, 1973. július 10.)
3. x 1900. Gartner Pál (Szelepcsény) orvos, idegyógyász († Budapest, 1975. március 6.)
4. † 1975. Lámfalussy Sándor (Sopron) erdőmérnök, egyetemi tanár (x Topolya, 1890. szeptember 11.)
5. † 1875. Szerelmey Miklós (Budapest) mérnök, rajzoló, litográfus, feltaláló (x Győr, 1803.)
5. † 1975. Derzsy Domokos (Budapest) állatorvos, mikrobiológus (x Felsőboldogfalva, 1914. december 8.)
5. † 1975. Rodriguez Endre (München) filmrendező (x Budapest, 1899. április 28.)
5. † 1975. Venetianer Rózi (Budapest) zongoraművész, zongoratanár (x Zákány, 1909. május 1.)

6. † 1975. Ravasz László (Budapest) ref. püspök, akadémikus (x Bánffyhunad, 1882. szeptember 29.)
6. † 1975. Szauder József (Budapest) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Budapest, 1917. február 26.)
7. x 1825. Kondor Gusztáv (Szántova) csillagász, matematikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1897. szeptember 16.)
7. x 1875. Gyárfás József (Garany) növénytermesztő, mezőgazdasági író († Mosonmagyaróvár, 1965. június 26.)
7. † 1950. Bud János (Budapest) statisztikus, miniszter, egyetemi tanár (x Dragómerfalva, 1880. május 30.)
8. † 1900. Oláh György (Gyula) helytörténész (x Gyula, 1851. november 30.)
8. † 1900. Szilágyi József (Zsitvaújfalu) politikus, miniszterelnök, akadémikus (x Győr, 1818. november 23.)
8. x 1900. Zipernovszky Mária (Budapest) hegedűművész († Budapest, 1974. október 3.)
8. † 1950. Schöpflin Aladár (Budapest) kritikus, irodalomtörténész, író, műfordító, akadémikus (x Maniga, 1872. október 4.)
9. x 1795. Dukai Takách Judit (Duka) költő († Sopron, 1836. április 15.)
9. † 1950. Buchner Antal (Pápa) zeneszerző, karnagy (x Kistószeg, 1882. július 2.)
9. † 1975. Kajtor Ferenc (Budapest) orvos, ideg- és elmegyógyász (x Ágya, 1919. november 15.)
10. x 1900. Dombay János (Veszprém) régész († Pécs, 1961. március 24.)
10. † 1900. Nagy Sándor (Hídvég) ref. lelkész (x Gidófalva, 1824. július 31.)
10. † 1975. Mária Béla (Budapest) orvos, ideg- és elmegyógyász, költő (x Budapest, 1905. február 13.)
11. x 1750. Sándor István (Luka) író, bibliográfus († Bécs, 1815. március 29.)
11. x 1825. Türr István (Baja) tábornok († Budapest, 1908. május 3.)
12. x 1875. Csörgény Titusz (Nezsider) ornitológus († Tapolca, 1961. december 15.)
12. † 1975. Zágon József (Innsbruck) r. kat. pap, kanonok (x Agostyán, 1909. november 2.)
13. x 1850. Forster Géza (Esztergom) mezőgazdász († Budapest, 1907. május 2.)
13. x 1875. Garvay Andor (Máramarosziget) író († USA, 1927. április 8.)
13. x 1925. Berrár Jolán (Budapest) nyelvész († Budapest, 1985. február 6.)
13. † 1975. Köves Oszkár (Budapest) műgyűjtő (x Budapest, 1902. május 1.)
14. x 1850. Dolinay Gyula (Nagyharsány) újságíró, író († Szigetszentmiklós, 1918. február 18.)
14. x 1875. Magyar Elek (Budapest) újságíró († Budapest, 1947. május 16.)
14. x 1875. Steuer György (Palona) agrár-szociálpolitikai író (†?)
14. † 1900. Papp Dániel (Budapest) író, újságíró (x Ómoravica, 1865. február 11.)
15. x 1900. Pfeiffer Zoltán (Budapest) ügyvéd, politikus († New York, 1981. augusztus 16.)
15. x 1925. Farkasinszky Lajos (Ózd) politikus, várospolitikus († Budapest, 1988. szeptember 25.)
15. † 1975. Antal Boza József (Miskolc) kohómérnök, egyetemi tanár (x Sajóvárvány, 1932. október 19.)
15. † 1975. Novotny Emil Róbert († Budapest) festő (x Marosvásárhely, 1898. január 1.)
15. † 1975. Pataky Dénes (Budapest) művészettörténész (x Budapest, 1921. augusztus 3.)
16. x 1850. Dvorzák János (Kalocsa) egyházi és ismeretterjesztő író († Budapest, 1918. után)
16. † 1975. Herrmann Alice (Budapest) pszichológus (x Abafalva, 1895. május 29.)
17. x 1700. Rákóczi József (Bécs) II. Rákóczi Ferenc fia († Cernavoda, 1738. november 10.)
17. x 1900. Szentgyörgyvári Lajos (Keszthely) mezőgazdasági mérnök, tanár († Pécs, 1976. június 29.)
17. † 1925. Egger Leó (Budapest) gyógyszerész, vegyészeti gyáros (x Wien-Nussdorf, 1866.)
17. † 1975. Horváth János (Pécs) fazekas, népművész (x Mohács, 1905. május 22.)
17. † 1975. Ila Bálint (Budapest) történész, levéltáros (x Kunszentmiklós, 1903. február 15.)
17. † 1975. Pauló Lajos (Budapest) rendező (x Hévízgyörk, 1927. február 10.)
18. x 1825. Petőfi István (Szabadszállás) honvédtiszt, Petőfi Sándor öccse († Csákó, 1880. május 1.)
19. † 1950. Illy Gusztáv (Budapest) tábornok (x Zombor, 1909. június 8.)
19. † 1950. Merényi Gusztáv (Budapest) katoniorvos, belgyógyász (x Kassa, 1895. szeptember 18.)
19. † 1975. Tamás Gizella (Balatonfüred) hidrobiológus (x Budapest, 1926. december 21.)
19. † 1975. Vujicsics Tihamér (Damaszkusz) zeneszerző, népzenekutató (x Pomáz, 1929. február 23.)
20. † 1850. Császár György (Pest) zeneszerző, karmester (x?, 1813.)

20. + 1925. B. Marton Erzsé (színművész (x?, 1885. január 2.)
20. + 1975. Hajmássy Ilona (Bethesda, USA) színész (x Nagykőrös, 1912. július 5.)
21. + 1650. Augustini Keresztély (Nagylomnic) orvos (x Késmárk, 1598. december 6.)
21. x 1875. Hegedűs Sándor (Budapest) író († Budapest, 1953. február 24.)
21. x 1875. Scipiades Elemér (Jászárokszallás) orvos, egyetemi tanár († Pécs, 1944. február 21.)
22. x 1925. Nuridsány Zoltán (Marosvásárhely) festő († Budapest, 1974. május 28.)
22. + 1975. Csáder László (Pozsony) grafikus, tipográfus, tervező (x Csallóközcseré-törtők, 1909. február 9.)
24. x 1700. Péterffy Károly (Pozsony) jezsuita szerzetes, egyházi író († Pozsony, 1746. augusztus 24.)
24. + 1925. Nagy Sándor (Budapest) közgazdasági és jogi író (x Mariennbrunn, 1860. július 14.)
24. + 1975. Gergő Zoltán (Budapest) közgazdász (x Szeged, 1893. január 16.)
24. + 1975. Kisfaludi Strobl Zsigmond (Budapest) szobrász (x Alsórajk, 1884. július 1.)
24. + 1975. Lehel Ferenc (São Paulo) festő, filozófus, kritikus, művészettörténész (x Papos, 1885. november 13.)
24. + 1975. Nádas József (Budapest) festő, grafikus (x Igló, 1903. augusztus 26.)
25. x 1875. Hetzel Henrik (Újsóvár) állatorvos, tanár († Budapest, 1949. május 31.)
25. + 1900. Gerlőczy Károly (Budapest) várospolitikus, Bp. alpolgármestere (x Pest, 1835. május 18.)
- + 1950. Garzó József (Kecskemét) levéltáros (x Kecskemét, 1887. december 9.)
26. + 1925. Petrik Géza (Budapest) bibliográfus (x Alsószeli, 1845. október 3.)
26. + 1975. Hencz László (Budapest) orvos, urológus-sebész (x Szeged, 1902. február 21.)
27. x 1850. Timon Ákos (Eger) jogász, egyetemi tanár († Budapest, 1925. április 6.)
27. + 1975. Balajthy Andor (Budapest) színész, bábszínész (x Budapest, 1919. május 23.)
27. + 1975. Hofmann Miklós (Szombathely) nyomdaigazgató (x Szombathely, 1922. augusztus 31.)
27. + 1975. Komarnicki Gyula (Budapest) alpinista, hajó tiszt (x Budapest, 1885. február 23.)
28. x 1800. Szenvy József (Pozsony) újságíró, akadémikus († Pest, 1857. január 22.)
28. x 1825. Zalár József (Gyöngyös) költő († Eger, 1914. június 19.)
28. x 1850. Czigány János (Jászberény) jogász, gyorsíró, mecénás († Budapest, 1909. március 13.)
28. x 1900. Békés István (Debrecen) író, újságíró, műfordító († Budapest, 1982. április 5.)
29. x 1825. Salamon Ferenc (Déva) publicista, történész, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1892. október 9.)
29. x 1900. Fellner Ferenc (Budapest) orvos, énekes († Budapest, 1966. november 12.)
29. x 1900. Mátéffy Géza (Tövis) államtitkár († Budapest, 1980. április 27.)
29. + 1975. Schaár Erzsébet (Budapest) szobrász (x Budafok, 1908. július 27.)
30. + 1975. Ernyes László (Temesvár) költő, műfordító, újságíró (x Arad, 1912. április 21.)
30. + 1975. Györgyi Géza (Budapest) orvos, radiológus (x Budapest, 1900. február 26.)
31. x 1900. Sedlmayer E. Curt (Szarvaskő) növénybiológus, akadémikus († Bécs, 1965. május 1.)

SZEPTEMBER

1. x 1900. Mészáros Andor (Budapest) építész, szobrász, művészeti író († Melbourne, 1972. május 1.)
1. x 1900. Puskás Károly (Dombóvár) üzemgazdász, egyetemi tanár († Budapest, 1977. október 14.)
2. x 1825. Kozma Sándor (Kőröshegy) jogász, főügyész († Budapest, 1897. augusztus 5.)
2. x 1900. Tangl Harald (Budapest) orvos, állatfiziológus, kutató († Budapest, 1971. december 31.)
3. x 1900. Karácsonyi László (Budapest) vegyész-mérnök († Budapest, 1985. július 10.)
3. + 1950. Ágai Irén (Hollywood) színész (x Budapest, 1912. február 23.)
5. x 1900. Kalmár Pál (Mezőtúr) énekes († Budapest, 1988. november 21.)
5. x 1925. Földes Mária (Arad) író († Tel Aviv, 1976. december 18.)
5. + 1975. Moussong Piroska (Budapest) költő, író (x Vác, 1908. január 29.)
6. x 1900. Gárdonyi Jenő (Arad) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1981. május 4.)
6. + 1925. Ágoston Péter (Párizs) jogász, egyetemi tanár, politikus, miniszter (x Zsombolya, 1874. március 25.)
7. + 1875. Szelestey László (Budapest) költő, ügyvéd, (Uraiújfalu, 1821. szeptember 14.)
8. x 1850- Blaha Lujza (Rimaszombat) színész († Budapest, 1926. január 18.)
8. x 1850. Wittinger Antal (Törökbálint) pedagógus, helytörténész (†?)
8. x 1875. Sajó Elemér (Órszentmiklós) vízügyi és gazdaságpolitikus, mérnök († Budapest, 1934. szeptember 21.)

8. x 1925. Borbásné Németh Valéria (Soroksár-péteri) textiltervező, iparművész († Budapest, 1987. május 26.)
8. x 1925. Hajdu Júlia (Budapest) zeneszerző, zongoraművész († Budapest, 1987. október 23.)
8. † 1975. Kondér István (Budapest) erdőmérnök (x Budapest, 1897. december 10.)
9. x 1850. Zimmermann Ferenc József (Nagyszében) levéltáros, történész († Linz, 1935. január 27.)
9. x 1925. Kerényi Grácia (Budapest) költő, műfordító († Budapest, 1985. április 7.)
10. † 1875. Szabó Gyula (Eger) mérnök, egyetemi tanár (x Dunaföldvár, 1845.)
10. † 1975. Pócza Jenő (Budapest) fizikus, egyetemi tanár (x Egyed, 1915. november 15.)
11. 1825. Pozsonyban megnyílik az országgyűlés, amelynek ellenzéki vezetői Felsőbüki Nagy Pál, Vay Ábrahám és Ragályi Tamás
11. † 1900. Marc Ferenc (Zólyombrézó) kertész (x?, 1813.)
12. † 1675. Szegedi Ferenc Lénárd (Kassa) egri püspök (x Nagyszombat, 1614.)
12. x 1825. Doppler Károly (Lemberg) fuvola-művész, zeneszerző († Stuttgart, 1900. március 10.)
12. x 1875. Bródy Ernő (Miskolc) ügyvéd († Budapest, 1961. október 15.)
12. † 1875. Ranolder Nep. János (Veszprém) r. kat. püspök, egyetemi tanár (x Pécs, 1806. május 16.)
13. † 1625. Batthyány Ferenc (Szalónak) földbirtokos, katona, mecénás (x Szalónak, ?)
13. 1850. Megjelenik az új közigazgatási rendelet, megszerzik a helytartóságot
13. x 1875. Farkas Antal (Szentés) költő, író, újságíró († Budapest, 1940. szeptember 28.)
13. x 1900. Barabás Mihály (Budapest) orvos, röntgenológus († Budapest, 1977. június 28.)
13. x 1900. Varannai Aurél (Budapest) író, műfordító († Budapest, 1989. december 16.)
13. † 1950. Jáky József (Hévíz) mérnök, talajmechanikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Szeged, 1893. július 15.)
14. 1350. Nagy Lajos itáliai hadjárátát befejezve hazaindul Magyarországra
15. x 1750. Szvorényi Mihály (Enyicke) egyházjogász, egyetemi tanár († Keszthely, 1814. október 26.)
15. x 1850. Maurer János (Óbuda) tornatanár, sport szakíró († Budapest, 1910. június 17.)
15. † 1975. Bogár János (Gyuró) ref. lelkész (x Decs, 1898. március 31.)
15. † 1975. Péter Imre (Budapest) rajztanár, szerkesztő (x Putnok, 1912. április 16.)
16. x 1850. Czobor László (Gyerk) az Országos Magyar Kertészeti Egyesület Elnöke († Budapest, 1942. május 11.)
16. x 1900. Malán Mihály (Zólyom) orvos, antropológus, egyetemi tanár († Budapest, 1968. október 13.)
16. x 1900. Szabó Ferenc (Nagymágocs) színész (†?, 1978. szeptember 28.)
16. † 1925. László Ferenc (Kolozsvár) régész, tanár (x Sepsiszentgyörgy, 1873.)
16. † 1975. Barsi László (Budapest) atléta, futó (x Léva, 1904. június 25.)
17. x 1800. Fogarasy Mihály (Gyergyószentmiklós) r. kat. püspök († Gyulafehérvár, 1882. március 23.)
17. † 1900. Köllő Miklós (Budapest) szobrász (x Gyergyócsomafalva, 1861.)
18. 1600. A Habsburg-seregek Miriszlónál szétverik Vitéz Mihály csapatait
18. † 1900. Nyulassy Antal Ignác (Bakonybél) bencés szerzetes, tanár, költő (x Székesfehérvár, 1820. január 19.)
19. x 1850. Saárossy-Kapeller Ferenc (Kassa) méhészeti író († Budapest, 1918. november 24.)
19. x 1900. Cziffra Géza (Arad) filmrendező († Dessen, Németország, 1989. április 28.)
19. x 1925. Abai György (Budapest) építészmérnök († Budapest, 1974. december 25.)
20. x 1900. Czukás Zoltán (Győr) állatorvos, állattenyésztő, egyetemi tanár, akadémikus († Freiburg, 1957. szeptember 16.)
20. x 1900. Czupy Bálint (Völcséj) földműves, politikus, rádiós szerkesztő († München, 1975. április 17.)
20. † 1975. Kanyák Zsófia (Utrecht) üvegtervező, iparművész (x Budapest, 1944. július 28.)
21. x 1900. Berényi Dénes (Karánsebes) meteorológus, mezőgazdász, egyetemi tanár († Debrecen, 1971. november 30.)
21. † 1975. Lóth Ila (Budapest) színész (x Budapest, 1899. szeptember 10.)
21. † 1975. Réthy Antal (Budapest) meteorológus, geográfus, egyetemi tanár (x Budapest, 1879. május 1.)
22. x 1875. Markovits Mária (Kiskunhalas) népművész († Kiskunhalas, 1954. október 21.)
22. x 1900. Gyulai Zoltán (Csáktornya) bánya-mérnök († Miskolc, 1977. február 10.)
22. † 1925. Tollagi Adolf (Budapest) színész (x Debrecen, 1862. április 27.)
22. † 1950. Teller Miksa (Budapest) ügyvéd, jogi író (x Érsekújvár, 1871. március 28.)
24. † 1875. Virághalmi Ferenc (Kiscell) író, műfordító (x Komárom, 1824.)

24. x 1900. Lengyel Lajos (Kunhegyes) tanár, szótárszerkesztő († Budapest, 1968. március 24.)
24. x 1925. Kovács György (Budapest) hidrológus, akadémikus († Budapest, 1988. április 21.)
25. x 1825. Horn Ede (Vágújhely) publicista, politikus, közgazdász († Budapest, 1875. november 2.)
25. x 1825. Számwald Gyula (Szeged) könyvkereskedő, tábornok, az amerikai polgárháború katonája († Arlington, USA, 1912. december 4.)
25. † 1975. Andersen György (Dreux, Franciaország) költő, újságíró, műfordító (x Budapest, 1896. október 11.)
25. † 1975. Benedek Flóra (Kisbácson) pedagógus, Benedek Elek leánya, (x Budapest, 1890. június 20.)
26. x 1875. Bródy Miksa (Nagyvárad) újságíró († Budapest, 1924. május 4.)
26. x 1900. Imreh Zsigmond (Illyefalva) festő, tanár († Miskolc, 1965. március 23.)
26. x 1900. Nagy István (Mezőkövesd) szűcs-hímző, népművész († Mezőkövesd, 1984. november 5.)
26. x 1900. Ticharich Zdenka (Budapest) zongoraművész, zongoratanár († Budapest, 1979. február 15.)
27. x 1900. Münster László (Budapest) orvos, orvostörténész († Bologna, 1971. február 28.)
27. x 1925. Preisz Zoltán (Marosvásárhely) szerző, számlakatos, az 1956. évi forradalom mártírja († Budapest, 1957. május 10.)
27. † 1975. Zoltán Pál (Szeged) színész, rendező, dramaturg, író (x Budapest, 1921. március 29.)
28. x 1900. Ráfael Győző (Révkomárom) festő († Budapest, 1981. április 20.)
28. † 1950. Lukács György (Budapest) jogász, miniszter (x Nagyvárad, 1865. szeptember 10.)
28. † 1975. Lajos László (Pécs) orvos, szülész-nőgyógyász, egyetemi tanár (x Pécs, 1904. október 21.)
30. x 1875. Mattyasovszky Miklós (Budapest) agrárpolitikus, szakíró, akadémikus († Budapest, 1939. október 12.)
30. † 1925. Megyericsy Béla (Zürich) ref. lelkész, szerkesztő (x Fadd, 1879. december 30.)
30. x 1925. Molnár Tibor (Somogyvár) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1975. augusztus 1.)
- x 1575. Miskolczi Csulyak István (Tolcsva) ref. lelkész, költő († Liszka, 1645. december)
1. 1850. Megszűnik a vámhatár Ausztria és Magyarország között
1. x 1875. Dömötör Mihály (Binóc) politikus, jogász, miniszter († Fajs, 1962. február 2.)
1. x 1900. Pápay Klára (Eger) színész († Budapest, 1984. november 5.)
1. x 1925. Majdik Ferenc (Sárospatak) vegyész-mérnök († Veszprém, 1978. június 20.)
2. x 1925. Dörner Henrik (Kaposzsekcső) gazdasági vezető († Kecskemét, 1985. november 26.)
2. x 1925. Falus Róbert (Budapest) klasszika-filológus, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár († Budapest, 1983. augusztus 3.)
3. x 1925. Kemény György (Nagyvárad) orvos, szerkesztő († Budapest, 1973. december 2.)
3. x 1925. Koltay Miklós (Pécs) orvos, gyermekgyógyász († Szeged, 1970. január 25.)
3. † 1925. Wolf Miklós (Budapest) ügyvéd, jogi író, szerkesztő (x Törökkanizsa, 1853.)
4. † 1850. Fitos Sándor (?) színész, táncos (x?)
4. † 1925. Zichy Ágost, gróf (Bécs) utazó, akadémikus (x Penzing, 1852. június 14.)
4. † 1975. Csajka István (Budapest) ötvös (x Zupanje, 1886. szeptember 5.)
5. x 1825. Xantus János (Csokonya) néprajzkutató, akadémikus († Budapest, 1894. december 13.)
5. † 1875. Krajner Imre (?) ügyvéd, jogi író, akadémikus (x Esztergom, 1791. május 28.)
5. † 1975. Mucskai László (Budapest) vegyész-mérnök (x Budapest, 1932. február 18.)
6. x 1825. Bartay Ede (Pest) zeneszerző, zongoratanár († Budapest, 1901. augusztus 31.)
6. x 1925. Fekete Péter (Hajdúböszörmény) ref. lelkész († Jászberény, 1984. augusztus 2.)
6. † 1925. Zsilinszky Mihály (Budapest) tanár, történész, akadémikus (x Békéscsaba, 1838. május 1.)
6. † 1975. Sztehlo Zoltán (Szeged) jogász, egyetemi tanár (x Eperjes, 1889. január 15.)
7. x 1900. Rác Lajos (Endrőd) földműves, politikus († Gyula, 1983. február 8.)
7. x 1900. Révy Dezső (Szombathely) botanikus, egyetemi tanár († Budapest, 1954. április 17.)
7. † 1975. Szendrei József (Nyíregyháza) újságíró (x Tiszaluc, 1931. március 19.)

OKTÓBER

- † 1500. Bánfi Miklós (?) főudvarmester, diplomata (x?)

8. x 1880. Festetics Leó, gróf (Pécs) zeneszerző, színiigazgató († Budapest, 1884. november 15.)
9. x 1850. Gerster Kálmán (Pest) építész († Budapest, 1927. augusztus 25.)
9. † 1925. Dékányi Kálmán (Nagysajó) tanár, könyvtáros (x Szováta, 1875. november 26.)
10. x 1875. Meszlényi Artúr (Budapest) bíró, jogi író († Budapest, 1937. március 23.)
10. x 1925. Hermann István (Budapest) filozófus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1986. szeptember 12.)
10. † 1975. Fehér Imre (Budapest) filmrendező (x Arad, 1926. augusztus 5.)
10. † 1975. Kuttner Mihály (Bloomington, USA) hegedűművész (x Budapest, 1918. december 9.)
10. † 1975. Schlattner Jenő (Budapest) gépészmérnök, kémikus (x Salgótarján, 1896. július 21.)
11. x 1900. András Lajosné Pirisi Julius (Kalocsa) népi iparművész († Kalocsa, 1987. szeptember 18.)
11. † 1900. Hidasy Kornél (Szombathely) r. kat. püspök, filozófiai író (x Komárom, 1828. június 13.)
11. x 1900. Molnár Rózsa (Monor) festő († Vác, 1977. május 5.)
11. † 1975. Antal István (Budapest) politikus, miniszter (x Kenderes, 1896. február 18.)
12. † 1925. Szentkláray Jenő (Temesvár) történész, akadémikus (x Törökbecse, 1843. január 21.)
12. † 1950. Jaschik Álmos (Budapest) grafikus, iparművész, művészeti író (x Bártfa, 1885. január 6.)
13. † 1875. Lőw Lipót (Szeged) zsidó teológus, író (x Eerná Hora, Morvaország, 1811. május 23.)
13. x 1900. Tárczy-Hornoch Antal (Oroszveg) geofizikus, geodéta, akadémikus († Sopron, 1986. január 16.)
14. † 1825. Friedmann Bernát (Budapest) jogász, jogi író (x Nagyvárad, 1843. október 10.)
14. † 1900. Erkel Sándor (Békéscsaba) karmester, zeneszerző (x Pest, 1846. január 2.)
14. † 1925. Stetka Gyula (Budapest) festő (x Királylelaha, 1855. augusztus 29.)
14. † 1975. Rákai István (Budapest) tanár, kiadói szerkesztő (x Kunmadaras, 1923. október 1.)
16. x 1700. Radvánszky György (?) alispán, királyi tanácsos (†?, 1763.)
16. x 1725. Gvadányi József (Rudabánya) katonatiszt, költő, író († Szokolca, 1801. december 21.)
16. † 1925. Réthy Mór (Budapest) fizikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Nagykőrös, 1848. november 3.)
16. † 1975. Németh Sámuel (Sopron) pedagógus (x Kispéc, 1877. szeptember 25.)
16. † 1975. Szőke Gyula (Budapest) gépészmérnök (x Budapest, 1902. szeptember 2.)
17. x 1900. Kiss Ignác (Sopron) matematikus, tudománytörténész, egyetemi tanár († Veszprém, 1969. május 13.)
17. x 1900. Techert Margit (Budapest) filozófiatörténész († Héreg, 1945. március 24.)
17. † 1925. Korb Erzsébet (Budapest) festő (x Budapest, 1899. május 22.)
18. 1625. A pozsonyi országgyűlés nádorrá választja a Habsburg-párti Esterházy Miklóst
18. x 1850. Boér Emma (Keszthely) színész († Budapest, 1938. november 19.)
18. x 1925. Grnyó Károly (Sárisáp) szakszervezeti vezető, partizán (†?, 1945. január 3.)
18. † 1975. Fonó Renée (Budapest) orvos, gyermekgyógyász, röntgenológus (x Vukovár, 1908. december 19.)
18. † 1975. Kelényi Ferenc (Sopron) pedagógus, újságíró (x Szakony, 1916. február 14.)
19. x 1875. Glauber Zseni (Bencsek) színész († Budapest, 1972. augusztus 18.)
19. x 1925. Katona Ferenc (Budapest) rendező, színiigazgató, színházi író († Budapest, 1989. július 22.)
20. x 1850. Gerster Béla (Kassa) mérnök († Budapest, 1923. augusztus 3.)
20. 1875. Tisza Kálmán alakít kormányt
20. x 1900. Regöczi Emil (Székesfehérvár) geodéta († Budapest, 1980. március 27.)
21. x 1875. Tinkó Imre (Ungvár) agrárgeológus († Budapest, 1940. február 2.)
21. † 1975. Cserzy Béla (Budapest) újságíró, költő (x Szeged, 1905. február 17.)
22. 1450. Hunyadi János békét köt Frigyessele, azzal, hogy László 18 éves koráig nála maradjon
22. 1600. Ibrahim nagyvezír seregei elfoglalják Kanizsát
22. 1825. Az országgyűlés feliratban sérelmezi az ország helyzetét, és követelik a háromévenkénti országgyűlés összehívását
22. x 1850. Singer Zsigmond (Pápa) újságíró († Budapest, 1913. június 27.)
22. x 1875. Csiki Ernő (Zsilyvajdejvulkán) rovar-tani kutató, akadémikus († Budapest, 1954. július 7.)
22. x 1925. Henszelmann Frigyes (Budapest) vegyészmérnök, egyetemi tanár († Veszprém, 1990. július 16.)
22. † 1950. Kandó László (Budapest) festő (x Budapest, 1886. június 14.)

23. + 1575. Huszár Gál (Pápa) reformátor (x?)
 23. x 1725. Radvánszky Dénes (?) katona, költő († Bartelsdorf, 1760. december 27.)
 23. + 1875. Bartal György (Fadd) politikus, miniszter (x Pozsony vm., 1820. szeptember 20.)
 23. + 1925. Vörös László (Budapest) politikus, miniszter (x Dombegyháza, 1848. június 7.)
 24. x 1900. Szóts Sándor (Budapest) kertész († Budapest, 1958. május 13.)
 24. + 1975. Pelbárt Oszkár (Budapest) nyomdász, képszerkesztő (x Budapest, 1911. december 25.)
 25. x 1875. Hartmann János (Újsóvár) irodalomtörténész, kritikus, akadémikus († Budapest, 1943. december 29.)
 25. x 1900. Horváth Zoltán (Budapest) újságíró, műfordító, történész († Budapest, 1967. november 15.)
 25. x 1900. Zatykó Imre (Oroszáza) kertész († Budapest, 1987. december 4.)
 25. x 1925. Mészáros Lajos (Sály) festő († Szolnok, 1971. október 23.)
 25. + 1925. Muck Endre (Sopron) erdőgazdász (x Hengersdorf, Ausztria, 1851. május 14.)
 26. + 1950. Pukánszky Béla (Budapest) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus (x Pozsony, 1895. december 22.)
 26. + 1975. Fehér József (Budapest) kiadói szerkesztő (x Csongrád, 1912. március 19.)
 26. + 1975. Heinemann Sándor (Budapest) zenész (x Szászvár, 1903. december 28.)
 27. 1950. Az első helyi tanácsválasztások
 28. x 1925. Szabó Imre Flóris (Dunaszentpál) bencés szerzetes, pannonhalmi főkönyvtáros (Győr, 1988. augusztus 2.)
 28. + 1975. Halmi László (Budapest) énekes (x Szatmárnémeti, 1920. május 10.)
 29. x 1750. Vay József (?) helytartótanácsos, a nemesi ellenállás résztvevője († Bugyi, 1821. december 30.)
 29. + 1800. Tersztyánszky Dániel (Buda) levéltáros (x Krompach, 1730. január 30.)
 29. + 1975. Demeter György (Erlangen) gépészmérnök (x Budapest, 1916. július 20.)
 29. + 1975. Macskássy Gyula (Budapest) rajzfilmrendező (x Budapest, 1912. február 4.)
 30. + 1875. Oláh Károly (Budapest) író, újságíró (x Debrecen, 1826. május 24.)
 30. x 1925. Babi Tibor (Báb) költő, író, újságíró, műfordító († Pozsony, 1978. június 23.)
 31. + 1900. Liedl Ferenc (?) hegedűművész (x Veszprém, 1855. március 10.)
 31. x 1925. Pap Lajos (Bükkszérc) közgazdász († Budapest, 1987. november 20.)
 31. + 1925. Tőry Gusztáv (Budapest) a Kúria elnöke, miniszter (x Pest, 1857. október 24.)
 31. + 1975. Jenei Jung János (Budapest) író (x Oroszborgó, 1901. február 22.)

NOVEMBER

1650. Megkezdzi sárospataki tanári működését Comenius
 1850. Új adónevek sokaságát vezeti be a bécsi udvar Magyarországon
 1875. Főeloszlatják a túrócszentmártoni Matica Slovenskát
 + 1975. Gregersen Hugó (Budapest) építész, festő (x Budapest, 1889. július 16.)
 1. 1700. Bercsényi Miklós, Ung vármegye főispánja levélben kéri XIV. Lajos francia király jóindulatát a nemzet számára
 1. x 1900. Bruckner Győző (Késmárk) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1980. március 8.)
 1. x 1900. Komáromy Andor (Szombathely) karmester, zeneszerző († Budapest, 1983. október 29.)
 2. 1825. Az országgyűlés a magyar nyelv ügyéről tárgyal
 2. + 1875. Horn Ede (Budapest) publicista, politikus, közgazdász (x Vágújhely, 1825. szeptember 25.)
 2. x 1875. Pásztor Mór Miklós (Brassó) kertész, filmrendező († Budapest, 1922. május 9.)
 2. x 1900. Noszkay Aurél (Budafok) orvos, urológus-sebész († Budapest, 1987. január 9.)
 2. + 1950. Gesztelyi Nagy László (Budapest) agrárközgazdász, jogász (x Lövépeteri, 1890. november 12.)
 3. 1825. Gróf Széchenyi István a pozsonyi országgyűlésen felajánlja egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság megalapítására
 3. x 1900. Gallowich Tibor (Szeged) labdarúgó, edző, újságíró, szerkesztő († Gyula, 1952. július 12.)
 5. x 1900. Korvin László (Budapest) nyomdász († Budapest, 1971. április 2.)
 6. + 1725. Bercsényi Miklós, gróf (Rodostó) kuruc, főgenerális (x Temetvény, 1665. szeptember v. október)
 7. + 1950. Kelemen Krizosztom (Pittsburg) bencés, főapát, akadémikus (x Hahót, 1884. január 10.)
 7. + 1975. Bárczi Géza (Budapest) nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (x Zombor, 1894. január 9.)
 7. + 1975. Treiber János (Kolozsvar) geológus (x Debrecen, 1913. május 4.)
 8. x 1900. Csiky János (Budapest) vegyész, tanár († USA, 1975. k.)

9. x 1875. Moskovits Miklós (Nagyvárad) vegyész-mérnök († Budapest, 1963. szeptember 15.)
9. x 1900. Berei Andor (Budapest) közgazdász, egyetemi tanár († Budapest, 1979. január 28.)
10. x 1875. Kozma Dénes (Dálnok) mezőgazdász († Budapest, 1925. december 19.)
10. † 1950. Gáll Imre (Gödöllő) méhész, szakíró, szerkesztő, pedagógus (x Miskolc, 1879. február 19.)
10. † 1975. Lányi Sarolta (Budapest) költő, műfordító (x Székesfehérvár, 1891. június 6.)
12. † 1975. Mészáros István (Innsbruck) testőrzés-vezető (x Dég, 1899. május 15.)
12. † 1975. Neuwirth János (Sopron) erdőmérnök (x Sopron, 1909. október 7.)
12. † 1975. Stransky Jenő (Bécs) orvos, gyermekgyógyász (x Nyitra, 1891. január 20.)
13. x 1875. Klebelsberg Kunó (Magyarpecska) kultúrpolitikus, miniszter, akadémikus († Budapest, 1932. október 12.)
13. x 1900. Szalai Tibor (Pozsony) geológus († Budapest, 1980. szeptember 29.)
13. † 1950. Fleischmann Rudolf (Kompolt) növénynevelő (x Eger, Csehország, 1879.)
14. x 1900. Bükköny Dezső (Olád) mérnök († Budapest, 1987. szeptember 9.)
15. x 1900. Rédey László (Rákospalota) matematikus, akadémikus († Budapest, 1980. november 21.)
15. x 1925. Bakonyi Béla (Újszász) szakfényképezés, fotóművész († Kijev, 1971. szeptember 16.)
16. x 1875. Békessy Béla (Debrecen) katona, sportvívó († Volhinia, 1916. július 16.)
16. † Kmetty János (Budapest) festő, grafikus, főiskolai tanár (x Miskolc, 1889. december 23.)
16. † 1975. Lovász Pál (Pécs) költő (x Bácsföldvár, 1896. május 28.)
16. † 1975. Pálffy Endre (Budapest) irodalomtörténész, egyetemi tanár (x Maroshevíz, 1908. március 12.)
17. x 1825. Mártonffy Frigyes (Komárom) író († Újpest, 1895. július 23.)
17. † 1975. Kiss József (Budapest) fizikus, egyetemi tanár (x Budapest, 1933. október 21.)
18. x 1825. Lévy József (Sajószentpéter) költő, akadémikus (x Miskolc, 1918. július 4.)
18. x 1850. Gerber Frigyes (Mitrovica) bányamérnök, bányagazgató († Salgótarján, 1897. december 15.)
18. † 1975. Zorkóczy Béla (Budapest) gépészmérnök, egyetemi tanár (x Moson, 1898. március 27.)
19. † 1850. Erdélyi József (Pest) mérnök (x Tolna, 1776. augusztus 28.)
19. x 1875. Biróné Kaiser Gizella (Budapest) gyorsírástanár, szerkesztő, tankönyvíró († Budapest, 1937. április 11.)
19. x 1900. Boros Ádám (Budapest) botanikus, algológus († Budapest, 1973. január 2.)
19. x 1900. Vereby Károly (Vereb) orvos, egyetemi tanár († Pécs, 1948. augusztus 20.)
19. † 1925. Réthei Prikkel Marian Lajos (Balatonfüred) bencés szerzetes, tanár, filológus, etnográfus (x Csém, 1871. augusztus 19.)
19. † 1975. Iharosi Imre (Budapest) autómódellező (x Törökbálint, 1926. március 17.)
20. † 1925. Mezei Mór (Budapest) ügyvéd, publicista (x Sátoraljaújhely, 1836. január 17.)
20. † 1925. Remsey Zoltán (Gödöllő) festő (x Budapest, 1893. november 21.)
20. † 1950. Sasvári Géza (Budapest) gépészmérnök (x Nagytétény, 1883. január 9.)
20. † 1975. Agyagfalvy Hegyi István (Budapest) költő, író (x Betfalva, 1886. július 1.)
21. † 1800. Mészáros Ignác (Buda) író, műfordító (x Felsőbár, 1721.)
22. x 1875. Borszékeny Károly (Budapest) orvos, sebész († Budapest, 1933. február 25.)
22. x 1875. Papp Mihály (Makó) színész († Budapest, 1915. szeptember 20.)
22. † 1875. Szénfy Gusztáv (Miskolc) zeneszerző, író (x Nyíregyháza, 1819. augusztus 24.)
22. x 1925. Pfeifer A. Klára (Budapest) orvos, farmakológus († Budapest, 1973. március 6.)
23. x 1900. Szalacsy-Rácz Endre (Szalacs) író († Debrecen, 1956. november 26.)
23. x 1925. Masszi Ferenc (Szolnok) orvos, belgyógyász († Budapest, 1983. szeptember 5.)
24. x 1850. Lukács László (Zalatna) politikus, miniszterelnök († Budapest, 1932. február 23.)
24. x 1875. Almássy Endre (Marosvásárhely) színész († Budapest, 1929. szeptember 3.)
24. † 1950. Bokor Malvin (Budapest) író (x Baja, 1890. január 12.)
24. † 1975. Dénes Gizella (Pécs) író, újságíró (x Ocsárd, 1900. január 25.)
24. † 1975. Pozsgay József (Budapest) orvos, szülész-nőgyógyász (x Egyed, 1906. szeptember 17.)
25. x 1875. Benczúr Elek (Kassa) illusztrátor, rovarrajzoló († Budapest, 1923. szeptember 10.)
25. x 1900. Horváth Árpád (Dég) színész, rendező, kritikus († Budapest, 1944. december)

25. † 1975. Benedikt Ottó (Budapest) villamosmérnök, egyetemi tanár, akadémikus (x Budapest, 1897. május 18.)
25. † 1975. Birkás Endre (Budapest) író, könyvtáros (x Budapest, 1913. augusztus 5.)
25. † 1975. Ligeti János (Budapest) karnagy, zeneszerző (x Nagyvejte, 1895. február 9.)
26. 1825. A királyi leirat több engedményt tartalmaz, ezért a pozsonyi diéta fölhagy a merev elutasítás politikájával
26. x 1875. Dékány Kálmán (Szováta) tanár, könyvtáros († Nagysajó, 1925. október 9.)
26. x 1875. Gaál Endre (Tiszabecs) gyógyszerész, szerkesztő, államtitkár († Budapest, 1943. március 24.)
26. x 1900. Pipics Zoltán (Budapest) művészettörténész († Budapest, 1975. december 13.)
26. x 1925. Anker Alfonz (Budapest) orvos, genetikus († Kaposvár, 1979. november 1.)
26. † 1950. Bortnyák István (Budapest) bányamérnök, üzemszervező (x Tornyosnémeti, 1880. 19.)
27. x 1875. Dőry Ferenc (Szekszárd) levéltáros († Zomba, 1960. február 15.)
27. x 1875. Szmracsányi Ödön (Kassa) grafikus († Budapest, 1954. január 4.)
27. † 1925. Spányik Glicér (Pest) piarista szerzetes, tanár, tankönyvíró (x Néver, 1781. október 20.)
28. 1875. Tisza Kálmán fölmondja az Ausztriával 1867-ben megkötött vám- és kereskedelmi szövetséget
28. x 1875. Mártonffy Marcell (Kassa) jogász, egyetemi tanár († Budapest, 1943. július 15.)
28. x 1875. Morvay Zoltán (Debrecen) nyomdász, író, újságíró († Siófok, 1945. március 24.)
28. † 1975. Horváth Béla (Budapest) költő, műfordító, szerkesztő (x Budapest, 1908. május 25.)
28. † 1975. Pantó Dezső (Budapest) bányamérnök (x Tiszaföldvár, 1884. január 14.)
29. x 1850. Pataky Imre (Magyaróvár) festő, szobrász, rajztanár († Kecskemét, 1910. március 31.)
29. † 1975. Korach Mór (Budapest) vegyész-mérnök, egyetemi tanár, akadémikus (x Budapest, 1888. február 8.)
29. † 1975. Kovácsházi Ernő (Budapest) gépészmérnök (x Budapest, 1913. augusztus 25.)
30. x 1700. (Árva) Bethlen Kata, gróf (Bonyha) író († Fogaras, 1759. július 29.)
30. x 1875. Heim Pál (Budapest) orvos, gyermekgyógyász, egyetemi tanár († Budapest, 1929. október 23.)
30. x 1900. Frideczky Ákos (Pozsony) mezőgazdász, főiskolai tanár, szakíró, fordító († Nyitra, 1974. február 21.)
30. x 1900. Sulyok Kopár Lászlóné (Nagybátony) népdalénekes, népművész († Bátorterenye, 1988. március 10.)
30. † 1925. Matlekovits Sándor (Budapest) közgazdasági író, akadémikus (x Pest, 1842. október 12.)

DECEMBER

1625. Bethlen Gábor az angol-holland-dán szövetség keretében folytatja a Habsburgok elleni harcát
- x 1800. Hertelendy Gábor (Pest) költő, tanító († Pest, 1844. október 12.)
1. x 1800. Vörösmarty Mihály (Pusztanyék) költő, író, akadémikus († Pest, 1855. november 19.)
1. † 1925. Beck Vilmos (Berlin) operaénekes (x Pest, 1869. február 19.)
1. † 1950. Wagner Károly (?) ügyvéd, politikus (x Szeged, 1887. július 27.)
2. † 1950. Sági István (Budapest) nyelvész, akadémikus (x Cegléd, 1882. december 12.)
2. x 1875. Zimmermann Ágoston (Mór) orvos, anatómus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1963. október 6.)
3. † 1900. Csatai Zsófi (Budapest) színész (x Csatt, 1855.)
3. † 1975. Fülöp József (Kackó) költő, szerkesztő (x Szászrégen, 1904. január 30.)
4. † 1950. Széki Tibor (Budapest) vegyész, gyógyszerész, egyetemi tanár, akadémikus (x Kolozsvár, 1879. április 18.)
4. † 1975. Dersi Tamás (Budapest) újságíró, kritikus, tanár (x Budapest, 1929. július 23.)
5. † 1875. Sággy Mihály (Kámon) méhész (x Németújvár, 1820. április 9.)
5. † 1925. Hellebrant Árpád (Budapest) könyvtáros, bibliográfus (x Pest, 1855. november 18.)
5. x 1925. Spránitz Tibor (Székesfehérvár) építész († Székesfehérvár, 1975. január 26.)
5. x 1925. Szilvássy Miklós (Márianosztra) birkozó († Budapest, 1969. május 8.)
5. † 1975. Sarudi Imre (Szeged) vegyész-mérnök (x Szakolca, 1907. szeptember 27.)
6. x 1900. Kolozsvári Andor (Kolozsvár) író, grafikus († Budapest, 1982. október 1.)
6. † 1975. Lontay László (Budapest) műfordító, újságíró (x Szombathely, 1920. február 17.)

7. x 1850. Schwarz Dávid (Keszthely) a merev léghajó feltalálója († Bécs, 1897. január 13.)
7. † 1875. Sujánszky Euszták (Imreg) r. kat. pap, tanár, minorita (x Gyöngyös, 1811. április 18.)
7. x 1900. Vass Gyula (Kolozsvár) orvos, író, újságíró († Salgótarján, 1951. április 16.)
8. x 1875. Váry Albert (Makó) ügyvéd, politikus († Csengőd, 1953. október 1.)
8. † 1975. Haranghy László (Budapest) orvos, gerontológus, kórboncnok, egyetemi tanár, akadémikus (x Debrecen, 1897. augusztus 10.)
8. † 1975. Pécsi Ferenc (Budapest) újságíró, az MTI főszerkesztője (x Budapest, 1924. október 11.)
9. x 1900. Máthé Miklósné Kéri Klára (Komárom) zongoratanár († Budapest, 1985. július 7.)
10. † 1875. Toldy Ferenc (Budapest) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Buda, 1805. augusztus 10.)
10. x 1900. Baskai Ernő (Budapest) vegyész-mérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1953. március 15.)
10. x 1900. Pacséry Imre (Őrszállás) orvos, iparegészségügyi szakértő († Budapest, 1980. január 25.)
10. x 1900. Szily László (Marcalgergelyi) gépészmérnök, főiskolai tanár († Budapest, 1973. január 5.)
11. x 1750. Wesselényi Miklós, báró (Zsibó) erdélyi földbirtokos, politikus († Zsibó, 1809. október 25.)
12. x 1875. Fővényessy Bertalan (Sajóvelezd) zeneszerző, zenei író († Nagyenyed, 1967. szeptember 20.)
12. x 1925. Ritty Valéria (Istenmezeje) művészettörténész († Budapest, 1967. január 22.)
13. x 1875. Révai Sándor (Vaskapu) irodalomtörténész, tanár († Pécs, 1963. augusztus 2.)
13. x 1900. Radványi László (Budapest) közgazdász, egyetemi tanár († Berlin, 1978. július 3.)
13. † 1925. Gyárfás Jenő (Sepsiszentgyörgy) festő (x Sepsiszentgyörgy, 1857. április 6.)
13. x 1925. Gyenge Árpád (Asszonyvására) színművész († Budapest, 1979. július 1.)
13. † 1975. Demény Ottó (Budapest) költő (x Budapest, 1928. április 5.)
13. † 1975. Pipics Zoltán (Budapest) művészettörténész (x Budapest, 1900. november 26.)
14. 1575. A lengyel rendek Báthory Istvánt választják lengyel királynak
14. x 1900. Litván József (Budapest) ipari vezető († Bécs, 1988. november 26.)
14. x 1900. Scheffer Viktor (Budapest) gépészmérnök, geofizikus († Budapest, 1966. december 27.)
14. 1925. Hágában letartóztatják hamis frank terjesztése miatt Jankovics Arisztidet és két társát, kirobban a frankhamisítási botrány
15. 1850. Megnyílik a Bécs–Pozsony–Pest vasútvonal; a magyar vasutat beolvasztják az osztrák hálózatba
15. x 1875. Fischer Mór (Verbó) gépészmérnök, MÁV műszaki főtanácsos, sportvezető († Budapest, 1945. november 8.)
15. † 1925. Bence Gyergely (Sopron) erdész, főiskolai tanár (x Lemhény, 1854. március 8.)
15. † 1975. Jugovics Lajos (Budapest) geológus, egyetemi tanár (x Budapest, 1887. december 17.)
16. x 1900. Kálmán László (Budapest) filmrendező († Budapest, 1980. május 30.)
16. x 1900. Pleidell Ambrus (Bagota) levéltáros, történész († Budapest, 1935. november 7.)
16. † 1925. Czerzy Mihály (Szeged) író (x Szeged, 1865. október 16.)
16. † 1975. Brachfeld Olivér (Bogota) író, irodalomtörténész, műfordító (x Budapest, 1908. június 2.)
16. † 1975. Faragó Tibor (Budapest) agrárközgazdász (x Hódmezővásárhely, 1933. szeptember 25.)
17. x 1800. Czuczor Gergely (Andód) bencés szerzetes, tanár, költő, nyelvész, akadémikus († Pest, 1866. szeptember 9.)
17. † 1900. Hajagos Illés (Kecskemét) polgármester (x Kecskemét, 1818. szeptember 3.)
17. x 1900. Platthy József (Karancskeszi) sportlovás († Budapest, 1990. december)
17. x 1900. Tarnay Géza (Zombor) táncművész, tánctanár († Budapest, 1984. augusztus 4.)
17. † 1925. Ováry Kelemen (Kolozsvár) jogtörténész, egyetemi tanár, akadémikus (x Pécs, 1844. november 21.)
17. † 1975. Páros György (Budapest) sakknagymester, feladványszerző (x Tamási, 1910. április 28.)
18. x 1875. Kolumbán Lajos (Olasztelek) etnográfus, tanító († Budapest, 1958. március 14.)
19. x 1850. Jónásch Antal (Svedlér) bánya- és kohómérnök († Budapest, 1945.)
19. x 1900. Féja Géza (Szentjánospuszt) író, publicista, kritikus, szociográfus († Budapest, 1978. augusztus 14.)
19. † 1925. Kozma Dénes (Budapest) mezőgazdász (x Dálnok, 1875. november 10.)

19. † 1925. Kuzmik Pál (Budapest) orvos, sebész, egyetemi tanár (x Eperjes, 1864. június 22.)
20. † 1550. Majláth István (Isztambul) erdélyi vajda (x?, 1502.)
20. x 1925. Goldoványi Béla (Budapest) atléta († Budapest, 1972. november 16.)
20. † 1950. Mikszáth Kálmán, ifj. (Budapest) politikai író (x Budapest, 1885. április 28.)
21. † 1990. Imre Sándor (Hódmezővásárhely) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (x Hegyközpályi, 1820. augusztus 6.)
22. † 1875. Kemény Zsigmond, báró (Pusztakamarás) író, publicista, politikus, akadémikus (x Alvinc, 1814. június 12.)
22. † 1950. Palotai Árpád (Budapest) énekes (x Újpest, 1885. július 17.)
22. † 1975. Kardos István (Budapest) zeneszerző, karmester, pedagógus (x Debrecen, 1891. június 6.)
23. x 1850. Heckmann István (Zágráb) cipész, szakegyleti vezető († Szeged, 1937. szeptember 11.)
24. † 1800. Dévay Pál, báró (Pozsony) tábornok (x Gyöngyös, 1735. augusztus 4.)
24. x 1925. Zrínyi János (Sály) segédmunkás, az 1956. év forradalom mártírja († Budapest, 1958. március 14.)
24. † 1950. Lányi Zsigmond (Budapest) újságíró (x Temesvár, 1878.)
25. 1000. Istvánt királlyá koronázzák Esztergomban
25. x 1850. Futtaki Gyula (Futak) újságíró († 1895. december 10.)
25. x 1875. Csernák Béla (Hosszúhát) ref. püspök († Nagyvárad, 1967. február 19.)
25. x 1875. Éder Gyula (Kassa) festő († Budapest, 1945. szeptember 30.)
25. † 1975. Vidos Zoltán (Budapest) építésmérnök (x Arad, 1900. március 24.)
26. x 1875. Meller Simon (Győr) művészettörténész († Párizs, 1949. március 10.)
26. † 1925. Dienzl Oszkár (Budapest) zongoraművész, zeneszerző (x Budapest, 1877. március 7.)
28. x 1825. Lubricht Ágost (Besztercebánya) pedagógus, egyetemi tanár, akadémikus († Rákospalota, 1900. július 14.)
28. x 1900. Garaguly Károly (Budapest) hegedűművész, karmester († Stockholm, 1984. október 18.)
29. x 1850. Bella Lajos (Pozsony) régész, akadémikus († Sződliget, 1937. július 8.)
29. x 1875. Szilágyi Géza (Budapest) költő, író, újságíró, jogász († Budapest, 1958. április 7.)
29. † 1975. Sághelyi Lajos (Budapest) tanár, pedagógiai író, tankönyvíró (x Temesvár, 1893. október 11.)
31. x 1850. Hoitsy Pál (Vatya) politikus, publicista, csillagász († Budapest, 1927. december 23.)
31. † 1925. Hegedűs István (Orosháza) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár, akadémikus (x Kolozsvár, 1848. szeptember 7.)

Összeállította: *Mezey László Miklós*

1848. decemberi ásatások alkalmával megtalált halotti koronák, amelyek III. Béla király és felesége fején voltak. (Gelencsér Ferenc reprodukciója).

Városi lobogók

Békéscsaba

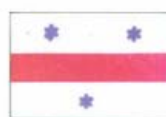
Budafok

Budapest

Cegléd

Celkisereds

Érsekújvár

Felsőbánya

Gyergyószentmiklós

Gyöngyös

Győr

Jászberény

Kalocsa

Kaposvár

Karcag

Kassa

Kisujtás

Kolozsvár

Komárom

Kőszeg

Léva

Mezőtúr

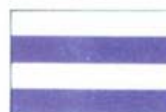
Miskolc

Mohács

Mosonmagyaróvár

Munkács

Nagyvárád

Nyíregyháza

Pápa

Pécs

Páriszterzsébet

Sátoraljujhely

Sepsiszentgyörgy

Sopron

Szabadka

Szamosújvár

Szentes

Székelyudvarhely

Székesfehérvár

Szilágysomlyó

Szolnok

Vác

Veszprém

Zalaegerszeg

Zenta

Zilah

Pancsova

Pozsony

Szarvas

Temesvár

Versec